

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΚΥΠΡΟΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ
(1378-1417)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΑΚΗΣ

2018

**Πανεπιστήμιο
Κύπρου**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΚΥΠΡΟΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ
(1378-1417)**

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΑΚΗΣ

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών
στο Πανεπιστήμιο Κύπρου**

Ιούλιος 2018

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΑΚΗΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Απόστολος Κουρουπάκης

Τίτλος Διατριβής: Η Κύπρος και το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης (1378-1417)

*Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού διπλώματος στο **Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας** και εγκρίθηκε στις 13 Ιουνίου 2018 από τα μέλη της **Εξεταστικής Επιτροπής**.*

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: Christopher D. Schabel, καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μέλος Επιτροπής (πρόεδρος): Αγγέλ Νικολάου – Κονναρή, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μέλος Επιτροπής: Νατάσσα Κωνσταντινίδου, λέκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μέλος Επιτροπής: Νικόλας Κουρέας, ανώτερος ερευνητής, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Κύπρος

Μέλος Επιτροπής: Gilles Grivaud, καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Rouen, Γαλλία

Υπεύθυνη Δήλωση Υποψήφιου Διδάκτορα

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Απόστολος Κουρουπάκης

.....[υπογραφή]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματεύεται την κατάσταση της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης (1378-1417) ταλάνισε τη Λατινική Εκκλησία για 39 χρόνια. Οι διπλές παπικές εκλογές του 1378 (Απρίλιο και Σεπτέμβριο) ανέδειξαν δύο πάπες, τον Ουρβανό ΣΤ΄ στη Ρώμη και τον Κλήμεντα Ζ΄ στην Αβινιόν, με το σκηνικό να περιπλέκεται ακόμη περισσότερο όταν 1409, στην προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος, εξελέγη ένας τρίτος πάπας, ο οποίος δημιούργησε τον τρίτο πόλο, αυτόν της Πίζας. Η Κύπρος δεν τάχθηκε εξ αρχής με επίσημο τρόπο στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο, και η προτίμησή της προς τους πάπες της Αβινιόν έγινε μόλις τον Αύγουστο του 1396 από τον βασιλιά Ιάκωβο Α΄, αν και από σχετικά νωρίς φαίνεται ότι το βασίλειο είχε ταχθεί με την υποταγή της Αβινιόν.

Οι πολιτικές εξελίξεις, λοιπόν, όριζαν την προσέγγιση και στα εκκλησιαστικά πράγματα, αφού η αντιπαλότητα της Κύπρου με τη Γένοβα, η οποία είχε καταλάβει την Αμμόχωστο από το 1374, ουσιαστικά ωθούσε το στέμμα να αναζητεί συμμάχους, οι οποίοι ήταν αντίπαλοι της Γένοβας. Η επιρροή του πάπα της Ρώμης, όπως θα φανεί στη συνέχεια, στην Κύπρο δεν είχε ανταπόκριση, παρά τις δηλώσεις του Γεωργίου de Ceva, το 1384, ο οποίος είχε δηλώσει ότι γνώριζε αρκετούς ουρβανιστές στο νησί. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η περίπτωση της επισκοπής Αμμοχώστου, η οποία ως γενουατικό έδαφος εκκλησιαστικά οριζόταν από τη μητρόπολη, η οποία υποστήριζε τον πάπα της Ρώμης. Μετά το 1411, όταν η επιρροή του πάπα της Αβινιόν έβαινε μειούμενη, και επειδή πλέον δεν εξυπηρετούσε τα κυπριακά συμφέροντα, ο βασιλιάς Ιανός μεταστράφηκε προς τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄. Το Σχίσμα, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, επέδρασε στα εκκλησιαστικά πράγματα στην Κύπρο, όπως η αλληλοεπικάλυψη θέσεων ευθύνης, η παράλληλη ονομασία αρχιεπισκόπου Λευκωσίας και των υπολοίπων επισκόπων, η απουσία ιεραρχών από το νησί, αφού οι περισσότεροι δεν έφτασαν ποτέ στην Κύπρο. Επίσης, το Σχίσμα ευνόησε την ανάδειξη γηγενών προσώπων σε διάφορες εκκλησιαστικές θέσεις και αξιώματα, αλλά και την παρακράτηση εκκλησιαστικών εισοδημάτων από τους βασιλείς.

Για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής έγινε εκτενέστατη χρήση των αρχειακών σειρών του Αρχείου του Βατικανού και άλλων αρχείων, προκειμένου να τεκμηριωθεί η πορεία της Λατινικής Εκκλησίας του νησιού από τις πρωτογενείς πηγές. Οι

επιστολές που εντοπίστηκαν στο Αρχείο του Βατικανού εκδίδονται ολόκληρες σε ξεχωριστό *Παράρτημα*. Σε ένα ποσοστό άνω του 85% αυτές οι επιστολές είναι ανέκδοτες.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΙΑΚΗΣ

ABSTRACT

The present PhD dissertation examines the situation of the Latin Church of Cyprus during the Great Schism of the West (1378-1417), which created a great turmoil within the Latin Church for 39 years. The two papal elections of 1378 (April and September) gave two different Popes, Urban VI in Rome, and Clement VII in Avignon. The situation became even more complicated when, in 1409, a third pope was elected, the Pope of Pisa. Cyprus did not take the part of the one or the other side, and only in August 1396, King James I had made clear his preference for the Pope of Avignon, although the kingdom relatively early had turned, unofficially with the Avignon obedience.

Political developments, therefore, set the approach to ecclesiastical issues as the rivalry of Cyprus with Genoa, which had under her control Famagusta since 1374, effectively pushed the crown to seek allies who were Genoa's enemies. The influence of the Pope of Rome in Cyprus, as will see, was not strong, despite the statement of George de Ceva in 1384 that he knew enough Urbanists on the island. The bishopric of Famagusta constitutes a special case, which as a Genoese territory was ecclesiastically defined by the Genoa, which supported the pope of Rome. Later on, when the influence of the Pope of Avignon Benedict XIII was decreasing, and no longer served Cypriot interests, King Janus turned to the Pope of Pisa John XXIII.

The Great Schism, as in the rest of Europe, affected the ecclesiastical issues in Cyprus, such as the overlapping of ecclesiastical positions, the overlapping of the Archbishop of Nicosia and the other bishops, the absence of the prelates from the island, since most of them never arrived in Cyprus. Also, the Schism favored the emergence of indigenous people in various ecclesiastical positions and offices, as well as the retention of ecclesiastical incomes by the kings.

For the preparation of the present PhD dissertation we made extensive use of the pertinent archive series in the Vatican Archive and in other Archives in order to document the history of the Latin Church of Cyprus from the primary sources. In an Appendix we publish in full all the papal letters we found in the Vatican Archive, and over 85% these letters are previously unpublished.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, μελέτης και συγγραφής της παρούσας εργασίας η βοήθεια πολλών ατόμων τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε προσωπικό επίπεδο αποδείχθηκε πολύτιμη και χωρίς αυτή δεν θα είχε γίνει πραγματικότητα η εκπόνηση της παρούσας διατριβής. Κατ' αρχάς απεριόριστες και θερμότες ευχαριστίες οφείλονται στον επιβλέποντα της διατριβής καθηγητή Christopher Schabel, ο οποίος σε κάθε φάση εκπόνησης της εργασίας ήταν παρών, ακόμα και όταν βρισκόταν εκτός Κύπρου, για να μου επεξηγήσει, να με διαφωτίσει, να ερμηνεύσει και να μου παράσχει κάθε δυνατή βοήθεια, αφειδώλευτα, ακάματα και πάντοτε με ενθουσιασμό. Οι μακρές Κυριακές και τα αλυσιδωτά ηλεκτρονικά μηνύματα που ανταλλάξαμε όλα αυτά τα χρόνια, αλλά και οι παλαιογραφικές συναντήσεις μας από μόνες τους μπορούν να συνθέσουν μία αυτοτελή πολύ υψηλού επιπέδου εκπαιδευτική δραστηριότητα, που την προσέφερε με θέρμη και άριστο επαγγελματισμό.

Οφείλω να ευχαριστήσω, επίσης, και την αναπληρώτρια καθηγήτρια Αγγέλ Νικολάου Κονναρή για την πάντοτε καλή διάθεσή της να παράσχει οποιαδήποτε επιστημονική, αλλά και ανθρώπινη βοήθεια, με αβρότητα και αγαπητική διάθεση, καθώς και τη λέκτορα Νατάσα Κωνσταντινίδου για τον χρόνο και την ευγενική της διάθεση να με καθοδηγήσει, αλλά και να με καθησυχάσει σε ιδιαίτερα κρίσιμες στιγμές κατά την εκπόνηση της διατριβής. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους φίλους και συναδέλφους Χριστίνα Καούλλα, Κωνσταντίνο Γεωργίου, στον επίκουρο καθηγητή Μιχάλη Ολύμπιο, καθώς και στη φίλη Αναστασία Γιάγκου για τις επιστημονικές και μεθοδολογικές συμβουλές τους, καθώς και για την αμέριστη στήριξή τους σε προσωπικό επίπεδο· οφείλω πολλά και στους τέσσερεις για την ηθική συμπαράσταση και τη φιλία τους. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω τον φίλο και συνάδελφο Φαίδωνα Νικολάου για τη βιβλιογραφική βοήθειά του, καθώς και τη φίλη Ανδριανή Γεωργίου για τις συζητήσεις, την εμπιστοσύνη και την ηθική της υποστήριξη. Οφειλόμενες και οι ευχαριστίες στη γραμματέα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας κα Ελένη Χατζηστυλιανού για την αγόγγυστη και συνεχή διοικητική της υποστήριξη όλα τα προηγούμενα χρόνια.

Οι Catherine Otten-Froux και Laura Balletto ανταποκρίθηκαν άμεσα σε οποιοδήποτε αίτημα βοήθειας τους ζητήθηκε σχετικά με τα Κρατικά Αρχεία της Γένοβας και για τούτο οφείλω εγκάρδιες ευχαριστίες. Ευχαριστώ θερμά, επίσης, την αναπληρώτρια διευθύντρια Camilleri Maroma της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Μάλτας για την πρόθυμη βοήθειά της σχετικά με το χειρόγραφο AOM, κώδικ. 24, αρ. 10. Ένα ξεχωριστό ευχαριστώ ανήκει στον

δρα William Duba, μύστη μου στον μαγικό κόσμο του Αρχείου του Βατικανού, για την καθοριστική βοήθειά του σε εκείνα τα πρώτα βήματά μου στους διαδρόμους του Βατικανού Αρχείου, για τη συγκέντρωση και εύρεση αρχειακού και βιβλιογραφικού υλικού. Ευχαριστίες οφείλονται στο προσωπικό του Αρχείου του Βατικανού, που με τη διαθεσιμότητα και την ευγένειά του μου παρείχαν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους και εξειδικευμένες γνώσεις για ζητήματα που αφορούσαν αρχειακές πληροφορίες. Σημαντική η βοήθεια που μου προσέφεραν οι εργαζόμενοι στην Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού, οι βιβλιοθηκονόμοι και το λοιπό διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κύπρου, και οι εργαζόμενοι της Biblioteca Oasis στην Περούτζια. Δεν θα μπορούσα να παραλείψω να ευχαριστήσω τη διεύθυνση των Ειδικών Εκδόσεων στο πρόσωπο των κ.κ. Δημήτρη και Χρίστη Λοττίδη, τη διεύθυνση της εφημερίδας «Η Καθημερινή Κύπρου» στο πρόσωπο του διευθυντή της κ. Ανδρέα Παράσχου, οι οποίοι, ιδίως το τελευταίο διάστημα, με διευκόλυναν, παρέχοντάς μου πλήρη υποστήριξη. Επίσης, ευχαριστώ τους συναδέλφους μου στην Καθημερινή Κύπρου, και ιδιαίτερα τον καλό φίλο Χρυσόστομο Δημητρόπουλο. Φυσικά, οι ευχαριστίες στους φίλους μου στα Χανιά, στην Κέρκυρα, στη Λευκωσία και αλλού είναι δεδομένες. Τέλος, ένα ευχαριστώ είναι λίγο για τη στήριξη που μου παρέσχε η οικογένειά μου σε όλο το ταξίδι μου και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν και συνεχίζουν να μου δείχνουν. Η παρούσα διατριβή αφιερώνεται στον πατέρα μου Γεώργιο Αποστόλου Κουρουπάκη, ο οποίος έφυγε πριν προλάβει να δει να γίνεται πραγματικότητα, και είμαι σίγουρος ότι θα ήταν υπερήφανος. *In memoriam suam*, λοιπόν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Πρόλογος	1
<i>Ιστοριογραφική – βιβλιογραφική επισκόπηση</i>	5
<i>Αρχαιακή έρευνα</i>	16
II. Εκκλησιαστική κατάσταση το 1378	47
<i>Κοσμικός κλήρος</i>	47
<i>Κανονικός κλήρος</i>	50
<i>Το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης</i>	58
III. Η υποταγή του Βασιλείου της Κύπρου	64
<i>Οι Ιωαννίτες Ιππότες και Σχίσμα στην Κύπρο</i>	84
<i>Εκκλησία και κοινωνία</i>	90
IV. Η Λατινική κοσμική Εκκλησία	105
<i>Αρχιεπισκοπή Λευκωσίας</i>	111
<i>Επισκοπή Πάφου</i>	120
<i>Επισκοπή Λεμεσού</i>	122
<i>Άλλοι Λατίνοι επίσκοποι</i>	126
<i>Τα μέλη των καπίτολων</i>	132
V. Η περίπτωση Αμμοχώστου	160
VI. Οι πάπες της Ρώμης και το βασίλειο της Κύπρου	173
<i>Αρχιεπισκοπή Λευκωσίας</i>	174
<i>Επισκοπή Λεμεσού</i>	177
<i>Επισκοπή Πάφου</i>	179
<i>Επίσκοποι Αμμοχώστου από τους Αβινιόν και Πίζας</i>	180
VII. Λατινικές μονές	183
<i>Οι διαχειριστές αβάδες</i>	192

Συμπεράσματα	195
Βιβλιογραφία	199
Κατάλογος ιεραρχών	218
Κατάλογος επιστολών <i>Παραρτήματος</i>	220

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

<i>ASV</i>	<i>Archivio Segreto Vaticano</i>
<i>ASG</i>	<i>Archivio di Stato di Genova</i>
<i>ASLSP</i>	<i>Atti della Società Ligure di Storia Patria</i>
<i>AOM</i>	<i>Archivum Ordinis Melitensis</i>
<i>BOSA</i>	<i>Bullarium Ordinis Sancti Augustini</i>
<i>CICO</i>	<i>Pontificia Comissio ad redigendum codicem Iuris canonici orientalis</i>
<i>EKEE</i>	<i>Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών</i>
<i>ΕΕΒΣ</i>	<i>Επετηρίς Εταιρίας Βυζαντινών Σπουδών</i>
<i>EKMIMK</i>	<i>Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου</i>
<i>MEFRM</i>	<i>Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Âge</i>

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΑΚΗΣ

I. Πρόλογος

«La ‘gréçisation’ de l’Église fut l’un des reproches adressés à Jean XXIII et à Janus durant le Concile de Constance et en 1418, on attire l’attention de Martin V sur le fait que les ‘latins’ de Chypre suivaient le rite grec, abandonnaient la liturgie et les lois latines et ne faisaient plus de différence entre les deux Églises».¹

Ο Ουγγρο-γάλλος ιστορικός W. Rudt de Collenberg σημειώνει ότι η «ελληνοποίηση» της Εκκλησίας ήταν μία από τις κατηγορίες που εξαπολύθηκαν εναντίον του Ιανού και του πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ στη Σύνοδο της Κωσταντζας και μάλιστα, όπως ενημερώθηκε ο πάπας Μαρτίνος Ε΄, ήταν ότι οι Λατίνοι της Κύπρου ακολουθούν το ελληνικό δόγμα, εγκαταλείποντας τη λειτουργία και τα λατινικά θέσμια, και πλέον οι δύο Εκκλησίες δεν ξεχώριζαν. Ωστόσο, δεν πρόκειται παρά ενός εντελώς αυθαίρετου συμπεράσματος, το οποίο όμως μοιάζει αληθές, μιας και παραπέμπει σε συγκεκριμένο ιστορικό έργο, αυτό του K.M. Setton, *The Papacy and the Levant*.² Ανατρέχοντας στην πηγή του Collenberg διαπιστώνεται αμέσως ότι η θέση που εκφράζεται δεν έχει καμία αλήθεια. Το έγγραφο απ’ το οποίο αντλεί τις ιδέες του αφορά τις βενετικές κτήσεις και σχετίζεται με την αναφορά ενός Βενετού πρέσβη προς τον Μαρτίνο Ε΄ όπου στηλιτεύει την πληγή της συνεχούς απουσίας των επισκόπων από την έδρα τους· στο κείμενο της επιστολής δεν αναφέρεται καθόλου η Κύπρος, άλλωστε, δεν θα μπορούσε ένας Βενετός αξιωματούχος να ασχοληθεί με αλλότρια συμφέροντα. Ο Collenberg, έχοντας υπόψη του το όντως υπαρκτό πρόβλημα της απουσίας των ιεραρχών από τις έδρες τους, την παραχώρηση *in commendam* θέσεων και αξιωμάτων που οπωσδήποτε είχαν επιταθεί την επίμαχη περίοδο, διέστειλε πέραν του ιστορικά ανεκτού ένα συγκεκριμένο γεγονός. Οι λόγοι που μπορεί να οδήγησαν σε αυτή την παρανόηση δεν είναι εύκολο να διαπιστωθούν, ωστόσο, θεωρούμε ότι πιθανότερο σενάριο είναι ότι ο ερευνητής δεν προσέτρεξε στη λατινική επιστολή και δεν μπήκε στη διαδικασία να ελέγξει περαιτέρω τη δευτερογενή πηγή. Η παραδοχή, έστω και εν μέρει, αυτής της θέσης από μεταγενέστερους είναι, θεωρούμε, ενδεικτικό της ομιχλώδους κατάστασης που επικράτησε εν πολλοίς στις ιστορικές μελέτες που ασχολήθηκαν με τα

¹ Αναφορά στο: Wipertus Rudt de Collenberg, «Le royaume et l’Église de Chypre face au Grand Schisme (1378-1417) d’après les Registres des Archives du Vatican», *Mélanges de l’école française de Rome*, τ. 94 (1982), σ. 671. Ευχαριστώ τον καθηγητή μου και επόπτη της παρούσας διατριβής Christopher Schabel για τις μακρές συζητήσεις μας επί του θέματος, αλλά και την επισήμανση της εν λόγω περίπτωσης, που πυροδοτήθηκε από εύλογες απορίες περί του άρθρου του W. Rudt de Collenberg.

² K.M. Setton, *The Papacy and the Levant 1204-1571*, τ. 2, Philadelphia, 1978, σ. 44.

λατινικά εκκλησιαστικά πράγματα, αλλά και εν γένει με τα γεγονότα του τέλους του 14^{ου} με αρχές του 15^{ου} αιώνα.

Με την ίδρυση του Βασιλείου της Κύπρου (1195),³ εγκαθιδρύθηκε και η Λατινική Εκκλησία, το 1196. Με τις τρεις παπικές βούλες του πάπα Κελεστίνου Γ' (οι δύο πρώτες στις 20 Φεβρουαρίου και 13 Δεκεμβρίου 1196 και η τρίτη στις 2 Ιανουαρίου του 1197) στην Κύπρο δημιουργήθηκε η αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας, με τρεις υποκείμενες σε αυτή επισκοπές στην Πάφο, τη Λεμεσό και στην Αμμόχωστο. Από την πρώτη στιγμή Λατίνοι μοναχοί (άνδρες και γυναίκες), επαίτες αλλά και μέλη των Στρατιωτικών Ταγμάτων έφθασαν στο νησί, δημιουργώντας τις κοινότητές τους. Η δημιουργία της Λατινικής Εκκλησίας βρήκε στην Κύπρο, μεταξύ άλλων δογμάτων, την Ελληνική Εκκλησία, με την οποία σε πρώτο στάδιο δεν ασχολήθηκε. Ωστόσο, μεταξύ των ετών 1220 και 1260 (ορόσημο είναι η λεγόμενη *Αλεξανδρινή Βούλα* του 1260) η Ελληνική Εκκλησία υποτάχθηκε στον πάπα και στη λατινική ιεραρχία του νησιού (οι ελληνικές επισκοπές από 14 μειώθηκαν σε τέσσερις. Εκκλησιαστικά, οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν παρέμειναν σχετικά σταθερές για τους επόμενους αιώνες.⁴

Το θέμα της παρούσας διατριβής είναι *Η Κύπρος και το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης (1378-1417)*, μία περίοδος σημαντικών διεργασιών για την τοπική Λατινική Εκκλησία, η οποία δεν έχει μελετηθεί εις βάθος, με αποτέλεσμα θέσεις όπως οι παραπάνω να παραμένουν ακόμη παραδεκτές, στην ελληνόφωνη κυρίως βιβλιογραφία. Φυσικά, η εν λόγω περίοδος μάλλον υποπραγματεύεται και δεν έχει υπάρξει συγκεκριμένη μελέτη που να αφορά την παραπάνω περίοδο. Η σχετικά πλούσια βιβλιογραφία για τα εκκλησιαστικά της Κύπρου κυρίως αφορά το ορθόδοξο δόγμα, ενώ για τη Λατινική Εκκλησία του νησιού, η έρευνα σταματούσε λίγο μετά την κατάληψη της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες (1374) και ουσιαστικά επανάρχιζε με την κατάληψη της νήσου από τους Βενετούς, σχεδόν έναν αιώνα μετά.

Την ιστορία της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο έως το 1378 διαλαμβάνουν εξαντλητικά οι δύο μονογραφίες του Νικόλα Κουρέα, *The Latin Church of Cyprus 1195-1312* και *The Latin Church of Cyprus 1313-1378*.⁵ Οι τρεις τόμοι του *Bullarium Cyprium* δε που περιλαμβάνουν τις περισσότερες παπικές επιστολές από την ημέρα ίδρυσης της

³ G. Hill, *A History of Cyprus. Vol. II: The Frankish Period, 1192-1432*, Cambridge University Press, Cambridge 1948, σ. 36-37· Peter W. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες 1191-1374*, (μτφρ. Αγγέλ Νικολάου-Κονναρή), εκδ. Δημ. Α. Παπαδήμα, Αθήνα 2003, σ. 73-75.

⁴ *Bullarium Cyprium*, I, *Papal Letters Concerning Cyprus 1196-1261, with Introduction by Jean Richard*, Christopher Schabel (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia 2010, a-1, 2.

⁵ N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus*, Ashgate, Aldershot 1997 (I) και *The Latin Church in Cyprus* Cyprus Research Centre, Nicosia 2010 (II).

Λατινικής Εκκλησίας στο νησί έως το 1378 συγκροτούν ένα σώμα πρωτογενούς υλικού, που σε συνδυασμό με την ιστορική εισαγωγή του Jean Richard τεκμηριώνουν την ιστορική διαδρομή της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο. Η παρούσα διατριβή είναι η συνέχεια των παραπάνω προσπαθειών, με τη δημοσίευση των παπικών επιστολών της περιόδου 1378-1417 να θέλει να ρίξει περισσότερο φως σε μία ταραχώδη εποχή για τη Λατινική Εκκλησία τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Κύπρο.

Πολλές φορές τα γεγονότα της εν λόγω περιόδου τύγχαναν αποσπασματικής διαπραγμάτευσης, και για το διάστημα που μας ενδιαφέρει, εν πολλοίς στηριζόντουσαν σε διαπιστώσεις που χόλαιναν από ιστορική τεκμηρίωση, λόγω έλλειψης δημοσιευμένων αρχειακών πηγών που να τεκμηριώνουν επαρκώς τα ιστορικά πεπραγμένα. Αυτές οι πρωτογενείς πηγές βρίσκονται κατά κύριο λόγο στο Αρχείο του Βατικανού, όπου η έρευνα και η μελέτη μπορεί να είναι ελεύθερες, ωστόσο ο όγκος του αρχειακού υλικού που φυλάσσεται στα αρχειοστάσιά του προϋποθέτει αρκετές ημέρες διαρκούς παρουσίας, με ό,τι συνεπάγεται μια τέτοια παραμονή εκτός έδρας. Επίσης, η φύση των γεγονότων είναι από μόνη της ένας σκόπελος που πρέπει να ξεπεραστεί, μιας και οι συσχετισμοί δυνάμεων μεταξύ των παπών και των κοσμικών ηγεμόνων και μεταξύ της κοινωνίας φυσικά βρισκόντουσαν σε συνεχή διατάραξη και εναλλαγές με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε ξεκάθαρο ποιος τασσόταν υπέρ ποιου. Οι εγγενείς δυσκολίες αυτές οπωσδήποτε αποτέλεσαν τροχοπέδη προκειμένου να μελετηθεί η εν λόγω περίοδος.

Έτσι αυτό το ιστορικό κενό αναπόφευκτα είτε διαιώνιζε ανακρίβειες είτε άφηνε αναπάντητα ερωτήματα, τα οποία με την πάροδο των χρόνων γινόντουσαν ιστορικές αλήθειες: οι Φράγκοι της Κύπρου μεταπήδησαν στο ‘ορθόδοξο’ δόγμα, εγκαταλείποντας την Εκκλησία τους· οι Λατίνοι κληρικοί στο νησί δεν γνώριζαν πλέον τη λατινική γλώσσα και έπρεπε να περάσουν από ειδικές εξετάσεις, για να αποδείξουν την καλή γνώση της γλώσσας· οι Έλληνες της Κύπρου δεν είχαν αποστεί της ελληνικής πίστης. Αυτές είναι μερικές από τις βεβαιότητες που έχουν υπάρξει και εν πολλοίς ορίζουν τις σύγχρονες ιστοριογραφικές τάσεις, τόσο στην ελληνόφωνη όσο και στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Αυτές οι ιστορικές παρανοήσεις ή/και καταφανώς περίεργες διαπιστώσεις, όπως θα δούμε μέσα από την παρούσα διατριβή, ο κάθε συγγραφέας τις αποδέχθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο καλής πίστης, αν και η αρχή της παρανόησης μάλλον ήταν αποτέλεσμα ελλιπούς γνώσης, πλημμελούς ή ακόμα καθόλου ανάγνωσης των αρχειακών πηγών. Μπορεί να ακούγεται λογικό ότι μετά από τα γεγονότα του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης (1378-1417) και τον διχασμό της Λατινικής Εκκλησίας οι Ορθόδοξοι Έλληνες της Κύπρου να επεβάλλοντο επί των Λατίνων, αλλά η πλήρης μεταστροφή, έστω και ενός ευάριθμου

ποιμνίου, σε ένα «σχισματικό» δόγμα δεν είναι καθόλου απλή υπόθεση, όπως δεν πρέπει να αντιμετωπίζει κάποιος αβρόχοις ποσί διαπιστώσεις τύπου ότι η λατινική γλώσσα μέσα σε ένα «ξενόγλωσσο κυρίαρχα πολιτικά περιβάλλον» είχε τεθεί σε κίνδυνο. Πόσο, όμως, έχει μελετηθεί η περίοδος του Μεγάλου Σχίσματος στην Κύπρο, η οποία ομολογουμένως ήταν μία δύσκολη περίοδος για τη Λατινική Εκκλησία στην Ευρώπη, που είχε, χωρίς αμφιβολία, συνέπειες και στο βασίλειο της Κύπρου.

Ο Rudt de Collenberg στο άρθρο που δημοσίευσε το 1982 με τίτλο «Le royaume et l'Église de Chypre face au Grand Schisme» έθεσε τις βάσεις για τη μελέτη της περιόδου του Μεγάλου Σχίσματος στην Κύπρο, μέσα από τις παπικές επιστολές του Αρχείου του Βατικανού. Ωστόσο, λόγω της αντικειμενικής δυσκολίας πρόσβασης στο πρωτότυπο υλικό για τους μελετητές μετά από εκείνον, αλλά και λόγω της καταφυγής πολλών μελετητών στο «τάδε έφη» οι απόψεις του δεν διασταυρώνονταν επαρκώς, με αποτέλεσμα τα συμπεράσματά του να θεωρούνται δεδομένες ιστορικές πραγματικότητες.

Παρά τις όποιες αστοχίες, αυθαίρετα συμπεράσματα και λάθος αναγνώσεις του συγγραφέα, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι συγκέντρωσε έναν μεγάλο όγκο πρωτότυπων εγγράφων που λειτούργησαν ως πυξίδα στις πρώτες μας αρχαιακές αναζητήσεις στο Αρχείο του Βατικανού. Οι πίνακες με τις αρχαιακές παραπομπές του Rudt de Collenberg ήταν ένα είδος πρώτου *Inventarium Cyprium* για το Σχίσμα, το οποίο, ωστόσο, χρειάστηκε να αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερη προσοχή, μιας και οι κατάλογοι δεν είναι πάντοτε ορθώς συντεταγμένοι, δημιουργώντας συγχύσεις και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να οδηγήσουν σε λάθος συμπεράσματα.

Αυτά τα λάθη, λοιπόν, θελήσαμε να διορθώσουμε, τόσο για τη δική μας έρευνα και μελέτη, ώστε αυτή να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα, χωρίς τον βραχνά της σκιώδους παραπομπής ή της λανθασμένης ανάγνωσης. Ωστόσο, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να υποτιμηθεί η προσφορά και το εν γένει έργο του Rudt de Collenberg, αφού η δική του αρχαιακή έρευνα ήταν που έφερε στο φως πολλά και χρήσιμα στοιχεία για την κυπριακή μεσαιωνική ιστορία και έδωσε τη δυνατότητα της περαιτέρω μελέτης της.

Ιστοριογραφική - βιβλιογραφική επισκόπηση

Η μελέτη των πηγών είναι εκ των ων ουκ άνευ για την καταγραφή των ανθρώπινων πράξεων στην προσπάθεια ανασύστασης του παρελθόντος της ανθρωπότητας. Η καταγραφή αυτή θα πρέπει, ωστόσο, να γίνεται με συνέπεια και μακριά από την προσωπική ή και εθνική φιλαυτία, όπως σημείωσε ο Έλληνας συγγραφέας του 18^{ου} αιώνα Αδαμάντιος Κοραΐς. Ο Έλληνας ιστορικός του 19^{ου} αιώνα Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, στη δική του *Ιστορία*, σημείωσε ότι η αλήθεια των ιστορικών γεγονότων δεν μπορεί γενικά να επιβεβαιωθεί παρά μόνο από σύγχρονους με τα γεγονότα συγγραφείς και μνημεία.⁶

Μεταξύ αυτών που πρώτοι προσπάθησαν να καταγράψουν την ιστορία της Κύπρου ήταν ο κυπριακής καταγωγής Étienne de Lusignan στο έργο του *Chorographia et breve et breve historia universale dell'Isola de Cipro* που εκδόθηκε στην Μπολόνια της Ιταλίας το 1573. Ο Étienne de Lusignan εξέδωσε εκ νέου το έργο του στα γαλλικά, με διαφορετικό τίτλο, *Description* και αυτή τη φορά προσπάθησε να διορθώσει λάθη και αβλεψίες της προηγούμενης έκδοσης – λάθη που απέδωσε στον εκδότη του.⁷ Τον Lusignan ακολούθησε ο Gianfrancesco Loredano, ο οποίος με το ψευδώνυμο Henri Giblet έγραψε στα ιταλικά την ιστορία των Λουζινιανών βασιλέων,⁸ χρησιμοποιώντας ως κύρια πηγή του τον Étienne de Lusignan. Η μη χρήση πηγών, η απόσταση από τον τόπο των γεγονότων αλλά και τον χρόνο είχε ως αποτέλεσμα λάθη που τελικά έμελλε να δυσκολέψουν και να ταλανίσουν για πολλά χρόνια την ιστορική έρευνα που αφορούσε την εκκλησιαστική ιστορία της πρώιμης Φραγκοκρατίας στην Κύπρο. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός στη δική του *Ιστορία* ακολούθησε εν πολλοίς τους Lusignan και Loredano, διαδίδοντας κατά κάποιο τρόπο τα λάθη και τις θέσεις τους.

Πώς όμως μελετήθηκε η Λατινική Εκκλησία από την εποχή του Étienne de Lusignan έως τις μέρες μας; Ουσιαστικά την ελληνική βιβλιογραφία από την εποχή του αρχιμανδρίτη Κυπριανού, με το *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου, ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, που θα λέγαμε ότι είναι η *editio mater* της ελληνόγλωσσης κυπριακής εκκλησιαστικής ιστοριογραφίας,⁹ εν πολλοίς μέχρι και τις

⁶ Αδαμάντιος Κοραΐς, *Χρυσά έπη*, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1934, σ. 9· Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος Α΄ Τυπογραφία Σ. Παυλίδου, Αθήναι 1860, σ. 121.

⁷ Étienne de Lusignan, *Chorographia, Et Breve Historia Universale dell'Isola De Cipro Principiando al Tempo di Noè per in sino al 1572*, Bologna 1573· Étienne de Lusignan, *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580.

⁸ Gianfrancesco Loredano, *Historie de' re Lusignan, pubblicate da Henrico Giblet*, Bologna 1647.

⁹ Αρχ. Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου, ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Παρά Νικολάω Γλυκείω τω εξ Ιωαννίνων, Ενετήσιν 1788.

μέρες μας,¹⁰ δεν έχει ξεφύγει από στερεότυπα που μιλάνε για τους αιρετικούς παπικούς και εν γένει για τους κακούς ξένους Φράγκους.

Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός μιλάει για τα σχετικά με τη Λατινική Εκκλησία σε δύο κεφάλαια που τιτλοφορούνται «Περί της Αρχής του Λατινικού Κλήρου, και της καταστάσεως αυτού εις την Κύπρον» και «Περί της Αρχής και καταστάσεως εις την νήσον των Λατίνων Καλογέρων».¹¹ Στην καταγραφή του Κυπριανού δεν παρατηρούμε παρά την απλή αναφορά στο πώς η Λατινική Εκκλησία και οι φορείς της εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, και πώς οι 14 επισκοπές της βυζαντινής Κύπρου μειώθηκαν σε τέσσερεις. Ο Κυπριανός, έχοντας ως πηγή του, τα κείμενα των Lusignan και Loredano, διαιωνίζει έναν από τους πιο ισχυρούς μύθους της εκκλησιαστικής ιστορίας, τον ρόλο της βασίλισσας Αλίκης στα εκκλησιαστικά πράγματα που οδήγησε στην πλήρη υποταγή του ελληνικού κλήρου στη Λατινική Εκκλησία, που χρειάστηκε αρκετά χρόνια για να διαλυθεί.¹² Από το 1788 που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά έπρεπε να περάσουν σχεδόν εκατό χρόνια για να έχουμε συγκεκριμένες ιστορικές μελέτες που αφορούσαν τα κυπριακά πράγματα εν γένει. Η *Ιστορία* του Κυπριανού υπό τη συγκεκριμένη οπτική που συγγράφηκε δεν μπορεί παρά να είναι ελάχιστα χρήσιμη για τα γεγονότα τουλάχιστον που μας αφορούν. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και ο Φ. Κουρίτης στο έργο του *Η Ορθόδοξος Εκκλησία εν Κύπρω επί Φραγκοκρατίας*, το 1907. Ο συγγραφέας κάνει σαφές ήδη από τα *Προλεγόμενα* ότι προτίθεται να εξιστορήσει τους αγώνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι των επεισάκτων Λατίνων.¹³ Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η πολύ κατοπινή εργασία του αρχιμανδρίτη Παρθένιου Κιρμίτση *Η ορθόδοξος Εκκλησία της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας* (1983) η οποία δεν κομίζει τίποτε το καινούργιο και ελάχιστα ενδιαφέρεται για τη μελέτη της Λατινικής Εκκλησίας και επιμένει να ρίχνει το βάρος στη μελέτη του στις προσπάθειες της Λατινικής Εκκλησίας να καθυποτάξει την Ανατολική Εκκλησία και τελικώς να εκλατινίσει τους Έλληνες του νησιού.¹⁴ Πιο πρόσφατα, ο Κώστας Κύρρης, το 1993, στο άρθρο του για την οργάνωση της *Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά τους δύο πρώτους αιώνες της*

¹⁰ Η ρητορική περί των Λατίνων ως απηνείς διώκτες της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι έντονη σε κάθε ευκαιρία· Βλ. ενδεικτικά: «[...] καταδίωξε [ο Ερρίκος Α'] αμείλικτα την Ορθόδοξη Εκκλησία [...], ούτε η αρπαγή εκκλησιαστικών κτημάτων, ούτε ο περιορισμός του αριθμού των επισκοπών, ούτε οι βούλλες και οι αφορισμοί του πάπα δεν μπόρεσαν να κάμψουν το θρησκευτικό φρόνημα του λαού [...]»., Αικατερίνη Αριστείδου, «Χρονικό», ένθετο εφημερίδας *Ο Πολίτης*, αρ. 142, 22 Φεβρουαρίου 2004, σ. 21-22.

¹¹ Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική*, σ. 81, 86.

¹² Chr. Schabel, «The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus», στο: J. Chrysostomides and C. Dendrinos, (εκδ.), «*Sweet Land...*» *Lectures on the History and Culture of Cyprus*, Camberley, Surrey, Porphyrogenitus, 2006, σ. 170-177. Για τις συμφωνίες του 1220 και 1222 βλ. Schabel, *Bullarium Cyprium*, II· idem, *Synodicon* X6.10, X11.10a· Coureas - Schabel, *Cartulary*, αρ. 82-84.

¹³ Φ. Κουρίτου, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία εν Κύπρω επί Φραγκοκρατίας*, Λευκωσία 1907, σ. 3.

¹⁴ Αρχιμανδρίτης Παρθένιος Κιρμίτσης «Η ορθόδοξος Εκκλησία της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας», *Κυπριακά Σπουδαί*, [Αφιέρωμα εις Αδαμάντιον Διαμαντήν], τ. ΜΖ' (1983), σ. 14-19.

Φραγκοκρατίας, επίσης δεν ασχολείται καθόλου με τα της Λατινικής Εκκλησίας και προσπαθεί να ερμηνεύσει την εκκλησιαστική πραγματικότητα της εποχής μέσα από τον φακό της Ορθοδοξίας του 20ού αιώνα.¹⁵ Με τον Θεόδωρο Παπαδόπουλλο να κινείται στο ίδιο πνεύμα στο ειδικό άρθρο του στην πολύτομη *Ιστορία της Κύπρου*, το 1995, με τίτλο «Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας».¹⁶ Ο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος τονίζει με κάθε ευκαιρία την αντίσταση των Κυπρίων στην πίστη τους και είναι χαρακτηριστικές οι σελίδες του άρθρου που αφιερώνει ο συγγραφέας εν είδει καταλόγου στις θέσεις του Ιωσήφ Βρυέννιου, του απεσταλμένου του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, στην Κύπρο το 1406 και στην απόφαση που έλαβε αργότερα για την αδυναμία πνευματικής κοινωνίας της Ελληνικής Εκκλησίας της Κύπρου με το Πατριαρχείο. Τις αιτιάσεις του Ιωσήφ Βρυέννιου ο Παπαδόπουλλος τις αντιπαραβάλλει με ιστορικά δεδομένα, όπως τα αντιλαμβάνεται φυσικά. Στον κατάλογο που παραθέτει, και στην όλη πραγμάτευση του ζητήματος, επαναλαμβάνει συνεχώς τον εξαναγκασμό της Ελληνικής Εκκλησίας να ταχθεί υπό τη Λατινική Εκκλησία και τους αξιωματούχους της.¹⁷

Είναι ενδεικτικό να σημειώσουμε εδώ ότι από τα κύρια ζητήματα που θίγει η ελληνόφωνη ιστοριογραφία εναντίον της Λατινικής Εκκλησίας είναι η αρπαγή της περιουσίας της Ελληνικής Εκκλησίας κατά την εποχή εγκαθίδρυσής της, η μείωση των επισκοπών και οι κακομεταχείριση του κλήρου, ανώτερου και κατώτερου, αλλά και του ελληνικού πληθυσμού από πλευράς της Δυτικής Εκκλησίας και των εκπροσώπων της. Τα ιστορικά, ωστόσο, στοιχεία που κάθε φορά επικαλούνται οι συγγραφείς είναι συγκεχυμένα, ασαφή και πολλές φορές παρερμηνευμένα. Δυστυχώς, η έλλειψη τεκμηρίων από την αναφερόμενη εποχή και η ύπαρξη ισχυρών παραδόσεων ή η ανάγκη για δημιουργία τέτοιων βοήθησε να επικρατήσουν οι προαναφερόμενες θεωρίες.¹⁸ Η ιστοριογραφία του 19ου αιώνα αλλά και του 20ού αιώνα παρέμεινε εμφαντικά σε όσα γεγονότα κρίνονταν πρόσφορα για να στηρίζουν τις αιτιάσεις τους, έχοντας σχεδόν πάντοτε ως αρχή τους

¹⁵ Costas P. Kyrris, «L'organisation de l'église orthodoxe de Chypre pendant le deux premiers siècles de l'occupation franque», *ΕΕΒΣ*, τ. 48 (1990-1991), σ. 327-366 και «Η Οργάνωση της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας», *ΕΚΜΙΜΚ*, τ. 2 (1993), σ. 149-186.

¹⁶ Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο: *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Θεοδ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 1995, σ. 554-665.

¹⁷ Θ. Παπαδόπουλλος, «Η Εκκλησία Κύπρου», σ. 626-634.

¹⁸ Οι ιστορικές περιγραφές του Étienne de Lusignan, αλλά και του Loredano που έγιναν από τον 18° αιώνα ήδη αποδεκτές από τον αρχιμανδρίτη Κυπριανό για τη συγγραφή της δικής του ιστορίας δημιούργησαν μία τεθλασμένη ιστορική παράδοση που διήρκησε καθ' όλη την πορεία της ιστοριογραφίας, τουλάχιστον μέχρι το 1990.

παλαιές και ανακριβείς πηγές, που εξυπηρετούσαν άλλους σκοπούς την εποχή που κυκλοφόρησαν και είχαν συνταχθεί με διαφορετική προσέγγιση.¹⁹

Με το έργο του Γάλλου ιστορικού Louis de Mas Latrie πρωτοπόρου μελετητή των Σταυροφοριών και έναν από τους πρώτους που δούλεψαν με αρχαιακό υλικό, γίνεται μία πρώτη προσπάθεια καταγραφής των Λατίνων αρχιεπισκόπων Λευκωσίας²⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αναφορά του Mas Latrie για υποταγή της Ελληνικής Εκκλησίας από τη Λατινική, μία κατάσταση που οι βασιλείς προσπαθούσαν να εκτονώσουν, παρεμβαίνοντας συχνά υπέρ των Ελλήνων της Κύπρου και όπως χαρακτηριστικά γράφει: «προκειμένου να τους κάνουν να ξεχάσουν τον ξένο ζυγό», αλλά και την επέμβαση των παπών ώστε να μετριαστούν παράλογες ή σκληρές απαιτήσεις των απεσταλμένων τους.²¹ Ο Mas Latrie στο μνημειώδες τρίτομο έργο του *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan* μελετάει την πολιτική ιστορία του Βασιλείου των Λουζινιανών, χωρίς να αφιερώνει κάποιο συγκεκριμένο κεφάλαιο στη Λατινική ή την Ελληνική Εκκλησία ή γενικότερα στα εκκλησιαστικά πράγματα στο νησί, αλλά στο ευρύτερο πλαίσιο της ανάλυσης της πολιτικής ιστορίας του Βασιλείου διαφαίνεται και ο ρόλος των παπών, της τοπικής Λατινικής Εκκλησίας και των αξιωματούχων της, αλλά και η θέση της Ελληνικής Εκκλησίας.²²

Από διαφορετική οπτική, ο Βρετανός ιστορικός και κληρικός John Hackett στο έργο του, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου* (1901),²³ μελετάει την εκκλησιαστική

¹⁹ Μερικές από τις μελέτες που αφορούν αυτή τη γραμμή σχετικά είναι οι: C.N. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi*, τ. II, Βενετία 1873, εισαγωγή: Γ. Φιλίππου, *Ειδήσεις ιστορικά περί της εκκλησίας Κύπρου*, Αθήνα 1875, Λευκωσία 1975· Γ.Σ. Φραγκούδης, *Κύπρις*, Αθήνα 1890· H.T.F. Duckworth, *The Church of Cyprus*, London, 1900· J. Hackett, *History of the Orthodox Church of Cyprus*, London 1901· X.I. Παπαϊωάννου, *Ιστορία της ορθοδόξου εκκλησίας Κύπρου*, Αθήνα 1923· Π.Ι. Κουρίτης, *Η ορθόδοξος εκκλησία εν Κύπρω επί Φραγκοκρατίας*, Λευκωσία 1907· Π. Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Λάρνακα 1910, Λευκωσία 1997· Π. Κιρμίτσης, «Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας», *Κυπριακά Σπουδαί* 47 (1983), σ. 3-108· Μ. Ευθυμίου, *Greeks and Latins on Cyprus in the Thirteenth Century*, Brookline, MA, 1987· Κ. Κύρρης, «Η οργάνωση της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας», *ΕΚΜΙΜΚ* 2 (1993), σ. 149-186.

²⁰ Louis de Mas Latrie. «Histoire des archevêques latins de l'île de Chypre», *Archives de l'Orient latine*, τ. II (1884), σ. 207-328· Angel Nicolaou-Konnari, «'La France de Chypre' de Louis de Mas Latrie», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, τ. 43 (2013), σ. 505-521.

²¹ «[...] L'établissement de l'église latine, qui asservit en réalité l'église grecque en lui ôtant l'autorité, ne s'opéra pas sans difficultés et sans troubles. Jusqu'au XIVe siècle, la lutte s'accuse presque sous chaque épiscopat. Dans le cours de ces crises, on vit toujours la puissance laïque prendre la défense des intérêts religieux de la population indigène, comme pour lui faire oublier sa sujétion politique. Quelquefois, les papes eux-mêmes acquiesçant aux demandes de la royauté ralentissent l'effet de leurs propres décisions, ou modèrent l'action de leurs légats», βλ. Mas Latrie, *Histoire des archevêques latins*, σ. 208.

²² Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan*, τ. I-III, Paris 1851-1855· idem, «Histoire des archevêques latins», σ. 207-328.

²³ John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British occupation (A.D. 45-A.D. 1878): Together with some Account of the Latin and Other Churches Existing in the Island*, Methuen, London 1901· στα ελληνικά:

ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο νησί, όπως την ονομάζει, από τις απαρχές της (ερχομός Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα τον 1^ο αιώνα μ.Χ.) έως την έλευση των Βρετανών στην Κύπρο το 1878. Ο Hackett αναφέρεται στα δεινά που επέφερε στην Ορθόδοξη Εκκλησία η έλευση των Φράγκων και η εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας και το όλο έργο του αποπνέει τη συμπάθεια ενός Αγγλικανού προς τη δοκιμαζόμενη Ορθόδοξη Εκκλησία. Αφιερώνει ένα εκτενές κεφάλαιο για τη Λατινική Εκκλησία (στην ελληνική μετάφραση στον γ' τόμο) και η πρώτη παράγραφος είναι ενδεικτική για τις προθέσεις του συγγραφέα έναντι της Λατινικής Εκκλησίας: «Καμία διήγηση της εκκλησιαστικής ιστορίας της Κύπρου δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης εάν δεν γίνει αναφορά της ξένης Κοινωνίας (*communion*), το όνομα της οποίας φέρνει ακόμα στο μυαλό των Ορθοδόξων²⁴ παλιές πνευματικές τυραννίες».

Ο George Hill το 1940 στο εμβληματικό του έργο και ακόμα βιβλίο αναφοράς (αν και θα πρέπει κανείς να είναι επιφυλακτικός σε σημεία όπου η ιστορική έρευνα έχει προχωρήσει έκτοτε) την ιστορία της Κύπρου, *A History of Cyprus*,²⁵ αφιερώνει στα εκκλησιαστικά πράγματα ένα ολόκληρο κεφάλαιο, με τον τίτλο «The Two Churches (1220-1571)» όπου για την περίοδο της φραγκοκρατίας ξεκινάει την αφήγησή του από τη Σύνοδο της Λεμεσού (1220) και φτάνει έως το 1426, ουσιαστικά αναλύοντας τις σχέσεις των δύο Εκκλησιών και την αλληλεπίδρασή τους στο πολιτικό και ιστορικό γίνεσθαι. Στο εν λόγω κεφάλαιο ο Hill δεν κάνει σχεδόν καμία μνεία στην περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος και περιορίζεται στο να αναφέρει: «In the schism which rent the Roman Church in 1378, obedience to Clement [VII], as the representative of French interests, was yielded by the Kingdom of Cyprus, i.e. by the civil authorities and the secular clergy», ωστόσο, στα επί μέρους κεφάλαια που αφορούν τους βασιλείς της Κύπρου και ειδικά στα χρόνια των Πέτρου Β', Ιακώβου Α', και Ιανού περιγράφονται και εξετάζονται επί μέρους συμβάντα που έχουν να κάνουν έμμεσα ή άμεσα με το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης, χωρίς φυσικά να αξιοποιούνται σε εύρος αρχειακά τεκμήρια από το Βατικανό.

Για την Κύπρο το εναρκτήριο λάκτισμα για την έρευνα και τη μελέτη της περιόδου του Μεγάλου Σχίσματος δόθηκε από τον Jean Richard με το άρθρο του «Le royaume de Chypre et le Grand Schisme, à propos d'un document récemment découvert», το 1965, είναι η πρώτη που θέτει επί τάπητος το ζήτημα *Μεγάλο Σχίσμα και Κύπρος* και ουσιαστικά

Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, μετάφραση εκ του αγγλικού από Χαρίλαο Ι. Παπαϊωάννου*, τ. 1 - 3, Αθήνα 1923, Πειραιεύς 1927, 1932.

²⁴ Στο αγγλικό κείμενο αναφέρεται η λέξη στους Ορθοδόξους, ενώ στο ελληνικό μεταφράζεται σε Κυπρίους, βλ. Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, τ. Α', σ. 3· John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, σ. 467.

²⁵ G. Hill, *History of Cyprus*, III.

ανοίγει τον δρόμο για τη μελέτη της περιόδου στην Κύπρο.²⁶ Η εν λόγω δημοσίευση είναι ολιγοσέλιδη και έχει ως αφορμή την ανακάλυψη ενός εγγράφου που απόκειται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Beaune (*Bibliothèque Municipale de Beaune*) στο οποίο αναφέρεται η επιστολή του απεσταλμένου στην Αβινιόν Ιωάννη της Βηρυτού, για να διακηρύξει τη θέση του βασιλιά Ιακώβου Α΄ να τεθεί στο πλευρό του Βενέδικτου ΙΓ΄.

Ο μελετητής Wipertus Rudt de Collenberg χρησιμοποίησε ευρέως τα έγγραφα που βρίσκονται στο Αρχείο του Βατικανού και που αφορούν την Κύπρο και τη Λατινική Εκκλησία του νησιού, αλλά και τις σχέσεις της βασιλικής οικογένειας με τους πάπες, δίνοντας στη δημοσιότητα πληροφορίες που φώτισαν ακόμη περισσότερο σκοτεινά σημεία της πολυαίωνης λατινικής παρουσίας στο νησί. Όσο αφορά τις εργασίες που αυστηρώς μας αφορούν είναι τα άρθρα: «Les Grâces papales, autres que les dispenses matrimoniales, accordées a Chypre de 1305—1378», στην *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, το «Les Dispenses matrimoniales accordées a l’Orient latin selon les registres du Vatican d’Honorius III a Clément VII (1233—1385)» στο *Mélanges de l’Ecole française*, το «Etat et origine du haut clergé de Chypre avant le Grand Schisme d’après les registres des papes du XIIIe et du XIVe siècle», το «Le Royaume et l’église de Chypre face au Grand Schisme (1378 - 1417)» και το «Les Cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan»²⁷ σε ειδικά περιοδικά και εκδόσεις. Ο Collenberg χρησιμοποιεί τα αρχεία του Βατικανού και από τις πρωτογενείς αυτές πηγές εξαγάγει σημαντικά στοιχεία και πληροφορίες, που χρησιμοποιεί για να ερμηνεύσει, να οριοθετήσει και εν τέλει να ρίξει περισσότερο φως στην ιστορία της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί. Άλλωστε, και η παρούσα εργασία εκπονήθηκε έχοντας την εργασία του «Le Royaume et l’église de Chypre face au Grand Schisme (1378 - 1417)» ως αφετηρία και αρχειακή πυξίδα.

Οι μελέτες του Νικόλα Κουρέα *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312* και *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378*²⁸ έως δηλαδή το λεγόμενο Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης είναι οι πρώτες μονογραφίες που μελετάνε συνθετικά και αποκλειστικά την ιστορία της Λατινικής Εκκλησίας στη Φραγκοκρατούμενη Κύπρο (εγκαθίδρυση, θεσμική λειτουργία εσωτερικά ζητήματα, οικονομία της Λατινικής Εκκλησίας κ.ά.). Στους δύο τόμους ο

²⁶ Jean Richard, «Le royaume de Chypre et le Grand Schisme, à propos d’un document récemment découvert», *Compte rendu de l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris 1965, σ. 498-507.

²⁷ R. de Collenberg, «Les Cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan», *Archivum Historiae Pontificiae*, 20 (1982), σ. 83-128.

²⁸ N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus*, I· idem, *The Latin Church in Cyprus*, II.

Κουρέας χρησιμοποιεί όλη την προηγούμενη βιβλιογραφία, καθώς και τα εκδεδωμένα έγγραφα από το Αρχείο του Βατικανού.²⁹

Περαιτέρω, ο ιστορικός Anthony Luttrell έδωσε σημαντικές δουλειές για την παρουσία του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών στην Κύπρο, μελετώντας τα αρχεία του Τάγματος και άλλες πρωτογενείς πηγές. Στους συλλογικούς τόμους *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, *The Hospitaller state on Rhodes* και στο *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World* συγκεντρώνεται πληθώρα άρθρων που ασχολούνται ειδικά με τους Ιωαννίτες Ιππότες και την παρουσία τους στο νησί και μάλιστα σε αυτά ξεχωρίζουμε εκείνα τα άρθρα που άπτονται της εποχής που μελετάμε.³⁰

Πιο πρόσφατα, με τα λατινικά εκκλησιαστικά πράγματα ασχολήθηκε επισταμένως ο Christopher Schabel, ο οποίος έως τώρα έχει δώσει πολλές και αξιόλογες επιστημονικές δουλειές για τη Λατινική Εκκλησία στην Κύπρο. Οι εργασίες του *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia* (σε συνεργασία με τον Νικόλα Κουρέα) και το *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, αλλά και το μνημειώδες *Bullarium Cyprium I-II* (συμμετείχε επίσης και στον τόμο III του *Bullarium Cyprium* που εξέδωσαν οι Richard και Perrat)³¹ κατέδειξαν τη σημαντικότητα των πρωτογενών πηγών και πώς αυτές μπορούν να διαφωτίσουν περαιτέρω την έρευνα. Στον συλλογικό τόμο *Greeks, Latins, and the Church in Early Frankish Cyprus*³² έχουν

²⁹ Άλλες μελέτες του έχουν να κάνουν με επιμέρους ζητήματα της Λατινικής Εκκλησίας, όπως τα «The Papacy's Relations with the Kings and Nobility of Armenia in the Period 1300-1350», *Les Lusignans et L'oultre mer. Actes du colloque, Poitiers*, σ. 99-108· «The Genoese and the Latin Church of Cyprus, 1250-1320», στο: *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, Laura Balletto (εκδ.), Genova 1997, τ. I, σ. 165-175· «The Greek monastery of St Margaret of Agros in Lusignan Cyprus: its relations with the Latin Church and the Papacy», *Revue des Études Byzantines*, τ. 67 (2009), σ. 217-223 για να αναφέρουμε μόνο μερικά.

³⁰ Anthony Luttrell, *Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West*, Ashgate Variorum, Aldershot 2007· idem, *The Hospitaller state on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462*, Variorum Ashgate 1999· idem, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Variorum, Aldershot 1992.

³¹ *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, N. Coureas - Ch. Schabel (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 1997· *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, Ch. Schabel (εκδ. και μετ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 2001· *Bullarium Cyprium Vol. I. Papal Letters Concerning Cyprus 1196-1261* και *Bullarium Cyprium Vol. II. Papal Letters Concerning Cyprus 1261-1314*, C. Schabel (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia 2010· *Bullarium Cyprium Vol. III. Lettres papales relatives à Chypre 1316-1378*, C. Perrat, J. Richard, C. Schabel (εκδ.), Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2012.

³² *Greeks, Latins, and the Church in Early Frankish Cyprus*, C. Schabel (εκδ.), Aldershot 2010. Στον τόμο περιλαμβάνονται οι εξής εργασίες: «The status of the Greek clergy in early Frankish Cyprus», «The myth of Queen Alice and the subjugation of the Greek clergy of Cyprus», «Martyrs and heretics, intolerance of intolerance: the execution of 13 monks in Cyprus in 1231», «The Greek bishops of Cyprus, 1260-1340, and the Synodikon Kypriou», «The Latin bishops of Cyprus, 1255-1313, with a note on Bishop Neophytos of Solea», «Frankish Pyrgos and the Cistercians», «The inquisition against Peter de Castro, Vicar of the Dominican province of the Holy Land in Nicosia, Cyprus, 1330 (με τη Χριστίνα Κάουλλα)», «Elias of Nabinaux, archbishop of Nicosia, and the intellectual history of later medieval Cyprus», «Archbishop Elias

αναδημοσιευθεί δέκα βασικές μελέτες του για την εκκλησιαστική ιστορία της Φραγκοκρατούμενης Κύπρου και διαλαμβάνουν σημαντικές πτυχές τόσο της Ελληνικής όσο και της Λατινικής Εκκλησίας, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των δύο δογμάτων. Ο Chris Schabel έχει προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στη μελέτη της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο και η συστηματική του ενασχόληση με τις πρωτογενείς πηγές του έχουν επιτρέψει να μπορεί να αντιμετωπίζει κριτικά προηγούμενες εκδόσεις. Σημαντικές για είναι οι μελέτες του για την κατάσταση της Ελληνικής Εκκλησίας και την παραφιλολογία σχετικά με την εμπλοκή της Αλίκης, συζύγου του Ούγου Α΄ στις συμφωνίες του 1220 και 1222.³³

Φυσικά, θα πρέπει να αναφερθούμε στις δουλειές των Schabel και Κονναρή που αφορούν τις επισκοπές του νησιού, μέσα από τις οποίες διαγράφεται η ιστορική τους πορεία από την ίδρυσή τους έως και τον 15^ο αιώνα.³⁴ Ο Chris Schabel με την Αγγέλ Νικολάου Κονναρή επιμελήθηκαν τον τόμο *Cyprus – Society and Culture 1191-1374*, όπου περιλαμβάνεται το κεφάλαιο «Religion», το οποίο με εύστοχο και περιγραμματοκό τρόπο περιγράφει την εκκλησιαστική κατάσταση στην Κύπρο από την έλευση των Δυτικών στο νησί (1191) έως το 1374, έτος κατάληψης της Αμμοχώστου.³⁵

Η εκκλησιαστική ιστορία της Κύπρου κατά τη Φραγκοκρατία και δη αυτή της Λατινικής Εκκλησίας φαίνεται ότι έχει μελετηθεί αρκετά και μάλιστα τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες για πιο ενδελεχή και βασισμένη στα αρχειακά τεκμήρια ιστορία. Αυτό που κάνει εντύπωση, ωστόσο, είναι ότι η περίοδος του Μεγάλου Σχίσματος (1378-1417) σχεδόν περνάει απαρατήρητη από τους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την εκκλησιαστική ιστορία, με το ιστορικό άλμα που γίνεται στην αφήγηση να είναι πολύ μεγάλο. Όσο το χρονικό όριο, λοιπόν, πλησιάζει στο Σχίσμα της Δύσης (1378) η ιστορική έρευνα αρχίζει να ατονεί και η εν λόγω περίοδος είτε μελετάται αποσπασματικά και αδρομερώς είτε δεν εμπερικλείεται καν στην ευρύτερη εκκλησιαστική ιστορία.

and the Synodicum Nicosiense», «Hugh the Just: the further rehabilitation of King Hugh IV Lusignan of Cyprus».

³³ Chr. Schabel, «The Myth of Queen Alice and the Subjugation of the Greek Church of Cyprus », στο: *Identités croisées en un milieu méditerranéen: le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Age)*, S. Fourrier και G. Grivaud (εκδ.), Publications des Universités de Rouen et du Havre, Rouen 2006, σ. 257-277.

³⁴ Angel Nicolaou-Konnari και Chris Schabel, «Frankish and Venetian Limassol», idem, (εκδ.), *Lemesos. A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Cambridge Scholars Press, Newcastle 2015, σ. 196-359, «The Church of Famagusta», στο: G. Grivaud, A. Nicolaou-Konnari, C. Otten-Froux, και C. Schabel, *The Ecclesiastical History of Lusignan and Genoese Famagusta*, (υπό δημοσίευση)· idem, «Ecclesiastical Monuments and Topography», στο: Nicholas Coureas, Gilles Grivaud, και Chris Schabel, «Frankish and Venetian Nicosia», κεφάλαιο Γ΄ του Δ. Μιχαηλίδη (εκδ.), *Historic Nicosia*: Rimal, Nicosia 2012, σ. 152-199.

³⁵ Chris Schabel, «Religion», στο: *Cyprus – Society and Culture 1191-1374*, A. Nicolaou-Konnari και C. Schabel (εκδ.), E.J. Brill, Leiden-Boston 2005, σ. 157-218.

Ο Giorgio Fedalto ούτε στο έργο του *La chiesa latina in Oriente* όπου, μεταξύ των άλλων Εκκλησιών, περιλαμβάνεται και διάγραμμα της ιστορίας της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου μελετάει το ζήτημα του σχίσματος σε μία μόνο παράγραφο. Στον δεύτερο τόμο του έργου του Fedalto παρατίθενται οι επισκοπικοί κατάλογοι των εκκλησιαστικών εδρών του νησιού, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό.³⁶ Στη μνημειώδη *Ιστορία της Κύπρου* σε επιμέλεια του Θεόδωρου Παπαδόπουλου (1995) δημοσιεύεται το κεφάλαιο «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο» του Giorgio Fedalto, το έτος 1378 τίθεται ως χρονολογικό ορόσημο και το υποκεφάλαιο της εργασίας τιτλοφορείται «Το ‘Μέγα Σχίσμα’ της Δύσης: αυτονομία της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο». Η αφήγηση που ακολουθεί ο συγγραφέας δεν κομίζει νέες πληροφορίες, αφού κατά το μεγαλύτερο μέρος της βασίζεται στην εργασία του Rudt de Collenberg και στην ίδια, περιορισμένη, βιβλιογραφία.³⁷

Επόμενη εξειδικευμένη μελέτη είναι αυτή του Rudt de Collenberg, το 1982, που είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στην περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος.³⁸ Σε αυτή του μελέτη ο Collenberg εντόπισε πληθώρα εγγράφων στα Αρχεία του Βατικανού που αφορούν την Κύπρο την περίοδο από το 1378 έως και το 1415, και που προέρχονταν από τους τρεις πάπες (Αβινιόν, Πίζας, Ρώμης). Παρόλες τις εγγενείς δυσκολίες και λάθη της δημοσίευσης αυτής (στο κεφάλαιο *Αρχειακή έρευνα* εξηγούμε εκτενέστερα) με τη δημοσίευσή του αυτή οριοθέτησε, πρώτος, την εκκλησιαστική ιστορία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου και της έδωσε το απαραίτητο στίγμα, που είναι η μελέτη των πρωτογενών πηγών.

Για την περίοδο του Σχίσματος αναφέρεται σε ειδικές μελέτες του ο Anthony Luttrell που αφορούν την Κύπρο και τις δραστηριότητες των Ιωαννιτών Ιπποτών στο νησί. Συγκεκριμένα ο Luttrell έδωσε τα: «Sugar and schism: the Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386» και «The Hospitallers in Cyprus after 1386», και σε συνεργασία με τους Karl Borchardt και Ekhard Schöffler δημοσίευσαν τον τόμο *Documents concerning Cyprus: from the Hospital's Rhodian Archives: 1409 – 1459*.³⁹ Εξαιρετικά σημαντικό ήταν το άρθρο του Luttrell, μιας και σε αυτό γινόταν αναφορά στη συνωμοσία που εξυφάνθηκε

³⁶ G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, Mazziana, s.l. 1973, τ. I, σ. 184-185, και τ. II, Mazziana, 1973, σ. 123, 172, 177, 186.

³⁷ G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο *Ιστορία της Κύπρου*, Θεοδ. Παπαδόπουλος (επιμ.), τ. Δ', Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 1995, σ. 667-732, ειδ. 702-707.

³⁸ R. de Collenberg, «Le Royaume et l'Église de Chypre», σ. 621-701.

³⁹ *Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian Archives: 1409-1459*, K. Borchardt, A. Luttrell, E. Schöffler (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia 2011· Anthony Luttrell, «Sugar and Schism: the Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386», *The Hospitaller state on Rhodes*, 1999, σ. 157-166, idem, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», ibidem, σ. 1-20.

από πρόσωπα με κυπριακό ενδιαφέρον και έδινε πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη από πολύ νωρίς οπαδών και των δύο υποταγών (Αβινιόν και Ρώμης).⁴⁰

Σε αντίθεση με τη μάλλον ελλειπή κυπριακή βιβλιογραφία οι διεθνείς μελέτες που αφορούν τη μελέτη του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης έχει μακρά παράδοση και είναι εκτενέστατη.⁴¹ Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να γίνονται μελέτες που αφορούν τις συνέπειες και τους συσχετισμούς του Σχίσματος της Δύσης με καθαρά τοπικό προσδιορισμό.⁴² Το εμβληματικό έργο του Noël Valois, *La France et le grand schisme d'Occident* (1896-1902) που αφορά το Μεγάλο Σχίσμα και τη Γαλλία, είναι από τις πιο σημαντικές μονογραφίες αυτού του τύπου, το οποίο, αν και αφορά τη Γαλλία, έχει ακόμη έχει μεγαλύτερη αξία, μιας και στα όσα διαπραγματεύεται για τη Γαλλία, κάνει πολλές και πλήρεις αναφορές σε άλλες περιοχές, εκτός γαλλικής επικράτειας.⁴³ Για την Κύπρο όπως αναφέραμε ήδη η μόνη σχετικά πλήρης μελέτη του φαινομένου και το πώς αυτό επηρέασε το βασίλειο της Κύπρου είναι αυτή του Rudt de Collenberg.

Γενικά μπορούμε να πούμε, όπως θα φανεί και από τα παρακάτω, ότι οι επιπτώσεις του Σχίσματος στην Κύπρο, όπως και η εν γένει κατάσταση της Λατινικής Εκκλησίας στην

⁴⁰ Antony Luttrell, «Intrigue, schism, and violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377-1384», στο: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291-1440*, Variorum Reprints, Ashgate 1978, σ. 30-48.

⁴¹ Ενδεικτικά βλ. N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, Paris, τ. I-III, 1896-1902· *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Joëlle Rollo-Koster, Thomas M. Izbicki (εκδ.), Leiden and Boston, 2009· R.N. Swanson, *Universities, Academies, and the Great Schism*, London and New York 1979· Renate Blumenfeld-Kosinski, *Poets, Saints, and Visionaries of the Great Schism, 1378-1417*, Pennsylvania State University Press, University Park 2006· Hélène Millet, *L'Église du Grand Schisme, 1378-1417*, Éditions Picard, «Les Médiévistes français», Paris 2009.

⁴² Μερικές μόνο σχετικές εργασίες είναι: Edouard Perroy, *L'Angleterre et le Grand Schisme d'Occident*, Protat frères, Paris 1933· Francesco Babudri, «Lo scisma d'occidente e i suoi riflessi sulla chiesa di Brindisi», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 8 (1955), σ. 85-120· idem, «Orio e lo scisma d'Occidente», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 9 (1956), σ. 145-153· Bernardino Tafuri G., «Riflessi del Grande Scisma d'Occidente in Terra d'Otranto», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 20 (1967), σ. 82-99· Alison Williams Lewin, *Negotiating Survival: Florence and the Great Schism, 1378-1417*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, N.J. 2003· George Holmes, «Florence and the Great Schism», *Proceedings of the British Academy*, LXXV (1989), σ. 291-312· Zsolt Hunyadi, «The Western Schism and Hungary: from Louis I to Sigismund of Luxembourg», *Chronica* 13 (2017), σ. 45-53· Salvatore Fodale, *Alunni della perdizione. Chiesa e potere in Sicilia durante il Grande Scisma (1372-1416)*, Istituto storico italiano per il medio evo, Roma 2008· Rafael Sánchez Sesa, «El Cisma de Occidente en la Península Ibérica: religión y propaganda en la guerra castellano-portuguesa», στο: *Estudios em homenagem ao professor doutor José Marques*, τ. 4 (2006), σ. 307-320· Júlio César Baptista, «Portugal e o cisma do Ocidente », *Lusitânia Sacra*, I (1956), σ. 67-203. Για τον ελληνικό χώρο Kenneth M. Setton, «The Avignonese Papacy and the Catalan Duchy of Athens», *Byzantion* 17 (1944-45), σ. 281-303· G. Fedalto, «Il grande scisma d'occidente e l'isola di Creta 1378-1417», *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1981, σ. 92-102· A. Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia: 1311-1394», *Papers of the British School at Rome*, 21 (1966), σ. 34-55.

⁴³ Για μία εμπειριστατωμένη κρίση σχετικά με το έργο του N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, τ. I-II, Alphonse Picard et Fils, Libraires- Éditeurs Paris 1896-1902 βλ. Philip Daileader, «Local Experiences of the Western Schism», στο: *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Joëlle Rollo-Koster, Thomas M. Izbicki (εκδ.), Brill, Leiden 2009 σ. 89-121.

Κύπρο τη συγκεκριμένη περίοδο, έως σήμερα ελάχιστα έχουν μελετηθεί εις βάθος, και οι όποιες αναφορές σε αυτό πολλές φορές στηρίζονται εξ ολοκλήρου στα ευρήματα και τις θέσεις του Rudt de Collenberg. Σε άλλες περιπτώσεις και αυτή η ιστορική περίοδος της Λατινικής Εκκλησίας διαπνέεται από τη γενικότερη θεώρηση της ελληνόγλωσσης, κατά κύριο λόγο ρομαντικής, ιστοριογραφίας για τα εκκλησιαστικά πράγματα του νησιού και σε συνάρτηση με την Ελληνική Εκκλησία, με το συγκείμενό τους να κινείται σχεδόν αποκλειστικά στην «ελληνοποίηση» της Λατινικής Εκκλησίας, τη σταδιακή αναγέννηση της Ελληνικής Εκκλησίας κατά την εν λόγω περίοδο και την συνακόλουθη παρακμή της Λατινικής. Η διαπραγμάτευση του κεφαλαίου «Λατινική Εκκλησία στην Κύπρο», η περίοδος του Μεγάλου Σχίσματος παραμένει για την Κύπρο μία πτυχή εν πολλοίς terra incognita, που με την παρούσα διατριβή προσδοκούμε να ιχνηλατήσουμε.

Αρχαιακή έρευνα

Όπως και σήμερα, έτσι και στον Μεσαίωνα, η γραπτή διασφάλιση προνομίων, οι αποδείξεις για την πληρωμή χρεών, η καταγραφή περιουσιακών στοιχείων και κάθε άλλη κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα ήταν απαραίτητη και το ζητούμενο είτε από θεσμούς είτε από μεμονωμένα πρόσωπα. Είναι βέβαιο λοιπόν ότι και στην Κύπρο θα είχαν παραχθεί και απολυθεί εκατοντάδες χιλιάδες έγγραφα κάθε τύπου και ενδιαφέροντος από πολλές και διαφορετικές υπηρεσίες.

Όσον αφορά τις χρονογραφικές ή άλλες αφηγηματικές/ημερολογιακές πηγές μπορούν να βοηθήσουν στη μελέτη των γεγονότων και τα διάφορα *Χρονικά* που συνέταξαν Κύπριοι χρονογράφοι και ξένοι περιηγητές σύγχρονοι με τα γεγονότα. Τα σημαντικότερα κυπριακά χρονικά είναι αυτό του Λεόντιου Μαχαιρά και του Γεώργιου Βουστρώνιου και το ιταλικό κείμενο του Florio Bustron, καθώς και το χρονικό γνωστό με το όνομα του κατόχου του μοναδικού χειρογράφου, Francesco. Το καθένα από αυτά θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη, αφού πολλές φορές η αφήγηση των γεγονότων γίνεται με τρόπο υποκειμενικό, αναλόγως της προσωπικής τοποθέτησης του συγγραφέα. Από τα δυτικά χρονογραφικά έργα το ημερολόγιο του Niccolò d'Este και το χρονικό του Nicola de Martoni παρέχουν πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για τα κυπριακά πράγματα.⁴⁴

Ο Λεόντιος Μαχαιράς ο γνωστότερος Κύπριος χρονογράφος έζησε κατά τον 15ο αιώνα, και ήταν γιος του Σταυρινού Μαχαιρά, και η οικογένειά του διατηρούσε άριστες σχέσεις με τους Λουζινιανούς βασιλείς. Συνέγραψε το *Χρονικό* του με τον τίτλο *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου, η ποία λέγεται Κρόνακα, τουτέστιν Χρονικόν* και αρχίζει από την εποχή της επίσκεψης της Αγίας Ελένης στην Κύπρο τον 4^ο αιώνα μέχρι τον θάνατο του βασιλιά Ιωάννη Λουζινιανού το 1458. Όπως είναι λογικό τα γεγονότα που του είναι σύγχρονα είναι περισσότερο λεπτομερή, και πολλές φορές είναι δοσμένα υπό το πρίσμα του συγγραφέα τους. Είναι επίσης γνωστό ότι ο Μαχαιράς έκανε εκτεταμένη χρήση εγγράφων από τα αρχεία των Λουζινιανών.⁴⁵ Η *Ιστορία της Κύπρου*, ή όπως εκδόθηκε από τον Rene de Mas Latrie *Chronique de l'île de Chypre* είναι το σημαντικότερο έργο του

⁴⁴ Niccolò Martoni da, «Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni (1394-1395)», L. Le Grand (εκδ.), *Revue de l'Orient Latin* 3 (1895), σ. 566-669· Luchino da Campo, *Viaggio del marchese Nicolò III d'Este in Terrasanta (1413)*, Caterina Brandoli (επιμ.-εισ.), Edizioni digitali del CISVA· Nicola de Martoni, *Io notaio Nicola de Martoni. Il pellegrinaggio ai Luoghi Santi da Carinola a Gerusalemme*, ed. Michele Picirillo, Jerusalem, Custodia di Terra Santa, 2003.

⁴⁵ *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικό της Κύπρου: Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*. Εισαγωγή, επιμέλεια: Μιχάλης Πιερής - Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών [Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής ιστορίας], Λευκωσία 2003· Angel Nicolaou-Konnari, «Diplomatics and Historiography: The Use of Documents in the Chronicle of Leontios Makhairas», στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, Alexander D. Beihammer, Maria G. Parani, Chris D. Schabel (εκδ.), Leiden – Boston, Brill, 2008, σ. 293-323.

ευρυμαθούς Φλώριου Βουστρώνιου του 16^{ου} αιώνα. Ο Βουστρώνιος χρησιμοποιώντας εκτενώς ιστορικά χειρόγραφα διαθέσιμα στη Λευκωσία και κάνοντας χρήση ιδιωτικών και δημοσίων αρχείων συνέταξε τη δική του ιστορία της Κύπρου μέχρι και το 1489.⁴⁶ Η *Διήγησις κρόνικας Κύπρου* του Γεωργίου Βουστρώνιου καλύπτει τα έτη 1456-1501.⁴⁷ Το «Χρονικό του Francisco Amadi» είναι ένα συμπύλημα αφηγηματικών πηγών στα ιταλικά και ξεκινάει από τον 7ο αιώνα με τα γεγονότα της ανάκτησης του Τιμίου Σταυρού από τους Πέρσες και συνεχίζει με τις Σταυροφορίες και γεγονότα που αφορούν τα σταυροφορικά κράτη από τα τέλη του 11ου αιώνα. Μετά την αναφορά στην κατάκτηση της Κύπρου από τον Ριχάρδο Α΄ Λεοντόκαρδο τον Μάιο του 1191 επικεντρώνεται στην ιστορία του νησιού κατά την περίοδο των Λουζινιανών, έως το 1442.

Δυστυχώς, οι τύχες του νησιού από την εποχή ήδη των αρχών του 15^{ου} αιώνα δεν ήταν και οι πιο πρόσφορες για τη διατήρηση του αρχαιακού υλικού στο σύνολό του είτε ακόμα σε ένα μεγάλο μέρος του. Σε αντίθεση με τη δυτική Ευρώπη, όπου στα σημερινά εκκλησιαστικά, δημόσια ή δημοτικά αρχεία και βιβλιοθήκες φυλάσσονται εκατομμύρια σελίδες σε χιλιάδες τόμους αρχαιακού υλικού, στην Κύπρο αυτό δεν συμβαίνει. Προκειμένου, λοιπόν, κάποιος να μελετήσει την ιστορία της Κύπρου διά της αρχαιακής οδού θα πρέπει να ανατρέξει στη δυτική Ευρώπη και να αναδιψήσει στις εκεί σωζόμενες αρχαιακές σειρές.⁴⁸

Όσον αφορά στα κοσμικά αρχεία έως τις μέρες μας έφθασαν μερικά μόνο ελληνικά έγγραφα που εμπεριέχονται στο χειρόγραφο *Palatinus graecus 367* που βρίσκεται στην Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού, ενώ ελάχιστα βασιλικά έγγραφα από τη γραφειοκρατική παραγωγή των Λουζινιανών φυλάσσονται στην Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Επίσης, στην ίδια βιβλιοθήκη απόκειται και το *Livre des remembrances*, ένα στο αρχείο καταγράφονταν οι βασιλικές οικονομικές δοσοληψίες που αφορούσαν τα βασιλικά

⁴⁶ Gilles Grivaud «Florino Bustron, storico del Rinascimento cipriota», *Introduction à la rééd. anastatique de Florino Bustron, Historia ovvero commentarii de Cipro*, Nicosie, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 8, 1998, σ. vii-xii.

⁴⁷ Τζωρτζής (Μ)Πουστρός (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος). *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάρι, πίνακες και επίμετρο Γιώργος Κεχαγιόγλου, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, 1997.

⁴⁸ Το ζήτημα της αρχαιακής έρευνας και των σωζόμενων αρχείων στην Κύπρο, αλλά γενικότερα στην ανατολική Μεσόγειο βλ. Alexander D. Beihammer, «Eastern Mediterranean Diplomats: The Present State of Research», στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, M.G. Parani – C.D. Schabel (εκδ.), Brill, Leiden 2008, σ. 1-24.

κτήματα, τις αγοραπωλησίες και άλλες οικονομικής φύσης υποθέσεις που αφορούσαν ιδιώτες και τον θρόνο, που διασώζεται όμως μόνο για τα έτη 1468-1469.⁴⁹

Η σχεδόν ανύπαρκτη αρχειακή μνήμη εκκλησιαστικών ή άλλων δημόσιων φορέων για την Κύπρο μπορεί, στο μέτρο του δυνατού, να ισοσκελιστεί με τον πλούτο των νοταριακών αρχείων στα Κρατικά Αρχεία της Γένοβας και της Βενετίας, κυρίως. Ο όγκος υλικού είναι τεράστιος και εδώ και πολλά χρόνια αναλαμβάνονται εκδοτικές προσπάθειες που συνεχώς φέρνουν στο φως νέα στοιχεία που εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας.⁵⁰

Σχετικά με τα εκκλησιαστικής παραγωγής έγγραφα ή συλλογές εγγράφων τα σωζόμενα είναι ελάχιστα κάτι που δυσχεραίνει κατά πολύ την έρευνα. Για την Κύπρο, από τον τεράστιο όγκο που είχε παραχθεί στις τέσσερις επισκοπές του νησιού για τρεις αιώνες, σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας μόνο δύο συλλογές εκκλησιαστικών εγγράφων, το *Cartularium του Καθεδρικού της Αγίας Σοφίας Λευκωσίας*, το οποίο συντάχθηκε το 1322, και εμπλουτίστηκε αργότερα με μερικές ακόμα πράξεις, και βρίσκεται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας (BNM, Lat. IV, 56 [=2302]). Η συναγωγή αυτή κειμένων δημοσιεύθηκε από τους Ν. Κουρέα και C. Schabel και περιέχει έγγραφα που αφορούν ζητήματα της αρχιεπισκοπής και του καπίτολου της, και είναι το μοναδικό κυπριακό πρωτότυπο σώμα κειμένων που διαθέτουμε από τις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές του νησιού.⁵¹ Το *Synodicum Nicosiense (Constitutiones Nicosienses)* είναι συλλογή συνοδικών

⁴⁹ *Le livre des remembrances de la secrète du royaume de Chypre (1468–1469)*, J. Richard (εκδ.), σε συνεργασία με τον Θεοδ. Παπαδόπουλλο, Nicosia, 1983· *Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XV e siècles)*, J. Richard (εκδ.), Institut Français d'Archéologie de Beyrouth, Paris, 1962.

⁵⁰ Αναφέρουμε εδώ μερικές μόνο μερικές: C. Desimoni, «Actes passés à Famagouste de 1299 à 1301 par devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto», *Archives de L'Orient latin*, τ. 2 (1884), σ. 5-120· idem, *Revue de l'Orient latin*, τ. 1 (1893), σ. 58-139, 275-312, 321-353· *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 iuglio 1300–3 agosto 1301)*, V. Polonio (εκδ.), Inst. di Paleografia e Storia Medievale, Genoa 1982· *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 iuglio –27 ottobre 1301)*, R. Pavoni (εκδ.), Inst. di Paleografia e Storia Medievale, Genoa, 1982· *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296–23 giugno 1299)*, M. Balard (εκδ.), Inst. di Paleografia e Storia Medievale, Genoa, 1983· *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 marzo 1304–19 iuglio 1305, 4 gennaio–12 iuglio 1307)*, Giovanni da Rocha (3 agosto 1308–14 marzo 1310), M. Balard (εκδ.), Inst. di Paleografia e Storia Medievale, Genoa, 1984· *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (gennaio–agosto 1302)*, ed. R. Pavoni, Inst. di Paleografia e Storia Medievale, Genoa, 1987· Otten-Froux Catherine, «Un notaire vénitien à Famagouste au XIV e siècle. Les actes de Simeone, prêtre de San Giacomo dell'Orio (1362-1371)», *Θησαυρίσματα* 33 (2003), σ. 15-159· *Actes de Famagouste du notaire génois Lamberto di Sambuceto (décembre 1299 – septembre 1300)*, Michel Balard, William Duba, Chris Schabel (εκδ.), Centre de Recherche Scientifique, Nicosia 2012· *Gènes et l'Outre-mer. Actes notariés de Famagouste et d'autres localités du Proche-Orient (XIVe – XVe siècles)*, Michel Balard, Laura Balletto, Christopher Schabel (εκδ.), Centre de Recherche Scientifique de Chypre, Nicosie, 2013· Michel Balard, Laura Balletto, Catherine Otten-Froux, *Gènes et l'Outre-mer - Actes notariés rédigés à Chypre par le notaire Antonius Folieta (1445 - 1458)*, Nicosie 2016.

⁵¹ Τα *cartularia* ήταν συναγωγές κειμένων που είχαν αντιγραφεί προκειμένου να διατηρηθούν για νομικούς, οικονομικούς ή απλώς για να διατηρηθούν ως ιστορική μνήμη. Στο *cartularium* της Αγίας Σοφίας αναφέρει: Hoc est exemplum quorundam privilegiorum, litterarum apostolicarum, regum, legatorum sedis

πράξεων, καθώς και αρχιεπισκοπικές και άλλες αποφάσεις από το 1249 έως το 1354 που εξέδωσε η τοπική Λατινική Εκκλησία.⁵²

Αυτές είναι οι δύο μοναδικές πρωτότυπες συλλογές μεσαιωνικών εγγράφων που συντάχθηκαν στο νησί και που αφορούν τα λατινικά εκκλησιαστικά πράγματα. Είναι σημαντικό, λοιπόν, ο μελετητής να εγκύψει έτι περαιτέρω στην αρχειακή έρευνα, αξιοποιώντας όλα τα απαραίτητα εργαλεία που σήμερα προσφέρονται ώστε να καταστεί δυνατή η έρευνα *via documentorum* και ο πιο ασφαλής χώρος δεν είναι άλλος από το Αρχείο του Βατικανού.

Η παπική γραφειοκρατία ανά τους αιώνες έχει παραγάγει εκατομμύρια έγγραφα μέσα από ένα περίπλοκο διοικητικό σύστημα. Όσο η παπική Εκκλησία αυξανόταν σε μέγεθος και ποιμνιο τόσο ένα καλά δομημένο γραφειοκρατικό σύστημα ήταν απαραίτητες. Οι υπηρεσίες της παπικής γραφειοκρατικής μηχανής απέλυαν διάφορους τύπους εγγράφων τα οποία αναλόγως της σπουδαιότητας του περιεχομένου τους ή του παραλήπτη τους εντάσσονταν σε διαφορετικές κατηγορίες. Τα είδη των εγγράφων και οι τύποι τους αποκρυσταλλώθηκαν μέσα σε ένα εύρος αιώνων (8^{ος}-15^{ος} αιώνες), έως ότου η κάθε υπηρεσία να καταλήξει σε συγκεκριμένες κατηγορίες.

Για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής κύριες αρχειακές πηγές αποτέλεσαν τα έγγραφα που απόκεινται στο Βατικανό Αρχείο (*Archivio Segreto Vaticano*), όπου φυλάσσεται το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής της γραφειοκρατικής παραγωγής της παπικής κουρίας. Οι βασικές αρχειακές σειρές που ερευνήθηκαν ήταν τα *Registra Vaticana*, *Registra Avenionensia* και *Registra Lateranensia*, επίσης χρησιμοποιήθηκαν έγγραφα που αποτελούν μέρος των σειρών *Obligationes et Solutiones*, *Supplicationes* και άλλων μικρότερων νεότερων συλλογών μεσαιωνικών εγγράφων (*Armara*, *Miscellanea*, κ.ά.).⁵³

apostolice, baronum, ad ecclesiam Nicosiensem spectantium [...]: βλ. *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, N. Coureas - Ch. Schabel (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 1997, σ. 74.

⁵² *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, Ch. Schabel (εκδ. και μετ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 2001. Για πρώτη φορά το *Synodicum Nicosiense* δημοσιεύθηκε στο Παρίσι το 1671, στο: *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta*, (εκδ. Philippe Labbè - Gabriel Cossart) τ. XI, μέρος II, στ. 2376-2441. Έκτοτε ακολούθησαν ακόμα τέσσερις εκδόσεις του κειμένου· βλ. *Synodicum Nicosiense*, σ. 31-32. Στην έκδοση του Chr. Schabel παρατίθεται και αγγλική μετάφραση των κειμένων του *Synodicum*, καθώς και ιστορική εισαγωγή.

⁵³ Για τα αρχεία που απόκεινται στο Αρχείο του Βατικανού βλ. γενικά Leonard E. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 2001, Francis X. Blouin, Jr., *Vatican Archives. An Inventory and Guide to Historical Documents of the Holy See*, Oxford University Press, New York - Oxford 1998.

Η σειρά των *Registra Vaticana*⁵⁴ (*Reg. Vat.*) του Αρχείου του Βατικανού ουσιαστικά ξεκινάει από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ (1198-1216), και συγκεκριμένα από τον αριθμό 4 (οι πρώτοι τρεις τόμοι περιλαμβάνουν, ο τόμος 1 των *Reg. Vat.* αντίγραφα επιστολών του πάπα Ιωάννη Η΄ (872-882), ο τόμος 2 επιστολές του Γρηγορίου Ζ΄ (1073-1085) και ο τόμος 3 μεταγενέστερο αντίγραφο του τόμου 2). Τα *Registra Vaticana* αποτελούνται από 2.042 τόμους και τελευταίο έτος καταγραφής παπικών επιστολών στα *Reg. Vat.* είναι το 1572, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του πάπα Πίου Ε΄. Η σειρά των *Reg. Vat.* είναι η σημαντικότερη πηγή παπικών εγγράφων, μιας και στις σελίδες των τόμων του περιλαμβάνεται το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της παπικής Εκκλησίας. Οι τόμοι είναι κατανομημένοι ανά πάπα και έτος διακυβέρνησής τους. Κατά τη διάρκεια του Σχίσματος τα *Reg. Vat.* σταμάτησαν να περιέχουν αντίγραφα παπικών επιστολών και άρχισαν να περιέχουν περισσότερο υλικό από το Αποστολικό Ταμείο. Για το Μεγάλο Σχίσμα στη σειρά των *Reg. Vat.* τα σχετικά κατάστιχα συνολικά ανέρχονται σε 56 τόμους με 500 φύλλα μέσο όρο το καθένα. Συγκεκριμένα για τους πάπες της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄ οι τόμοι 291-309, και για τον Βενέδικτο ΙΓ΄ οι τόμοι 321-332. Για τους πάπες της Ρώμης, από τον τόμο 310 έως τον 312 για τον Ουρβανό ΣΤ΄, για τον Βονιφάτιο Θ΄ οι τόμοι 313-320, για τον Ιννοκέντιο Ζ΄ οι τόμοι 333 και 334, για τον Γρηγόριο ΙΒ΄ οι τόμοι 335-338. Οι πάπες της Πίζας Αλέξανδρος Ε΄ και Ιωάννης ΚΓ΄ οι τόμοι 339, και 340-346 αντίστοιχα.⁵⁵

Τα *Registra Avenionensia*⁵⁶ (*Reg. Aven.*) ξεκινούν από το 1316, φθάνοντας μέχρι το 1418, και αποτελούνται από 349 τόμους, συν τέσσερις τόμοι με καταλόγους, καλύπτοντας όλη την περίοδο από τον πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ (1316-1334) έως και λίγο μετά το τέλος του Μεγάλου Σχίσματος (1418).⁵⁷ Η αρχαική σειρά των *Reg. Aven.* είναι αρκετά σημαντική μιας και σε αρκετές περιπτώσεις οι παπικές επιστολές που παρήχθησαν και καταγράφηκαν στα *Reg. Aven.* δεν αντιγράφηκαν στα *Registra Vaticana*. Στη σειρά των *Reg. Aven.*, πέραν των παπικών επιστολών, υπάρχει και υλικό από το Αποστολικό Ταμείο (*Camera Apostolica*).⁵⁸ Στους τόμους των *Reg. Aven.* για την περίοδο 1316-1378 γινόταν η πρώτη αντιγραφή των παπικών επιστολών, ενώ στα *Reg. Vat.* αντιγραφές σε περγαμινές όσων

⁵⁴ Η ονομασία τους προέρχεται επειδή αυτά στεγάζονταν στο αποστολικό παλάτι στο Βατικανό, όταν ενσωματώθηκαν στο Αρχείο που ίδρυσε ο πάπας Παύλος Ε΄ (1612). L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 103-113, σ. 133, Blouin, *Vatican Archives*, σ. 136-142.

⁵⁵ Martino Giusti, *Inventario dei Registri vaticani*, Archivio Vaticano, Città del Vaticano 1981, σ. 75-78.

⁵⁶ Η ονομασία τους προέρχεται από την παραμονή των καταστίχων αυτών στην Αβινιόν, έως το 1783, οπότε και μεταφέρθηκαν στο Αρχείο του Βατικανού. Για τα *Registra Avenionensia* βλ. L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 116-131· Blouin, *Vatican Archives*, σ. 131-133.

⁵⁷ Το *Reg. Aven. I* περιέχει επιστολές από τον πάπα Κλήμεντα Ε΄ (1305-1314) για τα έτη από το 1308 έως το 1313· βλ. L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 116.

⁵⁸ Να σημειώσουμε ότι και στη δική μας έρευνα εντοπίσαμε αντίστοιχες εγγραφές στα *Registra Avenionensia* (αρ. 279) που ανήκαν στο Αποστολικό Ταμείο.

επιστολών αρχικά αντιγράφηκαν στα *Reg. Aven.* Οι παπικές βούλες που αφορούν το Μεγάλο Σχίσμα υπάρχουν σε 142 τόμους με τον καθένα να έχει κατά μέσο όρο 500 φύλλα. Συγκριμένα οι τόμοι 205-240, 242-245, 247-275, 277, 279 και 289 για τον Κλήμεντα Ζ΄ και οι τόμοι 278-288, και 290-347 και 349 για τον Βενέδικτο ΙΓ΄.⁵⁹

Τα *Registra Lateranensia*⁶⁰ (*Reg. Lat.*) ξεκινούν το 1389, καλύπτοντας τα έτη έως το 1897, με σύνολο τόμων 2.467. Ουσιαστικά, τα *Reg. Lat.* είναι δημιουργήματα του Σχίσματος, μιας και οι πάπες της υποταγής της Ρώμης, ο Βονιφάτιος Θ΄ συγκεκριμένα, εγκαίνιασαν τους τόμους αυτούς στους οποίους οι αντιγραφόντουσαν οι επιστολές της ρωμαϊκής κουρίας, σε αντιδιαστολή με τα *Reg. Aven.*, όπου γινόταν η αντιγραφή των παπικών επιστολών των παπών της υποταγής της Αβινιόν. Κατά κάποιο τρόπο αυτά τα κατάστιχα είναι και συνέχεια των *Reg. Aven.* Είναι άγνωστο πόσοι τόμοι από τα *Reg. Lat.* έχουν απολεσθεί, μιας και για πολλές παπικές περιόδους έφθασε έως τις μέρες μας μόλις το 1/3 των τόμων που παρήχθησαν από την παπική γραμματεία. Στη σειρά *Reg. Lat.* ο αριθμός των τόμων που αφορούν τους πάπες του Μεγάλου Σχίσματος φτάνει τους 185, με μέσο όρο φύλλων τα 500.⁶¹

Τα *Registra Supplicationum* (*Reg. Suppl.*) αποτελούνται από 7.365 τόμους και ξεκινάνε το 1342, φθάνοντας έως το 1899. Αν και γνωρίζουμε ότι οι πρώτες καταγραφές έγιναν τα χρόνια παποσύνης του Βενέδικτου ΙΒ΄ (1334-1342) δεν έχουμε ίχνος από τους τόμους. Ουσιαστικά η αρχή των *Reg. Suppl.* γίνεται με τον πάπα Κλήμεντα ΣΤ΄ (1342-1352) και φτάνουν έως τα χρόνια του πάπα Λέοντα ΙΓ΄ (1878-1903). Στους τόμους των *Reg. Suppl.* έχουν καταγραφεί οι αιτήσεις προσώπων προς τον πάπα για την παραχώρηση οποιουδήποτε ευεργετήματος, θέσης ή άλλης επιθυμίας. Οι εγκριθείσες αιτήσεις στη συνέχεια αποστέλλονταν στον αρμόδιο υπάλληλο για τη χρονολόγηση του εγγράφου (*datarius*) και ύστερα στη γραμματεία για την έκδοση παπικής επιστολής προς τον ενδιαφερόμενο, που καταγραφόταν στα *Reg. Aven.* (για την περίοδο της Αβινιόν πριν και μετά το Σχίσμα) και στα *Reg. Lat.* (για τους πάπες της υποταγής της Ρώμης κατά τη διάρκεια του Σχίσματος και εντεύθεν). Την περίοδο του Σχίσματος αφορούν οι τόμοι 44-76 για τον Κλήμεντα Ζ΄ της Αβινιόν και οι τόμοι 77-99 για τον Βενέδικτο ΙΓ΄. Κανείς τόμος δεν σώζεται για τους πάπες της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄, Ιννοκέντιο Ζ΄ και Γρηγόριο ΙΒ΄. Για τον Βονιφάτιο Θ΄ σώζεται μονάχα ένας τόμος για το έτος 1394 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος),

⁵⁹ Germano Gualdo, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano*, Archivio Vaticano, Città del Vaticano 1989, σ. 174-178.

⁶⁰ Τα αρχεία φέρουν αυτή την ονομασία λόγω της αποθήκευσής τους στο μέγαρο του Λατερανού, μετά την επιστροφή τους από τη Γαλλία, το 1817. Ενσωματώθηκαν στο Αρχείο του Βατικανού το 1892. L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 132-148· Blouin, *Vatican Archives*, σ. 133-135.

⁶¹ Martino Giusti, *Inventario dei Registri vaticani*, σ. 75-78.

στα φύλλα 8-20, 25-32, 34-35, 36-37, 38-41, 42-196, 202-218, 220, και φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Eichstätt στη Γερμανία. Για τους πάπες της Πίζας Αλέξανδρο Ε΄ και Ιωάννη ΚΓ΄ δεν σώζεται κανείς τόμος.⁶²

Στα διαθέσιμα έγγραφα για την Κύπρο διαθέτουμε το *Rotulus* του βασιλιά Ιανού, στο οποίο καταγράφονται αιτήσεις για διάφορα πρόσωπα. Η πρακτική της ομαδικής κατάθεσης αιτήσεων που υποστηρίζονται από κάποιο υψηλό πρόσωπο ήταν συνηθισμένη διαδικασία και πολλές φορές εγγυόταν καλύτερο αποτέλεσμα. Δυστυχώς, οι τόμοι για τους πάπες Γρηγόριο ΙΑ΄, Ουρβανό ΣΤ΄ και Βενέδικτο Θ΄ δεν σώζονται, έτσι δεν διαθέτουμε χρήσιμες πληροφορίες που θα συμπλήρωναν τις γνώσεις μας, δεδομένου ότι οι καταγραφές των παπικών επιστολών στα *Reg. Aven.* και *Reg. Lat.* περιέχουν ένα μόνο μέρος από τις αιτήσεις που εγκρίθηκαν από τους πάπες.

Οι αρχειακές πηγές του Αποστολικού Ταμείου (*Camera Apostolica*, [*Cam. Apost.*]), είναι επίσης μία πολύτιμη πηγή πληροφοριών, μιας και περιλαμβάνουν στοιχεία οικονομικής φύσης, που ουσιαστικά ήταν η ραχοκοκαλιά της παπικής αυλής, όπως και κάθε άλλης εξουσίας. Βασική αρχειακή σειρά της *Cam. Apost.* είναι η *Obligationes et Solutiones* (*Obl. et Sol.*).⁶³ Η εν λόγω σειρά περιλαμβάνει 91 τόμους που χρονολογούνται από το 1295 έως το 1555 και αφορά τις οικονομικές υποχρεώσεις των αρχιεπισκόπων, των επισκόπων και των αβάδων όταν ελάμβαναν τη θέση τους έναντι του Αποστολικού Ταμείου. Στις σχετικές εγγραφές καταγράφονται οι υποχρεώσεις τους που αφορούσαν τις κοινές πληρωμές (*servitia communia*) και τις ελάχιστες πληρωμές (*servitia minuta*). Οι κοινές πληρωμές προοριζόντουσαν προς το Κολέγιο των Καρδινάλιων και το Αποστολικό Ταμείο, με το καθένα να έχει δικαίωμα στο μισό του φόρου που πλήρωνε ο επίσκοπος ή ο αβάς άμα τη αναλήψει της θέσης του. Οι ελάχιστες πληρωμές ήταν είδος φορολογίας που προοριζόταν για τα μέλη του στενού κύκλου του πάπα (*familiares papae*) και άλλων μελών της παπικής κουρίας.⁶⁴ Υποκείμενες στην παραπάνω φορολογία κατέβαλαν οι επισκοπές με ετήσιο εισόδημα άνω των 100 φλορινιών, άρα στην Κύπρο και οι τέσσερις επισκοπές είχαν την υποχρέωση καταβολής. Διαθέτουμε επίσης στοιχεία ότι και κύπριοι αβάδες πλήρωσαν τα αναλογούντα στο Αποστολικό Ταμείο (του Μπέλλα Πάις, της *Dragonaria*, του *Beaulieu*, του *Σταυροβουνίου*).

⁶² L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 148-153· P.P. Bruno Katterbach, *Inventario dei Registri delle Suppliche*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città di Vaticano 1932, σ. 7-11.

⁶³ Hermann Hoberg, *Taxae pro servitiis communibus ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1949.

⁶⁴ L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 157-160.

Άλλη σημαντική σειρά της Camera Apostolica είναι αυτή των *Collectoriae*, καθώς και εκείνη με τίτλο *Introitus et Exitus*. Στη σειρά των *Collectoriae*, που αποτελείται από 504 τόμους, καλύπτοντας τα έτη 1274 έως 1447 περιλαμβάνονται οι λογαριασμοί των παπικών φοροσυλλεκτών (*Collectores*), αξίωμα που στην Κύπρο παραδοσιακά ήταν ο επίσκοπος Πάφου. Οι παπικοί φοροσυλλέκτες συγκέντρωναν χρήματα από συγκεκριμένες πηγές, όπως το *census* από μονές που είχαν εξαιρεθεί από καταβολή άλλων φόρων, δεκάτη που προοριζόταν για σταυροφορίες, τα λεγόμενα *subsidia caritativa*, δηλαδή εθελοντικές εισφορές του κλήρου, τον οβολό του Αγίου Πέτρου, διάφορα έσοδα από ευεργετήματα που ο πάπας είχε κρατήσει για λογαριασμό του για έναν χρόνο μετά την παραχώρησή τους. Επίσης, στη σειρά αυτή υπάρχουν οι κατάλογοι με τους παπικούς φοροσυλλέκτες και τη διασπορά τους σε όλες τις περιφέρειες όπου υπήρχε λατινική παρουσία.

Η σειρά *Introitus et Exitus* αποτελείται από 565 τόμους και καλύπτει τα έτη από το 1270 έως το 1524. Περιλαμβάνει αποδείξεις πληρωμών, αποδείξεις εισπράξεων από κάθε συναλλαγή που έγινε με την παπική κουρία (έξοδα παπών, εργασίες πάσης φύσεως, πληρωμές για φαγητό, ένδυση και υπόδηση αξιωματούχων της Εκκλησίας κ.ά.).⁶⁵

Η αρχειακή σειρά *Instrumenta Miscellanea* αποτελείται από διάφορα έγγραφα και προσχέδια εγγράφων με αύξοντα αριθμό που σήμερα φτάνει τα 7810 έγγραφα, τα οποία χρονολογούνται από το 819 έως και το 1903.⁶⁶ Στην εν λόγω σειρά εντοπίστηκε ένα μόνο έγγραφο κυπριακού ενδιαφέροντος, το υπ' αριθμό 3334.

Στη σειρά *Miscellanea Armari* περιλαμβάνεται ποικίλο αρχειακό υλικό από διάφορες παπικές υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, στο *Armarium LIII*, σε σύνολο 79, υπάρχουν έγγραφα που χρονολογούνται από το 1200 έως το 1500. Στο *Armarium LIV* (39 τόμοι) περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων έγγραφα που αφορούν αποκλειστικά το Μεγάλο Σχίσμα. Στα *Armarium XXXIII* και *XXXIV* περιλαμβάνονται έγγραφα από το Αποστολικό Ταμείο.⁶⁷ Στην παρούσα διατριβή από τη σειρά *Armari* εντοπίστηκαν πέντε έγγραφα κυπριακού ενδιαφέροντος. Τα τρία είναι περιλήψεις ανάληψης επισκοπικών θέσεων (Αμμοχώστου, Ταρσού και Λεμεσού) και είναι μεταγενέστερες (16^{ου} αιώνα) εγγραφές. Δύο ακόμα έγγραφα στη σειρά *Armari* αφορούν την Κύπρο.

Τα παπικά κατάστιχα περιέχουν όλων των ειδών τα έγγραφα που έχουν εκδοθεί από τους πάπες, καθώς και έγγραφα που έχουν αποσταλεί από τις κατά τόπους εκκλησίες στην Αγία Έδρα ανά τους αιώνες. Αυτά αφορούν την ονομασία, τοποθέτηση ή επικύρωση

⁶⁵ L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 168-171.

⁶⁶ L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 57.

⁶⁷ L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 39-40, 44-45· Blouin, *Vatican Archives*, σ. 113.

εκλογής επισκόπων, αβάδων και άλλων εκκλησιαστικών αξιωματούχων. Στα παπικά κατάστιχα έχουν καταχωρηθεί οι παραχωρήσεις αξιωμάτων και εισοδημάτων σε διάφορα πρόσωπα (*dispensationes*), και οι ειδικές άδειες και εξαιρέσεις από ιερούς κανόνες (*privilegia, indulgentiae*). Ειδικότερα στα αρχεία του Αποστολικού Ταμείου είναι καταγεγραμμένη κάθε οικονομική πράξη που έγινε από και προς την παπική αυλή, οι υποσχέσεις πληρωμής και η καταβολή αυτή από τους επισκόπους και τους αβάδες (*obligatio* και *solutio*), οι αποδείξεις πληρωμών, οι παραχωρήσεις ατέλειας και η αποδέσμευση από οικονομικές υποχρεώσεις, καθώς και αναφορές των φοροεισπρακτόρων. Στα *Reg. Suppl.* είναι καταγεγραμμένες οι αιτήσεις διαφόρων προσώπων, αλλά και συλλογικών οργάνων (π.χ. μονές) που έγιναν προσωπικά στον πάπα και που αφορούν παράπονα, επιβεβαιώσεις ανάληψης θέσεων, ή αίτηση για ανάληψη κάποιας θέσης.

Οι κυριότερες κατηγορίες εγγράφων για την περίοδο που εξετάζουμε και που εκδίδονται στο *Παράρτημα* ανήκουν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, στον τύπο των λεγόμενων *litterae* (επιστολές) ή μικρές βούλες. Αυτός άλλωστε είναι και ο κυρίαρχος τύπος παπικών εγγράφων που παράγονταν στα τέλη του 14^{ου} αιώνα και εντεύθεν – αν και μετά από το πρώτο τέταρτο του 15^{ου} αιώνα θα κάνουν την εμφάνισή τους και άλλοι τύποι εγγράφων. Οι επιστολές ή *litterae*, που, αναλόγως του περιεχομένου τους, υποδιαιρούνται σε υποκατηγορίες όπως οι βούλες (*bullae* ή *litterae sollemnes*), *litterae gratiosae*, τα *brevia*, οι επιστολές δηλαδή που απολύθηκαν από το προσωπικό γραφείο του πάπα, και όχι από την παπική γραμματεία και τα *motu proprio*, δηλαδή έγγραφα που αρχίζουν με τη φράση *motu proprio* και εκδόθηκαν με πρωτοβουλία του πάπα. Η καθεμία από αυτές τις κατηγορίες υποδιαιρείται σε άλλες ειδικότερες που η ανάλυσή τους ξεπερνάει από τα όρια της παρούσας μελέτης.⁶⁸

Την εποχή του Μεγάλου Σχίσματος (1378-1417) η παπική γραμματεία είχε καταλήξει εν πολλοίς σε συγκεκριμένους τύπους εγγράφων, χωρίς να δημιουργείται την εν λόγω περίοδο κάποια ειδικότερη κατάσταση όσον αφορά την παπική διπλωματική, συνεπώς και τα έγγραφα που μελετήθηκαν στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας διατριβής δεν παρουσιάζουν ειδικά χαρακτηριστικά. Στο *Παράρτημα* εκδίδονται έγγραφα που απολύθηκαν από την παπική γραμματεία και το Αποστολικό Ταμείο και είναι στο σύνολό

⁶⁸ Thomas Frenz, *I documenti pontifici nel Medioevo e nell'età Moderna*, Sergio Pagano (επιμ.), Scuola Vaticana di Paleografia e Archivistica, Città del Vaticano 2008². Paulus Rabikauskas, *Diplomatica pontificia (Praeloectioinum lineamenta)*, Università Gregoriana Editrice, Roma 1970³, σ. 75-83. Στα ελληνικά χρήσιμο είναι το εγχειρίδιο του Σπύρου Ν. Ασωνίτη, *Εισαγωγή στη λατινική διπλωματική*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011.

τους καταχωρίσεις στα παπικά *Registra* που σήμερα φυλάσσονται στο Αρχείο του Βατικανού.

Εκδόσεις παπικών επιστολών

Η έκδοση παπικών καταστίχων εν συνόλω είναι οπωσδήποτε μία επίπονη εργασία που απαιτεί ειδικές γνώσεις παλαιογραφίας, παπικής διπλωματικής, γνώση της απαιτητικής μεσαιωνικής λατινικής και φυσικά πλήρη πρόσβαση στην πηγή, που δεν είναι άλλη από το Αρχείο του Βατικανού, όπου φυλάσσεται το σύνολο σχεδόν των αρχειακών σειρών που προαναφέραμε, αλλά και σε άλλες σημαντικές βιβλιοθήκες όπως είναι η Αποστολική Βατικανή Βιβλιοθήκη και η Trinity College Library του Δουβλίνου στην Ιρλανδία. Στη βιβλιοθήκη του Δουβλίνου βρίσκονται 13 τόμοι με παπικές επιστολές (MS 1223/1-13) – καθώς και άλλοι 54 με υλικό της Ιεράς Εξέτασης (MSS 1224-1277a). Οι τόμοι με τις παπικές επιστολές αφορούν τον πάπα Βονιφάτιο Θ΄ της Ρώμης από το 1389 έως τον πάπα Πίο ΣΤ΄ (1787). Οι τόμοι αυτοί αγοράστηκαν το 1841 από τον δούκα του Μάντσεστερ και αργότερα μεταπωλήθηκαν στον βοηθό έφορο της Βιβλιοθήκης του Trinity College του Δουβλίνου και παραδόθηκαν στη βιβλιοθήκη το 1854.⁶⁹

Οι δύο πρώτες εκδόσεις παπικών καταστίχων έγιναν τον 16^ο αιώνα, με την έκδοση μέρους των επιστολών του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ (1198-1216) – οι επιστολές του Ιννοκέντιου σήμερα βρίσκονται στα *Registra Vaticana* υπ' αριθμ. 4, 5, 6, 7, 7A και 8 – επιστολές από τα τελευταία έτη του έχουν χαθεί. Πρώτος ήταν ο καρδινάλιος G. Sirleto που δημοσίευσε μέρος αυτών το 1543. Το 1547 ο Cholinus εξέδωσε το δεύτερο έργο με παπικές επιστολές, το *Domini Innocentii pontificis maximi eius nomini III...*⁷⁰ Το 1625 ακολούθησε ο Paul du May, με το έργο του *Innocentii III, pontificis maximi, epistolae, quarum plurima apostolica decreta etc.*⁷¹ Λίγο μετά ακολούθησαν οι François Bosquet το 1635, δημοσιεύοντας επίσης μέρος των επιστολών του Ιννοκεντίου.⁷² Ο Etienne Baluze το 1682 δημοσιεύει το έργο του *Epistolarum Innocentii III, Romani pontificis, libri undecim.*⁷³ Έκτοτε, είδαν το φως και άλλα έργα, τα οποία επίσης ασχολούνταν με τις παπικές επιστολές του Ιννοκέντιου, όπως οι τόμοι 214-227 στο μνημειώδες *Patrologiae cursus*

⁶⁹ L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 145-146.

⁷⁰ G. Sirleto, *Innocentii tertii pontificis maximi decretalium atque aliarum epistolarum, tomus primus*, Rome 1543· M. Cholinus, *Domini Innocentii pontificis maximi eius nomini III... opera... omnia... duobus tomis distincta*, Cologne 1565, Venice 1578².

⁷¹ Paul du May, *Innocentii III, pontificis maximi, epistolae, quarum plurima apostolica decreta etc.*, 1625 Parisiis.

⁷² Franciscus Bosquetus, *Innocentii tertii pontificis maximi epistolarum, libri quatuor, regestorum XIII, XIV, XV, XVI*, Ex ms. bibliothecae collegii Fuxensis Tolosae 1635.

⁷³ Étienne Baluze, *Epistolarum Innocentii III, Romani pontificis, libri undecim*, 2 τόμοι, Paris 1682.

completus ή *Patrologia latina* (1844-1855) έργο του Migne, που περιλαμβάνουν επιστολές του Ιννοκέντιου Γ'.⁷⁴ Τα *Registra* του Ιννοκέντιου δημοσιεύονται συστηματικά και από την Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών. Η δουλειά που επιτελείται από τη Βιέννη είναι από τις σημαντικές εκδοτικές προσπάθειες που έχουν αναληφθεί και έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, μιας και έχει ήδη κυκλοφορήσει ο 13^{ος} τόμος των ετών 1210/1211.⁷⁵ Σημαντική είναι και η δημοσίευση του Pietro Pressuti, ο οποίος έχει καταρτίσει περιλήψεις όλων των επιστολών του Ονώριου Γ', αλλά και μερικών που δεν βρίσκονται στα παπικά κατάστιχα. Επίσης, και ο Horoy έχει εκδόσει εξ ολοκλήρου επιστολές του Ονώριου Γ'.⁷⁶

Η σημαντική προσωπικότητα του πάπα Ιννοκέντιου Γ' και οι δομικές αλλαγές στην Εκκλησία που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια της παποσύνης του έπαιξαν τον δικό τους ρόλο στο να τεθεί ο βίος και η πολιτεία του στο μικροσκόπιο των ιστορικών της Εκκλησίας και να αρχίσει κατ' αυτόν τον τρόπο να αναδεικνύεται η αξία των παπικών επιστολών.

Η συστηματική, ωστόσο, έκδοση των παπικών καταστίχων αρχίζει να παίρνει σάρκα και οστά χάρη στο εκδοτικό πρόγραμμα της Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome (BEFAR), που έθεσε ως στόχο το απαιτητικό έργο να δημοσιεύσει τα περιεχόμενα των καταστίχων των παπών του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα. Η ιδέα αυτή ήταν απόρροια του σταδιακού ανοίγματος του Αρχείου του Βατικανού στους μελετητές έως και το 1881, οπότε και ο πάπας Λέοντας ΙΓ' άνοιξε προς όλους το Αρχείο. Από το 1881, λοιπόν άρχισε η δημοσίευση, που συνεχίζεται έως και σήμερα, και έκτοτε έχει εκδοθεί ένα μεγάλο μέρος από το σύνολο της παπικής αλληλογραφίας, κυρίως σε περιλήψεις που διασώζεται στα *Registra Vaticana* και τα *Registra Avenionensia* από το 1196 έως και τα πρώτα έτη του πάπα Γρηγόριου ΙΑ'. Το εγχείρημα της έκδοσης των παπικών επιστολών της BEFAR είναι οπωσδήποτε επίπονο. Ξεκίνησε το 1881 από τον E. Berger με το *Les Registres de Innocent IV* – που ολοκληρώθηκε το 1921 –, οπότε και η εκδοτική σειρά να δίνει καρπούς, και έως σήμερα που έχουν περάσει 135 χρόνια και έχει εκδοθεί ένα μόνο μέρος της παπικής γραφειοκρατικής παραγωγής.

Σημαντική σειρά είναι και αυτή της Pontificia comissio ad redigendum Codicem iuris canonici orientalis (CICO) στην οποία από το 1944 έχει εκδοθεί μέρος των επιστολών που

⁷⁴ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus* ή *Patrologia latina*, 1844-1855. Λίγο αργότερα κυκλοφόρησε συμπληρωματικό άρθρο του Léopold Delisle με ακόμα μερικές επιστολές του Ιννοκέντιου, «Lettres inédites d'Innocent III, Nouveau recueil de lettres d'Innocent III», *Bibliothèque de l'école des chartes*, 1873, σ. 397-419.

⁷⁵ Alfred A. Strnad, *Die Register Innocenz III*, Rom-Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom, 1964-2015.

⁷⁶ Pietro Pressuti, *Regesta Honorii papae III, iussu et munificentia Leonis III pontificis maximi, ex vaticanis archetypis aliisque fontibus*, τ. 2, Roma 1888-1895· βλ. *Regesta Honorii papae III, romani pontificis, Opera Omnia*, C.A. Horoy (εκδ.), τ. 5, Paris 1879-1882.

αφορούν τις σχέσεις της Αγίας Έδρας και των Λατινικών Εκκλησιών της Ανατολής, καθώς και των μη-Ρωμαιοκαθολικών εκκλησιών της Ανατολής. Στην εν λόγω σειρά έχουν δει το φως επιστολές από τον Κλήμεντα Α΄ μέχρι και τον Ευγένιο Δ΄, δηλαδή από το 90 έως το 1447, καλύπτοντας εξ ολοκλήρου του πάπες των πρώτων χριστιανικών χρόνων μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, στον πρώτο τόμο της σειράς, το 1943 εκδόθηκαν οι διασωθείσες πράξεις από τα χρόνια του πάπα Κλήμεντος Α΄ (περ. 90 μ.Χ.) έως το τέλος των ετών του πάπα Κελεστίνου Γ΄ το 1198. Τον επόμενο χρόνο, το 1944, δημοσιεύθηκαν οι επιστολές του Ιννοκέντιου Γ΄ και έκτοτε, σε διάστημα 47 ετών εκδόθηκαν οι πράξεις που αφορούν τις ανατολικές Εκκλησίες όλων των παπών μέχρι και τον Ευγένιο Δ΄ (1447). Συνολικά κυκλοφόρησαν 15 τόμοι (μερικοί σε δύο μέρη) –ο τόμος VI περιέχει τις πράξεις που αφορούν τις Οικουμενικές Συνόδους (1944). Οι πράξεις εκδίδονται είτε στο σύνολό τους είτε τμηματικά, ενώ επιχειρείται και γλωσσική εξομάλυνση σε μία περισσότερο κλασική προσέγγιση της λατινικής εκκλησιαστικής.

Οι σειρές BEFAR και CICO είναι οι σημαντικότερες εκδοτικές προσπάθειες που αναλήφθηκαν προκειμένου χιλιάδες επιστολές να δοθούν στο ερευνητικό και επιστημονικό προσωπικό, διευκολύνοντας την εμβάθυνση στα εκκλησιαστικά παπικά πράγματα. Οι εκδόσεις αυτές καλύπτουν μεγάλο μέρος της παπικής αλληλογραφίας από τις απαρχές της έως και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, καθιστώντας τες ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο και οδηγό για παρόμοιες προσπάθειες που θα μπορούσαν να ξεκινήσουν για την περίοδο μετά το 1378 σε διεθνές και τοπικό επίπεδο. Οι δύο τόμοι με επιστολές των παπών Ρώμης (Ουρβανού ΣΤ΄, Βονιφάτιου Θ΄, Ιννοκέντιου Ζ΄, Γρηγορίου ΙΒ΄), Αβινιόν (Κλήμη Ζ΄, Βενέδικτου ΙΓ΄) και Πίζας (Αλέξανδρου Ε΄ και Ιωάννη ΚΓ΄), είναι ίσως οι μοναδικές εκδοτικές προσπάθειες για έκδοση επιστολών που αφορούν το Σχίσμα και την περιοχή της Ανατολής, αποτελώντας ένα χρήσιμο εργαλείο για την έρευνά μας, αλλά και γενικότερα για όσα αφορούν τις Ανατολικές Εκκλησίες.⁷⁷

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι εκτός από τις εκδόσεις των παπικών επιστολών σε περιλήψεις ή όχι σημαντικές είναι και οι εκδόσεις με περιλήψεις και καταλόγους των παπικών καταστάσεων από το 1198 έως το 1304. Φυσικά, οι περιλήψεις πολλές φορές δεν είναι πλήρεις, αφού κατά κανόνα οι εκδότες παραλείπουν το κυρίως μέρος της επιστολής, όπου περιγράφεται η προϋστορία του ζητήματος για το οποίο καλείται να αποφασίσει ο πάπας, και σημειώνεται μόνο η παπική απόφαση. Σημαντικές εκδόσεις περιλήψεων

⁷⁷ A.L. Tautu, *Acta Urbani VI (1378-1389), Bonifacii IX (1389-1404), Innocentii VII (1404-1406) et Gregorii XII (1406-1415)*, CICO, XIII, Rome 1970 και A.L. Tautu, *Acta Clementis VII (1378-1394), Benedicti XIII (1394-1417), Alexandri V (1409-1410) et Johannis XXIII (1406-1415)*, CICO, XIII 2, Rome 1971.

παπικών επιστολών είναι αυτές των Jaffe-Löwenfeld, Auguste Potthast και Pietro Pressutti.⁷⁸

Οι όποιες προσπάθειες σε επίπεδο πλήρους έκδοσης κειμένων ή έστω συγκρότηση πινάκων ή περιλήψεων επιστολών των παπών μετά την επιστροφή τους στη Ρώμη σταματάει στον Γρηγόριο ΙΑ΄ (1370-1378) και στις τρεις εκδόσεις της BEFAR.⁷⁹ Κανείς πάπας της περιόδου από το Μεγάλο Σχίσμα (1378-1417) και μετά δεν έχει την εκδοτική τύχη των προηγούμενων, παρόλο που τα εργαλεία και τα μέσα είναι σαφώς περισσότερα και πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι προηγουμένως.

Εθνικές εκδοτικές προσπάθειες

Από τις αρχές του 20ού αιώνα σε διάφορες χώρες ειδικές εκδοτικές επιτροπές θέλησαν να προχωρήσουν στην έκδοση πλήρους κειμένου ή απλώς σε σύντομους καταλόγους/περιλήψεις των παπικών επιστολών που αφορούσαν τις σχέσεις της χώρας τους με τους πάπες και μάλιστα σε αρκετές από αυτές οι προσπάθειες ξεκίνησαν από την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα προγράμματα *Repertorium germanicum* που από το 1897 ασχολείται με τις σχέσεις των γερμανικών κρατιδίων και του Αυτοκράτορα με τους πάπες και φτάνει έως τα χρόνια του πάπα Ευγένιου Δ΄. Ο τόμος του 1916 εγκαινιάζει τον 14ο αιώνα με τις επιστολές του πάπα της Αβινιόν Κλήμεντος Ζ΄, ενώ ακολουθούν οι τόμοι με τους πάπες Ουρβανό ΣΤ΄, Βονιφάτιο Θ΄, Ιννοκέντιο Ζ΄ και Γρηγόριο ΙΒ (τ. 2, 1938, 1961) και ο τρίτος (1935) καταπιάνεται με τους πάπες της Πίζας Αλέξανδρο Ε΄ και Ιωάννη ΚΓ΄.⁸⁰

Επίσης, σημαντική είναι η πρωτοβουλία που έχει αναληφθεί από τους Βρετανούς, με το πρόγραμμα που τρέχει από το 1893, *Calendars of Papal Registers Relating to Great Britain and Ireland*, εκδίδοντας στον πρώτο τόμο τις επιστολές του Ιννοκέντιου Γ΄ έως τον

⁷⁸ Jaffe-Löwenfeld, *Regesta pontificum romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, Lipsiae 1885· Auguste Potthast, *Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum 1198 ad annum 1304*, Berlin 1874-1875. P. Pressutti, *Regesta Honorii pape III*, τ. I-II, Rome 1888-1895.

⁷⁹ Guillaume Mollat, *Grégoire XI (1370-1378). Lettres secrètes et curiales intéressant les pays autres que la France*, 1962-1965· Anne-Marie Hayez, *Grégoire XI (1370-1378). Lettres communes*, τ. 3, Paris 1993, Léon Mirot – H. Jasemin, *Grégoire XI (1370-1378). Lettres secrètes et curiales relatives à la France*, Paris, 1935-1937 και *Supplément* par J. Vieillard, G. Mollat, E.R. Labande, Paris 1957.

⁸⁰ *Repertorium Germanicum: Regesten aus den papstlichen Archiven zur Geschichte des Deutschen Reichs und seiner Territorien im XIV. und XV. Jahrhundert: Pontificat Eugens IV. (1431-1447)*, Haller et al. (εκδ.), Berlin 1897. *Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation*, Berlin 1916-.

Βενέδικτο ΙΑ΄ (1198-1304).⁸¹ Συνολικά έχουν δημοσιευθεί 14 τόμοι, καλύπτοντας όλους τους πάπες έως τον Ιννοκέντιο Η΄ (1484-1492), χωρίς ωστόσο να είναι πλήρεις δημοσιεύσεις των παπικών επιστολών, αλλά περιλήψεις τους. Αντίστοιχα προγράμματα τρέχουν ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα και στις Σκανδιναβικές Χώρες. Τέτοια προγράμματα είναι το *Diplomatarium Danicum*, *Diplomatarium Norvegicum* και το *Diplomatarium Svecica*. Στις σειρές αυτές συγκεντρώνονται όλα τα σχετικά έγγραφα που αφορούν τις αντίστοιχες χώρες, όχι πάντοτε μόνο από το Αρχείο του Βατικανού, αλλά και από τοπικά αρχεία. Στις σειρές αυτές υπάρχουν υποσειρές στις οποίες περιλαμβάνονται αποκλειστικά οι παπικές επιστολές προς τις εν λόγω χώρες, όπως είναι τα *Acta Pontificum Danica* (1316-1536), *Acta Pontificum Svecica* (στους τόμους των 1936-1957, εκδ. L.M. Bååth, περιλαμβάνονται τα *Acta Cameralia* με έγγραφα έως το 1492).

Σημαντικότερη πηγή είναι τα *Analecta Vaticano-Belgica*, που από το 1906, διαλαμβάνουν τα σχετικά με τις επισκοπές του Cambrai, της Liege, Sirouanne και Tournai, λίγο-πολύ η σημερινή βελγική επικράτεια. Τις παπικές επιστολές που απολύθηκαν από τους πάπες ειδικά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος για το Μεγάλο Σχίσμα περιλαμβάνει η υποσειρά *Documents relatifs au Grand Schisme* (Rome, Institut Historique Belge, 1924-1976) και είναι ίσως η πιο πλήρης σειρά με πρωτότυπο υλικό από το Αρχείο του Βατικανού.

Παρόμοιες εκδοτικές προσπάθειες ανέπτυξαν κατά τον 20ό αιώνα πολλές ακόμα ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Πορτογαλία με το *Monumenta Portugaliae Vaticana*, τη διετία 1968-1970 δημοσιεύθηκαν επιστολές από τα *Reg. Suppl.*, χωρίς να δημοσιευτούν ωστόσο παπικές επιστολές. Η Πολωνία με τη σειρά *Monumenta Poloniae Vaticana (Bullarium Poloniae Litteras apostolicas, Acta Camerae Apostolicae)* από τις αρχές του 20ού αιώνα (1913-1950) δημοσιεύει παπικές επιστολές και άλλο υλικό που αφορά τη χώρα και προέρχεται από το Αρχείο του Βατικανού. Η σειρά *Monumenta Vaticana Res gestas Bohemicas illustrantia*, εκδίδει από το 1903 οτιδήποτε αφορά τις τσεχικές επαρχίες και την παπική αυλή. Στη σειρά έχουν εκδοθεί οι πάπες του 14^{ου} αιώνα από τον Κλήμεντα Ε΄ (1305-1314) και εκείνοι του 15^{ου}, έως τον Νικόλαο Ε΄ (1447-1455). Ο τόμος πέντε (1903, 1905) αφορά τους Ουρβανό ΣΤ΄ και Βονιφάτιο Θ΄, και ο έκτος (1980) τους Ιννοκέντιο Ζ΄, Γρηγόριο ΙΒ΄, Αλέξανδρο Ε΄, Ιωάννη ΚΓ΄, Κλήμεντα Ζ΄ και Βενέδικτο ΙΓ΄.

Ομοίως και η Ουγγαρία με το *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae*, Η Σλοβακία πρόσφατα με το *Monumenta Vaticana Slovaciae*, το 2009 εξέδωσε τον πρώτο

⁸¹ *Calendars of Papal Registers Relating to Great Britain and Ireland*, W.H. Bliss, C. Johnson, J.A. Twemlow (εκδ.), London 1893-1955.

τόμο με έγγραφα από τα *Registra Supplicationes* (1342-1415) και το 2010 δημοσιεύθηκαν οι επιστολές του πάπα Κλήμεντος ΣΤ' (1342-1352).

Κυπριακό ενδιαφέρον

Τι συμβαίνει όμως στην Κύπρο ή και στην Ελλάδα σχετικά με την αξιοποίηση του πλούτου του Αρχείου του Βατικανού; Η Κύπρος είχε την ατυχία να απολέσει το σύνολο σχεδόν των αρχείων της από τον Μεσαίωνα έως και την εποχή της βρετανική αποικιοκρατίας. Οι πληροφορίες μας για τα εκκλησιαστικά πράγματα στην Κύπρο μας έρχονται σχεδόν εξ ολοκλήρου από το εξωτερικό, με τα λατινικά εκκλησιαστικά πράγματα να είναι πολύ καλύτερα τεκμηριωμένα, απ' ό,τι τα της Ελληνικής Εκκλησίας, η οποία παραμένει σιωπηρή στις πηγές.

Μέσα στο πνεύμα της εποχής του, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ο Γάλλος καθηγητής Charles Perrat της *École Française de Rome*, το 1926, έκανε τις πρώτες κινήσεις για τη συγκέντρωση όλων των παπικών επιστολών που αφορούν την Κύπρο για την περίοδο της Αβινιόν και την έκδοσή τους. Το εγχείρημα αυτό δεν τελεσφόρησε στον καιρό του, αν και βρισκόταν υπό τη σκέπη ενός επίσημου ερευνητικού φορέα. Ωστόσο, η πρώτη εκείνη απόπειρα του Perrat ήταν μία αρχή. Από το 1926 που για πρώτη φορά τέθηκε η θεμέλια σκέψη, πραγματικότητα έγινε μόλις το 2012, μετά από 86 χρόνια. Βέβαια, πριν ευοδωθεί η προσπάθεια των Charles Perrat (μετά τον θάνατό του) και Jean Richard – ο οποίος ενεπλάκη ενεργά στην προσπάθεια, μετά από πρόσκληση του καθηγητή Perrat, το 1953 – το φώς της δημοσιότητας είδε το *Bullarium Cyprium* (τ. I-II, Λευκωσία 2010) του καθηγητή Christopher Schabel.

Το *Bullarium Cyprium* (τ. I-II) του C. Schabel είναι η πρώτη συστηματική προσπάθεια δημοσίευσης παπικών επιστολών από το Αρχείο του Βατικανού που έγινε πραγματικότητα. Στους τόμους I-II συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν όλες οι παπικές επιστολές που αφορούν την Κύπρο από εγκαθιδρύσεως της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί (1196) έως και τα έτη που στον παπικό θρόνο βρισκόταν ο πάπας Κλήμης Ε' (1305-1314), ο οποίος και μετέφερε την Αγία Έδρα από τη Ρώμη στην Αβινιόν.

Στο *Bullarium* (I-II) έχει δημοσιευθεί το πλήρες κείμενο 700 περίπου παπικών επιστολών, των οποίων προηγούνται εξαντλητικές περιλήψεις. Την έκδοση των επιστολών προηγείται μία ιστορική εισαγωγή του Jean Richard. Το εγχείρημα να δημοσιευθούν όλες οι παπικές επιστολές που αφορούν την Κύπρο πέραν της προφανούς διδακτικής και ιστορικής αξίας του, έγινε αφορμή να αποκαλυφθούν κατά πρώτον στον εκδότη και έπειτα σε ολόκληρη την επιστημονική κοινότητα οι τυχόν αδυναμίες προηγούμενων εκδόσεων,

και κυριότερα των περιληπτικών εκδόσεων.⁸² Η συγκέντρωση αυτή των παπικών επιστολών που αφορούν την Κύπρο κατ' αρχάς μας κάνει σοφότερους σχετικά με τα λατινικά εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου, δίνοντας πλέον τη δυνατότητα στον ερευνητή-μελετητή να προβεί στα όποια συμπεράσματά του έχοντας ενώπιόν του το πλήρες, πρωτότυπο κείμενο, και χωρίς να οφείλει να παραμένει σκεπτικός για τη μία ή την άλλη γνώμη ή και υπόθεση. Οι βάσεις για την πραγματοποίηση του *Bullarium* I-II είχαν κατά κάποιο τρόπο τεθεί από τους πρωτοπόρους των εκδόσεων όλων των παπικών καταστίχων που σημειώσαμε παραπάνω, διευκολύνοντας τον καθηγητή Schabel, του οποίου η δεινότητα αντίληψης των κειμένων, που είναι συνταγμένα στη δύσκολη εκκλησιαστική λατινική, αλλά και η ευελιξία του στο να εντοπίσει τυχόν άγνωστα έγγραφα μέσω της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας ελαχιστοποίησαν την ύπαρξη λανθανουσών επιστολών ή άλλων εγγράφων, που μπορεί να βρίσκονται οπουδήποτε στην Ευρώπη.

Βέβαια, το έργο του καθηγητή Schabel ήρθε να συναντήσει την αγαθή πρόθεση προηγούμενων, αφού όπως σημειώσαμε η ιδέα για τη συγκέντρωση σε μία έκδοση όλων των παπικών επιστολών της περιόδου 1314-1378, δηλαδή τα χρόνια που οι πάπες διέμεναν στην Αβινιόν ξεκίνησε το 1926 από τον Charles Perrat. Η επιστημονική συνεννόηση και η αφοσίωση στον στόχο έφερε τουλάχιστον τρεις γενεές σε επικοινωνία που θα απέβαινε προς όφελος όλων.

Ο Charles Perrat προκειμένου να συγκεντρώσει ό,τι αφορούσε την Κύπρο για την περίοδο της Αβινιόν, μετά τον Κλήμεντα Ε΄ χρησιμοποίησε το περίφημο *Schedario Garampi*, του Giuseppe Garampi εφόρου του Αρχείου του Βατικανού (1751-1772), ένα χρήσιμο για την εποχή του εργαλείο, που όμως σήμερα δεν ικανοποιεί την ιστορική έρευνα, αφού είναι ελλιπές και δεν περιλαμβάνει όλες τις αρχειακές σειρές του Βατικανού. Αυτή η πρώτη προσπάθεια του Charles Perrat δεν προχώρησε πέραν την πρώτης αυτής καταγραφής, έως το 1953, οπότε και στο πρόγραμμα εντάχθηκε και ο Jean Richard. Έκτοτε και μέχρι τον θάνατο του Perrat, το 1976, οι δύο επιστήμονες έλεγξαν τα πρωτότυπα έγγραφα και κατάρτισαν σχετικό κατάλογο. Οι Perrat και Richard αποφάσισαν από την αρχή να μην προχωρήσουν σε πλήρη έκδοση των επιστολών πρώτο λόγω του αριθμού των επιστολών που είχαν εντοπίσει, και που ξεπερνούσε τις 1300 για εξήντα χρόνια– στους τόμους του *Bullarium* I-II του Schabel για σχεδόν 120 χρόνια δημοσιεύονται περίπου 700 επιστολές – και δεύτερο επειδή οι επιστολές της περιόδου του 14^{ου} αιώνα είναι σε πολύ

⁸² Christopher Schabel, «The *Bullarium Cyprium*: The Ongoing Mission ...», στο: Sabine Rogge, Michael Grunbart (επιμ.), *Medieval Cyprus. A Place of Cultural Encounter*, Waxmann Verlag, Munster 2015, σ. 101-120.

μεγάλο βαθμό γεμάτες φόρμουλες και τυπικές εκφράσεις που επαναλαμβάνονται – όπως συνεχίζει και συμβαίνει και για την περίοδο του Σχίσματος.

Στο *Bullarium* III τελικά εκδόθηκαν σύντομες και κατά περίπτωση αναλυτικές περιλήψεις από 2.151 επιστολές των παπών της περιόδου της Αβινιόν, από το 1316 έως το 1378. Συγκεκριμένα 525 για τον Ιωάννη ΚΒ΄ (1316-1334), 82 του Βενέδικτου ΙΒ΄ (1335-1342), 637 για τον Κλήμεντα ΣΤ΄ (1342-1352), 303 από τον Ιννοκέντιο ΣΤ΄ (1352-1362), 241 αφορούν τον Ουρβανό Ε΄ (1362-1370) και 363 για τον Γρηγόριο ΙΑ΄ (1371-1378).

Ο Jean Richard έχοντας να αντιμετωπίσει πολλαπλές δυσκολίες απευθείας μελέτης της αρχειακής σειράς *Registra Avenionensia* αλλά και των *Registra Vaticana* θέλησε να αξιοποιήσει τις δημοσιεύσεις του Rudt de Collenberg, ο οποίος σε διάφορες μελέτες του είχε διεξέλθει τα παπικά κατάστιχα και στις δημοσιεύσεις του σημείωνε αρχειακές παραπομπές, τίτλο σειράς, αριθμό τόμου και φύλλου. Ωστόσο, σύντομα διαπιστώθηκε από τον Richard ότι ο Collenberg δεν είχε εντυφώσει εις βάθος στα κατάστιχα, αλλά και ότι οι δικές του παραπομπές δεν συμφωνούσαν πάντοτε με εκείνες του Γαλλο-ούγγρου μελετητή. Θεωρούσε ότι αυτό συνέβαινε επειδή δούλευαν σε διαφορετικά κατάστιχα. Όταν ο Jean Richard επισκέφθηκε το Αρχείο του Βατικανού αντιλήφθηκε ότι οι διαφορές του με τον Collenberg δεν ήταν μόνο οι διαφορετικές αρχειακές σειρές, αλλά τα συχνά λάθη και παραλείψεις του δεύτερου. Φυσικά, μελετώντας τα πρωτότυπα ο Richard διαπίστωσε όχι μόνο τα λάθη του Collenberg, αλλά και τον όγκο που έπρεπε να διαχειριστεί, εντοπίζοντας έγγραφα που ο Charles Perrat δεν είχε ανακαλύψει. Η φυσική παρουσία του λοιπόν στο Αρχείο του Βατικανού από τη μία φανέρωσε όλες τις προηγούμενες αδυναμίες και από την άλλη κατέδειξε ότι μόνο η *in situ* μελέτη μπορεί να εξαλείψει κινδύνους και αδυναμίες. Η ψηφιοποίηση των αρχειακών σειρών, που έχει ξεκινήσει (σχεδόν το σύνολο των *Registra Vaticana*, μέρος των *Registra Supplicationum* και των *Registra Avenionensia* έχει ολοκληρωθεί), οπωσδήποτε βοήθησε τον J. Richard και τον συνεργάτη του Chr. Schabel να ελέγξουν εξ αποστάσεως τελευταίες λεπτομέρειες. Χρειάστηκαν, βέβαια και ταξίδια στην Ιταλία για επιβεβαίωση και εκ του σύνεγγυς επισκόπηση των καταστίχων.

Το *Bullarium Cyprium* έγινε πραγματικότητα μετά από στήριξη κρατικών επιστημονικών φορέων (Πανεπιστήμιο Κύπρου και Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών). Μετά από 10 περίπου χρόνια επισταμένης μελέτης των παπικών καταστίχων, των προηγούμενων εκδόσεων και εκμεταλλευόμενοι οι τρεις καθηγητές, Charles Perrat, Jean Richard και Chris Schabel, τις τεχνολογικές εξελίξεις έφεραν εις πέρας ένα έργο τιτάνιας αξίας.

Από τα εκδοθέντα παπικά κατάστιχα που εκτείνονται χρονικά στη μετά τα έτη του πάπα Γρηγορίου ΙΑ΄ και που καλύπτουν την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος (1378-1417) ελάχιστα έχουν εκδοθεί. Κατάλογοι όπως αυτοί του P. Pressutti και του A. Potthast, όπως είδαμε παραπάνω, λήγουν στα χρόνια πριν από το Σχίσμα. Αν και το ψηφιακό πρόγραμμα του Αρχείου του Βατικανού έχει επεκταθεί, ακόμα δεν είναι διαθέσιμες ψηφιακές φωτοαναπαραγωγές για τα *Reg. Aven.* και όσες έχουν γίνει είναι διαθέσιμες μόνο στην έδρα του Αρχείου, στο Βατικανό ή σε επιλεγμένες βιβλιοθήκες του εξωτερικού. Η απόκτηση των ψηφιακών δίσκων (dvd) είναι μία δαπανηρή διαδικασία που είναι δύσκολο να γίνει από ιδιώτη μελετητή, πόσω μάλλον από διδακτορικό φοιτητή.

Σχετικά με τα κυπριακά πράγματα οι μόνες διαθέσιμες δημοσιευμένες πηγές είναι, όπως είδαμε, αυτές του CICO και κατά περίπτωση τα *Bullaria* των επαιτικών ή μοναστικών ταγμάτων, όπως το *Bullarium Franciscanum* και το *Bullarium Agostiniano* στα οποία υπάρχουν δημοσιευμένες επιστολές και άλλα έγγραφα που αφορούν αποκλειστικά τα μέλη τους. Σε αυτά φυσικά εντοπίζονται και πρόσωπα που έχουν σχέση με τον κυπριακό χώρο.

Η δημιουργία των τριών τόμων του *Bullarium* ήταν ένα στοίχημα που κερδήθηκε, όπως και οι δύο μονογραφίες του Νικόλα Κουρέα που αφορούν αποκλειστικά τη Λατινική Εκκλησία της Κύπρου. Η εκπόνηση των μονογραφιών του Κουρέα είχε το πλεονέκτημα από πλευράς συγγραφέα να είναι σε πολύ υψηλό αριθμό γνωστές και εν πολλοίς διαθέσιμες – φυσικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα δύο *Bullaria* έφεραν στο φως πολλά ακόμα άγνωστα έγγραφα – είτε πλήρως δημοσιευμένες είτε τμήμα τους, ενώ και ο εντοπισμός νέων ήταν πιο εύκολος, λόγω της ύπαρξης των σχετικών καταλόγων.

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω η περίοδος του Μεγάλου Σχίσματος είναι αρκετά πίσω σε ό,τι αφορά τη δημοσίευση παπικών πηγών και πέραν της έκδοσης του CICO, δεν έχουμε κανένα άλλο ουσιαστικό εργαλείο έρευνας, πέραν της δημοσίευσης του Rudt de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre face au Grand Schisme (1378-1417)»,⁸³ ο οποίος είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε με την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης και το πώς αυτό επηρέασε την Κύπρο μέσω των αρχειακών πηγών – ο Γάλλος ιστορικός Jean Richard βέβαια ήταν ο πρώτος που έκανε σχετική δημοσίευση, «Le royaume de Chypre et le Grand Schisme, à propos d'un document récemment découvert», για το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης και την Κύπρο, το 1965, αν και το έγγραφο που τον οδήγησε

⁸³ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 621-701.

στη δημοσίευση δεν ήταν από το Αρχείο του Βατικανού.⁸⁴ Παρόλο, λοιπόν, τη δημοσίευση του εγγράφου από τον Richard, ο Rudt de Collenberg σημείωσε στην εισαγωγή του άρθρου του ότι εκτός από το υλικό του Βατικανού δεν υπάρχουν άλλες πηγές πληροφόρησης σχετικά με την Κύπρο και το Σχίσμα, και συνεπώς η μελέτη θα πρέπει να επικεντρωθεί σε αυτό, γνωρίζοντας ωστόσο τις εγγενείς δυσκολίες του εγχειρήματος, λόγω, όπως αναφέρει, της αποσπασματικότητας των αρχείων και των μεγάλων κενών που παρουσιάζουν τα κατάστιχα αυτή της εποχής. Τόνισε, δε, ότι η περίοδος του Μεγάλου Σχίσματος γενικά είχε υποπραγματευτεί στις λεπτομέρειές της, αφού δεν είχε αξιοποιηθεί το Αρχείο του Βατικανού.⁸⁵

Ο Collenberg, σύμφωνα με τους πίνακες που παραθέτει στη μελέτη του, συνολικά εντόπισε 270 σχετικές με την Κύπρο αναφορές στις αρχειακές σειρές του Βατικανού, από τις προαναφερθείσες σειρές. Αυτά τα διαχώρισε στις τρεις υποταγές και ανά πάπα. Στους καταλόγους που κατάρτισε έδωσε τη ημερομηνία και τη χρονολογία του κάθε εγγράφου, τον παραλήπτη ή το πρόσωπο που αυτό αφορά και περιληπτικά το περιεχόμενό του. Σύμφωνα με τα αρχειακά ευρήματα από το Αρχείο ο Collenberg προχώρησε σε ανασύσταση της περιόδου του Σχίσματος στην Κύπρο.

Οι αρχειακές παραπομπές της δημοσίευσης του 1982 σε αρκετές περιπτώσεις είναι παραπλανητικές. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εύκολου εντοπισμού είναι το έγγραφο που αποδίδεται στον πάπα Γρηγόριο ΙΒ΄, στη σελίδα 678. Εκεί αναφέρει ότι στις 10 Οκτωβρίου 1412 ο Στέφανος de Carraria, αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, μετατέθηκε στην επισκοπή του Τέραμο (Aprutinensem) και παραπέμπει στο *Reg. Lat. 125* και στο φύλλο 148. Αναζητώντας το εν λόγω έγγραφο στο αναφερόμενο κατάστιχο αυτό δεν βρέθηκε. Ανατρέχοντας στο έργο του Eubel, *Hierarchia Catholica*, βλέπει κανείς ότι η αρχειακή παραπομπή είναι ίδια, συγκεκριμένα σημειώνεται: *Jo. XXIII, t. 125, f. 148*⁸⁶. Ο Collenberg παραλείπει να σημειώσει τον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ στον δικό του κατάλογο, ενώ ανατρέχοντας και σε οποιοδήποτε ευρετήριο των *Registra Lateranensia* ή ακόμα και στο *Schedario Garambi* θα αντιληφθεί ότι αυτή είναι η παλαιά παραπομπή (παλαιός αριθμός τόμου και φύλλου). Βέβαια, βλέποντας κάποιος στο σημερινό *Reg. Lat.* και στο φύλλο 148, ακόμα και αν δεν έχει συμβουλευθεί κάποιο ευρετήριο, θα δει ότι στο *intitulatio* σημειώνεται *Innocentius etc.* Βέβαια, ακολουθώντας την παραπομπή του Eubel, θα εντόπιζε αμέσως το σωστό κατάστιχο, ενώ θα γνώριζε εξ αρχής ότι αυτό αφορά τον

⁸⁴ Jean Richard, «Le Royaume de Chypre et le Grand Schisme», σ. 498-507.

⁸⁵ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 622.

⁸⁶ K. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, Librariae Regensbergianae, Monasterii 1914, τ. I, σ. 95.

Ιωάννη ΚΓ΄ και σε καμία περίπτωση τον Γρηγόριο. Φυσικά, και εντός του κειμένου δεν γίνεται καμία αναφορά στον Στέφανο ως αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, ενώ σημειώνεται ότι εξαιτίας της αλλαγής στρατοπέδου του προηγούμενου επισκόπου, του Μαρίνου, ο οποίος τάχθηκε στο πλευρό του Γρηγορίου ΙΒ΄, πληρώνεται η κενή θέση από τον Στέφανο. Άρα είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Collenberg ακολούθησε τον Eubel χωρίς να ελέγξει ο ίδιος το κατάστιχο.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο Collenberg αναφέρει στον κατάλογο του την παλαιά αρχειακή παραπομπή για τον τόμο, όπως φάνηκε ήδη από το παραπάνω παράδειγμα, ομοίως στην περίπτωση του *Obl. et Sol. 48A*, που σήμερα είναι το *Obl. et Sol. 52*. Τα λάθη στις αρχειακές παραπομπές είναι αρκετά, και σε αρκετές περιπτώσεις σημειώνεται ο παλιός αριθμός φύλλου, ακόμα και στις περιπτώσεις που στο κατάστιχο είχε τοποθετηθεί από το Αρχείο μηχανική αρίθμηση, αντικαθιστώντας την πρωτότυπη χειρόγραφη – αβλεψία που ωστόσο είναι εύκολα ελέγξιμη· ο συγγραφέας για παράδειγμα σημειώνει μόνο αν το φύλλο είναι verso, και αυτό όχι πάντοτε. Σε μερικές περιπτώσεις υπάρχει και η παράλειψη ενός αριθμού, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να βρεθεί το έγγραφο, για παράδειγμα στο *Reg. Vat. 341* σημειώνεται το φύλλο 35, ενώ ο σωστός αριθμός είναι ο 305r, στο *Reg. Aven. 270*, σημειώνεται το φύλλο 27v, ενώ η επιστολή βρίσκεται στο φύλλο 628v.⁸⁷

Περισσότερο περίπλοκα γίνονται τα πράγματα όταν σημειώνεται ο λάθος αριθμός του καταστίχου μιας σειράς, όπως στην περίπτωση του *Reg. Lat. 102*, όπου στη δημοσίευση σημειώθηκε ως *Reg. Lat. 92*, το *Reg. Aven. 242*, το οποίο αναφέρεται ως *Reg. Aven. 342*, ενώ σε άλλη περίπτωση σημειώνεται *Reg. Aven. 432*, ενώ στην πραγματικότητα το ορθό είναι 342. Παρόμοια λάθη είναι και αυτό του *Reg. Suppl. 329* αντί του ορθού *Reg. Suppl. 103* ή το *Reg. Aven. 278* που στον κατάλογο σημειώνεται ως *Reg. Aven. 321*, μάλιστα και ο αριθμός φύλλου είναι λάθος, αντί του ορθού 181v, είχε σημειωθεί f. 18 – σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής θα είχε τη βοήθεια του *Bullarium Franciscanum* (τ. 7, 1904) όπου σημειώνονται τα σωστά στοιχεία.

Λάθη, επίσης, σημειώθηκαν και για ολόκληρη αρχειακή σειρά, όπως στην περίπτωση του *Reg. Vat. 296*, όπου βρίσκεται επιστολή σχετικά με τον Ιωάννη Cursinis, όπου σημειώθηκε ως *Reg. Aven. 296*, ενώ από τις πιο χαρακτηριστικές είναι αυτή του *Reg. Aven. 279*, στο οποίο έχουν καταχωριστεί εγγραφές του παπικού ταμείου, το οποίο κανονικά θα ήταν στη σειρά *Obl. et Sol.* Έτσι, το ορθό, αν και εν πρώτοις παράδοξο, *Reg. Aven. 279*

⁸⁷ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 685, 695.

σημειώνεται με το περισσότερο πειστικό, πλην όμως λανθασμένο *Obl. et Sol.* 48. Ενδεικτική είναι και η περίπτωση με τη θεία Λειτουργία προς τον Άγιο Ιλαρίωνα, που ο βασιλιάς Ιανός κατέθεσε στον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ προς έγκριση το 1413. Ο Collenberg σημειώνει ότι αντίγραφο της παπικής βούλας μαζί με το κείμενο βρίσκεται στο *Reg. Lat.* 172, αλλά και στο *Arm. LIII, vol. 8*, στο φύλλο 185. Αναζητώντας τα δύο αντίγραφα βρέθηκε μόνο εκείνο που έχει αντιγραφεί στο *Reg. Lat.* 172, ενώ σε εκείνο η αναφορά στο *Armario* δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, αν και στη μετέπειτα βιβλιογραφία αυτή η πληροφορία αναπαράγεται. Στην πραγματικότητα σ' εκείνο φύλλο της εν λόγω σειράς υπάρχει εγγραφή κυπριακού ενδιαφέροντος, που και ο ίδιος σημειώνει στην επόμενη σελίδα και αφορά την ανάκληση της παραχώρησης της Κομανταρίας των Ιωαννιτών στον Αλοΰσιο νόθο γιο του βασιλιά Ιανού, που έγινε το 1415.

Εκτός, λοιπόν, από τη σειρά του CICO, τα δύο *Bullaria* των Φραγκισκανών και των Αυγουστινιανών και τις λίγες αναφορές στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία⁸⁸ για την περίοδο του Σχίσματος έπρεπε να στηριχθούμε στην εργασία του Rudt de Collenberg σχετικά με το Σχίσμα και την Κύπρο⁸⁹ και να αρχίσουμε να συγκεντρώνουμε το υλικό που αναφέρει σε αυτό. Από το πρώτο μας ταξίδι στο Αρχείο του Βατικανού αντιληφθήκαμε τον όγκο του προς μελέτη υλικού, αλλά και τη σημασία του να είναι κάποιος παρών σε καθημερινή βάση στο αναγνωστήριο του Αρχείου του Βατικανού.

Η συγκέντρωση των εγγράφων από το αρχείο του Βατικανού αποδείχθηκε μία ιδιαίτερος επίπονη προσπάθεια, που οπωσδήποτε μπορεί να συνεχιστεί για μακρύ χρονικό διάστημα. Φυσικά, η αναζήτηση αρχειακών πηγών θα πρέπει να διευρυνθεί και σε άλλα αρχεία και βιβλιοθήκες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αρχική πυξίδα, που κατά κάποιο τρόπο κατεύθυνε την προσπάθειά μας, τουλάχιστον στην αρχή της αρχειακής έρευνας, αποτέλεσε η δημοσίευση του Collenberg, ο οποίος είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε περισσότερο επισταμένα με την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης και το πώς αυτό επηρέασε την Κύπρο, – ο Γάλλος ιστορικός Jean Richard βέβαια ήταν ο πρώτος που έκανε σχετική δημοσίευση για το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης και την Κύπρο το 1965.⁹⁰

Ο καθηγητής Jean Richard είχε σημειώσει στον Christopher Schabel το 2008, όταν το *Bullarium Cyprium* βρισκόταν στα σκαριά, «θα χρειαστεί να ελέγξω τα πάντα!»,⁹¹ κάτι που αντιληφθήκαμε κι εμείς, αμέσως μετά το πρώτο ταξίδι μας στο Βατικανό.

⁸⁸ Hermann Hoberg, *Taxae*: Jean Favier, *Les finances pontificales à l'époque du grand schisme (1378–1409)*, E. de Boccard, Paris, 1966.

⁸⁹ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 621-701.

⁹⁰ Jean Richard, «Le Royaume de Chypre et le Grand Schisme», σ. 498-507.

⁹¹ Ch. Schabel, «The *Bullarium Cyprium*», σ. 107.

Παράρτημα Εγγράφων

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή μελετήθηκαν επισταμένα και δημοσιεύονται σε Παράρτημα 333 εγγραφές πλήρεις μεταγραφές των κειμένων που προέκυψαν μετά από έρευνα και μελέτη 149 αρχειακών σειρών που αφορούν το Σχίσμα που απόκλινεται στο Αρχείο του Βατικανού και στα οποία εντοπίστηκαν έγγραφα κυπριακού ενδιαφέροντος (ποσοστό που ξεπέρασε το 90% από τις καταγραφές του Collenberg).

Ο εντοπισμός όλων των εγγραφών που αφορούν την Κύπρο είναι εφικτός, κατά την άποψή μας, μόνο με σχολαστική φυλλομέτρηση του κάθε καταστίχου, και ανάγνωση των επιστολών που υπάρχουν στα φύλλα. Μία τέτοια εργασία είναι εφικτή είτε με φυσική παρουσία του ερευνητή στο Αρχείο του Βατικανού είτε κατέχοντας τα ψηφιακά αρχεία των καταστίχων που ψηφιοποιήθηκαν. Η φυσική παρουσία, οπωσδήποτε, του ερευνητή στο Αρχείο υπερέχει διότι εκεί έχει στη διάθεσή του εργαλεία, όπως τα διάφορα ευρετήρια, καταλόγους, αλλά και τη δυνατότητα να ελέγξει αρχεία με μεικτό περιεχόμενο (π.χ. *Armaria*).

Συγκεκριμένα, σε τρία δεκαπενθήμερα ταξίδια στη Ρώμη αρχικά έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν τα έγγραφα που αναφέρονταν στην έκδοση του Collenberg. Σε πρώτη φάση προσπαθήσαμε να επαληθεύσουμε τις αρχειακές παραπομπές που είχαμε στη διάθεσή μας ώστε να εντοπίσουμε την επιστολή που μας ενδιέφερε. Οι επίσημοι, σύγχρονοι κατάλογοι αντιστοιχιών έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στο να εντοπίσουμε το υπό αναζήτηση κατάστιχο. Εκτενώς χρησιμοποιήθηκαν και οι κατάλογοι του αναγνωστηρίου του Αρχείου, όπως είναι το *Schedario Garampi*, αν και εν πολλοίς παρωχημένο ακόμα χρήσιμο, και τα διάφορα *Indici*, στα οποία υπάρχουν περιλήψεις χαμένων σήμερα καταστίχων και πλήθος άλλων μικρότερων αρχειακών καταλόγων, που βρίσκονται στο Αναγνωστήριο του Αρχείου του Βατικανού. Η καταφυγή στους καταλόγους αυτούς του Αρχείου πολλές φορές κρίθηκε επιβεβλημένη και μοναδική λύση, προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα των σκιωδών αρχειακών παραπομπών του Rudt de Collenberg, αλλά και για να διασταυρωθούν άλλες αρχειακές πληροφορίες. Από το μνημειώδες ευρετήριο του Garampi έως τους αναλυτικούς καταλόγους του Αποστολικού Ταμείου οι πληροφορίες του κάθε ευρετηρίου ή καταλόγου των εγγράφων είναι ένα ανεκτίμητο εργαλείο. Ωστόσο, η συστηματική τους χρήση είναι δυνατή μόνο *in situ*.

Σημαντικό εργαλείο που είχαμε στα χέρια μας είναι τα ψηφιοποιημένα *Registra Vaticana*, σε μορφή dvd, διευκολύνοντας εξαιρετικά το έργο μας. Πέραν από την εύκολη εύρεση και επιβεβαίωση ή όχι της υπάρχουσας ένδειξης, μας επιτράπη να κάνουμε έρευνα για τυχόν νέες επιστολές που διέφυγαν της προσοχής των προηγούμενων ερευνητών. Η

μελέτη της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας πολλές φορές έδωσε τη λύση τόσο για την επαλήθευση όσο και για την ένδειξη εγγράφων που δεν είχε εντοπίσει ο Rudt de Collenberg.

Πιο ειδικά η αναζήτηση σε πρώτη φάση έγινε, πέραν της αρχαιακής σειράς, με γνώμονα τον αριθμό του τόμου, που όμως δεν ήταν πάντοτε ο ορθός, ενώ και ο αριθμός φύλλων που είχαμε στη διάθεσή μας δεν ήταν πάντοτε ο σωστός. Συνεπώς, έπρεπε να βρεθούν διαφορετικά εργαλεία έρευνας, πέραν των ειδικών καταλόγων όπου μπορεί να αναζητηθεί πού αντιστοιχεί ο παλαιός αριθμός κάποιου κατάστιχου. Τα εργαλεία αυτά ήταν αποκωδικοποίηση της ημεροχρονολογίας των εγγράφων ή οι επικεφαλίδες των τόμων και άλλες διπλωματικές ιδιαιτερότητες των καταστίχων. Πρώτος στόχος ήταν να εντοπιστούν όλες οι εγγραφές του Collenberg. Από αυτές, έξι, που ανήκουν στο κατάστιχο *Reg. Aven. 234* και στο *Reg. Suppl. 140*, δεν αφορούν την περίοδο του Σχίσματος, ενώ δεν κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε 18 από αυτές, που ανήκουν σε 15 αρχαιακές σειρές (*Aven. 330, 217, 227, 228, 234, 236, 242, 259, Lat. 125, 157, Obl. 48, 52, 55, 58, Suppl. 103*). Η συγκέντρωση των εγγράφων από το αρχείο του Βατικανού αποδείχθηκε μία ιδιαίτερος επίπονη προσπάθεια, και οπωσδήποτε δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι φέραμε στο φως το σύνολο των εγγράφων που υπάρχουν στο Αρχείο του Βατικανού και που αφορούν την Κύπρο κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος.

Μεθοδολογία έκδοσης

Το Παράρτημα των εγγράφων χωρίστηκε σε τρία μέρη, ένα για την κάθε υποταγή, δηλαδή Αβινιόν, Ρώμη, και Πίζα και στον καθένα από τους πάπες των τριών υποταγών. Πρώτοι τέθηκαν οι πάπες της Αβινιόν, διότι ο ρόλος τους ήταν εξαιρετικά σπουδαίος για την Κύπρο, αλλά και από αυτούς έχουμε το πρώτο χρονολογικά έγγραφο που αφορά την Κύπρο. Κάθε επιστολή από κάθε πάπα που δημοσιεύεται λαμβάνει ένα γράμμα της αλφαβήτου καθώς και αύξοντα αριθμό, π.χ. Κλήμης Ζ' α-1 και ούτω κάθε εξής. Στον πάπα της κάθε υποταγής δόθηκε ένα γράμμα της αλφαβήτου: από το α για τον Ουρβανό ΣΤ' έως το δ για τον Γρηγόριο ΙΒ' για τους πάπες της Ρώμης, ομοίως το γράμμα α για τον Κλήμεντα Ζ' και το β για τον Βενέδικτο ΙΓ'. Τέλος, το α στον πάπα Αλέξανδρο Ε' της Πίζας και το β για τον Ιωάννη ΚΓ'. Μετά το γράμμα ακολουθεί ο αύξων αριθμός της κάθε επιστολής. Στη συνέχεια τίθεται σύντομη περίληψη του περιεχομένου της εγγραφής, σημειώνοντας, όπου είναι δυνατόν διάφορα ονόματα ή άλλες πληροφορίες που περιέχονται στα κείμενα, ώστε να βοηθηθεί περαιτέρω ο αναγνώστης. Μετά ακολουθεί ο τόπος

έκδοσης, όπου αυτός σημειώνεται, και η ημεροχρονολογία, ακολουθώντας το σύγχρονο ημερολογιακό σύστημα.

Εν είδει πίνακα στη συνέχεια παρατίθενται πληροφορίες σχετικά με τις προηγούμενες εκδόσεις της επιστολής ή αν αυτό είναι ανέκδοτο, η αρχειακή σειρά στην οποία ανήκει το έγγραφο και τα στοιχεία του (αριθμός τόμου και φύλλου). Στον πίνακα αυτό καταγράφονται και όλα όσα σημείωσαν στα περιθώρια του φύλλου ή στο τέλος της κάθε επιστολής οι υπάλληλοι της παπικής γραμματείας (*vicerecellari*, *abbreviatores*, *taxatores* κ.ά.), καθώς και το ποσό που πληρώθηκε για την καταχώρηση του κειμένου στα παπικά *registra*.

Ακολουθεί στη συνέχεια η πλήρης μεταγραφή του κειμένου. Για κάθε διακριτό τμήμα της επιστολής (*intitulatio*, *salutatio*, *arenga*, κ.λπ.) τίθεται νέα παράγραφος. Εντός του κειμένου σε γωνιώδεις αγκύλες μπήκαν όσες διορθώσεις θεωρήσαμε απαραίτητες να γίνουν για την ομαλή ανάγνωση του κειμένου. Οι αλφαβητικοί εκθέτες, εντός του κειμένου παραπέμπουν στο κριτικό σημείωμα που έχει τεθεί στο τέλος κάθε επιστολής, όπου σημειώνονται όλες οι αλλαγές που έγιναν από μέρος μας καθώς και εκείνες που έκαναν οι γραφείς κατά τον μεσαίωνα (διορθώσεις, διαγραφές, επαναλήψεις κτλ. Εντός όρθιων παυλών μπήκαν όλες οι λέξεις ή φράσεις που είχαν σημειωθεί από τους γραφείς είτε στο περιθώριο είτε *supra lineam*.

Από το σύνολο των 333 επιστολών που δημοσιεύονται οι 45 είναι εξ ολοκλήρου ή τμηματικώς δημοσιευμένες σε διάφορα έργα. Σημειώνεται σε κάθε εγγραφή αν η επιστολή είναι δημοσιευμένη ή όχι και αν ναι σε ποιο έργο μπορεί να βρεθεί. Το ποσοστό ανέκδοτων εγγράφων, λοιπόν, που δημοσιεύεται στο *Παράρτημα* υπολογίζεται ότι φτάνει στο 85,7%.

*Διπλωματικά στοιχεία των επιστολών*⁹²

Οι επιστολές που έχουν καταγραφεί στα παπικά κατάστιχα των σειρών που μελετήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, δηλαδή τα *Registra Vaticana*, τα *Registra Avenionensia*, τα *Registra Lateranensia*, τα *Registra Supplicationum* και οι καταγραφές στα κατάστιχα του αποστολικού ταμείου έχουν, τη συνήθη δομή ενός παπικού εγγράφου, όπως αυτή είχε αποκρυσταλλωθεί την υπό εξέταση εποχή. Συγκεκριμένα, το έγγραφο, όπως αυτό καταγράφεται στο κατάστιχο, αποτελείται από το πρωτόκολλο, το κυρίως έγγραφο και το εσχατόκολλο.

⁹² Thomas Frenz, *I documenti pontifici*· Chr. Schabel, «Introduction to the Edition», στο: *Bullarium Cyprium*, I, σ. 83-90.

Στο πρωτόκολλο όλα σχεδόν τα έγγραφα ξεκινούν με το *intitulatio*, όπου σημειώνεται το όνομα του πάπα που απολύει το έγγραφο π.χ. *Clemens* και σε οκτώ περιπτώσεις ο τίτλος *servus servorum Dei* (δούλος των δούλων του Θεού). Στις υπόλοιπες περιπτώσεις ο τίτλος παραλείπεται και ακολουθεί αμέσως ο παραλήπτης του εγγράφου (*inscriptio*), αφού προηγουμένως έχει τεθεί η συντετμημένη φράση *etc*, δηλαδή *Clemens etc. venerabili ή dilecto*, αναλόγως της ιδιότητας του προσώπου (εκκλησιαστικός, αρχιεπίσκοπος, επίσκοπος ή λαϊκός).

Στις πλείστες περιπτώσεις ελλείπει και το *intitulatio*, και η επιστολή ξεκινάει απευθείας με τον παραλήπτη του εγγράφου. Συγκεκριμένα την πλήρη φόρμα *intitulatio* τη συναντάμε μόνο οκτώ φορές, έξι φορές στον Κλήμεντα Ζ' και δύο στον Βενέδικτο. Επίσης, σε δύο περιπτώσεις του Βενέδικτου υπάρχει μόνο το όνομα του πάπα και σε τρεις του Κλήμεντος, σε 20 του Βενέδικτου. Τρεις φορές σε συντομευμένη μορφή, ακολουθεί το *etc*.

Το πρωτόκολλο σχεδόν πάντοτε τελειώνει με το *salutatio*, τον χαιρετισμό, με τη φόρμα *salutem et apostolicam benedictionem*, είτε με τη συντομευμένη μορφή *salutem* που είναι και η συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων. Σε τρεις περιπτώσεις στα υπό έκδοση έγγραφα έχουμε τη φράση *in futuram rei memoriam* και σε μία τη φράση *ad perpetuam rei memoriam*, δηλαδή το υπό απόλυση έγγραφο είχε αιώνια ισχύ, που σε παλαιότερες περιόδους χαρακτήριζαν τα παπικά έγγραφα που εντάσσονταν στην κατηγορία των *privilegia*. Ωστόσο, στην υπό εξέταση περίοδο η χρήση αυτού του τύπου εγγράφου είχε σχεδόν εξαλειφθεί και τα έγγραφα αυτά πλέον θα μπορούσαν να ενταχθούν στον τύπο των *litterae solemnes*.

Στα υπό έκδοση παπικά έγγραφα στο *Παράρτημα* οι πάπες απευθύνονται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις σε μεμονωμένα πρόσωπα, εκκλησιαστικούς και λαϊκούς, και σε λίγες μόνο περιπτώσεις σε συλλογικό επίπεδο. Σε αυτές χρησιμοποιούνται οι φράσεις *Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis*, που το συναντάμε σε πλήρη μορφή δύο μόνο φορές, μία σε επιστολή του Κλήμεντος Ζ', στις 18 Οκτωβρίου 1382 και μία στις 1 Απριλίου 1406 σε επιστολή του Βενέδικτου ΙΓ'. Με τη μορφή *Universis presentes litteras inspecturis*, στις 27 Ιουλίου 1382, και μία με τη μορφή *Universis et singulis presentes litteras inspecturis* στις 27 Ιουλίου 1414. Σε άλλες περιπτώσεις αναφέρεται μόνο η πρώτη λέξη *universis* ακολουθούμενη από το *etc*. Σε ατομικό επίπεδο οι πάπες απευθύνονται στον αρχιεπίσκοπο, στους τρεις επίσκοπους, στα μέλη του καπίτολου εν συνόλω ή σε κάποιον αξιωματούχο του ή σε άλλα εκκλησιαστικά πρόσωπα και λαϊκούς και φυσικά στα μέλη της βασιλικής οικογένειας.

Όσον αφορά τώρα την εσωτερική δομή του εγγράφου, εν προκειμένω της επιστολής στο πρωτότυπο, στο κυρίως μέρος της επιστολής, μπορούσε κάποιος να καταλάβει αμέσως σε ποια υποκατηγορία των *litterae* ανήκε το απολυθέν έγγραφο, αν ήταν δηλαδή *littera gratiosa* ή *littera executoria*. Στις περιληπτικές κατά κανόνα εγγραφές των καταστίχων αυτό δεν είναι εμφανές, μιας και στα κατάστιχα δεν φαίνεται ο ακριβής τύπος, όπως στα πρωτότυπα, όπου υπήρχε η ένδειξη της κορδέλας, από μετάξι ή κάνναβη.

Στις περιπτώσεις που εκδίδονται οι επιστολές είναι όλες *litterae gratiosae* και υπάρχει η συνηθισμένη υποδιαίρεση σε *arenga*, *narratio*, *dispositio*, που ακολουθούνται από *decretum* και *sanctio*. Η *arenga* είναι συνήθως μία γενική τοποθέτηση του πάπα με ηθικό και παραινετικό υπόβαθρο, που σε αρκετές περιπτώσεις είναι ευκαιρία για απόδειξη υψηλής ρητορικής τέχνης.

Μετά την *arenga* ακολουθεί ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της επιστολής, η κυρίως αφήγηση, το *narratio*. Αυτό το μέρος εισάγεται με διάφορα επιρρήματα όπως τα *sane*, *verum*, *dudum siquidem* κ.ά. Στο *narratio* περιγράφεται η υπόθεση του εγγράφου και όλα όσα προηγήθηκαν και είναι άξια λόγου να αναφερθούν προκειμένου να αιτιολογηθεί η επιστολή. Σε αυτό το σημείο συνήθως συναντάει κανείς τις φράσεις *ut petitur*, *ut asseritur*, *ut dicitur*, που σημαίνει ότι ο πάπας δεν έχει αποδεχθεί a priori όσα αναφέρονται στο έγγραφο, απλώς σημειώνει όσα του μεταφέρθηκαν.

Έπειτα ακολουθεί ένα ακόμη εξαιρετικής σημασίας σημείο της επιστολής, το *dispositio*, όπου φαίνεται τι τελικά αποφασίστηκε από τον πάπα, και αρχίζει με λέξεις όπως *cum igitur*, *quocirca*, *ut autem*, κ.ά. ή με ολοκληρωμένες φράσεις όπως: *Quocirca universitatem nostram rogamus, monemus et hortamus attente per apostolica scripta vobis mandantes*.

Τελικό μέρος μιας παπικής επιστολής είναι το *decretum* και το *sanctio*, με τα οποία κλείνει το αφηγηματικό μέρος της. Σε αυτά τα σημεία υπάρχουν φράσεις με τις οποίες ουσιαστικά εφιστάται η προσοχή σε όποιον ή όποιους λάβουν γνώση της επιστολής δίνοντας συγκεκριμένα επιτίμια ή και ευλογίες σε περιπτώσεις που τηρηθούν οι επιθυμίες του πάπα.

Η τυπολογία των εγγράφων που παρήγαγε το Αποστολικό Ταμείο είναι διαφορετική από εκείνη των άλλων καταστίχων. Στα έγγραφα του *Fondo camerale*, του παπικού ταμείου δηλαδή, και συγκεκριμένα της αρχειακής σειράς *Obligaciones et Solutiones*, καθώς και στα φύλλα 13-229 του *Reg. Aven. 279*, που εκδίδουμε στο *Παράρτημα*, συναντάμε διαφορετικούς τύπους, που έχουν να κάνουν με το είδος της εγγραφής, όπως η υπόσχεση

καταβολής των οφειλομένων ποσών, η πληρωμή του συνόλου ή μέρους αυτών, ή παράταση πληρωμών.

Όταν ο επίσκοπος υπόσχεται την καταβολή των ποσών που σχετίζονται με την ανάληψη της θέσης του, το κείμενο αρχίζει με το όνομα του χρεώστη *dominus ... episcopus* και συνεχίζει με τον φορμουλαϊκό τύπο της υπόσχεσης ότι ο επίσκοπος ή ο αβάς (*obligatio*) θα προχωρήσουν στην καταβολή του *servitium commune* (δηλαδή το 1/3 του εισοδήματος της επισκοπής ή της μονής),⁹³ ως εξής *promisit pro suo communi servitio camere apostolice et collegio*, εάν υπήρχε εκπρόσωπός του επισκόπου, τότε αυτό δηλωνόταν αμέσως μετά. Η καταβολή του ποσού έπρεπε να γίνει μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα – εάν πλήρωνε (*solutio*), τότε απαλλασσόταν από τον όρκο που είχε δώσει. Στη συνέχεια σημειωνόταν στο έγγραφο η υποχρέωση πληρωμής των πέντε *servitia minuta*, τα οποία προοριζόντουσαν για τους παπικούς αυλικούς-αξιωματούχους, ως εξής *promisit pro [...] V servitiis consuetis* ή *quinque servitiis consuetis*.

Όταν ο επίσκοπος ή ο αβάς υποσχόταν να πληρώσει τα οφειλόμενα είχε την υποχρέωση να κάνει το ίδιο και για όλους τους προκατόχους του, οι οποίοι είχαν υπόλοιπα στο Αποστολικό Ταμείο και δεν είχαν τακτοποιήσει τις οφειλές τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις στο έγγραφο σημειώνεται *item recognovit pro predecessoris sui communi servitio* σημειώνοντας όλους τους προκατόχους που δεν είχαν εκπληρώσει την υπόσχεσή τους.

Στο τέλος, σημειώνεται το χρονικό όριο που δίνεται στον ιεράρχη προκειμένου να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες. Συναντάμε στα έγγραφά μας την πληρωμή σε δύο δόσεις, με αρχή μεγάλες εορτές όπως η Ανάσταση, η Γέννηση, η εορτή του Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή, η Κοίμηση της Θεοτόκου, η Πεντηκοστή, η ημέρα των Αγίων Πάντων.

Στις περιπτώσεις όπου ο επίσκοπος λάμβανε παράταση για τις οφειλόμενες πληρωμές τότε παρατηρούμε ότι οι εγγραφές αρχίζουν με το όνομα του παπικού ταμιά και στη συνέχεια σημειώνονται οι πληροφορίες που αφορούν τα προς πληρωμή ποσά, τον χρόνο αποπληρωμής τους και ό,τι ποσό έχει καταβληθεί. Συνεχίζουν οι εγγραφές με τις συνηθισμένες φόρμουλες περί αθέτησης της υπόσχεσης, τις ποινές εάν δεν τηρηθεί η υπόσχεση κ.λπ.

Στις εγγραφές του παπικού ταμείου, η τοποχρονολογία ποικίλει. Είτε σημειωνόταν ο τόπος, η ημεροχρονολογία με τη μορφή *από γεννήσεως Κυρίου, a nativitate Domini*, συνεχίζοντας με την Ινδικτιώνα, την ημέρα, τον μήνα και το έτος από την ενθρόνιση του

⁹³ Το *servitium commune* προοριζόταν μισό στο Αποστολικό Ταμείο και το άλλο μισό μοιράζονταν όσοι καρδινάλιοι ήταν παρόντες εκείνη τη στιγμή στο κονσιστόριο.

πάπα είτε σημειωνόταν ο τόπος, το έτος, η Ινδικτιώνα, το έτος του πάπα, και ακολουθεί η μέρα και ο μήνας.

Τα έγγραφα που ανήκουν στη σειρά των *Registra Supplicationum* διατηρούν την τυπολογία τους και πάντοτε ξεκινούν με τη φράση *supplicat Sanctitati vestre* ή *beatissime pater* και στη συνέχεια αναφέρεται ο αιτών *devotus vester*, στη συνέχεια παρατίθεται το κείμενο με την αίτηση και όλες τις σχετικές πληροφορίες που αφορούν την υπόθεση του αιτούντα. Στο τέλος, σημειώνεται η απόφαση του πάπα με τη μορφή του *Fiat ut petitur*. Οι περιπτώσεις που εντοπίστηκαν και που αφορούν τους Κύπριους παρουσιάστηκαν ομαδικά με rotulus του βασιλιά Ιανού, ενώ σε μία περίπτωση ο αρχιεπίσκοπος Ανδρέας με δικό του rotulus συμπεριέλαβε μεταξύ άλλων και μία περίπτωση παραχώρησης θέσης στην Κύπρο. Στο αριστερό περιθώριο των εγγραφών σημειώνεται πάντοτε το πρώτο γράμμα της επισκοπής που αφορά η εγγραφή.

Σε όλα τα παπικά έγγραφα στα περιθώριά τους υπάρχουν διάφορες σημειώσεις από διάφορους αξιωματούχους της παπικής γραμματείας. Σε αυτά σημειώνεται το πόσο που πληρώθηκε για την καταγραφή της επιστολής στο κατάστιχο, το όνομα του επικεφαλής της παπικής γραμματείας, του υπεύθυνου για τον έλεγχο της επιστολής, ποικίλες σημειώσεις για την αποστολή και απόλυσή της.

Οι κυριότερες σημειώσεις που αποτυπώνονται στα υπό έκδοση έγγραφα έχουν να κάνουν με τον γραμματέα ή τον αμέσως υφιστάμενό του, του οποίου το όνομα σημειώνεται στο αριστερό περιθώριο. Στα αριστερά της επιστολής, επίσης, σημειώνονται διάφορες παρατηρήσεις, όπως παραδείγματος χάριν γιατί μία εγγραφή διαγράφηκε, αν καταχωρήθηκε σε άλλο κατάστιχο κ.λπ.

Στο δεξιό πάνω μέρος της επιστολής υπάρχει το ποσό που πληρώθηκε με ρωμαϊκούς αριθμούς. Όταν δεν πληρώθηκε κανένα ποσό τότε σημειώνεται η φράση *Gratis de mandato* και αναλόγως του ατόμου που παραχώρησε την ατέλεια σημειώνεται: *Gratis de mandato dominum nostri pape*, δηλαδή με απόφαση του πάπα, *Gratis pro scriptore*, δηλαδή δωρεάν λόγω απασχόλησης στην παπική κουρία, *Gratis pro Deo*, σε περιπτώσεις άπορων και εμπερίστατων προσώπων, *Gratis pro cardinali*, εάν το πρόσωπο που αφορά η επιστολή ανήκει στο κολλέγιο των καρδινάλιων.

Σε κάθε διόρθωση που γίνεται στο κείμενο της επιστολής επίσης ο αρμόδιος υπάλληλος σημειώνει το όνομά του. Στο τέλος της κάθε εγγραφής στο *Reg. Vat.* 343 σημειώνεται το όνομα του γραφέα που έλεγξε το κείμενο, καθώς και ενός ακόμη γραφέα. Είναι οι μοναδικές εγγραφές όπου σημειώνεται η φράση *collata per me*, δηλαδή η αντιγραφή στο κατάστιχο έγινε σε σύγκριση με το πρωτότυπο. Το πρόσωπο που

σημειώνεται είναι ο παπικός γραφέας Petrus de Trilhia (κατείχε το αξίωμα την περίοδο 1409-1417). Μεταξύ των σημειώσεων που συναντάμε στις επιστολές που δημοσιεύουμε είναι και η συνήθεια της προχρονολόγησης των παπικών επιστολών που αφορούν την παραχώρηση κάποιας θέσης κτλ. Συγκεκριμένα, σε εννέα περιπτώσεις συναντάμε τις ενδείξεις της παπικής γραμματείας *expedita* και *tradita parti*, σημειώσεις που υποδηλώνουν ότι η ημερομηνία εισαγωγής της επιστολής στην παπική γραμματεία είναι διαφορετική από εκείνη της κύριας χρονολόγησης, και φυσικά δηλώνεται η ημερομηνία που η επιστολή εστάλη στους ενδιαφερόμενους. Αυτή η συνήθεια είχα αρχίσει να χρησιμοποιείται ήδη από τα χρόνια του πάπα Γρηγόριου ΙΑ΄, αλλά κορυφώθηκε στα χρόνια του πάπα Κλήμεντος Ζ΄. Συνήθως η προχρονολόγηση γινόταν ώστε η ημερομηνία να είναι πολύ κοντά στην ημερομηνία ενθρόνισης του πάπα. Η προχρονολόγηση ουσιαστικά εξυπηρετούσε τον αιτούντα στο να διασφαλίσει την προτεραιότητά του για τη θέση ή οτιδήποτε άλλο έναντι οποιουδήποτε άλλου. Συνήθως, στο έγγραφο υπάρχει εσωτερική ημερομηνία, σύμφωνα με την οποία το αξίωμα δεν θα μπορούσε να δοθεί πριν από αυτήν. Η φόρμουλα που συναντιέται σε αυτές τις περιπτώσεις εισάγεται ως εξής *dummodo a data presentium usque ad* και *si quod/qua post*. Στα δικά μας έγγραφα συναντάμε σε δύο περιπτώσεις τη φράση *si quod/qua post*.⁹⁴

Μελλοντικές προοπτικές

Όσο και αν η αρχειακή έρευνα προχώρησε αρκετά για τον 13^ο και τον 14^ο αιώνα και είδαν το φως της δημοσιότητας χιλιάδες έγγραφα που αφορούν τα κυπριακά πράγματα, άλλο τόσο τα χρόνια μετά το 1378 είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητα. Είναι βέβαιο ότι σε διάφορα αρχεία και βιβλιοθήκες σε όλη την Ευρώπη υπάρχουν έγγραφα που αφορούν το νησί και αυτά οπωσδήποτε μπορούν να φωτίσουν ακόμα περισσότερο τα κυπριακά πράγματα. Οι ισχυρές και πλούσιες ιταλικές εμπορικές παροικίες των Βενετών και των Γενουατών, για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι για τις συναλλαγές τους, αλλά και για τις εν γένει κοινωνικές τους δραστηριότητες, χρησιμοποίησαν συμβολαιογράφους, τόσο στην Κύπρο όσο και στις μητροπόλεις τους. Από τα κατάστιχά τους, λοιπόν, μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα και διαφωτιστικά συμπεράσματα τόσο για την κοινωνία όσο και για την Εκκλησία.

⁹⁴ Παράρτημα Αβ. β-2 - 12/10/1394· Brigitte Hotz, «Krönungsnahе Vorzugsdaten Unter Clemens VII. (1378-1394)», *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 82 (2002), σ. 122-192· *Rotuli Parisienses: Supplications to the Pope from the University of Paris. Volume III 1378-1394*, William J. Courtenay, Eric D. Goddard (εκδ.), The Netherlands 2013, σ. 9-13.

Πολλές φορές στις δραστηριότητές τους εμπλέκονταν και τα εκκλησιαστικά πράγματα, συνεπώς η έρευνα μπορεί να είναι αμφίδρομη, υπό την έννοια ότι έγγραφα που φυλάσσονται σε κάποιο αρχείο ενδέχεται να έχουν τη συνέχειά τους ή να υπάρχει περαιτέρω τεκμηρίωση κάποιου ζητήματος και στο Αρχείο του Βατικανού, όπως για παράδειγμα με την περίπτωση του εγγράφου που δημοσιεύεται στο *Παράρτημα* της παρούσας διατριβής (β-5, 2/6/1391), όπου με διαθήκη του Ιωσήφ Zaphet έπρεπε να ανεγερθεί παρεκκλήσιο στη Λευκωσία, κάτι που δεν κατέστη εφικτό και τελικά αυτό θα έπρεπε να ανεγερθεί στη Γένοβα. Στο Κρατικό Αρχείο της Γένοβας και στο κατάστιχο του συμβολαιογράφου Antonio Cancellario υπάρχει σχετικό υλικό, το οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει ως νήμα για να διαφωτιστεί περισσότερο στις λεπτομέρειές του.

Τρανταχτό παράδειγμα είναι τα τρία *Bullaria* των Schabel και Perrat – Richard - Schabel, τα οποία ενώ περιλαμβάνουν χιλιάδες σελίδες αρχειακού υλικού από το Αρχείο του Βατικανού από τα βασικά παπικά κατάστιχα (*Reg. Vat.* και *Reg. Aven.*), στη σειρά *Instrumenta Miscellanea* του ίδιου Αρχείου υπάρχουν έγγραφα που μπορεί να είναι ακόμα αδημοσίευτα και να φωτίζουν περαιτέρω διάφορα θέματα.⁹⁵ Όσο προχωράμε χρονικά και περνάμε από το Σχίσμα στον 15^ο αιώνα, οπότε και αυξάνεται η γραφειοκρατική παραγωγή οι αρχειακές εκπλήξεις θα είναι και περισσότερες. Για παράδειγμα μία ενδελεχής μελέτη των αρχείων του Αποστολικού Ταμείου (*Oblig. et Sol., Introitus et Exitus, Collectoriae, και Diversae Cameralia*) που είναι εν πολλοίς ανεξερεύνητο, μπορεί να δώσει πολλές ακόμη πληροφορίες για τους επισκόπους της Κύπρου. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για άλλες σειρές, οι οποίες πρέπει να τύχουν λεπτομερούς μελέτης, δεδομένου ότι υπάρχουν στο Αρχείο διάφοροι κατάλογοι που μπορούν να κατευθύνουν την έρευνα.

Συνεπώς η συγκέντρωση εγγράφων για τις τελευταίες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα, αλλά και για τον ανεξερεύνητο εν πολλοίς 15^ο αιώνα είναι μία διαρκής πρόκληση για τον ερευνητή. Ένα τέτοιο εγχείρημα, ωστόσο, δεν μπορεί να έλθει εις πέρας αποτελεσματικά από ένα και μόνο πρόσωπο, ούτε σε ιδιωτικό επίπεδο. Η ευόδωση ενός τέτοιου προγράμματος, στα πρότυπα των *Diplomataria* άλλων χωρών και με οδηγό τα *Bullaria Cypria* αλλά και τον τόμο του *Bullarium Hellenicum* η μελέτη και η έρευνα των μεσαιωνικών χρόνων μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια μπορεί να δώσει πολλά περισσότερα απ' όσα υποψιαζόμαστε. Τα σύγχρονα εργαλεία που έχει πλέον στη διάθεσή του ο

⁹⁵ Christopher D. Schabel – William O. Duba, «Instrumenta Miscellanea Cypria. A Catalogue of Cypriot Documents in the 'Instrumenta Miscellanea' of the Vatican Archives», (υπό δημοσίευση).

μελετητής, όπως είναι οι ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, π.χ. η *Brepols*,⁹⁶ η ψηφιοποίηση του αρχαιακού υλικού, περισσότερο πλήρεις και αξιόπιστους καταλόγους χειρογράφων και πολλές και εναλλακτικές μέθοδοι επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των επιστημόνων μεταξύ τους, απέδειξαν ότι η έρευνα μπορεί να επιταχυνθεί κατά πολύ, καθώς και ότι μπορεί να γίνει και πιο αποτελεσματική. Ωστόσο, αυτό που είναι απαραίτητο, εκτός από το όραμα, είναι οι συνέργιες και οι συμπράξεις μεταξύ των ειδικών, αλλά και η αρωγή κρατικών θεσμών όπως τα διάφορα Ερευνητικά Κέντρα, τα Πανεπιστήμια και άλλοι εκπαιδευτικοί και δημόσιοι φορείς που θα θέσουν υπό τη σκέπη τους τέτοιου είδους δαπανηρά και μακρόχρονα ερευνητικά προγράμματα.

⁹⁶ Η βάση δεδομένων της *Brepols*, «*Ut per litteras apostolicas ...*» (LITPA) είναι μία ηλεκτρονική έκδοση των δημοσιευμένων καταστίχων της *École française de Rome*, *Registres et lettres des Papes du XIIIe siècle* και των *Registres et lettres des Papes du XIVe siècle*. Στην εν λόγω βάση περιλαμβάνεται επίσης και αδημοσίευτο υλικό και στην παρούσα φάση διατίθενται ψηφιακά περισσότερα από 250.000 έγγραφα, όλων των κατηγοριών. Βλ. www.brepols.net/pdf/Brepolis_LITPA_EN.pdf (ημ. πρόσβασης Μάιος 2018).

II. Εκκλησιαστική κατάσταση το 1378

Ο κοσμικός κλήρος

Η Λατινική Εκκλησία της Κύπρου, το 1378, διατηρούσε τη δομή που είχε από τα χρόνια ίδρυσής της, το 1196, χωρίς να έχει επέλθει καμία διοικητική ή άλλη αλλαγή. Η αρχιεπισκοπή Λευκωσίας οριζόταν από δεκαέξι διοικητές περιοχές του νησιού, της περιοχές της Σολέας, της Ταμασού, της Τριμυθούντας, του Κιτίου, της Κυθρέας, της Κερύνειας, της Λαπήθου, περιελάμβανε επίσης και τα χωριά Μηλιάς, Μαράθα, Σιγουρί, Καμπί, Ξυδάς, Άσσια, Πηγή και Περιστερώνα, καθιστώντας της τη μεγαλύτερη του νησιού. Η Αμμόχωστος περιελάμβανε τις ελληνικές επισκοπικές περιφέρειες της Καρπασίας και της Κωνσταντίας. Η δε Πάφος και η Λεμεσός επίσης έλαβαν τη δική τους περιφέρεια στα δυτικά του νησιού, η πρώτη περιελάμβανε την περιοχή της Πάφου και της Αρσινόης και η δεύτερη του Κουρίου και της Αμαθούντας. Η Πάφος μάλιστα το 1200 διεκδίκησε από την αρχιεπισκοπή περιοχές που θεωρούσε ότι της ανήκαν, ομοίως και η Αμμόχωστος, το 1222 για τις περιφέρειες Pedalas, Ακρωτήρι, και Κωνσταντία.⁹⁷

Η αρχιεπισκοπή Λευκωσίας και οι τρεις υποκείμενες της επισκοπές, αυτές της Αμμοχώστου, της Λεμεσού και της Πάφου, διοικούντο από συγκεκριμένους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, που διασφάλιζαν την ομαλή λειτουργία τους. Κάθε επισκοπή είχε τον εφημεριακό της κλήρο, του οποίου προΐστατο ο πρωτοπρεσβύτερος, ο οποίος υποβοηθείτο από τους υπόλοιπους εφημεριακούς ιερείς, τους διακόνους, τους υποδιακόνους και τους ακολούθους (*acolyti*).⁹⁸

Το σώμα του καπίτολου, το οποίο αποτελείτο από τους κανονικούς ήταν η σημαντικότερη συσσωμάτωση της κάθε επισκοπής, αφού σε αυτή έπεφτε ο ρόλος της τήρησης του λειτουργικού ημερολογίου του καθεδρικού ναού, αλλά και της διοίκησης της επισκοπής.⁹⁹ Οι κανονικοί του καθεδρικού ερχόντουσαν στη διοικητική πυραμίδα του κοσμικού κλήρου αμέσως μετά τον αρχιεπίσκοπο ή τον επίσκοπο ή τον εκπρόσωπό του. Ο υπόλοιπος κλήρος ακολουθούσε στην τάξη. Ο κάθε κανονικός λάμβανε ένα εισόδημα

⁹⁷ Schabel, *Bullarium Cyprium*, I, a-2, b-10, c-39: *Le diocèse de Limassol en 1367*, σ. 71· P. Edbury, «Latin Dioceses and Peristerona», *Kingdom of the Crusades. From Jerusalem to Cyprus*, XXI, Variorum, Ashgate 1999, σ. 45.

⁹⁸ Jean Richard, «The Papacy and Cyprus», στο: *Bullarium Cyprium*, I, Cyprus Research Centre, Nicosia 2010, σ. 18· βλ. λήμμα «Acolyte», *The Concise Oxford Dictionary*, Oxford, 1995⁹, σ. 12.

⁹⁹ Για το καπίτολο και τον τρόπο λειτουργίας του στην Κύπρο βλ. ειδικά *Synodicum Nicosiense*, D, E, X.2 και *Bullarium Cyprium*, I, b-28, 35, 37, 38· c-7, 13, 16, 20, 21, 28, 43, 51, 53, d-15, 34· e-33, 48, 61-65· k-6· o-23.

(*prebenda*) από την ημέρα που εισερχόταν στο καπίτολο. Χαρακτηριστική είναι η φράση «*stallo sibi in choro et loco in capitulo ipsius ecclesie*» που σημειώνεται όταν παραχωρείτο η θέση του κανονικού.

Στη Λευκωσία επικεφαλής του καπίτολου ήταν ο δεκανός (*decanus*) – τη θέση του δεκανού τη συναντάμε μονάχα στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας – του οποίου οι αρμοδιότητες είχαν προσδιοριστεί από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ και επιβεβαιώθηκαν από τον πάπα Ονώριο Γ΄ το 1217,¹⁰⁰ ενώ στις υπόλοιπες επισκοπές επικεφαλής τους ήταν ο αρχιδιάκονος (*archidiaconus*). Οι αξιωματούχοι του καπίτολου της κάθε επισκοπής ήταν ο αρχιδιάκονος ψάλτης (*cantor*) και ο θησαυροφύλακας (*thesaurarius*). Μάλιστα, το 1377, συναντάται στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας και το αξίωμα του κατώτερου ψάλτη (*succantor*).¹⁰¹ Φυσικά, στο διοικητικό οικοδόμημα της κάθε επισκοπής υπήρχε και σειρά από άλλους αξιωματούχους, λαϊκούς και εκκλησιαστικούς, οι οποίοι συνεπικουρούσαν τον επίσκοπο και το καπίτολο. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν οι γραφείς στις γραμματεία των επισκόπων, αλλά και οι *officiales*, ένας *auditor* το 1323, που ήταν επί της δικαιοσύνης στο αρχιεπισκοπικό παλάτι, οι νοτάριοι, οι οποίοι αν και δεν ήταν πάντοτε υπό εκκλησιαστικό έλεγχο, συχνά απασχολούντο σε εκκλησιαστικές υποθέσεις, και πολλές φορές ήταν και κληρικοί.¹⁰²

Σχετικά με τα μέλη του κάθε καπίτολου αυτός δεν ήταν σταθερός.¹⁰³ Για παράδειγμα ο αριθμός των κανονικών της αρχιεπισκοπής είχε οριστεί αρχικά στον αριθμό των 16. Το 1249 ο αριθμός των κανονικών της Λευκωσίας, που έως τότε είχε μειωθεί, μετά από εντολή του παπικού απεσταλμένου Eudes του Chateauroux ορίστηκε στους 12.¹⁰⁴ Στην επισκοπή της Πάφου ο αριθμός τους είχε οριστεί στους οκτώ και δεν διαθέτουμε στοιχεία που να μας πληροφορούν αν υπήρξε κάποια αυξομείωση στον αριθμό τους. Δεδομένων, ωστόσο, των άσχημων οικονομικών της επισκοπής δεν θα πρέπει να αυξομειώθηκε ιδιαίτερα.¹⁰⁵ Σχετικά με τον αριθμό των κανονικών της επισκοπής Λεμεσού στα μέσα του 13^{ου} αιώνα ανερχόταν στους έξι, και δεν γνωρίζουμε αν ο αριθμός ίσχυε και την περίοδο του Σχίσματος, ωστόσο τα οικονομικά της επισκοπής δεν ήταν ιδιαίτερα ανθηρά, συνεπώς

¹⁰⁰ Schabel, *Bullarium Cyprium*, I, c-10.

¹⁰¹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-347, 348.

¹⁰² Schabel, *Bullarium Cyprium*, I, σ. 18-19.

¹⁰³ Γενικά, στην Εκκλησία δεν υπήρχε κανονισμός που όριζε τον ακριβή αριθμό κανονικών μιας καθεδρικής Συνόδου. Ο εκάστοτε επίσκοπος, με την άδεια της Συνόδου του μπορούσε να καθορίσει τον αριθμό τους, εκτός εάν ο πάπας είχε ορίσει τον ακριβή αριθμό των αδελφών μιας Συνόδου· βλ. βλ. J. Richard, «The Papacy and Cyprus», σ. 18-19.

¹⁰⁴ *Synodicum Nicosiense*, E.X., σ. 167· Chris Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

¹⁰⁵ Ο.π.

συμπεραίνουμε ότι ο αριθμός οπωσδήποτε δεν αυξήθηκε, αν δεν μειώθηκε κιόλας.¹⁰⁶ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα ο αριθμός των κανονικών παρέμενε στους έξι. Στην Αμμόχωστο ο αριθμός των κανονικών του καπίτολου από τους έξι, στα τέλη της διακυβέρνησης του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ το 1334, είχε αυξηθεί, χωρίς, ωστόσο, να γνωρίζουμε ποτέ τον ακριβή αριθμό τους.¹⁰⁷ Οι κανονικοί του κάθε καπίτολου, καθώς και κάθε άλλος αξιωματούχος λάμβαναν και το αντίστοιχο εισόδημα (*prebenda*) που προέβλεπε η κάθε θέση.

Οικονομικά οι επισκοπές βασιζόνταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στη δεκάτη την οποία πλήρωναν οι ευγενείς από την κατοχή των φέουδών τους και συνίστατο από το 1/10 της παραγωγής από τα βασιλικά φέουδα και από εκείνα των ευγενών, συμπεριλαμβάνοντας και τα ζωικά προϊόντα. Τη δεκάτη, σύμφωνα με τους νόμους του λατινικού Βασιλείου της Ιερουσαλήμ, οι μη Λατίνοι δεν την πλήρωναν, ωστόσο, το ποσοστό που προοριζόταν προς τους Λατίνους κύριους της γης εντασσόταν σε αυτή τη φορολόγηση. Τη δεκάτη, επίσης, δεν πλήρωνε ούτε η Ελληνική Εκκλησία για την περιουσία που είχε αποκτήσει πριν από τη Δ΄ Σύνοδο του Λατερανού. Οι πληροφορίες που μας παρέχει ο κατάλογος εσόδων-εξόδων της επισκοπής της Λεμεσού για το 1367 είναι αρκετά διαφωτιστικός σε ό,τι αφορά την οικονομική κατάσταση της εν λόγω επισκοπής. Για παράδειγμα η δεκάτη που πληρώθηκε προς την Εκκλησία από τα βασιλικά φέουδα υπερέβαινε το ποσό των 4.900 βυζαντινών, και από τα φέουδα των ευγενών περισσότερα από 3.400 βυζαντινά.¹⁰⁸ Πηγή εσόδων για τις επισκοπές ήταν και η έγγειος περιουσία τους, και άλλη ακίνητη περιουσία που κατείχαν. Η αρχιεπισκοπή Λευκωσίας και οι επισκοπές Πάφου και Λεμεσού λόγω της εύφορης ενδοχώρας τους ήταν αρκετά πλούσιες, σε αντίθεση με την Αμμόχωστο, της οποίας η ενδοχώρα, η Καρπασία, δεν ήταν ανεπτυγμένη γεωργικά, ώστε να της αποφέρει σημαντικά εισοδήματα. Η αρχιεπισκοπή για παράδειγμα είχε στην κατοχή της τα χωριά Ορνίθι, Αφάνεια, Mendias/Mandia, Λιβιάδι από τα οποία ελάμβανε σημαντικά ποσά. Προς το τέλος του 13^{ου} αιώνα η Αρχιεπισκοπή κατείχε επτά χωριά. Η επισκοπή Λεμεσού κατείχε τρία χωριά. Η επισκοπή Αμμοχώστου είχε το χωριό Κούκλια.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Angel Nicolaou-Konnari – Chris Schabel, «Limassol under Latin Rule 1191-1571», στο: *Lemesos. A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Angel Nicolaou-Konnari - Chris Schabel (επιμ.), Newcastle, 2015, σ. 278· Chris Schabel, «The Church of Limassol at the Death of Bishop Francesco, 1351» (υπό δημοσίευση).

¹⁰⁷ C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

¹⁰⁸ J. Richard, «Le diocèse de Limassol d'après le compte de Bernard Anselme (1367)», *Chypre sous les Lusignans. Documents chypriotes des archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)*, Paris 1962, σ. 53-126.

¹⁰⁹ N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus*, II, σ. 248-253.

Ο κανονικός κλήρος

Η μοναστική ζωή στην Ευρώπη τον 14ο και τον 15ο αιώνα βρισκόταν σε φάση ανασυγκρότησης. Πλέον οι μεγάλες μονές έχουν απολέσει τη δύναμη που είχαν τους προηγούμενους αιώνες. Αιτία αυτής της κατάστασης είναι τόσο οι πολεμικές συρράξεις του 14ου αιώνα με κυριότερη αυτή του Εκατονταετούς Πολέμου μεταξύ της Αγγλίας και της Γαλλίας (1337-1453), ο Μαύρος Θάνατος, αλλά και το Μεγάλο Σχίσμα.¹¹⁰

Οπωσδήποτε ο κανονικός κλήρος την εποχή λίγο πριν από το Μεγάλο Σχίσμα φαίνεται να μην είχε διατηρήσει τη ζωντάνια που είχε το προηγούμενο διάστημα. Ο αριθμός του κανονικού κλήρου έβαινε μειούμενος, με αποτέλεσμα λ.χ. ο αβάς του Beau lieu Πέτρος να λάβει ειδική άδεια από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ το 1372 να καλέσει από τα αβαεία της Languedoc της Γαλλίας τρεις μοναχούς και δύο λαϊκούς.¹¹¹

Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα ο κανονικός κλήρος είχε αρχίσει να ξεπερνάει σε επιρροή τον εφημεριακό κλήρο και η παρουσία του λειτουργούσε εν πολλοίς ανταγωνιστικά έναντι του δεύτερου, με αποτέλεσμα να έχουμε συχνές παρεμβάσεις και από τους βασιλείς προς υποστήριξή τους. Οι σχέσεις του κανονικού κλήρου με τον εφημεριακό λειτουργούσε εν πολλοίς ανταγωνιστικά, μιας και η προσέλκυση πιστών απέφερε οικονομικά οφέλη. Ένα παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση είναι η αλλαγή τόπου ταφής σημαντικών/επιφανών προσώπων, τα οποία άρχισαν να επιλέγουν αντί του καθεδρικού ναού της Λευκωσίας τις επαιτικές που μαρτυρείται μονές της Λευκωσίας, με κυριότερη τη μονή των Φραγκισκανών αρχικά και μετά τον θάνατο του Ούγου Δ΄ τη μονή του Αγίου Δομίνικου. Όπως σημειώνει ο Chris Schabel δεν είναι παρά μόνο μετά τον θάνατο του βασιλιά Ούγου Δ΄, το 1359, που η μονή γίνεται τόπος ταφής των βασιλέων αλλά και όλων σχεδόν των μελών της βασιλικής οικογένειας, αφήνοντας πίσω τη μονή των Φραγκισκανών που έως τότε προτιμούσε η ανώτερη τάξη.¹¹²

Αυτή η αντιπαράθεση μεταξύ κανονικού και εφημεριακού κλήρου είχε ήδη διαφανεί από το 1254, όταν ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Ούγος του Fagiano διαμαρτυρόταν ότι οι πιστοί απευθύνονταν στον κανονικό κλήρο, στα επαιτικά τάγματα, για εξομολόγηση και άλλες ιεροπραξίες. Η ίδια εικόνα επικρατούσε και στην Αμμόχωστο, όπου βάσει των διαθηκών οι μισοί επέλεγαν να ταφούν στο νεκροταφείο ή στον ναό του Αγίου Μιχαήλ deforris, που ανήκαν στον επίσκοπο και το καπίτολο της Αμμοχώστου ή στον καθεδρικό

¹¹⁰ C.H. Lawrence, *Medieval Monasticism. Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, Longman, New York-London 1987, σ. 223-231.

¹¹¹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-24/1/1372.

¹¹² Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 186.

του Αγίου Νικολάου και οι άλλοι μισοί στους ναούς των μονών των Φραγκισκανών και των Δομινικανών.¹¹³

Σχετικά με την αυτονομία που διεκδικούσε ο κανονικός κλήρος από τον αρχιεπίσκοπο και τους επισκόπους του νησιού, κάτι που οπωσδήποτε ενοχλούσε τον εφημεριακό κλήρο, ενδεικτικό είναι και το παράπονο του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ραϋμούνδου de La Pradelle (έγινε αρχιεπίσκοπος τον Ιανουάριο του 1361) προς τον πάπα Ουρβανό Ε' (1362-1370). Ο Ραϋμούνδος δήλωνε στον πάπα ότι ο κανονικός κλήρος του νησιού θεωρούσε ότι δεν είχε εξάρτηση από την κανονική του δικαιοδοσία, έτσι δέχονταν να θάψουν στους ναούς τους ακόμα και πρόσωπα που είχαν αφοριστεί. Ο πάπας σε απάντησή του, στις 24 Αυγούστου του 1363, έδινε στον αρχιεπίσκοπο το δικαίωμα να καταπνίξει τέτοιες πρακτικές.¹¹⁴

Το 1378 στην Κύπρο ο λατινικός κανονικός κλήρος είχε ήδη σταθερή παρουσία πάνω από έναν αιώνα και στο νησί υπήρχαν όλες οι μορφές μοναστικής ζωής. Τα επαιτικά τάγματα (Φραγκισκανοί, Δομινικανοί, Καρμελίτες, Αυγουστινιανοί Ερημίτες) είχαν παρουσία στις πόλεις. Οι Φραγκισκανοί και οι Δομινικανοί είχαν παρουσία σε Λευκωσία, Αμμόχωστο, αλλά και σε Λεμεσό και Πάφο. Οι δε Καρμελίτες και Αυγουστινιανοί Ερημίτες μόνο σε Λευκωσία, Αμμόχωστο και πιθανόν στη Λεμεσό. Τα μοναστικά τάγματα, (Βενεδικτίνοι, Κιστερκιανοί, και οι κανονικοί Πρεμονστρατένσιοι) διατηρούσαν μονές και οίκους κυρίως στη Λευκωσία και στην Αμμόχωστο, ενώ στην επισκοπή της Λεμεσού το Σταυροβούνι των Βενεδικτίνων αποτελούσε εξαίρεση.¹¹⁵ Στην Πάφο η μόνη αναφορά που έχουμε είναι για το γυναικείο αβαείο των Κανονικών Αυγουστινιανών της Παναγίας της Αιγυπτίας (S. Maria Egizia).¹¹⁶

Όσον αφορά τα επαιτικά τάγματα αυτά ήταν συγκεντρωμένα, ως εκ της φύσης τους, στα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα, τη Λευκωσία και την Αμμόχωστο. Η παρουσία τους εκεί οφειλόταν εν πολλοίς στην απόλυτη εξάρτησή τους από τις εισφορές των πιστών, από τα εισοδήματα που μπορούσαν να έχουν λόγω της ύπαρξης ενός σημαντικού λατινικού πληθυσμού, αλλά και από την εύνοια των βασιλέων – στην ύπαιθρο αντιθέτως αυτές οι παράμετροι σίγουρα δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν.

Συγκεκριμένα στη Λευκωσία οι Φραγκισκανοί διατηρούσαν το κοινόβιό τους, καθώς και δύο γυναικείες μονές, των Κλαρισών και την Παναγία της La Cava. Η μονή της La Cava ως ναός ή παρεκκλήσιο, αφιερωμένος στην Παναγία, αναφέρεται ότι ιδρύθηκε

¹¹³ Idem, *The Ecclesiastical History*.

¹¹⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, v-70· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 385-386.

¹¹⁵ N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 388-389, σ. 424.

¹¹⁶ N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 381-382.

μεταξύ του 1295-1298 από τον ιππότη Ιωάννη, γιο του Bohemond του Brie, σε τεμάχιο γης που τού ανήκε. Το 1308 ο πάπας Κλήμης Ε΄ παραχώρησε, σε όλους όσοι το επισκεφθούν, άφεση αμαρτιών για 100 ημέρες σε συνδυασμό με τις θεομητορικές εορτές. Καμία αναφορά δεν έχουμε για ύπαρξη μονής, έως το 1373, όταν ο πάπας Γρηγόριος ΙΑ΄, μετά από αίτημα του βασιλιά Πέτρου Α΄, της συζύγου του Ελεονώρας και του Ιωάννη της Αντιόχειας, παραχώρησε έγγραφο εύνοιας (*indulgentia*) για το παρεκκλήσιο ή μονή της Lacapo ή Lacano, κοντά στο νέο νεκροταφείο της Λευκωσίας.¹¹⁷ Στις 20 Ιουνίου 1363, ο πάπας Ουρβανός Ε΄ παραχώρησε άφεση αμαρτιών σε όσους επισκεφθούν τον ναό, στον οποίο η βασιλική οικογένεια έδειχνε μεγάλο σεβασμό. Σημειώνεται ότι ο ναός βρισκόταν δίπλα στο νεκροταφείο του Αγίου Μιχαήλ και το ετήσιο εισόδημά του ανερχόταν στα 50 φλορίνια.¹¹⁸

Οι Δομινικανοί επίσης διατηρούσαν το δικό τους μοναστήρι που είχε ιδρυθεί περίπου το 1226 από την Αλίκη d'Idelin λίγο δυτικότερα από τη γυναικεία μονή του Αγίου Θεοδώρου. Στη Λευκωσία διέθεταν μονές και οι Ερημίτες Αυγουστινιανοί, όπως και οι Καρμελίτες επαίτες, που στην πόλη είχαν τη μονή της Παναγίας των Καρμελιτών. Στην πόλη της Λευκωσίας έντονη ήταν και η παρουσία των Βενεδικτίνων με μία ανδρική μονή, την Παναγία της Dragonaria (η μονή της S. Maria de Dragonaria είχε ετήσια εισοδήματα μόλις 33 φλορίνια και για τον τριετή φόρο όφειλε 120 βυζαντινά),¹¹⁹ και πέντε γυναικείες μονές, της Παναγίας της Τύρου, του Αγίου Λαζάρου, της Παναγίας της Τορτόζας, της Αγίας Άννας και της Αγίας Βαρβάρας.

Οι Κιστερκιανοί μοναχοί στη Λευκωσία κατείχαν τις ανδρικές μονές του Αγίου Βλασίου και του Beaulieu, την πλουσιότερη ολόκληρη της Κύπρου. Επίσης, οι Κιστερκιανοί στη Λευκωσία λειτουργούσαν τις γυναικείες μονές της Αγίας Μαγδαληνής και του Αγίου Θεόδωρου, που ιδρύθηκε το πρώτο μισό του 13ου αιώνα και σε έγγραφο του Μαρτίου 1244 γνωρίζουμε ότι επιτράπηκε στην Αλίκη, χήρα του Φίλιππου d'Idelin, να εντάξει στο Τάγμα των Κιστερκιανών.¹²⁰ Όσον αφορά το Beaulieu οι Κιστερκιανοί αρχικά εγκαταστάθηκαν, στο χωριό Πύργος, κοντά στη Λεμεσό, το 1240, και λίγα χρόνια

¹¹⁷ Μία ενδιαφέρουσα αναφορά γίνεται για κάποια μονή *La Cava*, και σύμφωνα με το διαθέσιμο έγγραφο ο αββάς της, κάποιος Θωμάς λαμβάνει την άδεια να μπορεί να διδάσκει θεολογία σε οποιαδήποτε πανεπιστήμιο. Έχει ενδιαφέρον ότι στο σημείο του χειρογράφου όπου θα έπρεπε κανονικά να αναγράφεται η επισκοπή στην οποία ανήκει η μονή έχει μείνει κενό, ASV, Reg. Aven. 251, f. 482v. Για τη μονή βλ. Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 189-190· Coureas, *The Latin Church*, σ. 333.

¹¹⁸ Golubovich, *Cipro Franciscana*, σ. 535.

¹¹⁹ J. Richard, «Le levée des décimes», 12· Hoberg, *Taxae*, σ. 233.

¹²⁰ Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 152-199.

αργότερα οι μοναχοί έκριναν ότι η τοποθεσία δεν ήταν κατάλληλη και έτσι αγόρασαν από τους Φραγκισκανούς το σημείο όπου έχτισαν το αβαείο τους.¹²¹

Το Beaulieu ήταν η πλουσιότερη μονή της Κύπρου και αυτό φαίνεται από τους καταλόγους των παπικών εισπρακτόρων τόσο για την τριετία Νοεμβρίου 1362 έως τον Οκτώβριο 1365 που για την τριετή καταβολή δεκάτης (*decima triennalis*) πλήρωσε 1.950 βυζαντινά. Τον Σεπτέμβριο του 1357 η μονή είχε πληρώσει 352 βυζαντινά, όπως φαίνεται στους αντίστοιχους καταλόγους. Συγκρίνοντας το ποσό που το Beaulieu πλήρωσε, με εκείνα των άλλων μονών, διαπιστώνουμε ότι το Beaulieu κατέβαλε περισσότερα απ' ό,τι τα άλλα δύο μεγάλα μοναστήρια, αυτά του Μπέλλα Πάις και του Σταυροβουνίου που πλήρωσαν από 900 έκαστο.¹²² Η μονή του Αγίου Βλασίου αποκτήθηκε από τους Κιστερκιανούς μετά το 1215, και μετά την καταστροφή της μητέρας μονής στο Jubin της Αντιόχειας το 1268 από τον σουλτάνο των Μαμελούκων Μπαϊμπάρς και της τελικής εγκατάστασης των μοναχών στην Κύπρο, από το 1271, σε αυτή κατοίκησαν οι μοναχοί από το Jubin. Ωστόσο, το 1294 οι μοναχοί του μετοίκησαν στη Γένοβα και έκτοτε στην Κύπρο διατήρησαν ένα προιόρατο. Την περίοδο πριν από το Σχίσμα η μονή όφειλε να πληρώσει για τον τριετή φόρο 114 βυζαντινά, και στον κατάλογο του αποστολικού φοροσυλλέκτη φαίνεται ότι πλήρωσε 19 βυζαντινά.¹²³

Στην Αμμόχωστο παρουσία είχαν όλοι, επαίτες και μοναχοί και τα τάγματα με τον συνολικό αριθμός των μονών και άλλων μικρότερων μοναστικών συμπλεγμάτων να φθάνει στις 10. Γνωρίζουμε από διαθήκη του 1360 ότι στην πόλη της Αμμοχώστου υπήρχαν μονές που ανήκαν στις αντίστοιχες της Λευκωσίας (τέσσερεις οίκοι Βενεδικτίνων, ένα κιστερκιανό μοναστήρι και ένας οίκος Φραγκισκανών). Από τις σημαντικότερες της πόλης ήταν οι γυναικείες μονές των Βενεδικτίνων, της Παναγίας της Τορτόζας και της Τύρου (για τον τριετή φόρο της περιόδου 1362-1365 έπρεπε να πληρώσουν από 120 και 75 βυζαντινά αντίστοιχα). Στην πόλη, επίσης, τα τάγματα των Αυγουστινιανών, των Δομινικανών και των Φραγκισκανών διέθεταν τους ομώνυμους οίκους, οι Καρμελίτες την Παναγία των Καρμελιτών. Στην Αμμόχωστο βρισκόντουσαν και οι γυναικείες μονές της Αγίας Άννας

¹²¹ Jean Richard, «The Cistercians in Cyprus», στο: *The Second Crusade and the Cistercians*, M. Gervers (εκδ.), New York 1992, σ. 199-209. Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 173-175. Chris Schabel, «Frankish Pyrgos and the Cistercians», *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* (2000), σ. 349-360. idem, «O Camille Enlart και οι Κιστερκιανοί στον Πύργο», *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* (2002), σ. 401-406.

¹²² Jean Richard, «Les comptes du collecteur de la chambre apostolique dans le royaume de Chypre (1357-1363)», *EKEE*, τ. XIII-XVI (1984-1987), σ. 28. idem, «La levée des décimes sur l'église Latine de Chypre», *EKEE*, τ. XXV (1999), σ. 12.

¹²³ Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 173. Jean Richard, «Les comptes du collecteur», σ. 28. idem, «La levée des décimes», σ. 13.

και του Αγίου Λαζάρου των Βενεδικτίνων, της Αγίας Κλάρας των Φραγκισκανών, της Αγίας Μαρίας της Μαγδαληνής των Κιστερκιανών.¹²⁴

Στη Λεμεσό σύμφωνα με τον Étienne de Lusignan, μια πολύ μεταγενέστερη (16^{ος} αιώνας) και όχι πάντα αξιόπιστη πηγή, είχαν παρουσία όλα τα επαιτικά τάγματα με οίκους, αντίστοιχους με εκείνους της Λευκωσίας, αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν είναι ακόμα επαρκή για να έχουμε πλήρη εικόνα για τον κανονικό κλήρο της Λεμεσού. Σύμφωνα με επιστολή του Ιωάννη ΚΒ΄ στις 14 Ιουνίου 1328 στην Κύπρο υπήρχε ένα μοναστήρι Αυγουστινιανών, το οποίο γνωρίζουμε ότι βρισκόταν στη Λευκωσία, και σε δύο χώρους που είχαν δοθεί σε δωρεά στο τάγμα θα μπορούσαν να ανεγερθούν αντίστοιχα καθιδρύματα, άρα αυτά θα ήταν σε Λεμεσό και Αμμόχωστο.¹²⁵

Στην ύπαιθρο της επισκοπής Λεμεσού βρισκόταν και η περιώνυμη μονή του Σταυροβουνίου ή Αγίου Παύλου της Αντιόχειας σε ένα όρος μακριά από κάποιο αστικό κέντρο, και η οποία αποτελούσε ανέκαθεν προσκυνηματικό προορισμό. Η μονή του Σταυροβουνίου παραχωρήθηκε σε Λατίνους του τάγματος των Βενεδικτίνων, κάποια στιγμή πριν από το 1254, μετά την εγκατάλειψή του από τους Έλληνες μοναχούς το 1240 περίπου.¹²⁶ Το Σταυροβούνι πλήρωσε για την τριετή δεκάτη 900 βυζαντινά την περίοδο 1363-1365 και 150 βυζαντινά για το έτος 1357.¹²⁷ Οι Πρεμονστρατένσιοι κατείχαν τη μονή του Μπέλλα Πάις ή Παναγία της Episcopia που βρισκόταν πλησίον της Κερύνειας. Το Μπέλλα Πάις ιδρύθηκε από τον Γκυ de Lusignan με το όνομα Παναγία του Όρους της Κερύνειας (Sancta Maria Montis Cytinarum) και επεκτάθηκε αργότερα σε γη που ονομαζόταν Episcopia, όνομα που επικράτησε από το 1224 και εντεύθεν. Επικεφαλής τέθηκε ένας ηγούμενος (prior), ο οποίος ακολούθησε τον Κανόνα του Αγίου Αυγουστίνου. Το 1232 πέρασε, με άδεια του πάπα Γρηγορίου Θ΄, στο Τάγμα των Πρεμονστρατένσιων, επί αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Thierry.¹²⁸

Η μονή σύντομα μετά τη ίδρυσή της κατέστη μία από τις πιο σημαντικές στην Κύπρο. Μάλιστα, το 1232 ο πάπας Γρηγόριος Θ΄ αναγκάστηκε να ανακαλέσει στην τάξη τον αββά της, διατάζοντάς τον να επιτρέψει τις επισκοπικές επισκέψεις στη μονή του, αλλά και να τηρεί την αρμόζουσα υποταγή προς τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας.¹²⁹ Το Μπέλλα Πάις ευεργετήθηκε αρκετά και από τον βασιλιά Ούγο Δ΄ (1324-1359), ο οποίος ευνοούσε το

¹²⁴ C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

¹²⁵ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, r-357· Estienne de Lusignan, *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580, φ. 89r-v· Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 266-268.

¹²⁶ Konnari - Schabel, «Lemosos», σ. 225-226.

¹²⁷ Jean Richard, «Les comptes», σ. 31· idem, «La levée», σ. 13.

¹²⁸ N. Coureas, *The Latin Church*, σ. 411-413. *Bullarium Cyprium*, II, σ. 30, c-59, 61, d-8.

¹²⁹ *Bullarium Cyprium*, II, d-8· Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 124, αρ. 36.

τάγμα των Πρεμονστρατένσιων. Ο χρονικογράφος του 16^{ου} αιώνα Φλώριος Βουστρώνιος σημειώνει ότι ο βασιλιάς είχε ανεγείρει μεγαλοπρεπή δωμάτια, στα οποία πολλές φορές κατέφευγε και ο ίδιος. Έργα έγιναν και από τον βασιλιά Πέτρο Α΄ (1359-1369) και μάλιστα αυτά ήταν τα τελευταία που αναφέρονται στη μονή.¹³⁰

Το Σταυροβούνι απέκτησε σχέσεις με το βασίλειο της Αρμενικής Κιλικίας όταν σε αυτή εντάχθηκαν οι βασιλείς Χαϊτόν Α΄ και Χαϊτόν Β΄ έγιναν μέλη του. Μάλιστα, σε επιστολή του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄ της 29^{ης} Ιουνίου 1327 δινόταν εντολή στον επίσκοπο Πάφου να παραχωρηθεί στον Νικόλα από την Άκρα ένα χωριό που ανήκε στη μονή.¹³¹

Το Μπέλλα Πάις ήταν, μετά το Beaulieu, μαζί με το Σταυροβούνι, μία από τις πλουσιότερες και πιο ισχυρές μονές. Την τριετία 1362-1365 της αναλογούσαν 900 βυζαντινά για τον φόρο της *decima triennialis*, και το 1357 είχε πληρώσει 150 βυζαντινά. Επίσης, η μονή σύμφωνα με τον κατάλογο για τον φόρο της *decima triennialis* κατείχε και ένα χωριό στην επισκοπή της Πάφου, το οποίο έδινε εισοδήματα 60 βυζαντινών, το οποίο όμως δεν ταυτίζεται με εκείνο που κατείχε το 1246 στην Πάφο.¹³²

Το Μπέλλα Πάις, μαζί με το Beaulieu και το Σταυροβούνι, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στα θρησκευτικά τεκταινόμενα της Κύπρου.¹³³ Ελάσσονα παρουσία στη Λεμεσό είχε και το Τάγμα του Αγίου Θωμά της Άκρας, καθώς και εκείνο των Τευτόνων, καθώς και οι Αυγουστινιανοί κανονικοί, στο Πεντάκωμο, οι οποίοι αν και δεν ήταν μέλη του επαιτικού τάγματος των Αυγουστινιανών, ακολουθούσαν τον *Κανόνα* του Αγίου Αυγουστίνου. Ο περιηγητής Ludolf του Sudheim το 1340 μαρτυράει τη συνάντησή του με μερικούς Τεύτονες ιππότες στην περιοχή Pravimunt ή όπως το συναντάμε σε παπική επιστολή του 1385 *Pauper Mons*.¹³⁴ Η αξία του ήταν σχετικά υψηλή και άξιζε 345 βυζαντινά, όπως φαίνεται στον κατάλογο του τριετούς φόρου. Το στρατιωτικό τάγμα του Αγίου Θωμά της Άκρας ή των Άγγλων (*Sancti Thome Anglicorum*) που είχε ιδρυθεί στους Αγίους Τόπους και τα μέλη του μεταφέρθηκαν στην Κύπρο μετά το 1291. Για το τάγμα αυτό το 1357 ο Ούγος του Corteys ήταν επικεφαλής του Τάγματος στην Κύπρο, και μάλιστα για τα επόμενα χρόνια παραμένει στη θέση του.¹³⁵

¹³⁰ Bustron, *Chronique de Chypre*, σ. 258.

¹³¹ Michalis Olympios, «Looking Anew at the Curvilinear Tracery of the Bellapais Abbey Cloister», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, τ. 43, (2013), σ. 405-422· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 411.

¹³² Jean Richard, «Les comptes du collecteur de la chambre apostolique dans le royaume de Chypre (1357-1363)», *EKEE*, τ. XIII-XVI (1984-1987), σ. 28, υποσ. 8· idem, «La levée des décimes sur l'église Latine de Chypre», *EKEE*, τ. XXV (1999), σ. 12.

¹³³ Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 266-273· Richard, «Le diocese en 1367», σ. 69.

¹³⁴ [...] *Pauperis Montis domos Sancti Augustini* [...], *Παράρτημα*, ΑΒ, α-72 - 15/2/1385.

¹³⁵ Mas Latrie, «Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Mélanges Historiques*, 4 (1882), σ. 362-363.

Το 1357 ο επικεφαλής του έπρεπε να πληρώσει 60 βυζαντινά, για τον τριετή φόρο 120 βυζαντινά και το 1367 όφειλαν 44. Το 1385, πάντως, δηλώνεται ότι εδώ και πολύ καιρό είναι ακέφαλο και μάλιστα τα έσοδά του παραχωρούνται στον επίσκοπο Λεμεσού, όπως και των κανονικών του Αγίου Αυγουστίνου και των Τευτόνων.¹³⁶

Το γυναικείο αβαείο των Αυγουστινιανών της Παναγίας της Αιγυπτίας (S. Maria Egizia) είναι η μοναδική περίπτωση μονής στην περιοχή της Πάφου, η οποία όφειλε να καταβάλλει το ποσό των 180 βυζαντινών νομισμάτων για τον τριετή φόρο της περιόδου 1362-1365. Καμία άλλη αναφορά δεν διαθέτουμε για λειτουργούσα μονή στην επαρχία αυτή για ολόκληρο τον 14ο και 15ο αιώνα.¹³⁷

Σημαντική παρουσία στο νησί είχαν και οι Ιωαννίτες Ιππότες, οι οποίοι είχαν στην ιδιοκτησία τους πολύ μεγάλες εκτάσεις. Μετά τον βασιλιά οι Ιωαννίτες ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης γης, κυρίως στην περιοχή της Λεμεσού και με σημαντικό ρόλο και στα πολιτικά πράγματα της Κύπρου. Διατηρούσαν αγροτικές εγκαταστάσεις κυρίως στην περιοχή της Λεμεσού, και το κέντρο των δραστηριοτήτων τους ήταν το κάστρο του Κολοσσίου. Οι Ιωαννίτες ήταν χωρισμένοι διοικητικά στη μεγάλη κομανταρία και στη μικρότερη του Φοίνικα και της Ανώγυρας.¹³⁸ Οι Ιωαννίτες ιππότες βρέθηκαν στην Κύπρο μετά από αίτηση του πάπα Ιννοκέντιου Η΄ το 1198, ο οποίος είχε ζητήσει από το Τάγμα (καθώς και στους Ναΐτες Ιππότες) να συνδράμουν τον Αμωρύ και να προστατέψουν την Κύπρο τόσο από τις εσωτερικές έριδες όσο και από τις εξωτερικές απειλές.¹³⁹ Ως βάση τους είχαν από την αρχή της παρουσίας τους τη Λεμεσό, διαθέτοντας, ωστόσο, περιουσία και στην Πάφο. Σταδιακά απέκτησαν διάφορα προνόμια και μεγάλη περιουσία σε ολόκληρο το νησί. Τον Σεπτέμβριο του 1210 ο βασιλιάς Ούγος Α΄ παραχώρησε στο Τάγμα γη, καθώς και διάφορα προνόμια, όπως και τον οικισμό Κολόσσι, όπου αργότερα θα εγκατασταθεί η διοίκηση του Τάγματος στην Κύπρο. Άλλοι οικισμοί που παραχωρήθηκαν ήταν το Μοναγρούλλι στη Λεμεσό, ο Φοίνικας και η Πλατανιστάσα στην Πάφο, οικίες και

¹³⁶ Παράρτημα, Αβ, α-72 - 15/2/1385. J. Richard, «La levée des décimes sur l'église latine de Chypre. Documents comptables de 1363-1371», *EKEE*, XXV (1999), σ. 13· Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 269-271· Forey, Alan J. «The Military Order of St Thomas of Acre», *English Historical Review*, τ. 92 (1977), σ. 496.

¹³⁷ Jean Richard, «La levée des décimes», σ. 13.

¹³⁸ Βλ. ενδεικτικά *Documents concerning Cyprus: from the Hospital's Rhodian archives: 1409 - 1459*· Antony Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1291», σ. 161-171· idem, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», στο: *The Hospitaller State on Rhodes*, σ. 1-20· idem, «Sugar and Schism: the Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386», στο: *The Hospitaller State on Rhodes*, 1999, σ. 157-166· idem, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», σ. 125-141.

¹³⁹ N. Coureas, *The Latin Church*, I, σ. 155.

γη στη Λεμεσό, και σειρά από προνόμια, όπως η δυνατότητα ατέλειας στο εμπόριο από ξηρά και θάλασσα.¹⁴⁰

Το 1306 με τη στήριξη του πάπα Κλήμεντος Ε΄ (1305-1314) το τάγμα των Ιωαννιτών συγκρότησε στόλο με στόχο την κατάληψη της Ρόδου. Με την κατάληψη της Ρόδου το 1309/1310 οι Ιωαννίτες μετακίνησαν την έδρα τους από την Κύπρο, εγκαθιδρύοντας το δικό τους κράτος στο μεγαλύτερο νησί των Δωδεκανήσων, όπου και παρέμειναν μέχρι την πτώση του νησιού στους Οθωμανούς τον Δεκέμβριο του 1522.¹⁴¹

Μετά την αποχώρησή τους από την Κύπρο στο νησί η επαρχιακή διοίκηση με επικεφαλής τον διοικητή της Μεγάλης Κομανταρίας συνέχιζε να διαμένει στο φρούριο του Κολοσσιού, στην περιοχή της Λεμεσού. Οι Ιωαννίτες στο νησί εγκατέστησαν και μία μικρότερη διοικητική περιοχή, αυτή του Φοίνικα και της Ανώγυρας. Μία ακόμη διοίκηση υπήρχε και στην περιοχή Τέμπλος κοντά στην Κερύνεια, που πολλές φορές τη συναντάμε και ως *Cherines*. Τα κύρια εισοδήματα του Τάγματος στην Κύπρο προερχόντουσαν από την εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων με ζαχαροκάλαμο, κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Λεμεσού και άλλη έγγειο περιουσία. Οι *responsiones*, δηλαδή το ποσό το οποίο έπρεπε να καταβάλλεται στο ταμείο του Τάγματος από τον επικεφαλής της μεγάλης κομανταρίας της Κύπρου, ήταν το υψηλότερο από κάθε άλλης σε ολόκληρη την Ευρώπη. Το 1317, και το 1330 έφθασε στο ποσό των 10.000 φλορινιών, το 1349/1351 στις 8.000, το 1365 στις 12.000, το 1386, για τα πρώτα πέντε χρόνια ανήλθε στις 5.000 φλορίνια και τα επόμενα πέντε στις 7.000, ενώ τα έτη 1405, 1408 και 1409 μειώθηκε στις 6.000, παραμένοντας πάντοτε ένα υψηλό ποσό.¹⁴²

Όσον αφορά τα οικονομικά του κανονικού κλήρου κύριες πηγές τους ήταν οι ιδιωτικές δωρεές, τα έσοδα από διάφορες ιεροπραξίες, έσοδα από αγροτικά κτήματα και αστικά ενοίκια, αλλά και οι βασιλικές δωρεές. Αρκετές φορές και οι πάπες υποβοηθούσαν τα οικονομικά των μονών, παραχωρώντας διάφορες εύνοιες σε όσους πιστούς ήθελαν να ενισχύσουν κάποια μονή. Έτσι, λοιπόν, σε διαθήκη του 1363 από την Αμμόχωστο διαβάζουμε ότι ο διαθέτης άφηνε από 100 βυζαντινά στις μονές των Φραγκισκανών, των

¹⁴⁰ Γενικά για του Ιωαννίτες βλ. Anthony Luttrell, *Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West*, Ashgate Publishing, Burlington, VT 2007· idem, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Ashgate Publishing, 2002· idem, *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462*, Ashgate Publishing, Aldershot, Brookfield 1999· idem, «Τα στρατιωτικά τάγματα», *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ΄, Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 1995, σ. 733-759.

¹⁴¹ Anthony Luttrell, «Τα στρατιωτικά τάγματα», σ. 742.

¹⁴² N. Coureas, «Hospitaller Estates and Agricultural Production on Fourteenth- and Fifteenth- Century Cyprus», στο: *Islands and Military Orders, c.1291-c.1798*, Emanuel Buttigieg, Simon Phillips (επιμ.), Routledge, London 2013, σ. 215-224.

Δομινικανών, των Καρμελιτών και των Αυγουστινιανών σε Λευκωσία και Αμμόχωστο. Επίσης, από 50 βυζαντινά διέθετε στα αβαεία της Παναγίας της Τύρου (S. Maria de Sur) επίσης σε Λευκωσία και Αμμόχωστο, στις Κλαρίσες (το γυναικείο τάγμα των Φραγκισκανών) στις ίδιες πόλεις, και από 25 βυζαντινά σε Αγία Μαρία τη Μαγδαληνή, στην Αγία Άννα σε Λευκωσία και Αμμόχωστο, στην Παναγία της Τορτόζας και στον Άγιο Λάζαρο σε Αμμόχωστο και Λευκωσία, και στην Αγία Βαρβάρα της Λευκωσίας.¹⁴³

Από τα ποσά που πρέπει να καταβάλουν οι μονές για τον τριετή φόρο που επιβαλλόταν για χρηματοδότηση των σταυροφοριών φαίνεται καθαρά ποιες βρισκόντουσαν σε ανθηρή κατάσταση και ποιες όχι. Φυσικά, πλουσιότερη είναι αυτή του Beaulieu, που έπρεπε να πληρώσει 1950 βυζαντινά, και ακολουθείται από τις μονές του Μπέλλα Πάις και Σταυροβούνι (900 βυζαντινά έκαστη). Φτωχότερη φαίνεται αυτή του Αγίου Λαζάρου των Βενεδικτινών στη Λευκωσία με την υποχρέωση να πληρώσει το πολύ μικρό ποσό των 39 βυζαντινών.¹⁴⁴

Το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης

«Αρκετός κόσμος από τα περίχωρα της Ρώμης, αλλά και Ρωμαίοι, οπλισμένοι, φώναζαν και έλεγαν, θέλουμε Ρωμαίο ή Ιταλό, αλλιώς θα πεθάνετε», και συνεχίζοντας αλλού: «Κυκλοφορούσα στους δρόμους της πόλης και πολίτες της Ρώμης ευρισκόμενοι σε ταβέρνες και σε σταυροδρόμια και γυναίκες στις εισόδους των σπιτιών τους, σε σημεία απ' όπου περνούσα αρκετές φορές φώναζαν και έλεγαν, και εγώ άκουγα και περνώντας “Ρωμαίο πάπα θέλουμε, ή έστω Ιταλό”».¹⁴⁵

Με αυτόν τον γλαφυρό τρόπο περιγράφει ο επίσκοπος Λεμεσού Θωμάς de Ammanatis το 1378, ενώ βρισκόταν στη Ρώμη, επιστρέφοντας ως αποστολικός απεσταλμένος από τη Γερμανία. Το κλίμα στην πόλη ήταν τεταμένο, ο θάνατος του Γρηγορίου ΙΑ΄, ο οποίος είχε επιστρέψει στην παλαιάφατη Έδρα της Εκκλησίας στη Ρώμη από την Αβινιόν, έμελλε να ταραξεί τα εκκλησιαστικά νερά, περισσότερο απ' οποιαδήποτε άλλη παπική διαδοχή. Μετά την εκλογή του Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης ο Θωμάς γράφει «Μερικοί λένε ότι δεν

¹⁴³ Catherine Otten-Froux, «Un notaire vénitien à Famagouste au XIVe siècle. Les actes de Simeone, prêtre de San Giacomo dell'Orto (1362–1371)», *Θησαυρίσματα*, τ. 33 (2003), σ. 99-100, αρ. 175.

¹⁴⁴ Jean Richard, «La levée des décimes», σ. 12-13.

¹⁴⁵ ASV, Arm. LIV 19, f. 114v: [...] circuirem vicos civitatis, romani stantes in tabernis et compitis et mulieres sedentes preforibus domorum suarum, in locis per quam transibam aliquotiens clamabant et dicebant me audiente et transeunte: Romanum volumus in papam vel saltem ytalicum [...].

είναι πάπας και δεν τον αισθάνονται τέτοιο», ενώ καταλήγοντας αναφέρει μεταξύ άλλων: «τώρα βλέπω αλαζονεία και παραφροσύνη [...] πώς έκρυβε τόσο καιρό τον κακό του χαρακτήρα». ¹⁴⁶

Ο Γρηγόριος ΙΑ΄ (1371-1378) ήταν ο έβδομος πάπας που είχε ως έδρα του την πόλη της Αβινιόν, από το 1309 οπότε και ο πάπας Κλήμης Ε΄ μετέφερε την Αγία Έδρα εκεί. ¹⁴⁷ Ο Γρηγόριος ΙΑ΄ αποφάσισε να επιστρέψει στη Ρώμη μετά από 67 χρόνια παραμονής (με μία σύντομη διακοπή επί Ουρβανού Ε΄, την περίοδο 1367-1370,) της παπικής έδρας στην πόλη της Αβινιόν. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1376, μαζί με 17 από τους 23 καρδινάλιους του άφησε την πόλη της Αβινιόν και στις 17 Ιανουαρίου 1377 έφθασε στη Ρώμη. Ο Γρηγόριος δεν έζησε για πολύ στην Αιώνια Πόλη, αφού στις 27 Μαρτίου 1378 πέθανε.

Μετά τον θάνατο του πάπα Γρηγορίου, έπρεπε να συγκληθεί το εκλεκτορικό σώμα αποτελούμενο από τους καρδινάλιους (κονκλάβιο) για την εκλογή του νέου επικεφαλής της Λατινικής Εκκλησίας. Το τεταμένο κλίμα στην πόλη σίγουρα δεν βοηθούσε την κατάσταση για μία ομαλή εκλογή. Εκείνη την περίοδο η πλειοψηφία των μελών του κονκλαβίου, δεκαέξι στο σύνολο, ήταν μη Ιταλοί, και συγκεκριμένα ήταν Γάλλοι (Jean de Cros, Bertrand Lagier de Figeac, Guillaume d'Aigrefeuille, Robert de Genève (ο μετέπειτα πάπας της Αβινιόν Κλήμης Ζ΄), Hugues de Montelais, Guy de Malsec, Pierre de Sortenac, Gérard du Puy, Pierre Flandrin, Guillaume Noellet, Pierre de Vergne), ένας Ισπανός ο Pedro Martínez de Luna (ο μετέπειτα πάπας της Αβινιόν Βενέδικτος ΙΓ΄) και μόνο τέσσερα από τα μέλη του εκλεκτορικού σώματος ήταν Ιταλοί (Pietro Corsini, Francesco Tebaldeschi, Simone Brossano, Giacomo Orsini), οπότε η λαϊκή απαίτηση, όπως ακουγόταν έξω από την παλαιά βασιλική του Αγίου Πέτρου στο Βατικανό «Romano lo volemo o almanco italiano», δηλαδή «Ρωμαίο τον θέλουμε ή τουλάχιστον Ιταλό» ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα. Εν τέλει στις 18 Απριλίου 1378 και μετά από αγωνιώδεις και έντονες συζητήσεις πάπας εξελέγη ο Ναπολιτάνος αρχιεπίσκοπος του Μπάρι, Βαρθολομαίος Prignano, ο οποίος έλαβε το όνομα Ουρβανός ΣΤ΄. Ωστόσο, αυτή η εκλογή μετά από λίγους μήνες θεωρήθηκε άκυρη, αφού, όπως υποστήριξαν ορισμένοι καρδινάλιοι, διεξήχθη

¹⁴⁶ ASV, Arm. LIV 19: «[...] maximam multitudinem tam rusticorum quam romanorum armatam clamantium et cum magno strepitu dicentium et obstrepentium super DD. Cardinales in conclave existentes hiis verbis: 'Romanum vobis vel italicum in papam, alias moriemini [...] [...] quod dictus Barenis quem per antea reputabam virum prudentem et modestum esse, tunc videbam in tantam superbiam et insaniam deductum [...] quod ipse ante scivisset vitia sua tanto tempore occultare, aut ex prodente fuisset tam arrogans fatuus et insanis effectus [...]» βλ. και Louis Gayet, *Le grand schisme d'Occident. Les Origines*, Paris-Florence-Berlin 1889, τ. Α΄, σ. 66.

¹⁴⁷ Για την περίοδο της παπικής παρουσίας στην Αβινιόν βλ. G. Mollat, *Les papes d'Avignon, 1305-1378*, J. Gabalda, Paris 1930· Bernard Guillemain, *La cour pontificale d'Avignon: Étude d'une société*, De Boccard, Paris 1966.

σχεδόν ανώμαλα και υπό το καθεστώς τρομοκρατίας. Ως εκ τούτου στις 20 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους οι Γάλλοι καρδινάλιοι, ακολουθούμενοι και από τους υπόλοιπους (οι Ιταλοί καρδινάλιοι συνάντησαν τους υπολοίπους, αλλά δεν ψήφισαν) στην πόλη Fondi, λίγο έξω από τη Ρώμη, σε νέα ψηφοφορία εξέλεξαν ως πάπα τον Γάλλο καρδινάλιο Ροβέρτο της Γενεύης, ο οποίος έλαβε το όνομα Κλήμης Ζ΄.¹⁴⁸ Αυτή η ψηφοφορία ήταν και η απαρχή του Μεγάλου Δυτικού Σχίσματος που έμελλε να ταρακουνήσει τα θεμέλια της Λατινικής Εκκλησίας για 39 χρόνια (1378-1417). Το Σχίσμα του 1378 ταλαιπώρησε την Εκκλησία και αυτό που το κάνει να διαφέρει από προηγούμενες εκκλησιαστικές κρίσεις είναι ότι ελλείπουν εντελώς οι θεολογικές διαφορές. Αντιθέτως αφορμή ή αιτία της διχοτόμησης και έπειτα τριχοτόμησης, δεν υπήρξε πολιτική παρέμβαση για την επιβολή του ενός ή του άλλου, αλλά εκ των ένδον προστριβές και συμφέροντα αυτών που είχαν τον έλεγχο της εκλογής του πάπα, των καρδινάλιων. Αμέσως μετά την εκκλησιαστική διάσπαση, το ζήτημα του Σχίσματος ανάχθηκε από τις πολιτικές ηγεσίες των βασιλείων και των ηγεμονιών της Ευρώπης σε μείζον θέμα, που πλέον τις αφορούσε σε επίπεδο διπλωματίας και πολιτικής. Η υποταγή και η πρόσδεση στο άρμα του ενός ή του άλλου πάπα οριζόταν από την καταγωγή του, την ευρύτερη πολιτική του και τις συμφωνίες που θα μπορούσαν να επιτευχθούν.¹⁴⁹

Η κρίση με τις δύο εκλογές παπών έθεσε το ποίμνιό της προ σημαντικών διλημμάτων, αν και παρόλη τη σφοδρότητα των πρώτων μηνών και των έντονων διεργασιών, το οικοδόμημα της Εκκλησίας κατάφερε να διατηρηθεί σε θέματα πίστης αλώβητο. Ουσιαστικά, αυτό που επλήγη ήταν το διοικητικό σκέλος της εκκλησιαστικής τάξης και το Σχίσμα έγινε ένα πολιτικό ζήτημα που διαίρεσε την Ευρώπη σε εκείνους που θα δέχονταν τη γαλλική κυριαρχία – ο Κάρολος Ε΄ αναγνώρισε τον πάπα της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄ στις 16 Νοεμβρίου 1378 – και σε εκείνους που θα ήταν εναντίον. Η Γαλλία, η Σαβοΐα, η Σκοτία, η Καστίλη, η Αραγονία – μετά τον θάνατο του Πέτρου Δ΄, το 1387, και η Ναβάρρα το 1390 αναγνώρισαν τον πάπα της Αβινιόν. Από την άλλη με την πλευρά του πάπα της Ρώμης τάχθηκαν η Αγγλία, τα αυτοκρατορικά εδάφη – ο Κάρολος τάχθηκε υπέρ του Ουρβανού

¹⁴⁸ Howard Kaminsky, «The Great Schism», *The New Cambridge Medieval History*, Michael Jones (εκδ.), τ. VI, Cambridge University Press, Cambridge 2000, σ. 675-676.

¹⁴⁹ *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Joëlle Rollo-Koster και Thomas M. Izbicki (εκδ.), Brill, Leiden 2009· Héléne Millet, *L'Eglise du Grand Schisme: 1378-1417*, Picard, Paris 2009· F. Delaruelle, P. Ourliac e E.-R. Labande, *La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare: 1378-1449*, SAIE, Torino 1981. Παλαιότερη βιβλιογραφία: Louis Gayet *Le grand schisme d'Occident: d'après les documents contemporains déposés aux archives secrètes du Vatican*, Paris 1889. Ενδιαφέρουσα και η καταγραφή των γεγονότων της εκλογής του Ουρβανού ΣΤ΄ στο: www.csun.edu/~hcfll004/SV1378.html (ημ. πρόσβασης 19.12.2017). Joëlle Rollo-Koster, «Looting the Empty See: The Great Western Schism Revisited (1378)», *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, τ. 59 (2005), σ. 427-474.

τον Σεπτέμβριο του 1378 –, η Πολωνία, τα βασίλεια της Σκανδιναβίας (Δανία, Νορβηγία, Σουηδία), η Ουγγαρία, και τα περισσότερα ιταλικά κρατίδια, καθώς και η Σικελία. Υπήρχαν φυσικά και οι περιπτώσεις, όπως της Πορτογαλίας, η οποία άλλαξε στρατόπεδο τέσσερις φορές.¹⁵⁰

Η διαίρεση της Εκκλησίας, μετά τα δύο κονκλάβια του 1378 (Απριλίου και Σεπτεμβρίου), ουσιαστικά δημιούργησε δύο παράλληλες ιεραρχίες, η καθεμία με τη δική της παπική διοικητική μηχανή, μία στη Ρώμη και μία στην Αβινιόν. Φυσικά, οι πάπες αναλόγως και των πολιτικών καταστάσεων μετακινούνταν σε διάφορες πόλεις, με την παπική κουρία να τους ακολουθεί. Ο κάθε πάπας ονόμαζε και νέους καρδινάλιους, οι οποίοι θα εξέλεγαν τον επόμενο πάπα όταν ο τελευταίος απεβίωνε, συντηρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη σχισματική κατάσταση. Έτσι, μετά τον θάνατο του Ουρβανού ΣΤ' της Ρώμης, το 1386, εξελέγησαν κατά σειρά οι: Βονιφάτιος Θ' (1386-1404), Ιννοκέντιος Ζ' (1404-1406) και Γρηγόριος ΙΒ' (1406-1415). Μετά τον θάνατο του Κλήμεντος Ζ' (1378-1394) της Αβινιόν εξελέγη ο Βενέδικτος ΙΓ', ο οποίος έως τον θάνατό του το 1423 διατήρησε τον τίτλο του πάπα, μη αποδεχόμενος τις αποφάσεις της Συνόδου της Κωνσταντίας το 1417, που έθετε τέρμα στο Σχίσμα. Η διαίρεση της Λατινικής Εκκλησίας, ωστόσο, επιτάθηκε μετά το 1409, όταν στην προσπάθεια επίλυσης του Σχίσματος συνεκλήθη σύνοδος, που κατέληξε τελικά στην τριχοτόμηση της Εκκλησίας. Από εκείνο το έτος προστέθηκε τρίτος πάπας, αυτός της Πίζας. Πρώτος εκλεγείς ήταν ο Αλέξανδρος Ε' (1409-1410), τον οποίο ακολούθησε ο Ιωάννης ΚΓ' (1410-1415).¹⁵¹

Οι αντίπαλοι πάπες από την ημέρα της εκλογής του Κλήμεντος Ζ' έως και τη σύγκληση της Συνόδου της Πίζας, το 1409, ουσιαστικά ουδέποτε έκαναν σπουδαίες προσπάθειες για την άρση του αδιεξόδου. Τον ρόλο εύρεσης συναινετικής οδού ανέλαβαν οι καθηγητές των πανεπιστημίων και άλλες σημαντικές προσωπικότητες. Το Πανεπιστήμιο των Παρισίων το 1394 πρότεινε τρεις συγκεκριμένες οδούς, που θα μπορούσαν να ακολουθηθούν προκειμένου να λυθεί ο γόρδιος δεσμός. Αυτές ήταν η *via cessionis* που προνοούσε την ταυτόχρονη παραίτηση των δύο παπών, η *via compromissi* που προνοούσε τον ορισμό ενός κολλεγίου μεσαζόντων και από τις δύο υποταγές και η *via concilii*, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να συγκληθεί μία Σύνοδος, που θα αποφάσιζε για το μέλλον γενέσθαι.

Καμία από τις τρεις οδούς, ωστόσο, δεν οδήγησε πουθενά, και μάλιστα ο Βενέδικτος ΙΓ' που ήταν θιασώτης της οδού της παραίτησης, μετά το 1394 πρότεινε τη *via discussionis*,

¹⁵⁰ Philip Daileader, «Local Experiences of the Western Schism», σ. 89-121· Howard Kaminsky, «The Great Schism», σ. 678· N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, I, 1896, σ. 112-114.

¹⁵¹ Howard Kaminsky, «The Great Schism», σ. 674-696.

δηλαδή να αναληφθούν πρωτοβουλίες για απευθείας συνομιλίες με τον αντίπαλο πάπα Βονιφάτιο Θ'. Σημειώνουμε επίσης ότι πάντοτε υπήρχε μία τέταρτη οδός, η *via facti*, που ουσιαστικά θα σήμαινε την επικράτηση του ενός με τη δύναμη των όπλων. Η συγκεκριμένη λύση, αν και μπορούσε να τεθεί σε εφαρμογή μόνο από τους κοσμικούς άρχοντες, είχε και εντός των ακαδημαϊκών κύκλων υποστηρικτές. Μετά από περισσότερα από τριάντα χρόνια η *via concilii* κέρδισε έδαφος και η Πίζα επελέγη ως τόπος σύγκλησης μιας Οικουμενικής Συνόδου που θα έθετε τέρμα στο Σχίσμα.¹⁵²

Από τα δύο κονκλάβια του 1378 και τη διαίρεση της Λατινικής Εκκλησίας μέσα σε λίγα χρόνια και μετά από διάφορες προσπάθειες να υπάρξει συμβιβασμός μεταξύ των δύο αντίπαλων στρατοπέδων φτάσαμε στη Σύνοδο της Πίζας, το 1409, όπου αντί να βρεθεί η λύση στο πρόβλημα που ταλάνιζε την Εκκλησία του Αγίου Πέτρου, αυτό μεγεθύνθηκε. Η Σύνοδος της Πίζας συνεκλήθη την ημέρα του Ευαγγελισμού, στις 25 Μαρτίου του 1409. Η άρνηση των δύο αντίπαλων παπών να παραστούν στη σύνοδο που συγκάλεσαν οι καρδινάλιοί τους έφερε την εκλογή ενός τρίτου πάπα. Ο Γρηγόριος ΙΒ' (Angelo Correr), ο οποίος είχε εκλεγεί πάπας της Ρώμης στις 30 Νοεμβρίου 1406, και ο Βενέδικτος ΙΓ' φυσικά δεν αναγνώρισαν τις αποφάσεις της Πίζας, ούτε και τον εκλεγέντα πάπα Αλέξανδρο Ε'.¹⁵³

Ειδικότερα, ο Γρηγόριος ΙΒ' της Ρώμης και ο Βενέδικτος ΙΓ' της Αβινιόν θέλησαν να συναντηθούν στη Σαβόνα της Λιγουρίας, ωστόσο αυτή η συνάντηση δεν έγινε ποτέ, μιας και οι δύο φοβόντουσαν ότι θα μπορούσαν να συλληφθούν από οπαδούς του αντιπάλου τους. Καρδινάλιοι και των δύο αντιπάλων τελικά συναντήθηκαν στην Πίζα και στη Σύνοδο που συγκλήθηκε τέθηκε ο όρος της παραίτησης και των δύο και της εκλογής νέου πάπα. Κανένας από τους δύο δεν εμφανίστηκε στην Πίζα οπότε η σύνοδος καθαίρεσε και τους δύο, στις 5 Ιουνίου 1409, και εξέλεξε ως πάπα τον Έλληνα (γεννηθέντα στην Κρήτη το 1339) Αλέξανδρο Ε'¹⁵⁴ αργότερα τον ίδιο μήνα.¹⁵⁵

Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια τερματισμού του Σχίσματος στην Πίζα οι προσπάθειες εντάθηκαν με αποτέλεσμα να αρχίσουν έντονες διεργασίες για τη σύγκληση μιας νέας Συνόδου στην πόλη Κωνσταντία της Γερμανίας το 1414, μετά από πρωτοβουλία και επιμονή του Γερμανού αυτοκράτορα Σιγισμούνδου να επανενώσει τη Δυτική

¹⁵² Robert N. Swanson, *Universities, Academics and the Great Schism*, Cambridge University Press, New York 1979.

¹⁵³ H. Kaminsky «The Great Schism», σ. 674-696.

¹⁵⁴ Μ. Ρενιέρης, *Ιστορικά μελέται. Ο έλλην πάπας Αλέξανδρος*, Αθήνα 1881· N.B. Tomadakis, «I greci a Milano», στο: *Miscellanea byzantina-neohellenica*, Memor Modena 1972, σ. 69-79.

¹⁵⁵ Hélène Millet, «Les pères du Concile de Pise (1409): édition d'une nouvelle liste», στο: *MEFRM. Moyen-Âge, Temps modernes*, τ. 93, 2 (1981), σ. 713-790.

Εκκλησία. Όταν ο Ιωάννης ΚΓ΄ αντελήφθη ότι δεν πρόκειται να γίνει αποδεκτός ως πάπας αποχώρησε από την πόλη της Κωνσταντίας και αφού τον καταδίκασε η Σύνοδος ανάγκασε και τον Γρηγόριο ΙΒ΄ να παραιτηθεί από τη θέση του. Στη σύνοδο, στις 11 Νοεμβρίου 1417, εξελέγη πάπας ο Μαρτίνος Ε΄, με τον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν απομονωμένο να αρνείται να παραιτηθεί, διατηρώντας τον τίτλο έως τον θάνατό του το 1423.¹⁵⁶

Το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης, από το 1378 έως το 1417, λοιπόν, όρισε την εκκλησιαστική κατάσταση της Λατινικής Εκκλησίας, κυρίως σε διοικητικό επίπεδο. Το εκκλησιαστικό ζήτημα πολύ σύντομα, λοιπόν, έγινε πολιτικό και οι επιλογές των ηγεμόνων για την παπική υποταγή που θα ακολουθούσαν εν πολλοίς σχετίζονταν με τις πολιτικές και διπλωματικές τους ανάγκες. Κατ' αυτόν τον τρόπο λειτούργησε και το Βασίλειο της Κύπρου. Η εξωτερική πολιτική του Βασιλείου και οι διπλωματικές ισορροπίες που έπρεπε να ακολουθηθούν είχαν αλλάξει άρδην από την κατάληψη της Αμμοχώστου το 1374. Η επιλογή του πάπα με τον οποίο θα τασσόταν η Κύπρος έπρεπε λοιπόν να εξυπηρετεί την πολιτική των Λουζινιανών βασιλέων σχετικά με την ανακατάληψη της Αμμοχώστου.

¹⁵⁶ Για τα γεγονότα της Συνόδου της Κωνσταντίας βλ. Anthony Black, «Popes and Councils», στο: *The New Cambridge Medieval History*, τ. VII, (c. 1415–c. 1500), Christopher Allmand (επιμ.), Cambridge University Press, Cambridge 1998, σ. 67-76.

III. Η υποταγή του Βασιλείου της Κύπρου

[...] Είναι βέβαιο ότι στο παρόν σχίσμα ο βασιλιάς και το βασίλειο αυτό υπέρ του Κλήμεντος [Ζ'] και του Αγίου Κολεγίου τάχθηκαν. [...] Αλλά, εξαιτίας του φόβου και ενδεχόμενης βίας από τους Γενουάτες [...] χρειάστηκε να κρατήσουμε μία ουδέτερη στάση και να μην ταχθούμε ούτε με τον ένα ούτε με το άλλο [...].

Έτσι περιγράφει την κατάσταση στην Κύπρο ο Γάλλος Βενεδικτίνος συγγραφέας Honoré Bovet (1345-1410) στο έργο του *Somnium super materia scismatis*, δηλαδή «Όνειρο σχετικά με το ζήτημα του Σχίσματος», που συνέγραψε το διάστημα από τον Αύγουστο έως τον Οκτώβριο του 1394. Πρόκειται για ένα αλληγορικό κείμενο για την κατάσταση της Λατινικής Εκκλησίας την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος και πώς αυτό αντικρίζεται από έναν άνθρωπο της Εκκλησίας.¹⁵⁷

Το έργο του H. Bovet ξεκινάει με τον συγγραφέα να είναι ξαπλωμένος σε ένα κρεβάτι και να προετοιμάζεται για διπλωματική αποστολή σε δώδεκα βασιλείς, μεταξύ αυτών και στον βασιλιά της Κύπρου για την εύρεση λύσης στο πρόβλημα του σχίσματος. Στον συγγραφέα εμφανίζεται μία περίλυπη γυναίκα (δηλ. το Βασίλειο της Κύπρου), η οποία αρχίζει να τού εξιστορεί την τραγική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει, τότε εκείνος τη ρώτησε πώς μπορούσε να τον βοηθήσει. Η γυναίκα δείχνει στον συγγραφέα ένα πολυώροφο κτήριο όπου βρίσκονται όλοι οι φίλοι της και οι γνωστοί της, οι οποίοι την έχουν εγκαταλείψει και παραμελήσει. Τότε ο συγγραφέας αποφασίζει να συνομιλήσει με αυτούς που δεν είναι άλλοι από τους βασιλικούς οίκους της Ευρώπης. Ο συγγραφέας θα συνομιλήσει σταδιακά με τους βασιλείς της Ναβάρρας, της Πορτογαλίας, της Σκωτίας, της Αραγονίας, της Ισπανίας, και της Κύπρου, οι οποίοι έχουν ταχθεί με το μέρος της Αβινιόν, καθώς και με τον βασιλιά της Ουγγαρίας, της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας, της Αγγλίας. Κανείς δεν μπορεί να βοηθήσει και ο ένας τον στέλνει στον άλλο, πάντοτε λέγοντάς του

¹⁵⁷ [...] certum est quod in presenti scismate rex et regnum istud pro domino Clemente et Sancto Collegio fuerant declarati; [...] sed metu et quasi violentia Januensium, [...] oportuit nos saltem ad indifferentiam retroire, sic ut uni nec alteri faveamus [...], Honoré Bovet, «Somnium super materia scismatis», *Annuaire-bulletin de la Société de l'histoire de France*, τ. XXVII (1890), μέρος Β', σ. 226. Ο H. Bovet είχε περιγράψει τη δεινή κατάσταση της Εκκλησίας και στον πρόλογο του έργου του *Arbre des batailles* «Το δέντρο των μαχών», (1386-1389), καθώς και στο *Apparicion de maistre Jehan de Meun* «Η εμφάνιση του δασκάλου Jean de Meun» (1398)· βλ. περισσότερο στο Renate Blumenfeld-Kosinski, *Poets, Saints, and Visionaries*, σ. 133-149· Michael Hanly, «Witness to the Schism: The Writings of Honorat Bovet», στο: *A Companion to the Great Western Schism*, σ. 159-195.

«Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε. Πήγαινε πιο ψηλά».¹⁵⁸ Στη σκηνή που συναντάει τον βασιλιά της Κύπρου Ιάκωβο Α΄ ο Bovet εν πολλοίς περιγράφει την κατάσταση για τη στάση του βασιλείου της Κύπρου στο ζήτημα του Σχίσματος.¹⁵⁹ Η τοποθέτησή του το 1394, έστω και με λογοτεχνικό τρόπο, μοιάζει να συμβαδίζει με όσα μέχρι στιγμής γνωρίζουμε: η Κύπρος, αρχικά τουλάχιστον, δεν τάχθηκε επίσημα με κάποιον από τους δύο πάπες, αν και σιωπηρά είχε ταχθεί με τον πάπα της Αβινιόν, όπως θα φανεί παρακάτω.¹⁶⁰

Το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης του 1378 δημιουργούσε και για την Κύπρο συγκεκριμένα δεδομένα, τα οποία έπρεπε να αντικρίσει με ψύχραιμη ματιά, ζυγίζοντας τα υπέρ και τα κατά της μιας ή της άλλης επιλογής. Το μείζον πολιτικό ζήτημα, που ταλάνιζε το Βασίλειο της Κύπρου την περίοδο που ξέσπασε το Σχίσμα και για πολλά χρόνια μετά, ήταν η απώλεια της Αμμοχώστου, εξαιτίας των γεγονότων του 1374 και την επέμβαση των Γενουατών που ακολούθησε. Η επέμβασή τους δεν ήταν παροδική, και οι Γενουάτες τελικώς κατέλαβαν την πόλη –διατηρώντας την κυριαρχία της έως το 1464– αποστερώντας από το βασίλειο μία από τις πιο σημαντικές πόλεις του. Η υποταγή του βασιλείου, λοιπόν, προς τους πάπες της Αβινιόν, σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της Αμμοχώστου, φαίνεται να ήταν η πιο λογική επιλογή. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο που ξέσπασε το Σχίσμα, στη Γένοβα βρίσκονταν αιχμάλωτοι ο διάδοχος του θρόνου Ιάκωβος Α΄ και άλλοι Κύπριοι ευγενείς, ενώ ο διάδοχος του Ιακώβου, ο γιος του Ιανός, παρέμεινε αιχμάλωτος στη Γένοβα μέχρι το 1392, συνεπώς οι κινήσεις του βασιλείου έπρεπε να είναι προσεκτικές και ισορροπημένες, τουλάχιστον έως τη στιγμή που ο βασιλιάς και ο διάδοχός του θα είχαν σχετική ελευθερία κινήσεων στην πατρίδα τους. Δεν θεωρούμε, λοιπόν, τυχαίο ότι η επίσημη υποταγή του Βασιλείου της Κύπρου στον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο Γ΄ έγινε το 1396, κατά τη διάρκεια κυπριακής διπλωματικής αποστολής στην Ευρώπη, της οποίας ηγήθηκε ο Ιωάννης της Βηρυτού, ανιψιός του βασιλιά Ιακώβου Α΄. Ο

¹⁵⁸ «Non sumus potentes. Altius ascende»· Honoré Bovet, «Somnium super materia scismatis», σ. 221 κ.α.

¹⁵⁹ [...] *certum est quod in presenti scismate rex et regnum istud pro domino Clemente et Sancto Collegio fuerant declarati [...] sed metu et quasi violentia Januensium, [...] oportuit nos saltem ad indifferentiam retroire, sic ut uni nec alteri faveamus [...]*· Honoré Bovet, «Somnium super materia scismatis», σ. 226. Γενικά για το έργο αυτό του Bovet βλ. Renate Blumenfeld-Kosinski, *Poets, Saints, and Visionaries*, σ. 140-147. Στο χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας υπάρχει προσχέδιο των εικόνων του χειρογράφου, όπου ο Ιάκωβος της Κύπρου επρόκειτο να σχεδιαστεί ως *parvus et antiquus, sedens in cathedra dolens*, βλ. περισσότερα στο Gilbert Ouy, «Une Maquette de manuscrit à peintures (Paris, B. N. lat. 14643, ff. 269-283, Honoré Bouvet, Somnium prioris de Sallono super Materia Scismatis, 1394)», *Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot*, Paris 1960, σ. 43-51.

¹⁶⁰ Βλ. Angel Nicolaou-Konnari, «Le roy de Chippre de renon»: The Depiction of Peter I of Lusignan in French Literature» (υπό δημοσίευση), για την εικόνα του Πέτρου Α΄ ως προτύπου του ιδανικού ιππότη και του τέλειου σταυροφόρου βασιλιά στη γαλλική λογοτεχνική παραγωγή του τέλους 14ου και του πρώτου μισού του 15ου αι. ενόψει των προβλημάτων στη Γαλλία που προκαλούσαν ο Εκατονταετής Πόλεμος, το Μεγάλο Σχίσμα, και η ανικανότητα της γαλλικής δυναστείας.

Ιανός, απόγονος και διάδοχος του βασιλιά βρισκόταν πλέον ασφαλής στην Κύπρο, μακριά από τον βασικό αντίπαλο της Κύπρου, τη Γένοβα, αλλά και το Βασίλειο της Γαλλίας θα μπορούσε να ενισχύσει τις προσπάθειες της Κύπρου για ανακατάληψη της Αμμοχώστου. Η στήριξη του πάπα της Αβινιόν πλέον ήταν μονόδρομος.

Ο Βρετανός ιστορικός George Hill επισημαίνει την άποψη του Γερμανού ιστορικού Reinhard, ο οποίος στην ιστορία του για την Κύπρο, τον 18^ο αιώνα, σημειώνει ότι το βασίλειο αρχικά κράτησε αυστηρά ουδέτερη στάση και εν συνεχεία προσχώρησε στο στρατόπεδο του Ουρβανού ΣΤ', λόγω των καλών σχέσεων που ο τελευταίος διατηρούσε με τους Γενουάτες. Ο Hill, ωστόσο, τονίζει: «Αυτό φαίνεται ότι είναι αντιστροφή των γεγονότων». Είναι πιθανόν ότι ο Γερμανός συγγραφέας να είχε υπόψη του τη θέση του Φίλιππου de Mézières, καγκελάρου του βασιλιά Πέτρου Α'. Ο καγκελάριος αρχικά είχε ταχθεί υπέρ της εκλογής του Ουρβανού ΣΤ', επειδή έκρινε την εκλογή του στον παπικό θρόνο ως νόμιμη, αν και στη συνέχεια τάχθηκε υπέρ της απόφασης του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου Ε' να αναγνωρίσει τον Κλήμεντα Ζ'. Η θέση του Reinhard δεν είχε αντίκτυπο στην ιστοριογραφία και ο Hill στη δική του ιστορία την απέρριψε.¹⁶¹

Η γαλλική καταγωγή της βασιλικής οικογένειας των Λουζινιανών της Κύπρου θα ήταν λογικό να ταχθούν με τον Γάλλο πάπα, τον οποίο, όπως είδαμε, υποστήριζε από την πρώτη στιγμή και ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος Ε'. Ωστόσο, η πολιτική, όπως είναι φυσικό, έπαιξε πολύ πιο σημαντικό ρόλο, από τις όποιες εθνικές καταβολές, έτσι η τοποθέτηση του βασιλείου υπέρ μιας δύναμης που θα μπορούσε να αντιταχθεί στην αντίπαλο του βασιλείου, τη Γένοβα, βάρυνε περισσότερο στην επιλογή του βασιλείου.

Αυτό που εν πολλοίς ορίζει και την εκκλησιαστική πολιτική των βασιλέων κατά τη διάρκεια του Σχίσματος λοιπόν είναι η πολύ δύσκολη θέση στην οποία περιήλθε το Βασίλειο της Κύπρου με την απώλεια της Αμμοχώστου το 1374 από τους Γενουάτες. Από το 1374 όλοι βασιλείς είχαν θέσει την ανακατάληψή της στην αιχμή της πολιτικής τους και έτσι κάθε διπλωματική πράξη στη διεθνή σκακιέρα θα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη της αυτόν τον υπέρτατο σκοπό. Ο Πέτρος Β' έλαβε μέρος και στον πόλεμο μεταξύ Γένοβας και Βενετίας, στον λεγόμενο πόλεμο της Chioggia (1378-1381), με την ελπίδα να αποκομίσει όφελος προς την κατεύθυνση ανάκτησης της Αμμοχώστου. Σύμμαχος της Βενετίας σε αυτόν τον πόλεμο ήταν το Μιλάνο, με το οποίο ο Πέτρος Β', θέλοντας να εξασφαλίσει προνόμια από έναν φυσικό εχθρό της Γένοβας, σύναψε διπλωματικούς

¹⁶¹ G. Hill, *History of Cyprus*, III, σ. 1084. Για την άποψη του Reinhard, βλ. Johann Paul Reinhard, *Vollständige Geschichte des Königreichs Cypren*, Erlangen et Leipzig 1766-1768, (1796), τ. 1, σ. 282· N. Jorga, *Philippe de Mézières, et la croisade au XIV siècle*, Libraire Emile Bouillon, Paris 1896, σ. 435-436.

δεσμούς, παίρνοντας ως σύζυγό του τη Valentina, κόρη του ηγεμόνα του Μιλάνου Bernabò Visconti, τον Απρίλιο του 1376. Η συμμαχία που υπεγράφη μεταξύ της Κύπρου και της Βενετίας προνοούσε τη βοήθεια της Γαληνότατης στην Κύπρο για την ανακατάληψη της Αμμοχώστου.¹⁶² Οι Βενετοί, εκπληρώνοντας τη συμφωνία έστειλαν στόλο στην Κύπρο, μεταφέροντας τη βασίλισσα Valentina Bernabò, τον Ιούλιο του 1378, και επιτέθηκαν στην Αμμόχωστο. Η κίνηση αυτή όμως δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, μιας και η επίθεση της Γένοβας στην Chioggia, την πόλη στον κόλπο της Βενετίας ανάγκασε τη Δημοκρατία να πλεύσει στην Αδριατική.¹⁶³

Ο πόλεμος μεταξύ Βενετίας και Γένοβας, έληξε με τη Συνθήκη του Τορίνου, τον Αύγουστο του 1381, από την οποία η Κύπρος δεν ωφελήθηκε, μιας και η Βενετία συμφώνησε να μην προχωρήσει σε καμία ενέργεια που θα μπορούσε να θεωρηθεί φιλική προς την Κύπρο. Η αναφορά που κάνει ο G. Hill για παρέμβαση του Κλήμεντος Ζ΄ το 1381, υπέρ του κλεισίματος της συμφωνίας, υπέρ των συμφερόντων της Κύπρου, με τη βοήθεια και του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου ΣΤ΄ δεν έχει βάση. Ο Άγγλος ιστορικός έχει συγχύσει την ημερομηνία σύνταξης μιας επιστολής, του Φιλίππου de Mézières, σύμβουλο των βασιλέων της Γαλλίας Καρόλου Ε΄ και κατόπιν του διαδόχου Καρόλου ΣΤ΄, και προηγουμένως καγκελάριος της Κύπρου, τη δεκαετία του 1360, προς τον ισχυρό Βενετό έμπορο Φρειδερίκο Cornaro, τον Φεβρουάριο του 1381. Συγκεκριμένα στην επιστολή γίνεται λόγος για προσπάθεια παρέμβασης του Γάλλου βασιλιά, μέσω του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ για ειρήνη μεταξύ Κύπρου και Γένοβας. Όπως σημειώνεται στην επιστολή οι πιο ικανοί από τους καρδινάλιους της παπικής κουρίας θα εκπροσωπούσαν τον βασιλιά, και ο Κλήμης Ζ΄ ζήτησε από τους Γενουάτες να στείλουν πρέσβεις. Ο Mézières υπενθυμίζει στον Cornaro ότι και στο παρελθόν ο βασιλιάς Κάρολος Ε΄ της Γαλλίας τον είχε εμπιστευτεί και είχε υπάρξει δύο φορές απεσταλμένος του, μία στον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ στην Αβινιόν και μία ενώπιον του ηγεμόνα του Μιλάνου Bernabò για να κλείσει συμφωνία ειρήνης μεταξύ Κύπρου και Γένοβας. Σύμφωνα με την επιστολή στη Γένοβα προσφέρθηκε το ποσό των 100.000 φλορινιών εν ονόματι του βασιλιά της Γαλλίας, που οι Γενουάτες αρνήθηκαν, όπως απέρριψαν και υψηλότερο ποσό, που ξεπερνούσε τις 500.000 φλορίνια. Ωστόσο, ο Άγγλος ιστορικός συγχέει τα γεγονότα που περιγράφονται στην επιστολή με την

¹⁶² S.A. Epstein, *Genoa and the Genoese 958-1528*, North Carolina, 1996, pp. 238-241.

¹⁶³ P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του Μεσαιωνικού Βασιλείου», στο: *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ΄, Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 1995, σ. 129-133· Sharon Dale, «Contra damnationis filios: the Visconti in Fourteenth-Century Papal Diplomacy», *Journal of Medieval History*, τ. 33 (2007), σ. 26· Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 371-373.

ημερομηνία σύνταξής της. Καμία τέτοια παρέμβαση, λοιπόν, δεν υπήρξε από πλευράς Γαλλίας ή του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν.¹⁶⁴

Εντός του βασιλείου οι συνέπειες του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητές, χωρίς ωστόσο να έχουμε ξεκάθαρη τοποθέτηση της κοσμικής ηγεσίας, παρά μόνο ισχυρές ενδείξεις, για την προτίμηση προς τον πάπα της Αβινιόν. Η προτίμηση αυτή μπορεί να διαφανεί αρχικά από την πληρωμή των συνήθων υποχρεώσεων των επισκόπων προς τον πάπα της Αβινιόν. Οι επίσκοποι ευρισκόμενοι στην Κύπρο, διά αντιπροσώπου τακτοποιούσαν τις εν λόγω υποχρεώσεις προς το παπικό ταμείο της Αβινιόν, όπως φαίνεται και από την υπόσχεση που έδωσε ο επίσκοπος Πάφου, διά του αντιπροσώπου του, το 1379, για την καταβολή των χρημάτων που όφειλαν να πληρώσουν (*servitia communia* και *servitia minuta*).¹⁶⁵

Παρομοίως στο *Χρονικό* του Λεόντιου Μαχαιρά εμφανίζεται και ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Παλουγγέρ, τον οποίο θα πρέπει να ταυτίσουμε με τον Βερεγγάριο (1376-1382), ο οποίος τέλεσε την τελετή του καθαγιασμού του νέου βασιλικού παλατιού μετά από αίτηση του ίδιου του βασιλιά Πέτρου Β΄ το 1377-78.¹⁶⁶ Για τον Βερεγγάριο γνωρίζουμε ότι είχε περάσει στην υποταγή του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν, μιας και στον Βερεγγάριο ο πάπας του είχε ζητήσει να παρέμβει εναντίον των οπαδών του Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης στις 24 Απριλίου 1382.¹⁶⁷

Έχουμε, επίσης, πληροφορίες για την καθαίρεση οπαδών του Ουρβανού από διάφορες εκκλησιαστικές θέσεις και αξιώματα στην Κύπρο από τους πάπες της Αβινιόν, ήδη δύο χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης (1380). Για παράδειγμα ο Grimaldus Romanis de Auximio απώλεσε τη θέση κανονικού της Λευκωσίας, στις 28 Αυγούστου 1380, το οποίο δόθηκε στον Ιωάννη de San Martin, εκλεκτό του πάπα της Αβινιόν Κλήμεντα Ζ΄ και γραφέα του.¹⁶⁸ Επιπλέον, έχουμε και την εκδήλωση προτίμησης, από πολύ νωρίς, προς τον πάπα της Αβινιόν και από μέλη του κανονικού κλήρου, όπως οι μοναχές των μονής των Κλαρισών La Cava στη Λευκωσία. Με δύο επιστολές τους, τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο του 1383, αποτάθηκαν στον πάπα της Αβινιόν με δύο επιστολές τους σχετικά με

¹⁶⁴ M. Balard, «Les républiques maritimes italiennes», στο: *Philippe de Mézières and His Age. Piety and Politics in the Fourteenth Century*, Renate Blumenfeld-Kosinsky, Kiril Petkov (εκδ.), Brill, Leiden-Boston 2012, σ. 278-279· G. Hill, *History of Cyprus*, III, σ. 426-428· N. Jorga, *Philippe de Mézières*, σ. 425.

¹⁶⁵ *Παράρτημα*, Αβ. α-2 - 2/4/1379.

¹⁶⁶ Στις άλλες χρονογραφικές πηγές δεν αναφέρεται το όνομα αυτό. Επίσης, μόνο σε ένα χειρόγραφο από τα τρία που διασώζουν το *Χρονικό* του Μαχαιρά γίνεται αναφορά στο όνομα και στην τελετή στην οποία θα προΐστατο. «Καὶ ἀπὸ τὸν πόθον ὁ ρήγας ἐπῆρεν τὸν ἀρχιεπίσκοπον ὀνόματι Παλουγγέρ νὰ εὐλογῆσῃ τὸν θεμέλιον», Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 411, στ. 30-31.

¹⁶⁷ *Παράρτημα*, Αβ. α-27 - 24/4/1382.

¹⁶⁸ *Παράρτημα*, Αβ. α-22 - 28/8/1380.

ζητήματα της μονής τους.¹⁶⁹ Μία παρόμοια περίπτωση έχουμε και με τον πρεσβύτερου Γουλιέλμο Parineti, για τον οποίο ο βασιλιάς Πέτρος Β΄, πριν από τον θάνατό του, τον Οκτώβριο του 1382, αιτήθηκε προσωπικά προς τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄.¹⁷⁰

Η βασίλισσα Ελεονόρα, χήρα του Πέτρου Α΄, και μητέρα του βασιλιά Πέτρου Β΄, που από το 1380 ζούσε στο βασίλειο της Αραγονίας, προστατευόμενη του θείου της βασιλιάς Πέτρος Δ΄ της Αραγονίας, αρχικά στην πόλη της Valls και αργότερα στη Βαρκελώνη, έως τον θάνατό της,¹⁷¹ σε συνεργασία με τον θείο της βασιλιά Πέτρο Δ΄ της Αραγονίας ενεπλάκη στο δυναστικό ζήτημα της Κύπρου, μετά τον θάνατο του γιου της Πέτρου Β΄. Ο βασιλιάς Πέτρος Δ΄, το 1383, με επιστολή του στον πάπα της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄, ζήτησε να μην προχωρήσει στην έκδοση ειδικής άφεσης για ομαιμοσύνη στη Μαργαρίτα, κόρη της Ελεονόρας, και στον νεαρό Ιάκωβο, γιο του πρίγκιπα Ιωάννη, μεγαλύτερου αδελφού του μετέπειτα βασιλιά Ιακώβου, εναντίον της θέλησης του βασιλιά της Αραγονίας, καθώς και της βασίλισσας Ελεονόρας.¹⁷² Η βασίλισσα Ελεονόρα, αν και μακριά από το νησί δύο φορές απευθύνθηκε στον Κλήμεντα Ζ΄, μία στις 28 Φεβρουαρίου 1388 για να τις παραχωρηθούν διάφορα προνόμια (φορητό Άγιο Βήμα, κ.λπ.) και ακόμη μία το 1392, προκειμένου να της δοθεί άδεια επίσκεψης στους Αγίους Τόπους. Εκ μέρους της Ελεονόρας απευθύνθηκε στον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄ το 1402 η βασίλισσα της Αραγονίας Μαρία de Luna (1358-1406), σύζυγος του βασιλιά Μαρτίνου Α΄ (1396-1410).

Ο R. de Collenberg σημειώνει ότι η βασίλισσα απευθύνθηκε στον πάπα Βονιφάτιο Θ΄ της Ρώμης, πράγμα που δεν μας βρίσκει σύμφωνους, δεδομένου ότι η Ελεονόρα ήταν συγγενής του πάπα Βενέδικτου ΙΓ΄, και μάλιστα την ίδια περίοδο απευθυνόταν σε αυτόν για διάφορα ζητήματα. Στον Mas Latrie όπου δημοσιεύεται η επιστολή δεν αναφέρει τον παραλήπτη.¹⁷³ Έμμεση σχέση της Ελεονόρας στα κυπριακά εκκλησιαστικά πράγματα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είναι και η παραχώρηση θέσεων σε τρία πρόσωπα από την περιοχή της Καταλονίας, πριν και μετά τη μετάβασή της βασίλισσας εκεί. Συγκεκριμένα πρόκειται για τον κανονικό της επισκοπής του Urgell Ιωάννη de Populo, στον οποίο

¹⁶⁹ Παράρτημα, Αβ. α-62 - 18/10/1383, α-63 - 11/11/1383.

¹⁷⁰ Η πληροφορία για την ανάμιξη της Πέτρου Β΄ στο ζήτημα παραχώρησης των αξιωμάτων στον Γουλιέλμο Parineti (τον συναντάμε και ως κανονικό της Ρόδου· βλ. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-349, Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 315) που μας παρέχει ο R. de Collenberg σε δύο εργασίες του δεν κατέστη δυνατόν να επιβεβαιωθεί. Μάλιστα, και στις δύο εργασίες η αρχαιακή παραπομπή είναι διαφορετική, στο «Le royaume et l'Église de Chypre» ως Reg. Aven. 227, f. 558, και στο «Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnées dans le Registres du Vatican, (1378-1471)», *Μελέται και υπομνήματα*, τ. 1 (1984), σ. 525 με την ένδειξη Reg. Aven. 229, f. 558, ωστόσο, δεν κατέστη δυνατόν να ανευρεθεί σε κανένα από τα δύο *Registra*· βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 680· idem, «Prosopographie».

¹⁷¹ G. Hill, *History of Cyprus*, III, σ. 425-427.

¹⁷² Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 770-771.

¹⁷³ R. de Collenberg, «Royaume et l'Église de Chypre», σ. 698· Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 797.

παραχωρήθηκε η θέση του δεκανού της αρχιεπισκοπής της Λευκωσίας το 1380. Μία ακόμη περίπτωση είναι αυτή που είχε να κάνει με τη θέση κανονικού στον ακόλουθο (*acolytus*) του Αγίου Ιωάννη του Perpignan, της επισκοπής της Elne στη Γαλλία, Αρνάλδο Patani, στις 14 Ιουνίου 1382 και η παραχώρηση επίσης θέσης κανονικού και των εισοδημάτων που απορρέουν από την Εκκλησία της Urgell στον Γουλιέλμο More, της επισκοπής της Elne, τον Ιανουάριο του 1383, μιας και δεν μπορούσε να λάβει το εισόδημα από τη θέση του κανονικού στην επισκοπή της Αμμοχώστου.¹⁷⁴

Με την κατάκτηση της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες ο επίσκοπος της πόλης πλέον δεν θα μπορούσε να ελεγχθεί από τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, αλλά ούτε και από τον εκάστοτε βασιλιά. Η στάση της Γένοβας υπέρ του πάπα της Ρώμης Ουρβανού ΣΤ΄ ουσιαστικά σήμαινε και ανάλογη στάση στην υπό κατοχή Αμμόχωστο. Σύμφωνα, μάλιστα, και με τις παπικές επιστολές που έχουμε στη διάθεσή μας οι πάπες της Ρώμης φροντίζουν για ζητήματα της Αμμοχώστου και τα πρόσωπα που ορίζονται επίσκοποι στην πόλη κατάγονται από τη Γένοβα, ενώ ελάχιστες επιστολές αφορούν άλλα ζητήματα. Όπως αναφέρθηκε η Αμμόχωστος και οι τρόποι ανακατάληψής της θα γίνουν το βασικότερο διπλωματικό ζήτημα του Βασιλείου για τις επόμενες δεκαετίες για όλους σχεδόν τους Κύπριους βασιλείς.

Περαιτέρω επιπλοκή δημιουργήθηκε με τον θάνατο του βασιλιά Πέτρου Β΄, σε πολύ νεαρή ηλικία, ο οποίος έφερε το βασίλειο σε πολύ δύσκολη κατάσταση. Ο Ιάκωβος, αδελφός του Πέτρου Α΄, είχε μεταφερθεί στη Γένοβα ως όμηρος δυνάμει της συμφωνίας του Πέτρου Β΄ με τους Γενουάτες από το 1374. Συνεπώς το βασίλειο παρέμενε ακέφαλο και για την πλήρωση του θρόνου θα έπρεπε να συγκατανεύσει η Γένοβα, όπου βρισκόταν σε περιορισμό ο τελευταίος επιζών γιος του βασιλιά Ούγου Δ΄ και θεϊός του Πέτρου Β΄, ο Ιάκωβος. Η Υψηλή Αυλή, το ανώτατο δικαστικό και διοικητικό σώμα του βασιλείου, που αποτελείτο από τους ευγενείς, μετά τον θάνατο του βασιλιά Πέτρου, όρισε τον στρατιωτικό αξιωματούχο (τουρκοπουλιέρη) Ιωάννη de Brie επικεφαλής ενός συμβουλίου αντιβασιλείας έως την επιστροφή του Ιακώβου, τον οποίο είχε εκλέξει βασιλέα.¹⁷⁵ Στη Γένοβα ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις προκειμένου ο Ιάκωβος, μαζί με την οικογένειά του, να επιστρέψουν στην Κύπρο ως βασιλιάς. Στις 19 Φεβρουαρίου 1383 η Γένοβα και ο Ιάκωβος κατέληξαν σε συμφωνία, με την οποία τον αναγνώρισαν ως βασιλιά, και με την οποία η Αμμόχωστος και η περιοχή γύρω από αυτή σε απόσταση δύο λεύγες

¹⁷⁴ Παράρτημα, Αβ. α-11 - 8/3/1380, α-37 - 14/6/1382, α-41 - 11/1/1383.

¹⁷⁵ P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του Μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 135 · G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 432.

παραχωρήθηκαν στη Γένοβα. Συμφωνήθηκε επίσης να καταβληθεί ποσό 852.000 φλορινιών στη Μαονα για περίοδο δέκα ετών, καθώς και εμπορικά προνόμια στην Κύπρο. Στο νησί η συμφωνία επιστροφής του Ιακώβου δεν φαίνεται να έγινε δεκτή από τους ιππότες, και κύριος αντίπαλος αυτής αναδείχθηκαν τα αδέρφια ιππότες Perot και Wilmot de Montolif. Οι Γενουάτες το καλοκαίρι του 1383 μετέφεραν τον βασιλιά και την οικογένειά του, πλην του γιου του Ιανού, στην Κύπρο, όπου όμως δεν έγιναν δεκτοί. Οι Γενουάτες τότε αποφάσισαν να επιστρέψουν πίσω στη Γένοβα μαζί με τους επίσημους επιβάτες τους. Η αλλαγή στάσης του Συμβουλίου της αντιβασιλείας, το 1384, τελικά έδωσε το πράσινο φως για την επιστροφή του Ιακώβου και της συζύγου του στην Κύπρο, ως βασιλικό ζεύγος. Η Γένοβα απέδειξε ότι δεν θα έχανε την ευκαιρία να επιβάλει τον Ιάκωβο Α΄ άρα και τη συμφωνία της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1383. Ο δε Ιάκωβος θα παρέμενε υπόχρεος προς τη Γένοβα, όπως αυτό μπορούσε να την ωφελήσει. Τελικά, τα δύο αδέρφια και υποκινητές της άρνησης της επιστροφής του Ιακώβου φυλακίστηκαν και τελικά εκτελέστηκαν. Η επιστροφή πλέον του Ιακώβου ως βασιλιά ήταν ανοικτή. Επέστρεψε στην Κύπρο τον Οκτώβριο του 1385.¹⁷⁶

Όσον αφορά την ενθρόνιση του Ιακώβου διαθέτουμε την πληροφορία ότι για το ποσό των 30.000 χρυσών δουκάτων η ενθρόνιση του Ιακώβου Α΄, το 1385, έγινε από μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, τον Παύλο Παλαιολόγο Τάγαρι. Ο Παύλος Παλαιολόγος Τάγαρις (1320 ή 1340 – μετά το 1394) ήταν βυζαντινής καταγωγής και ο πάπας Ουρβανός ΣΤ΄ της Ρώμης τον ονόμασε Λατίνο πατριάρχη Κωνσταντινούπολης πριν από τις 4 Μαρτίου του 1380, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Τάγαρις σε έγγραφο δωρεάς του προς την πόλη της Αγκόνας.¹⁷⁷ Στο *Chronique du Religieux* αναφέρεται συγκεκριμένα: «έως που έφτασε στην Κύπρο, όπου ξεκίνησε την απάτη. Τότε ώστε από την αρχή [...] ο βασιλιάς του νησιού τότε ενθρονίστηκε από τον ψεύτικο πατριάρχη [...], και από αυτόν το βασιλικό χρίσμα έλαβε, σύμφωνα με το ελληνικό έθιμο, και αυτός 30.000 χρυσά πήρε».¹⁷⁸ Το

¹⁷⁶ P.W. Edbury, «Πολιτική ιστορία του Μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 135-137· C. Schabel, «Like God from Heaven, But They Don't Call Him King. The Rebellion against James I of Cyprus», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, τ. 43, (2013), σ. 379-392.

¹⁷⁷ D. Nicol, «The Confessions of a bogus Patriarch: Paul Tagaris Palaiologos, Orthodox Patriarch of Jerusalem and Catholic Patriarch of Constantinople in the fourteenth century», *The Journal of Ecclesiastical History*, τχ. 21 (4), (1970), σ. 293· Joseph Gill, «Paul Palaeologus, Patriarch of Jerusalem and Constantinople», *Orientalia christiana periodica*, τ. 34 (1968), σ. 129-132· Alice-Mary Talbot, «Tagaris, Paul Palaiologos», Alexander Kazhdan (εκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford - New York 1991, σ. 2006· Loenertz Raymond-Joseph, «Cardinale Morosini et Paul Paléologue Tagaris, patriarches, et Antoine Ballester, vicaire du Papae, dans le patriarcat de Constantinople (1332-34 et 1380-87)», *Revue des études byzantines*, τ. 24, (1966), σ. 224-256· G. Fedalto, *La chiesa latina*, σ. 478.

¹⁷⁸ «*Usque Cyprum navigavit, ubi fraudis primicias non in vanum statuit experiri. Nam, ut de novo res contingent, rex insule nundum adhuc coronatus fixtum patriarcham honorifice excepit, et ab eo unctionem*

ζήτημα της πληρωμής του ιεράρχη από τον βασιλιά, μια ασυνήθιστη πράξη, με το εξαιρετικά υψηλό μάλιστα ποσό που αναφέρεται ξενίζει ιδιαίτερα και εξ αρχής μας κάνει να αμφισβητούμε για την ορθότητα της πληροφορίας. Ο Λεόντιος Μαχαιράς στο *Χρονικό* του αναφέρει απλώς: «Καὶ τᾶπισα ἐστέψαν τον εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ,απε΄ Χριστοῦ», χωρίς καμία άλλη λεπτομέρεια. Το ενδιαφέρον έγκειται ότι και αυτή η αναφορά, αν και είχε ήδη από τον G. Hill επισημανθεί η ιστορική της αδυναμία να επιβεβαιωθεί, ωστόσο, αναφέρεται ακόμα και στη σύγχρονη βιβλιογραφία, όπως για παράδειγμα στο κεφάλαιο για τη Λατινική Εκκλησία στην έκδοση του Παπαδόπουλλου, από τον G. Fedalto, το 1995.¹⁷⁹

Ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Βερεγγάριος, από την εποχή που ξέσπασε το Σχίσμα το 1378, ήταν ακόμα εν ζωή μέχρι τον Απρίλιο του 1382 (πέθανε το διάστημα Απρίλιος 1382 και Μάιος του 1383),¹⁸⁰ οπότε και ονομάστηκε ο επόμενος αρχιεπίσκοπος από τον πάπα της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄ της Αβινιόν, ο Βενετός Ανδρέας Michiel,¹⁸¹ ενόσω ο Ιάκωβος βρίσκεται ακόμη στη Γένοβα. Από πλευράς του πάπα της Ρώμης Ουρβανού ΣΤ΄ γνωρίζουμε ότι είχε ορίσει αρχιεπίσκοπο τον Γενουάτη Λουκίνο Adorno, αδελφό του τρισάκις δόγη της Γένοβας, του Antoniotto Adorno (α΄ 1384-1390, β΄ 1391-1392, γ΄ 1394-1396).¹⁸² Ο Λουκίνος, όμως, γνωρίζουμε ότι την περίοδο της ενθρόνισης του Ιακώβου βρισκόταν στη Γένοβα.¹⁸³ Συνεπώς, μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση εργασίας ότι ο αρχιεπίσκοπος που ενθρόνισε τον βασιλιά Ιάκωβο Α΄, μετά την επιστροφή του στην Κύπρο τον Απρίλιο του 1385 ήταν ο Ανδρέας, ο άνθρωπος του Κλήμεντος Ζ΄, ο οποίος πολύ πιθανόν να είχε φτάσει στην Κύπρο και να είχε αναλάβει τα καθήκοντά του. Φυσικά, δεν αποκλείεται την ενθρόνιση να τέλεσε ένας οποιοσδήποτε άλλος ιεράρχης, όπως συνέβη με την περίπτωση του Ιανού και την ενθρόνισή του από τον αρχιεπίσκοπο Ταρσού (βλ. παρακάτω).

Σημαντική πληροφόρηση σχετικά με την τοποθέτηση του Βασιλείου αντλούμε και από παπική επιστολή του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν του 1382, όταν αυτός ζήτησε από

regalem more Greco suscipiens, eidem triginta milia aureorum liberaliter donavit». Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422, L. Belaguet (εκδ.), Paris 1839, σ. 636.

¹⁷⁹ Ο G. Hill αναφέρει την πληροφορία του *Χρονικού*, εν τέλει όμως θεωρεί ότι είναι επινόηση του ίδιου του Ταγάρι. Βλ. G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 435· G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία στην Κύπρο», σ. 706-707.

¹⁸⁰ *Παράρτημα*, Αβ. α-27 - 24/4/1382, α-43 - 25/5/1383.

¹⁸¹ *Παράρτημα*, Αβ. α-43, 44 - 25/5/1383.

¹⁸² S.A. Epstein, *Genoa and the Genoese*, σ. 238, 242-250.

¹⁸³ Ο Λουκίνος Adorno το 1395 ορίστηκε και επίσκοπος Αμμοχώστου, σύμφωνα με το Μεγάλο Βιογραφικό Λεξικό των Ιταλών, βλ. Giuseppe Oreste, «Luchino Adorno», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 1 (1960), ενώ σύμφωνα με τον Rudt de Collenberg ο επίσκοπος Luchino είναι ο αρχιδιάκονος της επισκοπής Luchino Cigalla, επίσης Γενουάτης, ο οποίος κατέχει τη θέση το 1391· L. Tacchella, *Il pontificato di Urbano VI*, σ. 53, 63.

τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Βερεγγάριο και τους υποκείμενους επισκόπους να αναλάβουν δράση εναντίον του Ιωάννη Fardin επισκόπου της Cerenza στη νότια Ιταλία, τον Απρίλιο του 1382, ο οποίος βρίσκεται στην Κύπρο. Διαβάζουμε στην επιστολή: «Στο βασίλειο της Κύπρου μερικά πρόσωπα, κληρικοί αλλά και λαϊκοί, προσχώρησαν, και ακόμα και σήμερα συνεχίζουν να το πράττουν, στον Βαρθολομαίο, πρώην αρχιεπίσκοπο του Μπάρι, παρέχοντας του βοήθεια και διευκολύνσεις».¹⁸⁴

Από μια άλλη άποψη, η παρουσία του Ιωάννη Fardin στην Κύπρο έχει ιδιαίτερη αξία, αφού μας δείχνει ότι στο νησί υπήρχαν μερικά μόλις χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης εκκλησιαστικοί και λαϊκοί κύκλοι που υποστήριζαν τον πάπα της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄. Ο Ιωάννης Fardin ήταν μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, ανήκε στο τάγμα των Δομινικανών επαιτών και το 1370 ονομάστηκε επίσκοπος Κωρύκου, της πόλης στην Κιλικία της Μ. Ασίας, που οι κάτοικοί της οικειοθελώς την έθεσαν υπό την προστασία του βασιλιά Πέτρου Α΄ το 1359. Στις 22 Δεκεμβρίου 1372, ο Ιωάννης Fardin μετατέθηκε στην επισκοπή της Cerenzia της νότιας Ιταλίας (Gerentinum), και πέθανε πριν από το 1391, οπότε και στην επισκοπή της Cerenzia τοποθετήθηκε ένας Ούγος, αφού αναφέρεται ότι η εκλογή του έγινε λόγω του θανάτου του Ιωάννη *per obitum Ioannem*.¹⁸⁵ Ο Ιωάννης ανήκε πιθανώς στην κυπριακή οικογένεια Fardin από την Αμμόχωστο. Το 1370 συναντάμε κάποιον Στέφανο Fardin, ο οποίος είχε σταλεί στον σουλτάνο των Μαμελούκων, ως εκπρόσωπος του βασιλιά Πέτρου Β΄.¹⁸⁶ Αυτός ο Στέφανος ήταν γιος του Βαρθολομαίου Fardin, ιπότη από την Αμμόχωστο.¹⁸⁷

Οποσδήποτε η δραστηριοποίηση του επισκόπου Ιωάννη στην Κύπρο εκείνη την περίοδο δεν είναι άσχετη με τις κινήσεις των Ιωαννιτών Ιπποτών. οι οποίοι φαίνεται ότι επιθυμούν το νησί της Κύπρου να συνταχθεί με τον πάπα Ουρβανό ΣΤ΄,¹⁸⁸ και για το λόγο αυτό μάλιστα ο εκπρόσωπος του Τάγματος στην Κύπρο, ο Γεώργιος di Ceva, προσπάθησε να ενισχύσει το κλίμα υπέρ του Ουρβανού ΣΤ΄. Ο εν λόγω Γεώργιος ήταν κάτοχος του φέουδου της Αψιού (Arson), βόρεια της Λεμεσού και τον Μάρτιο του 1378 γνωρίζουμε

¹⁸⁴ Παράρτημα, Αβ. α-27 - 24/4/1382.

¹⁸⁵ K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 210, 261· G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, II, σ. 97.

¹⁸⁶ [...] και έβαλεν δύο μαντατοφόρους τόν σῖρ Τοῦμας τε Ρρᾶς και τόν σῖρ Σηῆνην τόν Φάρδην [...]. βλ. Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 233, στ. 12-14.

¹⁸⁷ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, u-166, v-232, w-37, 161, 175· Jean Richard, «Le royaume de Chypre», σ. 503· K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 210, 261· G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, II, σ. 97.

¹⁸⁸ Anthony Luttrell, «Sugar and Schism: the Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386», *The Hospitaller state on Rhodes*, 1999, σ. 157-166· idem, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», *ibidem*, σ. 1-20· Antony Luttrell, «Intrigue, schism, and violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377-1384», στο: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291-1440*, Variorum Reprints, Ashgate 1978, σ. 30-48.

ότι βρισκόταν στην Κύπρο.¹⁸⁹ Από το 1383 ο Γεώργιος είχε οριστεί από τον πάπα Ουρβανό ΣΤ΄ διαχειριστής της κομανταρίας των Ιωαννιτών αλλά και ολόκληρου του νησιού. Ο Ιωαννίτης Ceva (βλ. παρακάτω) ισχυριζόταν ότι «γνώριζε αρκετούς ουρβανιστές στο νησί», συνεπώς δεν κάνει εντύπωση ότι όταν ο Κλήμης Ζ΄ της Αβινιόν έμαθε ότι στην Κύπρο υπάρχουν εστίες ουρβανιστών να ήθελε να επέμβει ώστε να ελέγξει την κατάσταση. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι επικεφαλής αυτών ήταν ο Ιωάννης Fardin.¹⁹⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το ότι η παρουσία των οπαδών του Κλήμεντος στην Κύπρο ήταν προφανώς αρκετά εμφανής, αφού, όπως αναφέρθηκε, στη δίκη του Ribaldo Vagnone, τον Οκτώβριο του 1384, ο Γεώργιος de Ceva έλαβε μεν τη διαχείριση της κομανταρίας με σχετικά επιβεβαιωτικά έγγραφα του Ουρβανού ΣΤ΄, αλλά δεν τα παρουσίαζε ανοικτά, ακριβώς επειδή φοβόταν τους υποστηρικτές του Κλήμεντος Ζ΄ που υπήρχαν στο νησί.¹⁹¹

Το σχέδιο προσέλευσης των Ιπποτών της Ρόδου με το μέρος του Ουρβανού ΣΤ΄, του πάπα της Ρώμης, τελικά απέτυχε, και οποιεσδήποτε άλλες κινήσεις στην Κύπρο δεν προχώρησαν. Ο Γεώργιος de Ceva, εκ των πραγμάτων ευέλικτος στις κινήσεις του, στις 20 Οκτωβρίου έλαβε από τον μεγάλο μάγιστρο Fernandez de Heredia, ο οποίος ήταν με το πλευρό του Βενέδικτου ΙΓ΄ και διέμενε στην Αβινιόν, την Κομανταρία της Κύπρου, την οποία διοικούσε τουλάχιστον μέχρι το 1401.¹⁹²

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε τα σχετικά με τον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα Michiel και την κυπριακή του ιστορία διαθέτουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες από μία παπική επιστολή του 1388, που πιθανόν να επιβεβαιώνουν ότι ο Ανδρέας έφθασε στην Κύπρο. Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω επιστολή μάς πληροφορεί για την περίπλοκη εσωτερική κατάσταση στην Εκκλησία και την αντιδικία που είχε προκύψει για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο¹⁹³ και απ' ό,τι φαίνεται σε αυτή τη διαμάχη ενεργό ρόλο είχε και ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄. Συγκεκριμένα, το έγγραφο απευθύνεται στον πατριάρχη Ιεροσολύμων και παπικό απεσταλμένο (*legato*) στην Ανατολή Aymon Séchal και με αυτό ο πάπας Κλήμης Ζ΄ της Αβινιόν ζήτησε από τον πατριάρχη να διερευνήσει το ζήτημα που έχει προκύψει με τον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα Michiel, ο οποίος είχε ζητήσει να παραιτηθεί από τη θέση του, με αντάλλαγμα ένα ποσό από τα εισοδήματα της Λευκωσίας. Αυτά τα

¹⁸⁹ Anthony Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus: 1310-1378», στο: *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Variorum, Aldershot, 1992, IX, σ. 173.

¹⁹⁰ AOM, κώδ. 24, αρ. 10. Anthony Luttrell, «Intrigue», σ. 42-44.

¹⁹¹ AOM, κώδ. 24, αρ. 10 [...] Item in eadem credentia continebatur quod idem Bartholomeus non male contentaretur de eodem fratre Georgio eo quod auctoritate litterarum ipsius Bartholomei possessionem dicte preceptorie adeptus non fuerat patenter, quia timebat illos de insula qui tenent partem prefati domini nostri pape Clementis [...].

¹⁹² A. Luttrell, «Intrigue», σ. 77.

¹⁹³ Παράρτημα, Αβ. α-12ο - 16/3/1388.

χρήματα έπρεπε να τα συγκεντρώσει ο επονομαζόμενος αβάς της μονής των Βενεδικτίνων La Cava, της επισκοπής του Σαλέρνο, Θωμάς. Σύμφωνα με την επιστολή, το ζήτημα είχαν ερευνήσει προηγουμένως τρεις ανώτατοι ιεράρχες, ο Πέτρος Corsini, καρδινάλιος-επίσκοπος του Πόρτο (1374-1406), ο καρδινάλιος πρεσβύτερος του Αγίου Μάρκου Πέτρος Amiehl de Brénac (1379-1389), και ο Ούγος ή Ουγονέρος de Saint-Martial (1361-1403), διάκονος-καρδινάλιος της Santa Maria in Porticu. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται στην παπική επιστολή, ο Αντρέας, ενώ είχε δηλώσει ότι επιθυμεί να παραιτηθεί, μετά από λίγο άλλαξε γνώμη και ζήτησε να παραμείνει στη θέση του. Ο πάπας παρέπεμψε το ζήτημα στον πατριάρχη Αιγυπτου και η υπόθεση προχώρησε έτσι που νέος αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας διορίστηκε ο αβάς Θωμάς, λαμβάνοντας μάλιστα και τέσσερεις χιλιάδες χρυσά δουκάτα. Η ρήτρα που αναφέρεται στο έγγραφο ωστόσο βρίσκεται σε σημείο της επιστολής που έχει διαγραφεί από τον αντιγραφέα της, πιθανόν λόγω της ακυρότητάς της.¹⁹⁴

Αργότερα, από επιστολή του 1391, που εστάλη από τον πάπα της Ρώμης Βονιφάτιο Θ' και αφορούσε ζήτημα ανέγερσης παρεκκλησίου στη Λευκωσία, από τα αδέρφια Νικόλαο και Φραγκίσκο Mussi, Γενουάτες γνωρίζουμε ότι υπήρχαν ουρβανιστές στο νησί, που όμως αντιμετώπιζαν προβλήματα. Συγκεκριμένα, τα δύο αδέρφια συγκεκριμένα που κατοικούσαν για πολύ καιρό στην Κύπρο, όπως σημειώνεται στη διαθήκη τους (*in regno Cipri longo tempore residerant et habitabant*) είχαν συμπεριλάβει την επιθυμία τους να ανεγερθεί στην πόλη παρεκκλήσιο, το οποίο προικοδότησαν επαρκώς. Ωστόσο, ο εκτελεστής της διαθήκης Elianus de Camillo, όπως είχε αναφέρει στον πάπα Ουρβανό ΣΤ' της Ρώμης, δεν μπόρεσε να προχωρήσει σύμφωνα με την επιθυμία των αδελφών, μιας και στην πόλη, άρα και στο βασίλειο, ο ηγεμόνας είχε προχωρήσει στην υποταγή του Κλήμεντος Ζ' της Αβινιόν. Διαβάζουμε στην επιστολή: [...] *ο κοσμικός άρχων τότε [...] είχε προσχωρήσει στον Κλήμεντα Ζ'.*¹⁹⁵ Η αναφορά στον κοσμικό άρχοντα μπορεί να δείχνει είτε τον Πέτρο Β', ο οποίος απεβίωσε το 1382, είτε τον Ιάκωβο Α', ο οποίος έφθασε στην Κύπρο τον Απρίλιο του 1385. Ο διαχειριστής είχε επικοινωνήσει με τον πάπα Ουρβανό, άρα πριν από τον Οκτώβριο του 1389, οπότε και απεβίωσε.

Συνεπώς οι διαθέσεις τους, αν και σιωπηρά, είχαν διαφανεί για το προς τα πού έκλινε το Βασίλειο και για τούτο τον λόγο πάρθηκε η απόφαση να προχωρήσει η ανέγερση του

¹⁹⁴ Παράρτημα, Αβ. α-120 - 16/3/1388.

¹⁹⁵ Παράρτημα, Ρώμη β-5 - 2/6/1391, [...] *qui dominum temporale tunc tenuerat in civitate predicta perditionis alumno Roberto olim basilice Duodecim Apostolorum presbitero cardinali tunc et nunc antipape, qui se Clementem VII ausu sacrilego nominare tunc presumebat – ut presumit – notorie adhebebat [...].*

παρεκκλησίου στη Γένοβα. Επειδή, όμως, η επιθυμία των αδελφών δεν είχε προχωρήσει προς αυτή την κατεύθυνση ακόμα, ο επόμενος διαχειριστής της διαθήκης και εκπρόσωπος του νεκρού πλέον Eliani, ο Αντώνιος Canello, ζήτησε εκ νέου από τον πάπα Βονιφάτιο Θ΄ να εκτελεστούν όλες οι προηγούμενες αποφάσεις. Έτσι ο πάπας Βονιφάτιος, τον Ιούνιο του 1391, ζήτησε από τον αρχιεπίσκοπο της Γένοβας να διευθετήσει όπως πρέπει το ζήτημα.¹⁹⁶

Σε άλλη περίπτωση, πάλι σε επιστολή του 1390, ο Βονιφάτιος Θ΄ της Ρώμης ανακίνησε ζήτημα, που είχε προκύψει με τον αρχιδιάκονο Αμμοχώστου Ιωάννη de Cosentia, ήδη από την εποχή του Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης, για το αν ο αρχιδιάκονος είχε προσχωρήσει στο στρατόπεδο του Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν. Ο καθαιρεθείς τελικά Ιωάννης αντικαταστάθηκε από τον Λουκίνο Cigalla, ιερωμένο από τη Γένοβα. Η αντικατάσταση, ωστόσο, έγινε μετά τον θάνατο του Ιωάννη, λίγα χρόνια αργότερα.¹⁹⁷

Η επίσημη δήλωση υποταγής στον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν έγινε από τον εκπρόσωπο του βασιλιά Ιακώβου Α΄, τον Ιωάννη της Βηρυτού, τον Αύγουστο του 1396, μέσω της διπλωματικής αποστολής που είχε σταλεί στην Ευρώπη, το 1395.¹⁹⁸ Ο Ιωάννης¹⁹⁹ ήταν νόθος γιος του αδελφού του Ιακώβου Α΄ του Ιωάννη πρίγκιπα της Αντιόχειας με την ερωμένη του Αλίκη Gibelet και γεννήθηκε πριν από το 1360. Ο Ιωάννης της Βηρυτού επέστρεψε στην Κύπρο μαζί με τον Ιάκωβο από τη Γένοβα το 1385.²⁰⁰ Με την επιστροφή ο Ιάκωβος Α΄ έχρισε τον Ιωάννη ιππότη και του έδωσε τον τίτλο του βαρόνου της Βηρυτού και για σύζυγο τη θυγατέρα του Ιωάννη της Μόρφου.²⁰¹ Αργότερα, ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄ του παραχώρησε τα φέουδα της Λόφου, των Πολεμιδίων, της Παλαμίδας, τα Παλάτια (ίσως η σημ. Παλώδια), το Πισσούρι, τον Χίτο και τον Άγιο Ρηγίνο.²⁰²

¹⁹⁶ Παράρτημα, Ρώμη β-5 - 2/6/1391· R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 629.

¹⁹⁷ Παράρτημα, Ρώμη β-3 - 18/5/1390.

¹⁹⁸ Jean Richard «Le royaume de Chypre», σ. 498-507· S. Puig y Puig, *Pedro de Luna. Último Papa de Aviñón (1387-1430)*, Editorial Políglota, Barcelona 1920, σ. 451.

¹⁹⁹ R. de Collenberg, «Les Lusignans de Chypre», *EKEE X* (1979-1980), σ. 149-150.

²⁰⁰ [...] και τὸν μισερ τζουὰν τε λουζουνίαν τῶν πορνικὸν του ὀποῦ ἦτον ἡὸς τῆς ταμὲ ἀλλῆς τε ζηπλὲτ συμβία του μισερ φιλίπε τέ κος και διανα μιδενόσι ὁ αὐτὸς σὶρ φιλίπε κὸς ὅτι το πεδὴν ἦτον πορνικὸν = τοῦ πρίντζη ἐπονομασέν τον τὸ ὄνομάν του τζανὸτ τὸ ὄνομαν του πρίντζη ἀμμέ ἀπὸ θανάτου του ἄνωθεν μισερ φιλίπε ἀποσκεπάστην πὸς ἦτον ἡὸς του πρήντζη [...]· βλ. Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 371, στ. 39-50 και σ. 380, στ. 9-10.

²⁰¹ [...] fece cavalier Joan de Lusignan et li donò la baronia de Barutho et lo maridò con la fia de messer Joan de Morrho [...]· Francisco Amadi, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, Publiées par René de Mas Latrie, Imprimerie Nationale, Paris 1891, τ. I, σ. 493· [...] και τὸν Τζανὸτ τε λουζουνίαν τὸν πορνικὸν τοῦ πρίντζη του ἀντοῦ ἐπίκεν τον καβαλλάρην, ἐδωκέν του τὸ φφικιν του κυροῦ του Βερουτίου, και ἄρμασέν τον με τὴν κόρην του κοῦντι τε ρουχὰς τε Μόρφου [...]· Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 419, στ. 8-14.

²⁰² [...] ἀκομὶ ἐκατάστησεν τὸν κοῦντην τῆς Τρίπολις και ἔδοκε ἀπου τὰ χοργιά του του ἀδελφοῦ του τοῦ κυροῦ του Βερουτίου, τὴν Λόφου και τὴν Παλαμίδα, και Πολεμιδία, και Παλατία, και τὸ μερτικὸν του τοῦ Ἀγίου Ρηγίνου, και τὸν Χίτον [...]· Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 420, στ. 33-40.

Η διπλωματική αποστολή στη Δύση, το 1395, είχε ως στόχο τη βελτίωση των σχέσεων του βασιλείου με εκείνα της Ευρώπης, και οπωσδήποτε με αυτό της Γαλλίας και η προσέλκυση συμμάχων για την ανακατάληψη της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες. Ο Ιωάννης είχε επίσης επιφορτιστεί με την εξεύρεση νύφης για τον Ιανό, τον γιο του βασιλιά Ιακώβου· μία καλή νύφη ήταν για την εποχή και ένα ισχυρό διπλωματικό όπλο. Ο Ιωάννης ορίστηκε πρεσβευτής του βασιλιά ενώπιον πάσας αρχής και παντός ηγεμόνα στις 16 Αυγούστου 1395 και αναχώρησε από το λιμάνι της Κερύνειας τον Οκτώβριο. Αρχικά μετέβη στη Βενετία, όπου βολιδοσκόπησε τις διαθέσεις της Γαληνότατης για βοήθεια προκειμένου να ανακτηθεί η Αμμόχωστος. Στην πόλη έμεινε από τον Δεκέμβριο του 1395 έως τον Απρίλιο του 1396, και τον Αύγουστο του 1396 έφτασε και στο παπικό παλάτι της Αβινιόν, όπου και δήλωσε επίσημα στον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄ ότι ο βασιλιάς Ιάκωβος τον αναγνωρίζει ως πάπα.²⁰³

Στην Αβινιόν, λοιπόν, ο Ιωάννης της Βηρυτού ενώπιον του πάπα Βενέδικτου ΙΓ΄ έκανε την εξής δημόσια δήλωση υποταγής, υποταγής, όπως διασώζεται στα έγγραφα του παπικού γραμματέα της Αβινιόν Francisco Clement Pérez Capera: *Declaratio solemnis ipsius serenissimi Regis*.

«Έτος 1396, Βενέδικτου έτος 2^ο, ημέρα Σάββατο 26 Αυγούστου έγινε δήλωση του Ιακώβου βασιλιά της Κύπρου υπέρ του αυθέντη μας Βενέδικτου διά του ευγενούς κυρίου Ιωάννη de Lusignan της Βηρυτού, και ανεψιού του και διαχειριστή για τούτο ειδικώς, όπως προβλέπει η εξουσιοδότηση μέσω δημόσιου νομικού εγγράφου με σφραγίδα κρεμαστή του αυτού βασιλιά που δόθηκε στη Λευκωσία, στο βασιλικό παλάτι [...]».²⁰⁴

²⁰³ Christina Kaoulla, *The Quest for a Royal Bride. The Marriage of King Janus of Cyprus and Anglesia Visconti of Milan*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Nicosia 2017, σ. 13-15· Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 428-429· N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, IV, σ. 93-94· L.H. Labande, *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Departements. [Avignon, III]*, τ. 29, σ. 480.

²⁰⁴ Η δήλωση υπάρχει στα έγγραφα του γραμματέα του πάπα Βενέδικτου ΙΓ΄ της Αβινιόν Francisco Clemente Pérez Ton Capera, τον οποίο ονόμασε το 1419 ο πάπας Μαρτίνος Ε΄ πατριάρχη Ιεροσολύμων. Το έγγραφο φυλάσσεται στο Αρχείο της Καταλονίας, στη σειρά *Documentos ineditos del obispo Capera, Libro de cuentas de la Camara de Francisco Climent*: «Anno MCCCXCVI et pontif. dni Benedicti anno 2o die sabbati XXVI augusti facta fuit declaration Jacobi Regis Cipri pro domino nostro Benedicto per nobilem dnum. Johannem de lusignano, dominum de Baruto eius nepotem et procuratorem ad hoc specialem prout constat de procuratorio per instrumentum publicum cum sigillo pendenti dicti Regis sigillatum sub dat nicossie in palacio Regio [...]» βλ. S. Puig y Puig, *Pedro de Luna*, σ. 451· βλ. και Heinrich Finke, *Acta Concilii Constanciensis*, Regensberg'schen Buchhandlung, Münster i.W. 1923 τ. II, σ. 13: «Clementi obediverunt [...] item Cyprus et Rodus [...]».

Ο Ιωάννης έλαβε μάλιστα από τον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄ λίγους μήνες αργότερα την τιμητική διάκριση²⁰⁵ καθώς και διάφορα προνόμια. Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι το έγγραφο φέρει αρχικά την ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1395, την ημερομηνία δηλαδή που απολύθηκε από την παπική γραμματεία, ενώ επιδόθηκε στον Ιωάννη στις 13 Οκτωβρίου 1396. Αυτή η προχρονολόγηση ήταν συνηθισμένο φαινόμενο την περίοδο εκείνη, και συνήθως γινόταν προκειμένου να διασφαλιστεί η προτεραιότητα ενός προσώπου έναντι κάποιου άλλου.²⁰⁶

Το ίδιο έτος, τον Νοέμβριο, η Γένοβα προσχώρησε οικειοθελώς στο Βασίλειο της Γαλλίας. Οι εσωτερικές έριδες των ευγενών οικογενειών Lomellini, Spinola και Fieschi της Γένοβας με τον δόγη Antoniotto Adorno την περίοδο 1394–1396, τον ώθησαν να αναζητήσει την προστασία των Γάλλων, θέτοντας τη Δημοκρατία υπό τη διοίκησή τους. Οι ευγενείς αυτές οικογένειες προωθούσαν στη θέση του δόγη τον Λουδοβίκο της Ορλεάνης, αδελφό του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου ΣΤ΄ και γαμπρού του Giangaleazzo Visconti του Μιλάνου.²⁰⁷

Φυσικά, η υποταγή στον πάπα της Αβινιόν, τον οποίο η Γαλλία υποστήριζε, ήταν περισσότερο από καλοδεχούμενη, δεδομένης και της παράδοσης της Γένοβας στον Κάρολο της Γαλλίας. Ο Ιάκωβος προφανώς ήλπιζε σε κάποια είδους συμφωνία με αντικείμενο την Αμμόχωστο, γι' αυτό ίσως και η χρονική συγκυρία της πρόσδεσης στο άρμα της Αβινιόν. Η συμφωνία που τα δύο μέρη έκλεισαν αργότερα, τον Ιανουάριο του 1398, είναι κατά κάποιον τρόπο η επιβεβαίωση αυτών των προσδοκιών, αν και αυτή απεδείχθη μάλλον μία τυπική σύμβαση φιλίας, χωρίς κανένα πρακτικό αποτέλεσμα.²⁰⁸ Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο καγκελάριος του βασιλιά της Κύπρου και δημόσιος νοτάριος Manuele de Valente, από τη Γένοβα, που είχε ακολουθήσει τον Ιωάννη της Βηρυτού μέχρι την Αβινιόν, φυλακίστηκε και τελικά πέθανε έγκλειστος, εξαιτίας της άρνησής του να συμφωνήσει στη δήλωση υποταγής που είχε κάνει ο Ιωάννης.²⁰⁹

Προς το τέλος της βασιλείας του Ιακώβου Α΄ και ενώ η πρεσβεία με επικεφαλής τον Ιωάννη της Βηρυτού ήταν εν εξελίξει, το γαλλικό στέμμα στις 27 Ιουλίου 1398 απέσυρε

²⁰⁵ [...] *specialis et peculiaris filius et familiaris domesticus et fidus* [...]: Παράρτημα, Αβ. β-5 - 13/9/1395.

²⁰⁶ Brigitte Hotz, «Krönungsnahе Vorzugsdaten», σ. 122-192· *Rotuli Parisienses*, σ. 9-13.

²⁰⁷ S.A. Epstein, *Genoa and the Genoese*, σ. 245, 249-251.

²⁰⁸ G. Hill, *History of Cyprus*, III, σ. 443-444.

²⁰⁹ «Et manifestum est qualiter dictus dominus B. Manuelem de Valente, de Janua, cancellarium regis Cipri, mori fecit mala morte post diuturnos carceres, ex eo quia nolebat consentire in declarationem quam tunc fecerat dominus Varuti, tunc missus per dictum regem Cipri, videlicet declarando se de obediencia ipsius domini B», N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, IV, σ. 94. Για τον M. Valente βλ. Jean Richard, «Le royaume de Chypre», σ. 500· idem, «Aspects du notariat public à Chypre sous les Lusignan» στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500. Aspects of Cross-Cultural Communication*, A.D. Beihammer, Maria G. Parani, C.D. Schabel (επιμ.), Brill, Leiden 2008, σ. 207-221.

την υποστήριξή του από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄, χωρίς φυσικά να την παραχωρήσει στον πάπα της Ρώμης. Η απόφαση αυτή είχε παρθεί κατά την τρίτη Σύνοδο του Παρισιού, που πραγματοποιήθηκε το διάστημα από τις 14 Μαΐου έως τις 28 Ιουλίου 1398. Η εν λόγω Σύνοδος είχε συγκληθεί από τον θρόνο και είχαν κληθεί όλοι οι επίσκοποι, οι αβάδες και οι εκπρόσωποι των καπίτολων να συζητήσουν το θέμα της επανένωσης της Εκκλησίας. Η συμμετοχή όλων ήταν υποχρεωτική και τελούσε υπό τη διεύθυνση των βασιλικών δούκων Λουδοβίκου της Ορλεάνης, Ιωάννη του Berry και Φίλιππου της Βουργουνδίας που λειτουργούσαν εν ονόματι του ασταθούς ψυχικά Καρόλου ΣΤ΄.²¹⁰

Η απόσυρση της γαλλικής υποστήριξης προς τον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν ήλθε λοιπόν να περιπλέξει ακόμη περισσότερο τα πράγματα σχετικά με την υποταγή της Κύπρου και τις σχέσεις που θα διατηρούσε το βασίλειο με τον πάπα της Αβινιόν. Σε αυτή την ανωμαλία ίσως θα πρέπει να αποδώσουμε και το κενό επικοινωνίας του βασιλείου με τον πάπα Βενέδικτο από το 1396 έως το 1403. Ο εκπρόσωπος του βασιλιά Ιακώβου Α΄ Ιωάννης της Βηρυτού, όταν επέστρεψε στην Κύπρο τον Απρίλιο του 1399, όχι μόνο βρήκε άλλον βασιλέα, αλλά στο μεσοδιάστημα και η Γαλλία είχε αποστραφεί τον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄, ενώ ούτε για την Αμμόχωστο είχαν επιτευχθεί οι στόχοι. Όμως, μία από τις αποστολές του Ιωάννη, να βρει νύφη για τον γιο του Ιακώβου Α΄, τον Ιανό, είχε στεφθεί με επιτυχία. Ουσιαστικά τόσο η απόφαση του Κλήμεντος Ζ΄ να επέμβει αμέσως, φυλακίζοντας και εκδιώκοντας τους «ουρβανιστές», ώστε να μην αφήσει ελεύθερο έδαφος στους αντιπάλους του, αλλά και η θέση του Γεωργίου di Ceva ότι στην Κύπρο υπάρχουν άνθρωποι που πρόσκεινται στον Ουρβανό ΣΤ΄ δείχνουν ότι ακόμα και στην περιφέρεια, αν και σε μικρότερο βαθμό, το σχίσμα μπορούσε να προκαλέσει προβλήματα.

Ο θάνατος του βασιλιά Ιακώβου Α΄, τον Σεπτέμβριο του 1398 έφερε τον μεγαλύτερο γιο του, τον Ιανό (1398-1432), στον θρόνο. Ο Ιανός γεννήθηκε στη Γένοβα τον Μάρτιο του 1383 κατά δήλωση της ίδιας της βασίλισσας μητέρας του Ελοΐσιας de Brunswick²¹¹ και έμεινε στην πόλη εκείνη αιχμάλωτος μέχρι και τον Οκτώβριο του 1392, οπότε και για πρώτη φορά ήλθε στο νησί.²¹² Ο Ιανός ενθρονίστηκε στον καθεδρικό της Αγίας Σοφίας, ημέρα Δευτέρα της 11^{ης} Νοεμβρίου 1399, σε ηλικία δηλαδή 16 ετών. Στα διάφορα Χρονικά των Κυπρίων χρονικογράφων ο ιεράρχης που τέλεσε την τελετή της ενθρόνισης

²¹⁰ Howard Kaminsky, «The Politics of France's Subtraction of Obedience from Pope Benedict XIII, 27 July, 1398», *Proceedings of the American Philosophical Society*, τ. 115, αρ. 5 (Οκτ. 15, 1971), σ. 366-397.

²¹¹ Το ζήτημα της γέννησης του βασιλιά Ιανού διεξήλθε η Χριστίνα Καούλλα στη διδακτορική της διατριβή, αποδεικνύοντας ότι το 1374 που προκρινόταν ως έτος γέννησής του δεν μπορεί να είναι ορθό. Ο Ιανός γεννήθηκε την 1η Μαρτίου 1383. Βλ. Christina Kaoulla, *The Quest for a Royal Bride*, σ. 30-31.

²¹² Λεόντιος Μαχαϊράς, *Χρονικό της Κύπρου* Ms. V, σ. 419, στ. 45-50, σ. 420, στ. 1-3.

ονομαζόταν Ματθαίος, του τάγματος των Δομινικανών, επίσκοπος Ταρσού, σύμφωνα με τον Μαχαιρά, ενώ στο «Χρονικό του Φραγκίσκου Amadi» αναφέρεται ως Φραγκισκανός.²¹³ Ωστόσο, το όνομα που αναφέρεται στις πηγές αυτές δημιουργεί σύγχυση, αφού την ίδια περίοδο σε έγγραφο ημερομηνίας 3 Ιουνίου 1399, που συντάχθηκε στη Λευκωσία, βρίσκουμε ως αρχιεπίσκοπο Ταρσού κάποιον Ιωάννη, ο οποίος μάλιστα έχει τον ρόλο του αντιπρόσωπου της Εκκλησίας της Λευκωσίας «*postulato ecclesie Nicossiensis*».²¹⁴ Το 1407 ο Βενέδικτος ΙΓ΄ ονόμασε τον Ιωάννη *Petit*, έναν Αυγουστινιανό Ερημίτη και εξομολόγο του Ιανού, ως αντικαταστάτη του προηγούμενου αρχιεπισκόπου Ιωάννη (*bone memorie Iohanne archiepiscopo Tarsensi*).²¹⁵ Το πιο πιθανό είναι ότι ο δεύτερος Ιωάννης είναι ο ιεράρχης που ενθρόνισε τον Ιανό, που όμως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε σε ποιο ακριβώς τάγμα ανήκε, διότι από τα λιγιστά στοιχεία που διαθέτουμε γνωρίζουμε ότι συνδεόταν και με τα δύο τάγματα.²¹⁶ Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία και πρέπει να επισημανθεί είναι το γεγονός ότι προφανώς ο αρχιεπίσκοπος βρισκόταν εκτός Κύπρου, και ως αρχιεπίσκοπος υπηρετούσε ιεράρχης με την ιδιότητα του *postulatus* της εκκλησίας της Λευκωσίας, ιδιότητα/θέση που του έδινε το δικαίωμα να ενθρονίσει τον Ιανό στη Λευκωσία.²¹⁷ Η ενθρόνιση του βασιλιά Ιανού από έναν εκπρόσωπο (*postulatus*) του αρχιεπισκόπου ή έστω από κάποιον άλλο υψηλόβαθμο εκκλησιαστικό αξιωματούχο θεωρούμε ότι είναι ισχυρό δείγμα των προβλημάτων που είχαν αρχίσει να αναφαίνονται και στη Λατινική εκκλησία της Κύπρου από το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης.

Ο πάπας της Αβινιόν Βενέδικτος ΙΓ΄ προσκάλεσε τον Ιανό στη Σύνοδο του Perpignan, που θα ξεκινούσε τον Νοέμβριο του 1408: «*alia similes per omnia pro Iano rege Cypri*», όπως αναφέρεται στο έγγραφο πρόσκλησης. Η εν λόγω Σύνοδος ουσιαστικά ήταν μία συγκέντρωση για να αποδειχθούν οι προσπάθειες του Βενέδικτου ΙΓ΄ για την ενότητα της

²¹³ Καί τῇ δευτέρῃ εἰς τὰς ἰα' νομβρίου ἀπό' Χριστοῦ ἐστέφθη ὁ ρε Τζενίους εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὑπὸ χειρὸς τοῦ φρε Ματαίου ὁ ποῖος ἦτον ἀποῦ ὄρδινον τοῦ Σαν Τομένικου, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ταρσοῦ, Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, R.M. Dawkins (εκδ.), At the Clarendon Press, Oxford 1932, τ. I, §628, σ. 616· Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου* Ms. V, σ. 423, στ. 23-29· «Et a di 19 novembrio 1399, fu incoronato re Zegno in S. Sophia, di mano di fra Matthio, et ora del'ordine di S. Domenico, arcivescovo de Tarso», Diomedes Strambaldi, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, Publiées par René de Mas Latrie, Imprimerie Nationale, Paris, 1893, τ. II, σ. 262· *A di xi novembrio, fu coronato Janus de Lusignan, figliolo del preditto re Zacco, a re de Cypro, a Santa Sophia, per fra Matheo minore, arcivescovo de Tarso*, Francisco Amadi, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi* I, σ. 496· A.G. Kouroupakis, «King Janus of Cyprus and the Great Schism», υπό δημοσίευση στο: G. Clement – I. Fabre, *Poésie et musique à l'âge de l'ars subtilior (1380-1430): autour du manuscrit de Turin, Biblioteca nazionale universitaria, J.II.9, Colloque tenue a l'Université Paul-Valéry, Montpellier (2-4 Novembre 2015)*.

²¹⁴ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 453-454.

²¹⁵ *Παράρτημα*, Αβ. β-27 - 23/2/1407.

²¹⁶ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 451, 453-454.

²¹⁷ Ο George Hill θεωρεί ότι αυτός είναι ο Αρμένιος αρχιεπίσκοπος Ταρσού, βλ. *History of Cyprus*, II, σ. 447.

Εκκλησίας. Είχε επίσης ως στόχο να παρουσιαστεί ως αντίβαρο στις διαθέσεις της Γαλλίας να κηρύξει ουδετερότητα και να μη στηρίξει πλέον κανέναν από τους δύο πάπες, αλλά και στην επιθυμία του Γρηγορίου ΙΒ΄ της Ρώμης να κηρύξει τη δική του σύνοδο (συγκάλεσε αργότερα τη Σύνοδο της Πίζας, τον Μάρτιο του 1409). Είναι σημαντικό όμως να αναφέρουμε ότι τελικά στη Σύνοδο του Perpignan κανείς εκπρόσωπος του Ιανού ή της Εκκλησίας από την Κύπρο δεν έλαβε μέρος και αυτοί που έδωσαν το παρών τους ήταν κυρίως από τη νοτιοδυτική Γαλλία και την Ισπανία.²¹⁸ Η σύνοδος προφανώς δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του Ιανού, και αν κρίνουμε από την αλληλογραφία του βασιλιά με τον πάπα Βενέδικτο φαίνεται ότι η επικοινωνία ολοένα και αραιώνει, δείγμα της σταδιακής απομάκρυνσης του Ιανού από την υποτελή της Αβινιόν.

Η περίοδος της βασιλείας του Ιανού πέραν των άλλων πολιτικών και οικονομικών προεκτάσεων, έμελλε να αποκτήσει και μία πολιτιστική διάσταση με τη συνοδεία της δεύτερης συζύγου του Καρλόττας και της έλευσης στην Κύπρο της συνοδείας της. Ένα από τα σπουδαιότερα μεσαιωνικά μουσικά χειρόγραφα ο Κώδικας του Τορίνου (*Turin J.II.9*) συνδέεται με τον Ιανό και την οικογένειά του, αν και η σχέση του χειρογράφου με τον βασιλιά είναι ακόμα υπό μεγάλη συζήτηση. Ο Κώδικας του Τορίνου, όπως και να 'χει, είναι ένα από τα σπουδαιότερα δείγματα της *Ars subtilior*, όπως περιγράφεται από τους μελετητές.²¹⁹ Πέραν του τόπου δημιουργίας του χειρογράφου ή το ιδιοκτησιακό του καθεστώσ, αυτό που συνδέει τον Κώδικα με τον Ιανό είναι η παπική έγκριση του Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας το 1413 προς τον βασιλιά στο *verso* του εσώφυλλου (*flyleaf*) fol. [A] της ακολουθίας του Αγίου Ιλαρίωνος που συνέγραψε ο βασιλιάς Ιανός. Το αντίγραφο του που υπάρχει στην αρχαική σειρά των *Registra Lateranensia* αναφέρει όχι μόνο την παπική έγκριση προς τον Ιανό, αλλά και την Ακολουθία, που έχει μικρές διαφορές από εκείνη του

²¹⁸ Παράρτημα, Αβ. β-44 - 15/6/1408. Η Σύνοδος του Περπινιάν συνεκλήθη το Νοέμβριο του 1408 (15 Νοεμβρίου) και έληξε τον Μάρτιο του 1409 (26 Μαρτίου) ήταν περιορισμένης εμβέλειας, και χωρίς ιδιαίτερο διπλωματικό βάρος. Βλ. Hélène Millet, «Le concile de Perpignan (15 novembre 1408-26 mars 1409)», *Etudes Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, Actes du colloque international (Perpignan, 24-26 janvier 2008), Hélène Millet (επιμ.), 2009-2010, σ. 198-212.

²¹⁹ Karl Kügle, «Glorious Sounds for a Holy Warrior: New Light on Codex Turin J.II.9», *Journal of the American Musicological Society*, τ. 65, αρ. 3 (Fall 2012), σ. 637-690, όπου παρέχονται νέα στοιχεία για την προέλευση και τον παραγγελιοδότη του Turin J.II.9. Για προηγούμενες μελέτες και θεωρίες σχετικά με τον κώδικα. Βλ. κυρίως τα: Richard H. Hoppin, *Cypriot Plainchant of the Manuscript Torino, Biblioteca Nazionale J.II.9. A Facsimile Edition with Commentary*, American Institute of Musicology, 1968· Giulio Catin, «The Texts of the Offices of Sts. Hylarion and Anne in the Cypriot Manuscript Torino J.II.9», στο: *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report*, Günther and Finscher (εκδ.), American Institute of Musicology, Hänssler Verlag, σ. 249-301· Karl Kügle, «The Repertory of Manuscript Torino, Biblioteca Nazionale J.II.9 and the French Tradition of the 14th and Early 15th Centuries», στο: *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report*, (εκδ.) Günther and Finscher, σ. 151-181· Andrew Wathey, «European Politics and Musical Culture at the Court of Cyprus», στο: *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report*, (εκδ.) Günther and Finscher, American Institute of Musicology, Hänssler Verlag, σ. 33-54 και άλλες δημοσιεύσεις στον σχετικό τόμο.

χειρογράφου του Τορίνου. Τα λάθη εντοπίζονται κυρίως σε δύσκολες λέξεις, όπως είναι οι *Ependyten*, *Dyathessaron*, *tethagramaton*, και σε διάφορες γραμματικές διαφοροποιήσεις, και πιθανώς να πρόκειται για λάθη του γραφέα. Στην πρωτότυπη παπική βούλα²²⁰ βλέπουμε ότι ο Ιωάννης ΚΓ΄, έλαβε βοήθεια από τον θεολόγο Pierre d'Ailly και καγκελάριο (*chancellor*) του πανεπιστημίου του Παρισιού (1389-1395), επίσκοπο του Cambrai του οποίου το όνομα ελλείπει στο φύλλο του *Reg. Lat.*, όπου αναφέρεται μόνο ως καρδινάλιος πρεσβύτερος του Αγίου Χρυσόγονου. Στην επιτροπή επικουρικό ρόλο είχε και ο καρδινάλιος Φραγκίσκος Zabarella, ένας πολύ γνωστός Ιταλός διπλωμάτης και κανονολόγος, μαικήνας του μουσικού Ιωάννη Ciconia.²²¹ Η επιτροπή έχει μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο διότι και οι δύο ήταν στενοί συνεργάτες του πάπα Ιωάννη ΚΓ΄, αλλά και διότι τα πρόσωπα αυτά διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα πνευματικά πράγματα της εποχής τους, και πολύ περισσότερο στα μουσικά.

Η Σύνοδος της Πίζας (25 Μαρτίου 1409 – 26 Ιουνίου 1409)²²² που επιχείρησε να θέσει τέλος στη διαίρεση της Λατινικής Εκκλησίας βρήκε φυσικά την Κύπρο στο πλευρό του πάπα Βενέδικτου. Στη Σύνοδο της Πίζας ο βασιλιάς Ιανός εκπροσωπήθηκε από τον πρεσβύτερο-καρδινάλιο του Sant'Angelo in Pescheria Πέτρο Blavi.²²³ Επίσης, στην Πίζα μετέβη και ο επίσκοπος Αμμοχώστου Πέτρος Marinaco (είχε ονομαστεί από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄ στις 22/6/1408). Επίσης, στους συμμετέχοντες στη Σύνοδο της Πίζας φαίνεται ότι ήταν και κάποιος Ιωάννης, επίσκοπος Αμμοχώστου, τον οποίο η Helene Millet τον ταυτίζει με τον επίσκοπο Ιωάννη de Montenigro. Η ταύτιση αυτή αμφισβητείται από το ότι ο Ιωάννης de Montenigro ονομάστηκε επίσκοπος Αμμοχώστου στις 24 Μαΐου 1412 από τον Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας μετά τον θάνατο του Πέτρου Marinaco. Ο Rudt de

²²⁰ Ένα ακόμη αντίγραφο της βούλας υπάρχει στη σειρά των *Registra Lateranensia* του Αρχείου του Βατικανού· βλ. ASV, Reg. Lat. 172, ff. 134r-138r (*Παράρτημα*, Πίζα β-65 - 23/11/1413). Ο Rudt de Collenberg αναφέρει ακόμη ένα αντίγραφο στην αρχειακή σειρά Armaria, ωστόσο, μετά από αναζήτησή μας δεν βρέθηκε το αντίγραφο και θεωρούμε ότι πρόκειται για λάθος αναφορά του Rudt de Collenberg.

²²¹ Karl Kügle, «The Repertory of Manuscript»· Andrew Wathey, «European Politics and Musical Culture», σ. 36· Jean Widaman, Andrew Wathey and Daniel LeechWilkinson, «The Structure and Copying of Torino J.II.9», στο: *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report*, Günther and Finscher (εκδ.), American Institute of Musicology, Hänssler Verlag, σ. 95-116· Giulio Catin, «The Texts of the Offices of Sts. Hylarion and Anne», σ. 253.

²²² Hélène Millet, «Les pères du Concile de Pise (1409): édition d'une nouvelle liste», *MEFRM* (1981), τ. 93, αρ. 2 σ. 713-790.

²²³ «Ambassiatores regis Cypri. R. In Christo pater et dominus, dominus cardinalis S. Angeli», την περίοδο εκείνη καρδινάλιος του S. Angelus ήταν ο Πέτρος Blavi ή Blain, στον οποίο με την επιβεβαίωση του Ιανού είχαν δοθεί το 1403 η θέση του θησαυροφύλακα Λευκωσίας, του κανονικού Πάφου, Λεμεσού και Αμμοχώστου. *Παράρτημα*, Αβ. β-8, 9, 10 - 18/9/1403. *Acta conciliorum*, τ. 8, Paris 1724, στ. 99, 101-102.

Collenberg σημειώνει ότι πρόκειται για λάθος της καθηγήτριας Millet και αποδίδει την ύπαρξη των δύο ονομάτων σε μεταγενέστερη προσθήκη του γραφέα του καταλόγου.²²⁴

Η μεταστροφή του Ιανού προς τον τρίτο πάπα, μετά τη Σύνοδο της Πίζας και την εκλογή του Αλέξανδρου Ε΄ της Πίζας, θεωρούμε ότι σχετίζεται με την ακολουθούμενη πολιτική από τη Γαλλία. Μετά τη δολοφονία του Λουδοβίκου του Βαλουά (Louis de Valois) ο βασιλιάς Κάρολος ΣΤ΄ αποφάσισε τον Ιανουάριο του 1408 να κηρύξει ουδετερότητα, αν δεν βρισκόταν κάποια λύση στο ζήτημα της διαίρεσης της Εκκλησίας και έδωσε διορία στον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν για μια τέτοια εξεύρεση μέχρι τις 24 Μαΐου του ίδιου έτους. Μετά το αδιέξοδο της Πίζας ο βασιλιάς Κάρολος έκανε πραγματικότητα την απειλή του, με τον Βενέδικτο να μένει απομονωμένος στο βασίλειο της Αραγονίας με ελάχιστους πλέον ακολούθους.²²⁵

Οι σχέσεις του βασιλιά Ιανού και κατ' επέκταση του Βασιλείου με τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄ σύμφωνα και με τις διαθέσιμες παπικές επιστολές έπαψαν τον Μάρτιο του 1409, με την ορκωμοσία του επισκόπου Πάφου Βερτράνδου,²²⁶ μιας και αυτή είναι η τελευταία επιστολή που αποστέλλεται από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄.

Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο βασιλιάς Ιανός για ένα διάστημα φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερη ισχύ και μπορούσε να επιλαμβάνεται διαφόρων θεμάτων, ακόμα για την απελευθέρωση σκλάβων. Συγκεκριμένα ο βασιλιάς παρενέβη για την απελευθέρωση δύο οικογενειών σκλάβων που εργάζονταν για λογαριασμό των Ιωαννιτών της Κύπρου, της Θεοδώρας de Φαραντένα, συζύγου του Κοσμά Γονέμη από τη Λευκωσία, καθώς και της κόρης της Civa.²²⁷ Η άλλη περίπτωση έχει να κάνει με τον λαϊκό, όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά, Γεώργιο Scardini και της συζύγου του Αγγελίνας από τη Ρόδο.²²⁸ Τα παραπάνω πρόσωπα με αιτήσεις τους στις 27 Νοεμβρίου του 1411 προς τον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ ζητούσαν την απόκτηση της ελευθερίας τους, σημειώνοντας ότι έχουν τη θετική γνώμη του βασιλιά Ιανού.

²²⁴ Hélène Millet, «Les Pères du concile de Pise», σ. 726, 734, 738· R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 650.

²²⁵ H. Kaminsky, «The Great Schism», σ. 693-694.

²²⁶ *Παράρτημα*, Αβ. β-48 - 26/10/1408. Η εξόριστη και γηραιή πια βασίλισσα της Κύπρου Ελεονώρα απευθύνθηκε στον Βενέδικτο το 1415, για ζήτημα που αφορούσε την παροχή εισοδήματος προς την ίδια από την Εκκλησία της Βαρκελώνης (παροχή του ποσού των 2000 φλορινιών), *Παράρτημα*, Αβ. β-54 - 19/8/1415.

²²⁷ Η απελευθέρωση φαίνεται ότι αφορά μόνο τα δύο θηλυκά μέλη της οικογένειας.

²²⁸ *Παράρτημα*, Πίζα β-46, 47 - 27/11/1411.

Οι Ιωαννίτες Ιππότες και Σχίσμα στην Κύπρο

Τα περισσότερα μέλη του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών ήταν Γάλλοι, ωστόσο, δεν τάχθηκαν ανοικτά υπέρ του πάπα της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄. Όσοι, δε, συνασπίστηκαν με τον πάπα της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄ προέρχονταν κυρίως από τις επαρχιακές διοικήσεις της Ιταλίας και από εκείνες τις περιοχές και βασιλεία που υποστήριζαν τον Ουρβανό (Αγγλία, κεντρική Ευρώπη π.χ.). Το Σχίσμα επηρέασε το Τάγμα των Ιωαννιτών λίγα χρόνια αφότου ξέσπασε, όταν ο πάπας Ουρβανός ΣΤ΄ της Ρώμης ξεκίνησε έρευνα σχετικά με την ανυπακοή του Τάγματος στο πρόσωπό του. Τότε μόνο ονομάστηκε ως επικεφαλής του ο Ναπολιτάνος Riccardo Caracciolo, και συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1383, ωστόσο, λίγο αργότερα ο εσωτερικός διχασμός εντός του Τάγματος λύθηκε με συμβιβασμό των μερών.²²⁹ Ο μεγάλος μάγιστρος Juan Fernandez de Heredia (1376-1396) προσχώρησε στον πάπα Κλήμεντα Ζ΄ της Αβινιόν και στο Μεγάλο Συμβούλιο (*Capitulum*) που συγκλήθηκε στη Βαλένθια τον Μάρτιο του 1383, ένωσε τους εκπροσώπους της Ρόδου, της Καμπανίας, της Τουλούζης, της Γαλλίας, της Alvernia, του St. Gilles, της Πίζας, της Ακουιτανίας, της Λομβαρδίας, της Γερμανίας και της Βενετίας, καθώς και τους διαχειριστές της Νάπολης και της *Venosa*. Ένα άλλο μέρος ακολούθησε τον Ουρβανό ΣΤ΄ της Ρώμης και εξέλεξε ως μεγάλο μάγιστρο τον Riccardo Caracciolo (1383-1395), ο οποίος συγκάλεσε Συμβούλιο στη Νάπολη από τις 28 Μαρτίου έως 6 Απριλίου 1384. Μετά τη Σύνοδο της Πίζας, η εκλογή του Αλεξάνδρου Ε΄ τον Ιούνιο του 1409 και έπειτα του Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας τον Μάιο του 1410 έγιναν δεκτές από το Τάγμα με ενθουσιασμό.²³⁰

Πιο συγκεκριμένα στην Κύπρο ο διοικητής της Κομανταρίας της Κύπρου Daniele del Carretto πέθανε λίγο μετά το ξέσπασμα του Σχίσματος, τον Δεκέμβριο του 1378, και το καπίτολο των Ιωαννιτών στη Ρόδο στη θέση του εξέλεξε, τον Φεβρουάριο του 1379, τον Domenico de Alamania. Αυτός ο διορισμός φαίνεται να μην πραγματοποιήθηκε έως και τον Μάρτιο του 1383. Εν τω μεταξύ, το 1381, τη διαχείριση της Κομανταρίας ανέλαβε διά βίου ο Βερτράνδος Flotte, ο οποίος μαζί με τα άλλα του καθήκοντα ανέλαβε και αυτά του παπικού εισπράκτορα με δικαιοδοσία να διαχειριστεί ζητήματα σχετικά με υποστηρικτές του Ουρβανού στην Ανατολή, περιλαμβανομένης και της Κύπρου. Μετά τον θάνατό του, τον Μάρτιο του 1383, τελικά επικυρώθηκε η εκλογή του Domenico de Alamania, για τον οποίο διαθέτουμε μία σχετική παπική βούλα, λίγο μετά αφότου ανέλαβε τα καθήκοντά του. Στη βούλα ο πάπας Κλήμης Ζ΄ τού παραχωρεί διάφορα προνόμια, όπως δικαίωμα επιλογής

²²⁹ A. Luttrell, «Sugar and Schism», σ. 159-160, 166.

²³⁰ J. Delaville Le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Paris 1913, σ. 215, 306.

εξομολόγου, άδεια κατοχής φορητής ιερής τράπεζας και τέλεση Θείας Λειτουργίας σε μη ενδεδειγμένο χώρο μετά τη δύση του ηλίου.²³¹ Ο Δομίνικος παραιτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου του 1386 και τη θέση του κατέλαβε ο Γεώργιος de Ceva.²³²

Από την πλευρά του ο πάπας της Ρώμης Ουρβανός ΣΤ΄ το 1381 ξεκίνησε έρευνα ανυπακοής των Ιωαννιτών και συγκάλεσε σύνοδο με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς Ιωαννίτες στην Μπολόνια για τις 29 Σεπτεμβρίου 1381. Ο Ουρβανός θεώρησε έκπτωτο τον μεγάλο μάγιστρο Fernandez de Heredia τον Δεκέμβριο του 1382, και τον Μάρτιο του 1383 ονόμασε μεγάλο μάγιστρο τον Ricardo Caracciolo. Ο αγώνας για προσεταιρισμό όσων περισσότερων αδελφών ήταν δυνατόν εκείνη την περίοδο έντονος, συνεπώς και για την Κύπρο δεν άργησαν να τεθούν σε εφαρμογή σχέδια προκειμένου να τεθούν οι εκεί ιππότες στο πλευρό του Caracciolo. Η πλούσια κομανταρία της Κύπρου και τα αυξημένα εισοδήματά της ήταν ένα ισχυρό δέλεαρ για όλους. Έτσι, επικεφαλής αυτού του σχεδίου τέθηκε ο ιππότης από το Πεδεμόντιο Ribaldo Vagnone, ο οποίος εστάλη στη Ρόδο για να πείσει τους εκεί ιππότες να τεθούν υπό τον μεγάλο μάγιστρο της υποταγής της Ρώμης Caracciolo. Στο σχέδιο αυτό ενεπλάκη και ο Γεώργιος de Ceva, ο οποίος είχε τη διαχείριση του χωριού Αψιού στη Λεμεσό ήδη από το 1363, ιδιοκτησία του Τάγματος, και λειτουργούσε επίσης και ως επιστάτης-τοποτηρητής (*arrendatarius*) της κομανταρίας της Κύπρου, από το 1373 περίπου έως το 1383, οπότε και ο Κλήμης Ζ΄ επικύρωσε την εκλογή του Domenico de Alamania και στον αντιπρόσωπο, τον Ιωάννη de Pozzo, στον οποίο όφειλε να παραχωρήσει τη διαχείριση, μιας και η παπική βούλα ξεκαθάριζε ότι ο de Alamania, δεν όφειλε να μεταβεί στην Κύπρο.²³³

Η επιχείρηση του 1384 προέβλεπε ότι οι δύο, ο Giorgio de Ceva και ο Ribaldo Vagnone, θα προσεταιριζόνταν τους Ιωαννίτες της Ρόδου υπέρ του πάπα της Ρώμης Ουρβανού ΣΤ΄. Ο Vagnone θα ταξίδευε στη Σικελία, όπου θα παρέδιδε έγγραφα του Ουρβανού ΣΤ΄ στον Riccardo Caracciolo και σε άλλους, ενώ ο Γεώργιος θα παρέμενε στην Κύπρο με τη δικαιολογία ότι έπρεπε να προχωρήσει στη συγκομιδή των ζαχαροκάλαμων, αλλά και λόγω έλλειψης πλοίου. Πράγματι ο Vagnone ταξίδεψε έως την Ιταλία. Στην επιστροφή του στη Ρόδο όμως το σχέδιο αποκαλύφθηκε και ο ίδιος συνελήφθη, δικάστηκε και καταδικάστηκε. Ο Γεώργιος de Ceva από την άλλη δεν φαίνεται να είχε κάποια επίπτωση,

²³¹ Παράρτημα, Αβ. α-56 - 17/9/1383.

²³² A. Luttrell, «Intrigue», σ. 43· idem, «Sugar and Schism», σ. 161, 165.

²³³ A. Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», V, σ. 9.

μιας και αναγνωρίστηκε ως επικεφαλής της Κομανταρίας της Κύπρου, θέση που κράτησε έως τον θάνατό του, πριν από τις 15 Σεπτεμβρίου του 1402.²³⁴

Στα πρακτικά της δίκης του Ribaldo Vagnone, τον Οκτώβριο του 1384, έχει διασωθεί η κατάθεση του Γεωργίου de Ceva, ο οποίος μας παρέχει την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι θα μπορούσε να στρέψει τους εν Κύπρω Ιωαννίτες υπέρ του Ουρβανού ΣΤ', μιας και στο νησί υπήρχαν πάρα πολλοί «ουρβανιστές». Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «ο αδελφός Γεώργιος μπορούσε να βοηθήσει πολύ σε εκείνα τα μέρη [σ.σ. στην Κύπρο] τον Βαρθολομαίο [σ.σ. τον Ουρβανό ΣΤ'] και γι' αυτό ήταν έτοιμος, επειδή γνώριζε ότι η καρδιά πολλών μυστικών ήταν με το μέρος αυτού του Βαρθολομαίου».²³⁵ Επιπρόσθετα σημειώνεται ότι ο Γεώργιος de Ceva, όπως δηλώνει στην κατάθεσή του παρότι είχε λάβει τη διαχείριση της κομανταρίας από τον Ουρβανό ΣΤ' με επίσημο έγγραφο, εκείνος, φοβούμενος τους οπαδούς του Κλήμεντος, δεν ανέλαβε τη διαχείριση, δηλώνοντας ανοικτά ότι ήταν κάτοχος τέτοιου εγγράφου παραχώρησης. Οι παραπάνω πληροφορίες από την κατάθεση του Γεωργίου de Ceva έρχονται να ενισχύσουν τα στοιχεία που μας παρέχονται με την υπόθεση του Ιωάννη Fardin, την ίδια περίπου εποχή, οπότε και από τον Κλήμεντα είχε δοθεί η διαταγή να συλληφθούν όλοι οι οπαδοί του Ουρβανού.

Τη μικρή κομανταρία του Φοίνικα και της Ανώγυρας την κατείχε από το 1365 τουλάχιστον ο Βερτράνδος de Orsinis έως την 1^η Μαΐου 1387, όταν δόθηκε στον Palamedo di Giovanni, ο οποίος έπρεπε να πληρώνει το 1/8 απ' ό,τι πλήρωνε προηγουμένως. Ο Palamedo di Giovanni ήταν νεκρός τον Φεβρουάριο του 1402 και τότε ο Φοίνικας και η Ανώγυρα δόθηκαν στον Domenico de Alamania, ο οποίος όρισε τον επικεφαλής της κομανταρίας της Βενετίας Αντώνιο de Riva να μεταβεί στην Κύπρο, ως αντιπρόσωπός του.

Ο δε Γεώργιος de Ceva πέθανε πριν από τις 15 Σεπτεμβρίου του 1402, και ο Ιωάννης Grivel, καστελάνος της Ρόδου και σενεσκάλδος του μεγάλου μαγίστρου, ορίστηκε τοποτηρητής της κυπριακής κομανταρίας. Μεταξύ των αρμοδιοτήτων του ήταν να συλλέξει και τα *spolia* του αποβιώσαντος Γεωργίου de Ceva.²³⁶

Το 1402 το Τάγμα ενεπλάκη ενεργά στη διαμάχη μεταξύ του βασιλιά Ιανού και της Γένοβας, δημιουργώντας νέες περιπέτειες μετά την υπόθεση του de Ceva στο βασίλειο. Τον Ιούλιο του 1402 ο επικεφαλής της κομανταρίας της Γένοβας Αντώνιος Grimaldus με τρεις γαλέρες βοήθησε στη λύση της πολιορκίας της πόλης της Αμμοχώστου, που είχε

²³⁴ A. Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», V, σ. 10.

²³⁵ AOM, κώδικ. 24, αρ. 10, «[...] ipse frater Georgius poterat multum iuvare in partibus illis eundem Bartholomeum et de hoc erat paratus quia sciebat corda nonnullorum secretorum tenentium eiusdem Bartholomei partem [...]». Ειδικότερα βλ. Luttrell, «Intrigue», σ. 43-45.

²³⁶ A. Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», V, σ. 5.

ξεκινήσει ο Ιανός με αφορμή το συμβάν με τον Αντόνιο Guarco. Η κατάσταση είχε αρχίσει να περιπλέκεται και τον Ιούνιο του 1403 όταν ο Γάλλος αξιωματικός Jean de Boucicaut βρισκόταν στη Ρόδο και έχοντας ήδη δεχθεί την άρνηση του Ιανού να δεχθεί τους όρους του Boucicaut, ετοιμαζόταν για επίθεση στην Κύπρο. Τότε, ο μεγάλος μάγιστρος Philibert de Naillac απέτρεψε τον Boucicaut να εκδράμει εναντίον της Κύπρου, πηγαίνοντας μάλιστα ο ίδιος στην Κύπρο για να διευθετήσει το ζήτημα μεταξύ Κύπρου και Γένοβας.²³⁷

Τον Ιούλιο του 1403, τελικά, υπεγράφη συνθήκη ειρήνης μεταξύ των πλευρών, η οποία προνοούσε ότι ο Ιανός θα έπρεπε να πληρώσει ως αποζημίωση στη Γένοβα 150.000 δουκάτα. Τότε ο Ιανός ενεχυρίασε τα βασιλικά διαδήματα και σκεύη για το ποσό των 70.000 δουκάτων. Τα πολύτιμα αντικείμενα θα έμεναν στα χέρια των Ιωαννιτών μέχρι ο Ιανός θα εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις του. Αυτή η υπόθεση με τα κοσμήματα και τα σκεύη έμελλε να ταλαιπωρήσει το βασίλειο για πολλά χρόνια ακόμα, όπως θα δούμε πιο κάτω.²³⁸

Ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ της Αβινιόν στις 22 Οκτωβρίου του 1405 έδωσε τη μεγάλη κομανταρία στον Ραϋμόνδο de Lescure για 6.000 φλορίνια τον χρόνο για δέκα χρόνια. Ο Lescure δεν ήταν ένα οποιοδήποτε πρόσωπο, μιας και πολλάκις είχε χρησιμοποιηθεί από τον Ιανό σε διάφορες διπλωματικές αποστολές, όπως στον σουλτάνο της Αιγύπτου το 1404, και το 1408 εστάλη στη Δύση για εύρεση νύφης στον Ιανό, όπως επίσης και για να διεκδικήσει τα υποθηκευμένα αντικείμενα.²³⁹

Τον Οκτώβριο του 1411 ο Ιανός απάλλαξε το Τάγμα από μία γενική βασιλική δεκάτη για την περιουσία τους στην Κύπρο, που είχε επιβληθεί το 1385. Η μείωση αυτή οπωσδήποτε θα ανακούφιζε τα ταμεία της κομανταρίας, το οποίο όφειλε στα βασιλικά ταμεία 2.526 βυζαντινά, καθώς και διάφορα προϊόντα.²⁴⁰

Οι καλές σχέσεις του βασιλιά Ιανού με τη διοίκηση του Τάγματος στην Κύπρο φαίνεται ότι άρχισαν να αλλάζουν λίγο μετά το 1411. Η μεταστροφή του Ιανού προς το Τάγμα θεωρούμε ότι έχει να κάνει με το πόσο ισχυρός άρχισε να νιώθει εν γένει. Δείγμα, θεωρούμε, αυτής της στάσης είναι η ονομασία του ανήλικου νόθου γιου του Αλοϋσιου επικεφαλής της κομανταρίας της Κύπρου, μετά τον θάνατο του Lescure.²⁴¹

Το 1411 ο Ιανός, πληρώνοντας 6.000 βενετικά δουκάτα, ζήτησε από τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄ να επικυρώσει την ονομασία του Αλοϋσιου ως επικεφαλής της Κομανταρίας,

²³⁷ P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 147-148.

²³⁸ P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 148.

²³⁹ A. Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», V, σ. 12.

²⁴⁰ *Documents Concerning Cyprus*, σ. xlvi· J. Delaville Le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes*, σ. 320· Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 498.

²⁴¹ *Documents Concerning Cyprus*, σ. xlvi.

μετά τον θάνατο του Raymond de Lescure – ο οποίος είχε σκοτωθεί σε εκστρατεία στη Μάκρη το 1411, απέναντι από τη Ρόδο το ίδιο έτος.²⁴² Μάλιστα, στον Αλοΰσιο ο Ιανός φρόντισε να παραχωρηθεί και η μικρότερη κομανταρία του Φοίνικα και της Ανώγυρας, μιας και ο διοικητής της Domenico d'Alamania είχε αποβιώσει. Όλες αυτές οι κινήσεις του Ιανού φυσικά δεν γίνονταν δεκτές από τη διοίκηση του Τάγματος στη Ρόδο ασμένως και μάλιστα ο μεγάλος μάγιστρος έφτασε στο σημείο να απειλήσει τον βασιλιά με πλήρη αποχώρηση το νησί.²⁴³

Στις 29 Ιουνίου 1412 στον επικεφαλής των Ιωαννιτών της Βενετίας Νικόλαο Ursino, μετά τον θάνατο του Ραϋμούνδου Lescure το 1411, παραχωρήθηκε η θέση του διοικητή της κομανταρίας της Κύπρου, τον οποίο συναντάμε σε έγγραφο της 12^{ης} Νοεμβρίου 1412, σχετικά με παράπονα του τάγματος προς τους καρδινάλιους προστάτες των Ιωαννιτών που αφορούσαν παπικές παραχωρήσεις του Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας προς το τάγμα και τον βασιλιά της Κύπρου Ιανό. Η εν λόγω παραχώρηση φαίνεται ότι έμεινε νεκρό γράμμα και ουδέποτε πραγματοποιήθηκε, μιας και πέραν αυτής της αρχειακής αναφοράς ουδεμία άλλη σχετική αναφορά έχουμε.²⁴⁴

Σύμφωνα, λοιπόν, με απόφασή τους το 1414 οι Ιωαννίτες Ιππότες ήταν διατεθειμένοι να ανακαλέσουν από το νησί όλη την αδελφότητα. Αυτή η απόφαση τελικά δεν έγινε πράξη, αλλά δείχνει την αποφασιστικότητα του Τάγματος, αλλά και τη σοβαρότητα του ζητήματος. Τελικά, το 1414 και μετά από όλα τα μεγάλα παράπονα και τις απειλές που προηγήθηκαν από πλευράς του Τάγματος για την ονομασία αυτή ο πάπας Ιωάννης αναγκάστηκε να ακυρώσει την ονομασία.²⁴⁵ Το ζήτημα, ωστόσο, ταλάνισε το βασίλειο για αρκετά χρόνια, και έληξε οριστικά μόλις το 1421.²⁴⁶ Ο Ιανός αρχικά αρνήθηκε να

²⁴² A. Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», V, σ. 16.

²⁴³ Παράρτημα, Πίζα β-61-64 - 23/11/1413.

²⁴⁴ Παράρτημα, Πίζα β-52 - 29/6/1412. Την ίδια περίοδο (το 1412) ο Νικόλαος έλαβε από τον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας, μέσω του εκπροσώπου του, επισκόπου Σιένας Αντώνιου, όπως και στην περίπτωση της Κύπρου, και την κομανταρία της Φλωρεντίας, την οποία δεν γνωρίζουμε τελικά αν έλαβε. Ο Νικόλαος Orsini ήταν επικεφαλής της κομανταρίας της Βενετίας, ενώ του είχε δοθεί από τον Ιννοκέντιο Ζ΄ και η θέση του τοποτηρητή του τάγματος μετά τον θάνατο του Βαρθολομαίου Caraffa, το 1405, καθώς και των κομανταριών S. Maria de Bibiterio, San Giovanni delle avi στην Πάντοβα και San Giovanni de Rovigo, μετά τον θάνατο του επικεφαλής τους Ιωάννη de Quartarolo που υπόκειντο σε αυτή της Βενετίας· βλ. σ. Luttrell, «Intrigue», σ. 240· J. Delaville Le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes*, σ. 262, 324· Giuseppe Richa, *Notizie storiche delle chiese Fiorentine, divise ne' suoi quartieri*, Firenze 1755, τ. I, σ. 300-301· Anthony Luttrell, «Rhodes and the Hospitaller Priory of Venice», *Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West*, Variorum, Ashgate 2007, σ. 67-68, 77· *Documents Concerning Cyprus*, αρ. 30.

²⁴⁵ «Considerantes magnas et innumerabiles iniurias et oppressions nobis et religioni nostre per regem Cypri [...] non permanere vel stare [...]», *Documents Concerning Cyprus*, σ. xlvii, 55-56. J. Delaville le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes*, σ. 321, 324.

²⁴⁶ J. Delaville le Roulx, *Les hospitaliers à Rhodes*, σ. 319-321, 324-325· G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 462-464· Anthony Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1386», σ. 16· *Documents Concerning Cyprus*, σ. xlvi.

υπακούσει στην απόφαση του Ιωάννη ΚΓ΄ να ανακαλέσει την παραχώρηση, αν και ο πάπας Ιωάννης άφηνε στον Αλοϋσιο τη διοίκηση της μικρής κομανταρίας του Φοίνικα και της Ανώγυρας, κάτι που γινόταν ως αποζημίωση από την απώλεια της Μεγάλης Κομανταρίας. Συν τη διοίκηση του Φοίνικα και της Ανώγυρας, δυτικά της πόλης της Λεμεσού, ο Αλοϋσιος θα ελάμβανε και σύνταξη δύο χιλιάδων φλορινιών τον χρόνο.²⁴⁷ Ο Αλοϋσιος είχε επίσης λάβει *dispensatio* για τη εκτός γάμου γέννησή του, και είχε επίσης λάβει την άδεια για να λάβει τους απαραίτητους θρησκευτικούς όρκους.²⁴⁸ Στο τέλος ο Αλοϋσιος έγινε πλήρες μέλος του Τάγματος και αποδέχθηκε να αναλάβει τη διοίκηση της μικρής κομανταρίας του Φοίνικα και της Ανώγυρας.²⁴⁹

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει και η επιστολή με την οποία ο Ιανός ζητάει να του επιστραφούν 75.000 χρυσά δουκάτα (είδαμε παραπάνω ότι στη συνθήκη του Ιουλίου του 1403, ο Ιανός ενεχυρίασε τα βασιλικά διαδήματα και σκεύη για το ποσό των 70.000 δουκάτων), καθώς και κοσμήματα, τα οποία είχε δώσει στους Ιωαννίτες ως ενέχυρο για χρήματα που του δόθηκαν προκειμένου να συναφθεί το δάνειο με τη «Νέα Μαόνα» της Γένοβας το 1403.²⁵⁰ Ο Ιανός σε κάποια στιγμή είχε ζητήσει από το Τάγμα είτε την επιστροφή των κοσμημάτων είτε να του πληρωθεί η αξία τους. Κάτι τέτοιο δεν έγινε δεκτό από τους Ιωαννίτες, έτσι ο Ιανός το 1413 αποτάθηκε στον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄ – ο Ιανός είχε ήδη περάσει στην επιρροή του – προκειμένου να βρεθεί λύση. Στην παπική επιστολή που έχουμε στη διάθεσή μας φαίνεται ότι η υπόθεση προωθήθηκε στην παπική κουρία, κάτι που, ωστόσο, δεν ήταν νομικά ορθό.²⁵¹ Ο Ιωάννης είχε αναθέσει την υπόθεση στον γνωστό νομικό και εκκλησιαστικό άνδρα της εποχής, τον καρδινάλιο Γουλιέλμο Fillastro. Μεταξύ των ενδιαφερόντων στοιχείων της παπικής επιστολής είναι και η

²⁴⁷ Παράρτημα, Πίζα β-77 - 28/12/1414.

²⁴⁸ Η κατά τ' άλλα παράνομη παραχώρηση του Ιανού προς τον Αλοϋσιο συζητήθηκε και στη Σύνοδο της Κωνσταντίας, ως ένα από τα παραδείγματα της κακοδιαχείρισης του πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄, βλ. *Magnum Oecumenicum Constantiense Concilium de universali Ecclesiae Reformationae Unione ac Fide*, Hermann von der Hardt (εκδ.), τ. IV, typis Salomonis, Schnorii 1699, σ. 219-221.

²⁴⁹ George Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 463.

²⁵⁰ Τα κοσμήματα που δόθηκαν ως ενέχυρο, όπως αναφέρεται υπολογίστηκαν ότι είχαν αξία 45.000 χιλιάδες δουκάτα και ήταν ένα πολύτιμο βασιλικό στέμμα, ένα χρυσό περιδέραιο διακοσμημένο με πολύτιμα πετράδια και μαργαριτάρια και ασημένια διακοσμημένα δοχεία. Ο Ιανός, επίσης, εγγυήθηκε βασιλική γη αξίας 25.000 δουκάτων. Σημειώνεται συν τοις άλλοις ότι ο βασιλιάς πλήρωσε ορισμένους Γενουάτες εμπόρους σε μετρητά ποσό τεσσάρων χιλιάδων. Σε σχέση με το έγγραφο υπάρχει διαφορά 1000 νομισμάτων. Βλ. S. Paoli, *Codice diplomatico del sacro militare ordine Gerosolimitano oggi di Malta*, τ. II, Lucca 1797, αρ. 85, σ. 107-108· J. Bosio, *Dell'Istoria della sacra religione et illma militia di San Giovanni Gerosolimitano*, Stamperia Apostolica Vaticana, Roma, 1594, τ. II, σ. 116· G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 454-455.

²⁵¹ Παράρτημα, Πίζα β-60 - 23/11/1413· *Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Archives 1409-1459*, σ. xlvi· P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 148· Nicholas Coureas, «Participants or Mediators? The Hospitallers and Wars Involving 15th Century Lusignan Cyprus», *Ordines Militares*, τ. XVIII (2013), σ. 194.

αναφορά στον εκπρόσωπο (*procurator*) του Ιανού, σε κάποιον Ιωάννη Rynede, ο οποίος ζήτησε από τον Γουλιέλμο να καταθέσει ενώπιόν του για την υπόθεση. Το πρόσωπο αυτό δεν είναι γνωστό από αλλού και δεν αποκλείεται να είναι το ίδιο πρόσωπο που ανήκε στον στενό κύκλο του καρδινάλιου Gui de Malesset και αναφέρεται ως *familiaris continuus commensalis* το 1378. Ο καρδινάλιος αυτός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκλογή του πάπα Βενέδικτου ΙΓ΄ της Αβινιόν, ενώ αργότερα ενεπλάκη και στην αποκήρυξή του. Ο καρδινάλιος αμφιταλαντευόμενος σχετικά με το κονκλάβιο που εξέλεξε τον πάπα Αλέξανδρο Ε΄ το 1409, αργότερα ονομάστηκε παπικός λεγάτος από τον Ιωάννη ΚΓ΄ του οποίου την υποταγή προσχώρησε. Είναι πιθανόν, λοιπόν, και μέλη της αυλής του, όπως ο Ιωάννης Rynede να έλαβαν ρόλους στην παπική κουρία του Ιωάννη ΚΓ΄. Ο Ιωάννης την περίοδο που ενεπλάκη στην υπόθεση του Ιανού με τους Ιωαννίτες θα πρέπει να ήταν περίπου 50-60 ετών.²⁵²

Τελικά, τον Νοέμβριο του 1413,²⁵³ ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ αποφάσισε να ακυρώσει κάθε περαιτέρω ενέργεια σχετικά με το ζήτημα. Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε τους λόγους που οδήγησαν τον πάπα να διακόψει τη διερεύνηση της υπόθεσης, ωστόσο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ένα προφανής λόγος θα ήταν ότι το ζήτημα δεν αφορούσε νομικά την παπική κουρία, άρα δεν μπορούσε να επέμβει για επίλυσή του. Φυσικά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την ένταση στις σχέσεις του πάπα της Πίζας με τον Ιανό εκείνη την περίοδο.

Η στάση του Ιανού έναντι των Ιωαννιτών μπορεί να ιδωθεί από διάφορες σκοπιές· από τη μία νιώθει αρκετά ισχυρός ώστε να επιβάλει τη θέλησή του, παραχωρώντας τη μεγάλη κομανταρία σε έναν νόθο γιο του, και από την άλλη να ανακρούσει πρύμναν και να αποσύρει την παραχώρηση, ώστε σε μία κρίσιμη περίοδο να τηρεί όσο το δυνατόν χαμηλούς και να είναι συναινετικός.

Εκκλησία και κοινωνία

Πέραν από τις επιπτώσεις στην κεφαλή της τοπικής Εκκλησίας και στα όργανά της, έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί πώς ακριβώς το Σχίσμα επηρέασε το ποίμνιο της Λατινικής Εκκλησίας, το οποίο αποτελούσε τη μειοψηφία των κατοίκων και ήταν συγκεντρωμένο στις μεγαλύτερες πόλεις του νησιού, στη Λευκωσία και στην Αμμόχωστο. Ωστόσο,

²⁵² Anne-Lise Courtel, «Les clientèles des cardinaux limousins en 1378», *Mélanges de l'École française de Rome*, τ. 89 (1977), σ. 937.

²⁵³ Παράρτημα, Πίζα β-60 - 23/11/1413.

σχετικά με το πώς οι Λατίνοι της Κύπρου εξέλαβαν και ζούσαν πνευματικά τα αποτελέσματα του Σχίσματος είναι δύσκολο να σχηματίσουμε άποψη. Πάντως, στα πρώτα χρόνια του Σχίσματος θα υπήρχαν εσωτερικές διενέξεις που οπωσδήποτε θα αναστάτωσαν το ποίμνιο, αν και η θέση αυτή είναι κυρίως απόρροια έμμεσων πληροφοριών που αντλούμε από τα παπικά έγγραφα. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, όπως προαναφέρθηκε, την εντολή που έδωσε στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας ο Κλήμης Ζ΄ να συλλάβει όλα τα εκκλησιαστικά πρόσωπα που υποστήριζαν τον Ουρβανό ΣΤ΄,²⁵⁴ αλλά και ότι υπήρχαν αρκετοί ουρβανιστές, ώστε να καταφέρει ο Γεώργιος de Ceva των Ιωαννιτών Ιπποτών να οργανώσει σχέδιο υπέρ του στο νησί το 1384.²⁵⁵

Αν θέλουμε να σχηματίσουμε μία γενικότερη άποψη για την κατάσταση των πιστών και τη θρησκευτική τους προσήλωση μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η προηγούμενη κατάσταση δεν θα είχε μεταβληθεί, μιας και η στάση του τοπικού κλήρου (κανονικού και κοσμικού) δεν είχε αλλάξει, και οι διενέξεις που πιθανόν να υπήρξαν δεν θα ήταν τέτοιας έντασης, που θα διακύβευαν την πίστη. Σημειώνεται ότι οι μακρές περιόδους κατά τις οποίες χήρευε ο θρόνος κάποιας επισκοπής ή ο επικεφαλής της ήταν απών δυσκόλευε ακόμη περισσότερο την εσωτερική κατάσταση της Εκκλησίας, μιας και υπήρχε έλλειψη λογοδοσίας. Αυτές οι ανώμαλες συνθήκες (κενές/χηρεύουσες θέσεις και επισκοπές, αντιπαλότητα τοπικού κλήρου) επιτάθηκαν την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος.

Ενδεικτική για την κατάσταση που επικρατεί στην Κύπρο μια δεκαετία πριν από το ξέσπασμα του Σχίσματος είναι η επιστολή που στέλνει ο πάπας Ουρβανός Ε΄ στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ραϋμόνδο στις 28 Μαΐου 1368. Ο πάπας έχοντας λάβει από τον βασιλιά Πέτρο Α΄ (ο οποίος θα πρέπει να σημειώσουμε δεν διήγαγε μία υγιή πνευματική περίοδο, μία αποκαρδιωτική αναφορά) όπως αναφέρεται, για το ποίμνιο, και γενικά για τη διαγωγή των ευγενών γυναικών της Λευκωσίας έναντι της λατινικής πίστης, καλεί τον αρχιεπίσκοπο να λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Μεταξύ άλλων αναφέρει: «Πολλές ευγενείς αλλά και του λαού αντιμάχονται την πίστη που λένε ότι έχουν με λόγια και πράξεις εντελώς αντίθετες. Πηγαίνουν στις εκκλησίες των Ελλήνων και των σχισματικών, παρακολουθώντας τη λειτουργία σύμφωνα με το δόγμα εκείνων». Ήδη, λοιπόν, η Λατινική

²⁵⁴ Ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια του Σχίσματος οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των υποστηρικτών της κάθε υποταγής ήταν έντονες. Κάθε πάπας ήθελε μόνο οι υποστηρικτές του να κατέχουν αξιώματα ή εισοδήματα, οπότε οι εντολές για τιμωρία ή στέρηση θέσεων και εισοδημάτων ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Philip Daileader, «Local Experiences», σ. σ. 89-121· Robert N. Swanson, «Obedience and Disobedients in the Great Schism», *Archivum Historiae Pontificiae*, τ. 22 (1984), σ. 380.

²⁵⁵ «[...] capiatis et in carceribus vestris detineatis Ioannem Fardini [...]» βλ. *Παράρτημα*, Αβ. α-25 - 24/4/1382.

Εκκλησία αντιμετωπίζει προκλήσεις που θα τη φέρουν αντιμέτωπη με τον ίδιο της τον εαυτό ειδικότερα την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος.²⁵⁶

Ο λαός, ευγενείς ή μη, ήταν αυτός που πέραν των όποιων δυσκολιών αντιμετώπιζε η Εκκλησία ήταν ο κύριος εκφραστής της πίστης και των όποιων τάσεων και αλλαγών έφερναν τα χρόνια και οποιεσδήποτε κρίσεις. Η έλλειψη πηγών και επίσημων αρχείων έχει καταδικάσει σχεδόν σε λήθη τα πεπραγμένα των χαμηλότερων τάξεων, και όσα στοιχεία έχουμε αφορούν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις μεγάλες οικογένειες ευγενών του νησιού και φυσικά τη βασιλική οικογένεια των Λουζινιανών.²⁵⁷

Μάλιστα, την περίοδο που εξετάζουμε, δεν παρουσιάζεται εκ μέρους των Λατίνων του νησιού κάποια αύξηση ειδικών πνευματικών προνομίων που θα μας έβαζε σε υποψίες για ενδεχόμενη πνευματική μετάλλαξη ή διαφοροποίηση, αν και οι όποιες αιτήσεις για πάσης φύσης εύνοιες και άλλων προνομίων παρουσιάζονται μειωμένες, σε σχέση με προηγούμενες περιόδους. Συγκεκριμένα, έχουμε 55 περιπτώσεις (συμπεριλαμβανομένων εκείνων της βασίλισσας Ελεονώρας, χήρας-σύζυγου του Πέτρου Α΄, που βρίσκεται ήδη στην Αραγονία) με τις οποίες παραχωρούνται από τους πάπες της Αβινιόν διάφορα πνευματικά προνόμια, όπως η τέλεση λειτουργίας πριν από τα χαράματα, δικαίωμα χρήσης φορητής Αγίας Τράπεζας, της επιλογής εξομολόγου και άλλα, αλλά και κατ' εξαίρεση άδειες για άρση των κωλυμάτων τέλεσης γάμων. Τα προνόμια αυτά παραχωρούνται τόσο σε φυσικά εκκλησιαστικά πρόσωπα, αλλά και σε συλλογικότητες (όπως στις μοναχές της γυναικείας μονής της La Cava) όσο και σε λαϊκούς. Επίσης, παρόμοια προνόμια παραχωρούνται στον Ιανό και στην πρώτη του σύζυγο, Anglesia, όπως και στη δεύτερη σύζυγο του Ιανού βασίλισσα Καρλότα, και φυσικά εύνοιες για την τέλεση γάμων σε διάφορα πρόσωπα της βασιλικής οικογένειας.²⁵⁸

²⁵⁶ *The Synodicum Nicosiense*, σ. 371· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, σ. 413-414, v-192, 193.

²⁵⁷ Rudt de Collenberg, «Δομή και προέλευση της τάξης των ευγενών», στο: *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ΄, Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 1995, σ. 785-862· idem, «Prosopographie», σ. 523-678.

²⁵⁸ Για την προηγούμενη περίοδο σχετικά με τις παραχωρήσεις των παπών βλ. Rudt de Collenberg, «Les dispenses matrimoniales accordées à l'Orient latin selon les Registres du Vatican d'Honorius III à Clément VII (1223-1385)», *MEFRM*, τ. LXXXIX (1973), σ. 11-93· idem, «Les grâces papales, autres que les dispenses matrimoniales, accordées à Chypre de 1305 à 1378», *EKEE*, τ. VIII (1975-1977), σ. 187-252. Ο R. de Collenberg στην παραπάνω εργασία του αναφέρει μόνο την άδεια στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας της 20ής Μαΐου 1385 να παραχωρήσει άδεια τέλεσης γάμου σε διάφορα πρόσωπα που κωλύονται λόγω τετάρτου βαθμού ομαιμοσύνης, βλ. *Παράρτημα*, Αβ. α-79 - 20/5/1385.

Βασιλική οικογένεια

Ποια ήταν όμως η στάση των Λατίνων; Έχει ενδιαφέρον ότι μέλη της βασιλικής οικογένειας απουσιάζουν από τα παπικά έγγραφα, απουσία που δεν μπορεί να αποδοθεί, κατά την άποψή μας, στις συνέπειες του Μεγάλου Σχίσματος, μιας και η προτίμηση του βασιλιά, αν και δεν εκδηλώθηκε αμέσως και έντονα, ήταν συγκεκριμένη. Αυτό που παρατηρούμε την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος είναι η απουσία οποιασδήποτε παρέμβασης της Εκκλησίας εκτός από ζητήματα που αφορούσαν την παραχώρηση κατ' εξαίρεση ευνοιών (*dispensationes*), όπως συνέβαινε και την προηγούμενη περίοδο.²⁵⁹

Η πρώτη εμφάνιση προσώπου της βασιλικής οικογένειας που έχουμε από τα παπικά έγγραφα είναι αυτό της χήρας του Πέτρου Α΄, της Ελεονώρας της Αραγονίας, που βρίσκεται στη Βαρκελώνη. Η βασίλισσα της Κύπρου απευθύνθηκε προς τους πάπες της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄ (1378-1394) και Βενέδικτο ΙΓ΄ (1394-1423) τρεις φορές, το 1388, το 1392 και το 1415.²⁶⁰ Από την αρχή, λοιπόν του Σχίσματος, η Ελεονώρα αναγνώριζε ως πάπα εκείνον της Αβινιόν, παρά την πολιτική της αδιαφορίας, «*indiferencia*», του θείου της και βασιλιά της Αραγονίας Πέτρου Δ΄, στην οποία είχε προχωρήσει, και χωρίς να έχει επίσημα τουλάχιστον κάποια προτίμηση σε έναν από τους δύο πάπες.²⁶¹ Ωστόσο, τον Μάιο του 1383 ο Πέτρος Δ΄ της Αραγονίας παρενέβη υπέρ της ανιψιάς του Ελεονώρας, με επιστολή του προς τον Ρώμη Ουρβανό ΣΤ΄, προκειμένου να της παραχωρηθεί σύνταξη ύψους 5.000 φλορινιών, μιας και δεν μπορούσε να απολαύσει τα εισοδήματά της στην Κύπρο. Ο βασιλιάς της Αραγονίας την ίδια περίοδο είχε ζητήσει από τον Ουρβανό να μην παραχωρήσει κανενός είδους ειδική άδεια για τέλεση γάμου στη Μαργαρίτα, αδελφή του Πέτρου Β΄ και κόρη της Ελεονώρας εναντίον της θέλησής του αλλά και της βασίλισσας. Αυτή η σχέση του Πέτρου Δ΄ της Αραγονίας και της Ελεονώρας με τον πάπα της Ρώμης θεωρούμε ότι σχετίζεται με το δυναστικό ζήτημα που είχε προκύψει μετά τον θάνατο του Πέτρου Β΄ και την ανάρρηση του Ιακώβου Α΄ στον θρόνο. Η Γένοβα έκλινε προς τον Ιάκωβο και οποιαδήποτε άλλη παρέμβαση δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή.²⁶²

Μετά από τα αιτήματα της Ελεονώρας και μέχρι το 1406 δεν έχουμε καμία παρέμβαση του πάπα στα εσωτερικά του Βασιλείου, αλλά και ούτε κάποια επαφή των Λουζινιανών με τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄. Το 1406, ωστόσο, έχουμε τα αιτήματα τεσσάρων

²⁵⁹ R. de Collenberg, «Les dispenses matrimoniales», σ. 11-93· idem, «Les grâces papales, autres que les dispenses matrimoniales, accordées à Chypre de 1305 a 1378», *EKEE*, τ. VIII (1975-1977), σ. 187-252.

²⁶⁰ *Παράρτημα*, Αβ. α-117 - 27 /2/1388, Αβ. α-118 - 28/2/1382, Αβ. β-54 - 19/8/1415.

²⁶¹ Andrés P. Ivars, «La 'indiferencia' de Pedro IV de Aragón en el Gran Cisma de Occidente», *Archivo ibero-americano*, τ. 29 (1928), σ. 21-97, 161-86.

²⁶² Chris Schabel, «Like God from Heaven», σ. 380· Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 766, 769, 770-771.

μελών της βασιλικής οικογένειας που σχετίζονταν με ζητήματα γάμου, αλλά και με την παραχώρηση πνευματικών προνομίων, από τα τέκνα του Ιακώβου Α΄, προς τον Βενέδικτο ΙΓ΄. Στον ίδιο πάπα απευθύνθηκε φυσικά και ο Ιανός τόσο για την ακύρωση του γάμου του με την Anglesia, όσο και την παραχώρηση προηγουμένως διαφόρων πνευματικών προνομίων. Μάλιστα, στις 20 Μαΐου 1385 ο πάπας Κλήμης Ζ΄ της Αβινιόν παραχώρησε στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα Michiel, την άδεια να παραχωρήσει κατ' εξαίρεση εύνοια για άρση του τετάρτου βαθμού ομαιοσύνης σε τέσσερεις άνδρες και ισάριθμες γυναίκες προκειμένου να μπορούν να τελέσουν γάμο.²⁶³

Ειδικότερα τον Μάρτιο του 1406 έχουμε τις αιτήσεις για άρση κωλύματος τέλεσης γάμου για τέσσερα από τα τέκνα του βασιλιά Ιακώβου Α΄ και της Ελοϋζίας de Brunswick με τα παιδιά του Ιακώβου Λουζιανού (θάν. 1395/1397), κόμη της Τρίπολης, γιου του Ιωάννη της Αντιόχειας και της Αλίκης d'Ibelin και εγγονού του βασιλιά Ούγου Δ΄. Σύζυγος του Ιακώβου της Τρίπολης η Μαργαρίτα Λουζιανή, κόρη του βασιλιά Πέτρου Α΄ και της Ελεονώρας. Συγκεκριμένα ο Όθωνας (Eudes), γιος του βασιλιά Ιακώβου Α΄ ζήτησε την άρση του κωλύματος για τέλεση γάμου με τη Λουίζα, κόρη του Ιακώβου της Τρίπολης και της Μαργαρίτας, κόρης του βασιλιά Πέτρου Α΄. Ο άλλος γιος του βασιλιά, ο Ερρίκος, ζήτησε να λάβει άδεια τέλεσης γάμου με την Ελεονόρα, κόρη του Ιακώβου της Τρίπολης. Οι θυγατέρες του βασιλιά Ιακώβου Α΄, η Αγνή και η Ιζαμπέλα παντρεύτηκαν τους γιους του Ιακώβου της Τρίπολης και της Μαργαρίτας Πέτρο και Ιωάννη. Πιο συγκεκριμένα, ο Πέτρος ζήτησε άδεια άρσης του κωλύματος ομαιοσύνης α΄ και β΄ βαθμού για την τέλεση του γάμου με την Αγνή κόρη του βασιλιά Ιακώβου Α΄. Ο δε γιος του Ιακώβου Λουζιανού της Τρίπολης Ιωάννης επίσης ζήτησε την άρση κωλύματος α΄ και β΄ βαθμού ομαιοσύνης για την τέλεση γάμου με την Ιζαμπέλα, κόρη του βασιλιά Ιακώβου Α΄. Η Ιζαμπέλα προηγουμένως είχε παντρευτεί τον Πέτρο, κοντόσταυλο της Ιερουσαλήμ, του οποίου ήταν η δεύτερη σύζυγος. Το ότι όλες οι αιτήσεις αφορούσαν την άρση του κωλύματος 2ου και 3ου βαθμού ομαιοσύνης δείχνει τη στενή συγγένεια που είχαν τα παραπάνω πρόσωπα μεταξύ τους. Ουσιαστικά, οι γάμοι που τελέστηκαν αφορούσαν τη σύνδεση Β΄ εξαδέλφων και ανιψιών.

Προς τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας απευθύνθηκε η νέα σύζυγος του Ιανού Καρλότα (1411 και έπειτα), για την παραχώρηση διαφόρων πνευματικών προνομίων. Ομοίως και η Bella, αδελφή του βασιλιά Ιανού, που απευθύνθηκε στον πάπα για την παραχώρηση πλήρους άφεσης. Στον Ιωάννη συνεχίζει να απευθύνεται και η πρόην

²⁶³ Παράρτημα, Αβ. α-85 - 20/5/1385.

σύζυγος του Ιανού, η Anglesia Visconti, η οποία ακόμα διατηρούσε τον τίτλο της βασίλισσας της Κύπρου. Φυσικά, ο Ιανός απευθύνθηκε στον πάπα Ιωάννη για λογαριασμό του νόθου γιου του Λοΐζου, προκειμένου να του παραχωρηθεί η κομανταρία των Ιωαννιτών ιπποτών. Αργότερα, το 1415 η Bella, αδελφή του βασιλιά Ιανού, ζήτησε από τον πάπα Ιωάννη την άρση των κωλυμάτων ομαιμοσύνης και εξ αγχιστείας συγγένειας που υπήρχαν προκειμένου να παντρευτεί τον Πέτρο, κοντόσταυλο της Ιερουσαλήμ και πρώην σύζυγο της Αγνής, της αδελφής της Bella. Μάλιστα, ο Ιανός παρενέβη και προσωπικά στον πάπα.²⁶⁴

Ημ/νία	Πρόσωπα	Είδος συγγένειας
19.3.1406	Ερρίκος Λουζινιανός, γιος του βασιλιά Ιακώβου και Ελεονόρα, κόρη του Ιακώβου Λουζινιανού, κόμη της Τρίπολης.	II και III βαθμός ομαιμοσύνης
19.3.1406	Όθων Λουζινιανός, γιος του βασιλιά Ιακώβου και Λουίζα, κόρη του Ιακώβου Λουζινιανού, κόμη της Τρίπολης.	II και III βαθμός ομαιμοσύνης
19.3.1406	Πέτρος Λουζινιανός, γιος του κόμη της Τρίπολης και Αγνή Λουζινιανή, κόρη του βασιλιά Ιακώβου.	II και III βαθμός ομαιμοσύνης
19.3.1406	Ιωάννης Λουζινιανός γιος του κόμη της Τρίπολης και Ισαβέλλα κόρη του βασιλιά Ιακώβου.	II και III βαθμός ομαιμοσύνης
19.2.1415	Πέτρος Λουζινιανός και Μπέλλα Λουζινιανή κόρη του βασιλιά Ιακώβου.	II και III βαθμός ομαιμοσύνης, III και IV βαθμός ομαιμοσύνης, IV βαθμός ομαιμοσύνης

Τα μέλη της βασιλικής οικογένειας που σύναψαν γάμο και οι σχέσεις ομαιμοσύνης που είχαν, σύμφωνα με τις πληροφορίες των παπικών επιστολών.

Ευγενείς

Μετά τον πόλεμο με τη Γένοβα, τα χρόνια 1373-1374, οι οικογένειες με ευγενική καταγωγή είχαν μειωθεί έτι περισσότερο, οπότε και οι *dispensationes* για γάμο είναι μειώθηκαν, αν και ίσως κάτι τέτοιο να ήταν λογικό, αν υποθέσουμε ότι οι επιλογές για εύρεση ταιριών ήταν περισσότερο περιορισμένες από προηγούμενες περιόδους.²⁶⁵ Οι επαφές των μεγάλων ευγενών οικογενειών με την παπική αυλή δεν διακόπτονται εξαιτίας

²⁶⁴ Παράρτημα, Αβ. β-12 - 19/3/1406, β-13 - 19/3/1406, β-14 - 19/3/1406, β-15 - 19/3/1406 - Πίζα β-39 - 27/11/1411, β-79 - 19/2/1415· R. de Collenberg, «Les Lusignan de Chypre», σ. 156, 159, 166, 167, 170, 172, 173.

²⁶⁵ Rudt de Collenberg, «Les dispenses», σ. 55-56, 84-85· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 63.

του Σχίσματος, μιας και η πνευματικοί δεσμοί τους παραμένουν ισχυροί με την κεφαλή της Εκκλησίας. Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον ότι οι οικογένειες που αναφέρονται στις παπικές βούλες της εξεταζόμενης περιόδου είναι εκείνες που αναφέρονται και στο έγγραφο της συνθήκης του Βασιλείου με τη Δημοκρατία της Βενετίας το 1403, ως μέλη της Υψηλής Αυλής. Οι ενδογαμίες που εντοπίζονται, μιας και όλες με κάποιο τρόπο έχουν δεσμούς αίματος ή εξ αγχιστείας συγγένεια είναι ενδεικτικές της κατάστασης στην οποία είχαν περιέλθει οι ευγενείς οικογένειες του νησιού. Στις παπικές βούλες που έχουμε στη διάθεσή μας αναφέρονται οι οικογένειες Albi, Archiepiscopi, Asperch, Babin, Chaferano, de Milmarsii, de Minutis, de Nevilles, de Morpho, de Norres, de Spinolis, de Sullivanis, Ibelin, Juvenis, La Baume, Montolive, Provanus, Suessonibus, Tabaria και όλες απευθύνονται στους πάπες της Αβινιόν και μετά την αλλαγή στρατοπέδου (1409 κ.ε.) από τον Ιανό στον πάπα της Πίζας.²⁶⁶

Αν συγκρίνουμε τις αιτήσεις μελών ευγενικών οικογενειών προς τον πάπα την περίοδο πριν από το Μεγάλο Σχίσμα και πριν από τον πόλεμο με τη Γένοβα θα δούμε ότι υπάρχει μείωση. Φυσικά, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ο πάπας Κλήμης Ζ΄ έδωσε το δικαίωμα στον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα να παραχωρήσει σε δέκα ζευγάρια διάφορα προνόμια, αλλά και η δυνατότητα στον επίσκοπο Λεμεσού να παραχωρήσει άδειες για άρση κωλύματος για 3^ο και 4^ο βαθμό ομαιμοσύνης.²⁶⁷ Αυτή η ελάττωση μπορούμε να πούμε ότι οφείλεται στη μεταφορά πολλών μελών ευγενικών οικογενειών στην εξορία από τους Γενούτες. Κατά πόσο η διατάραξη της εκκλησιαστικής τάξης έπαιξε ρόλο είναι δύσκολο να ειπωθεί, και να αποδειχθεί. Επιπλέον, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπήρξε άμβλυνση της θρησκευτικής πίστης από μέρους των οικογενειών αυτών. Τα αιτήματα των οικογενειών αφορούν κατά κύριο λόγο ζητήματα νομιμοποίησης γάμου ή άδεια τέλεσής του και σε κάποιες περιπτώσεις παραχώρηση πνευματικών αδειών.

Ειδικότερα, η πρώτη αίτηση γίνεται μόλις το 1382 από τον Hodratus de Provanis και τη Jacqua de Ibelin και αφορά την πλήρη άφεση αμαρτιών κατά τη στιγμή του θανάτου (*absolutio in articulo mortis*).²⁶⁸ Ο αιτών και η σύζυγός του που μένουν στη Λευκωσία ανήκουν σε δύο γνωστές οικογένειες της Κύπρου. Μάλιστα, ο Hodratus de Provanis ήταν

²⁶⁶ Παράρτημα, Αβ. α-112 - 15/7/1387, α-113 - 25/8/1387, α-132 - 29/7/1390 - Αβ. β-29 - 12/3/1407 - Πίζα β-24 - 4/8/1411.

²⁶⁷ Παράρτημα, Αβ. α-13 - 28/3/1380 και α-79 - 20/5/ 85.

²⁶⁸ Παράρτημα, Αβ. α-24 - 28/3/1382. Η άφεση *in articulo mortis* χορηγούταν στον εξομολογούμενο τη στιγμή του θανάτου. Αυτού του είδους η άφεση κατά κάποιο τρόπο απομάκρυνε την τιμωρία του νεκρού στο Καθατήριο. Μάλιστα, μια τέτοιου είδους άφεση απομάκρυνε την τιμωρία για εκείνες τις αμαρτίες για τις οποίες άφεση μπορούσε να δώσει μόνο ο πάπας. Επειδή η άφεση *in articulo mortis* δινόταν άπαξ, εάν το πρόσωπο που την έλαβε επιζούσε, έπρεπε να την ξαναζητήσει. J. Richard, «Introduction», *Bullarium Cyprium*, I, σ. 56.

τσαμπερλάνος της Κύπρου από το 1395 έως το 1399. Την αίτηση του Hodratus προώθησε για λογαριασμό του ο Colmo Billevo. Το όνομα του το συναντάμε στο έγγραφο του Ιακώβου με το οποίο δίνεται το δικαίωμα στον ανιψιό του Ιωάννη της Βηρυτού να προχωρήσει στο όνομά του σε σύναψη συμφωνίας για συμμαχία.²⁶⁹

Επόμενο παπικό έγγραφο είναι αυτό που αφορά το ζευγάρι Ιωάννη La Baume του Ούγου και της Μαρίας de Spinolis του Λομβάρδου το 1387. Η αίτηση είναι σχετική για την τέλεση του γάμου τους. Σύμφωνα με την αίτησή τους υπάρχει κώλυμα για τον γάμο τους λόγω συγγένειας τετάρτου βαθμού.²⁷⁰

Επόμενη περίπτωση είναι η αίτηση του Πέτρου de Suessonibus/Svessonibus και της Λουίζας Babin, μέλη και οι δύο εξεχουσών οικογενειών της Κύπρου. Στην αίτησή τους, που κάνουν το 1387, σημειώνεται ότι ο Πέτρος de Suessonibus/Svessonibus και η Λουίζα Babin του ποτέ Πέτρου έχουν κώλυμα συγγένειας 4^{ου} βαθμού, ζητώντας ειδική άδεια τέλεσης γάμου.²⁷¹

Ένα ακόμη μέλος της σπουδαίας οικογένειας Babin, ο Λανσελότος Babin, και η Ιωάννα de Ibelinis της πολύ σημαντικής, επίσης, οικογένειας των Ιβελίνων παντρεύτηκαν χωρίς να γνωρίζουν ότι υπήρχε κώλυμα ομοιοσύνης. Εξαιτίας, ωστόσο, της φθοράς και της απώλειας του μισού εγγράφου, δεν γνωρίζουμε το ακριβές κώλυμα. Τελικώς, ο γάμος τους το 1390 θεωρήθηκε από τον πάπα νόμιμος.²⁷²

Επίσης, ο Ούγος Babin και η Μαργκό Nores το 1390 απευθύνθηκαν στον πάπα για την άρση του κωλύματος 4^{ου} βαθμού ομοιοσύνης, καθώς και 3^{ου} και 4^{ου} βαθμού εξ αγχιστείας προκειμένου να προχωρήσουν στη σύναψη γάμου.²⁷³

Τα μέλη δύο ακόμα ισχυρών οικογενειών, της de Morpho και της Monteolive, ο Φίλιππος de Morpho και η Εχίβη de Monteolive το 1392 αιτούνται τη νομιμοποίηση του γάμου τους. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τον βαθμό συγγενείας που συνέδεε τα δύο αυτά πρόσωπα.²⁷⁴ Το 1406 ο Σκλάβος de Asperch και η σύζυγός του Εχίβη αιτούνται και λαμβάνουν διάφορα πνευματικά προνόμια (πλήρη άφεση αμαρτιών, φορητή Αγία Τράπεζα, εκλογή εξομολόγου κτλ.). Ο Σκλάβος de Asperch ήταν μέλος της Υψηλής Αυλής

²⁶⁹ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 428, 454.

²⁷⁰ Παράρτημα Αβ. α-111 - 15/7/1387. Για τις οικογένειες La Baume και Spinola, βλ. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 562-563, 564.

²⁷¹ Παράρτημα Αβ. α-112 - 15/7/1387. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 565-567.

²⁷² Παράρτημα Αβ. α-132 - 29/7/1390. Για τους Ιβελίνους βλ. P. Edbury, «The Franks», στο: *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Angel Nicolaou-Konnari – Chris Schabel (εκδ.), Leiden-Boston 2005, σ. 87.

²⁷³ Οι σχετικές πληροφορίες αρούνται από το ευρετήριο που υπάρχει στο Reg. Aven. 268, f. 7v, μιας και το σημείο με τις σχετικές πληροφορίες στο φύλλο 303r του καταστίχου έχει καταστραφεί.

²⁷⁴ «Cum Philippo de Morfo et Ehiva {eius ux del. R.} de Monteolivo super matrimonio iam contracto disparentur». Οι σχετικές πληροφορίες αρούνται από το ευρετήριο του Reg. Aven. 270, f. 628v. Στο κατάστιχο δεν βρέθηκε η παπική επιστολή.

πρέσβης του Ιανού στη Βενετία το 1403, για τη συνθήκη ειρήνης που υπέγραψε το βασίλειο με τη Γαληνότατη. Στο ίδιο έγγραφο συναντάμε και την κόμισσα Violante de Asperch η οποία επίσης λαμβάνει διάφορα πνευματικά προνόμια.²⁷⁵

Ο Ραϋμόνδος Albi και η Μπέλα de Tabaria το 1407 ζητούν να αρθεί το κώλυμα πνευματικής συγγένειας. Συγκεκριμένα ο Βερεγγάριος Albi, πατέρας του Ραϋμόνδου Albi, έχει βαπτίσει την Μπέλα de Tabaria, κόρη του Ιωάννη Tabaria.²⁷⁶ Πολύ ενδιαφέρουσα από άποψη πληροφοριών είναι η αίτηση του ζεύγους Ιωάννη de Nores και της Εχίβης de Morpho, θυγατέρα του Symonis και πρώην σύζυγο του Ιάκωβου de Balma. Σύμφωνα, λοιπόν, με την αίτησή τους στις 12 Μαρτίου 1407 με τον πρώτο της σύζυγο, ο οποίος έχει αποβιώσει, είχε συγγένεια τρίτου βαθμού, με τον Ιωάννη έχουν δεύτερου βαθμού και κατάγονται από κοινό πρόγονο.²⁷⁷ Το 1411 ο Νικόλας de Tabaria και η Μαργαρίτα de Sulivanis αιτούνται και λαμβάνουν από τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄ άρση του κωλύματος ομαιμοσύνης 4^{ου} και 5^{ου} βαθμού, προκειμένου να τελέσουν τον γάμο τους.²⁷⁸ Ο Ραϋνάλδος de Minutis και η σύζυγός του, το ίδιο έτος (1411), λαμβάνουν πλήρη άφεση αμαρτιών.²⁷⁹ Ο Πέτρος de Juvenibus, σύμβουλος του βασιλιά Ιανού λαμβάνει τη δυνατότητα να επιλέξει ο ίδιος τον εξομολόγο του. Το ζευγάρι του Ιακομίνου de Chaferano και της Μαργαρίτας de Milmarsis αιτούνται και λαμβάνουν την άρση κωλύματος ομαιμοσύνης 4^{ου} βαθμού, προκειμένου να τελέσουν τον γάμο τους.²⁸⁰ Λαμβάνουν επίσης διάφορα πνευματικά προνόμια το ζευγάρι από τη Λευκωσία Ancianus de Nevilles και η σύζυγός του, όπως γνωρίζουμε από έγγραφο της 18^{ης} Μαΐου 1414. Το ζευγάρι έλαβε πλήρη άφεση αμαρτιών, άδεια επίσκεψης στους Αγίους Τόπους, αλλά και το να έχει το δικαίωμα φορητού Αγίου Βήματος.²⁸¹

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι οι οικογένειες La Baume, de Spinolis, de Suessonibus, Babin, de Ibelinis, Nores, de Morpho, de Montolive είναι στην εποχή που εξετάζουμε

²⁷⁵ G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 453, Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 456, 467.

²⁷⁶ Ο Ιωάννης de Thabaria του οποίου η επιτύμβια πλάκα παρουσιάζεται στο *Lacrimae Nicossienses* του Tankerville James Chamberlayne, πιν. XVIII. Σε αυτήν αναγράφεται ως έτος θανάτου το 1402, και συγκεκριμένα στις 22 Αυγούστου, ενώ στο έγγραφο των προνομίων ο Ιωάννης αναφέρεται ως ζων.

²⁷⁷ *Παράρτημα*, Αβ. β-29 - 12/3/1407. Για την οικογένεια de Morpho βλ. «Les diplômes du Vatican», στο: *Documents Chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)*, Jean Richard (εκδ.), Paris 1962, σ. 154, 155. Για τους Δερόρες, βλ. Angel Nicolaou-Konnari, «Francesco Patrizi's Cypriot Connections and Jason and Pietro de Nores», στο: *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Benjamin Arbel, Evelien Chayes, and Harald Hendrix (εκδ.), Brepols, Turnhout 2012, σ. 157-203.

²⁷⁸ *Παράρτημα*, Αβ. β-26 - 4/8/1411. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 586, 633.

²⁷⁹ *Παράρτημα*, Αβ. β-24 - 4/8/1411.

²⁸⁰ Δεν κατέστη δυνατή η εύρεση της εγγραφής στον κώδικα που αναφέρει ο R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 694.

²⁸¹ *Παράρτημα*, Πίζα β-70 - 18/5/1414, β-71 - 18/5/1414. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 596.

ακόμη ενεργές στην κυπριακή κοινωνία και προσπαθούν να κρατήσουν τη θέση τους στην κοινωνική πυραμίδα του Βασιλείου.

Ημερομηνία	Οικογένειες	Βαθμός συγγένειας
15.7.1387	Joannes La Baume και Maria de Spinolis	IVος ομαιμοσύνης
15.7.1387	Petrus de Suessonibus (Soissons) και Louisa Babin	IVος ομαιμοσύνης
29.7.1390	Lancelottus Babin και Joanna de Ibelinis	Άγνωστη σχέση συγγένειας
29.7.1390	Hugo Babin και Margot Nores	IVος ομαιμοσύνης και 3ος και 4ος εξ αγχιστείας
1392	Philippus de Morpho και Echiva de Montolive	Άγνωστη σχέση συγγένειας
12.2.1407	Joannes de Nores και Echivia de Morpho	2ος και 3ος εξ αγχιστείας.
12.2.1407	Raimundus Albi και Bella de Tabaria ,	Πνευματική συγγένεια
4.8.1411	Nicolas de Tabaria και Margarita de Sulinanis (Soloani, Silvani)	4ος και 5ος ομαιμοσύνης
11.4.1412	Jacominus de Chaferano (Cafran) και Margarita de Milmarsiis (Milmars)	4ος ομαιμοσύνης.

Τα μέλη ευγενών οικογενειών που σύναψαν γάμο και οι σχέσεις ομαιμοσύνης που είχαν σύμφωνα με τις πληροφορίες από τις παπικές επιστολές.

Λαϊκοί σε εκκλησιαστικές θέσεις

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η τοποθέτηση λαϊκών σε κατώτερες θέσεις των επισκοπών που, όπως αναφέρεται στα έγγραφα συνηθιζόταν να δίνεται σε λαϊκούς: «laicis assignari

consueto» και «de ipso officio per laicos gubernari consueto».²⁸² Ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι αυτές οι θέσεις προσφέρθηκαν σε Έλληνες και συριακής καταγωγής πρόσωπα, αν κρίνουμε από τα επίθετά τους: τον Γεώργιο Πετρόπουλο του ποτέ Συμεών, τον Nicolinus Chimi του ποτέ Ιακώβου και τον Στασή de Baliano του ποτέ Συμεών. Είναι σημαντική οπωσδήποτε η ύπαρξη ανθρώπων που γνώριζαν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, αλλά και άλλες ανατολικές. Μάλιστα, στις 27 Οκτωβρίου 1369 ο επίσκοπος Αρνάλδος της Αμμοχώστου έδωσε οδηγίες για τη θυροκόλληση των παπικών εγγράφων στα γαλλικά και στα ελληνικά.²⁸³

Ειδικότερα, γνωρίζουμε ότι με την παραίτηση του Στασή de Baliano η θέση του γραφέα της Αμμοχώστου παραχωρήθηκε στον γιο του Συμεών, από τη Λευκωσία.²⁸⁴ Ωστόσο, επειδή ο Συμεών αμφέβαλε για την ορθότητα της παραχώρησης και προκειμένου να κατοχυρώσει τη θέση του απευθύνθηκε στον πάπα για την επιβεβαίωση της θέσης. Στις 12 Απριλίου 1420 τελικά ο πάπας επιβεβαίωσε στον Συμεών τη θέση του, που του απέφερε ετήσια αποζημίωση είκοσι φλορίνια. Συνεπώς, μέλη της οικογένειας de Baliano κατείχαν τη θέση αυτή για μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως άλλωστε συνηθιζόταν.²⁸⁵

Στον προφανώς από το επώνυμο Έλληνα Γεώργιο Πετρόπουλο του Συμεών,²⁸⁶ από τη Λευκωσία, στις 12 Απριλίου 1420, επιβεβαιώθηκε η παραχώρηση της θέσης του γραφέα στην επισκοπή Αμμοχώστου, μία θέση που όπως αναφέρεται παραχωρείται σε λαϊκούς. Το ετήσιο εισόδημά του θα ανερχόταν στα είκοσι φλορίνια ετησίως. Η θέση έμεινε κενή μετά

²⁸² ASV. Reg. Suppl. 140, f. 248v-249r, Φλωρεντία, 12 Απριλίου 1420: (1) [...] *Item officio scribanie predictae Famagustanea ecclesie per resignationem quondam Stasii de Baliano extra Romanam Curiam in manibus ordinarii loci aut ad id potestatem habentis factam vacante, devotus vester Symon ipsius Stasii natus, //249v civis Nicosiensis officium ipsum auctoritate ordinaria sibi collatum sive commissum fuit pacifice assecutus. Cum autem, pater sancte, idem Symon dubitet commissionem sive collationem huiusmodi viribus non subsistere, supplicat eidem sanctitati quatenus sibi de ipso officio per laicos gubernari consueto et cuius fructus etc. viginti florenorum similium simili extimatione valorem annuum non excedunt, sive premissis etc. ut supra eidem Symoni dignemini misericorditer providere et cum clausulis ut supra. Fiat ut petitur pro omnibus quatuor. [...].* (2) [...] *Item beatissime pater, officio scribanie ecclesie Famagustane laicis assignari consueto per obitum Nicole Bibi extra Romanam Curiam defuncti, vacante, devotus vester Georgius Petropoli Symonis civis Nicosiensis, officium ipsum auctoritate ordinaria sibi collatum vel commissum fuit assecutus illudque extunc exercuit prout exercet de presenti. Cum autem, pater sancte, idem Georgius dubitet collationem sive commissionem huiusmodi viribus non subsistere, supplicat sanctitati vestre quatinus sibi de ipso officio, cuius fructus etc. viginti florenorum auri communi extimatione valorem annuum non excedunt, cum honoribus, oneribus et emolumentis consuetis, sive premissis sive alio quovis modo aut ex alterius cuiuscumque persona vacet, etiam si reservatum, devolutum vel litigiosum existat, eidem Georgio per se vel alium, quem ad hoc duxerit deputandum, tenendum, exercendum et possidendum providere dignemini et cum clausulis ut supra [...].*

²⁸³ C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*· Richard, «La succession», σ. 652-653.

²⁸⁴ Παράρτημα, Πίτζα β-6, 7 - 9/4/1411. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 673.

²⁸⁵ O Rudt de Collenberg κάνει λάθος στη χρονολόγηση του κατάστιχου των *Registra Supplicationes* υπ' αριθμ. 140, το οποίο χρονολογεί στις 12 Απριλίου 1411, ενώ το ορθό είναι 12 Απριλίου 1420· βλ. B. Katterbach, *Inventario dei Registri delle Suppliche*, σ. 13.

²⁸⁶ *Acta Martini papae V (1417-1431)*, Aloysius L. Tautu (εκδ.), Roma 1980, αρ. 56a, σ. 140· R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 627-62· C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

τον θάνατο του Νικόλαου Bibi, μέλος της μεγάλης οικογένειας που ήλκε την καταγωγή από τη Συρία.²⁸⁷

Ο Nicolinus Chimi του ποτέ Ιακώβου ήταν ήδη γραφέας της επισκοπής Πάφου (*dudum exerceris et excerceas de presenti*) και στις 9 Απριλίου του 1411²⁸⁸ θέλησε να επιβεβαιώσει με αποστολική απόφαση την κατοχή της θέσης του. Μάλιστα, όπως φαίνεται στην παπική επιβεβαίωση που έλαβε ο Nicolinus, θα κατείχε τη θέση όσο ήταν εν ζωή. Ομοίως, την ίδια ημέρα σε αίτησή του, ο Ιάκωβος Chimi, αδελφός του Nicolinus, λαμβάνει απάντηση από τον πάπα σε αίτηση που είχε κάνει στον πάπα, ζητώντας να τού παραχωρηθεί η θέση του γραφέα της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας. Στην επιστολή που στέλνει ο πάπας σημειώνεται ότι δεν χρειάζεται ο Ιάκωβος να περιμένει την κανονική διαδικασία που προβλέπεται από το τοπικό δίκαιο (*iuxta consuetudinem patrie*) που προβλέπει εκλογές, αλλά αυτή να τού παραχωρηθεί αμέσως μόλις καταστεί κενή.²⁸⁹

Έχει ενδιαφέρον επίσης να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο την παπική άδεια (3 Ιουνίου 1383) που δόθηκε στον εκλεγέντα αρχιεπίσκοπο Ανδρέα Michiel, μετά από δική του αίτηση, να παραχωρήσει σε οκτώ κληρικούς το αξίωμα του δημόσιου συμβολαιογράφου, αφού φυσικά κρίνει ότι είναι κατάλληλοι για τη θέση αυτή. Όπως είναι σύνηθες οι κληρικοί αυτοί θα πρέπει να πάρουν συγκεκριμένο όρκο.²⁹⁰ Στην παπική επιστολή που έχουμε στη διάθεσή μας παρατίθεται μονάχα το προοίμιο και οι πρώτες λέξεις από την αρχή του πρώτου άρθρου, οπότε και ακολουθεί η φράση etc. *ut in forma*. Διαβάζουμε στο έγγραφο: *ego .. clericus non coniugatus nec in sacris ordinibus constitutus .. diocesis ab hac hora inantea*.²⁹¹ Όπως συνηθίζεται στα αντίγραφα των παπικών εγγράφων το κείμενο του όρκου δεν παρατίθεται ολόκληρο, αλλά μονάχα η αρχή και το τέλος, με τα ενδιάμεσα άρθρα του να παραλείπονται. Το πλήρες κείμενο του όρκου, ωστόσο, είναι γνωστό σε δύο περιπτώσεις. Σε επιστολή του πάπα Βονιφάτιου Η΄ το 1295 προς τον αρχιεπίσκοπο Γεράρδο, το 1295 και σε επιστολή του πάπα Κλήμεντος ΣΤ΄ προς τον αρχιεπίσκοπο Φίλιππο το 1345 για την ονομασία νοταρίων. Μεταξύ των δύο κειμένων, τα οποία απέχουν μισό αιώνα, το μόνο που έχει αλλάξει είναι το προοίμιο. Σε αυτόν του 1345 έχει

²⁸⁷ Και σε αυτή την περίπτωση ο Collenberg λανθάνει σχετικά με το κατάστιχο υπ' αριθμ. 140 των *Registra Supplicationes*, δες παραπάνω R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 629-630.

²⁸⁸ Παράρτημα, Πίτσα β-6, 7 - 9/4/1411.

²⁸⁹ Κάποιος Chimi σημειώνεται ότι το 1426 διευκόλυνε την είσοδο των Μαμελούκων στη Λευκωσία, μαζί άλλους που γνώριζαν τη γλώσσα· βλ. Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 537. Για την οικογένεια βλ. γενικά R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 626-627.

²⁹⁰ Το ζήτημα του όρκου που έδινε ο κοσμικός κλήρος στην Κύπρο αναπτύσσει ο Chris Schabel στο: «Ab hac hora in antea: Oaths to the Roman Church in Frankish Cyprus (and Greece)», στο: *Crusader Landscapes in the Medieval Levant: The Archaeology and History of the Latin East*, M. Sinibaldi, K.J. Lewis, B. Major, J.A. Thompson, (εκδ.), University of Wales Press, Cardiff 2016, σ. 362.

²⁹¹ Παράρτημα, Αβ. α-48 - 3/6/1383.

συμπληρωθεί ότι ο υποψήφιος δεν είναι παντρεμένος (*non coniugatus*) και ότι δεν είχε προχωρήσει σε ιεροσύνη (*in sacris ordinibus constitutus*). Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το προοίμιο καθώς και οι πρώτες λέξεις του όρκου, μετά από σχεδόν σαράντα χρόνια δεν έχει υποστεί καμία αλλαγή.²⁹²

Οι συμβολαιογράφοι μπορούσαν να αναλάβουν δημόσια υπηρεσία μόνο με παπική ή βασιλική εξουσία και ο αριθμός τους εξαρτιόταν από τις ανάγκες της κάθε περιοχής. Ο βαθμός εγγραμματοσύνης φυσικά έπαιζε πολύ σημαντικό ρόλο. Το ότι στον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα δόθηκε η άδεια να διορίσει οκτώ δημόσιους νοτάριους δεν κάνει εντύπωση, μιας και αυτό συνέβαινε από καιρού εις καιρόν.²⁹³

Ο Rudt de Collenberg σημειώνει ένα ακόμα έγγραφο, της 2ας Ιουνίου 1411, σύμφωνα με το οποίο η βασίλισσα Καρλότα ονομάζει 40 δημόσιους νοτάριους, το οποίο δυστυχώς δεν κατέστη δυνατό να ανευρεθεί. Ωστόσο, ο αριθμός νοταρίων που λαμβάνει την άδεια να διορίσει η βασίλισσα είναι αρκετά μεγάλος, πράγμα που πιθανώς να υποδηλώνει έλλειψη επαγγελματιών του τομέα.²⁹⁴

Γνωρίζουμε ότι κάποιος Νικόλαος Urri, μετά τον θάνατο του συγγενούς του Ιωάννη Urri (ίσως πατέρα του), εξελέγη από το καπίτολο της αρχιεπισκοπής ως συμβολαιογράφος της την 1η Απριλίου του 1406.²⁹⁵ Ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ της Αβινιόν, ύστερα από αίτηση του Νικόλαου, ζήτησε από τον επίσκοπο Αμμοχώστου, πιθανώς τον Λουκιανό Lercario, ώστε να φροντίσει για το θέμα σχετικά με την ανάληψη της θέσης αυτής από τον Νικόλαο, μιας και δεν είχε ενημερωθεί η Αγία Έδρα γι' αυτή την εκλογή. Σημειώνει ο πάπας προς τον επίσκοπο να διερευνήσει το ζήτημα και αν κρίνει ότι όλα είναι σύμφωνα με τα όσα προβλέπονται να τού παραχωρήσει το αξίωμα.

Σχετικά με τον Νικόλαο Urri, θεωρούμε ότι είναι το ίδιο πρόσωπο που σχετίζεται με το ελληνικό μοναστήρι της Αγίας Μαργαρίτας, που βρισκόταν στο σημερινό χωριό Αγρός της επαρχίας Λεμεσού. Το μοναστήρι στα παπικά έγγραφα είχε την ονομασία Lagrotimothéo και ήταν υποκείμενο στη μονή της Παναγίας του Στύλου στη Λεμεσό, τα οποία είχαν τεθεί υπό την παπική προστασία από τα μέσα περίπου του 13^{ου} αιώνα. Σε έγγραφο της 19^{ης}

²⁹² Schabel, *Bullarium Cyprium*, II, o-10, q-33· και Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, r-203, t-138.

²⁹³ Jean Richard, «Aspects du notariat public à Chypre sous les Lusignan», στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500. Aspects of Cross-Cultural Communication*, Maria G. Parani, Alexander D. Beihammer, Christopher D. Schabel (επιμ.), σ. 207-221.

²⁹⁴ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 693· C. Schabel, «Oaths to the Roman Church in Frankish Cyprus», σ. 363.

²⁹⁵ *Παράρτημα*, Αβ. β-21 - 1/4/1406· Ο Rudt de Collenberg δεν διαβάζει το επίθετο Urri του χειρογράφου και για τούτο δεν αναφέρει την επιστολή αυτή στις σχετικές εργασίες του για την οικογένεια· βλ. ενδεικτικά R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 630-633.

Φεβρουαρίου 1415, γνωρίζουμε ότι δόθηκε επιβεβαίωση για τις υποχρεώσεις μεταξύ του μοναστηριού του Lagrotimothéo και του ηγουμένου του με τον Νικόλαο Orry,²⁹⁶ σχετικά με το τι οφείλει να πληρώνει το μοναστήρι στον Νικόλαο. Φυσικά, ο πάπας σημειώνει, ως οφείλει, ότι θα πρέπει να ικανοποιηθεί ο Νικόλαος, αν έχουν διαφυλαχθεί πλήρως τα συμφέροντα της μονής. Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι ο αρχικός δωρητής των αμπελώνων, ο Τριφύλλιος από την Τραπεζούντα, πλέον, αναφέρεται ως τοπωνύμιο (*certas vineas, videlicet de Triphilli Trapezundia ac Actalion Tonchidessi et Tempoliti nuncupatas*).²⁹⁷

Αργότερα, στις 12 Απριλίου 1420, το ζήτημα επανέρχεται, αυτή τη φορά όταν ο Νικόλαος Orry, ο οποίος αναφέρεται ως πολίτης της Λευκωσίας και ελληνικής καταγωγής, επιθυμεί να επιβεβαιωθεί από τον πάπα Μαρτίνο Ε΄ ότι ο ποτέ Ιωάννης, πατέρας του, είχε παραχωρήσει στον ηγούμενο της μονής, κάποιους αμπελώνες που βρίσκονταν στις τοποθεσίες *Triphilli Trapezundia, Actalion Tonchidessi και Tempoliti* (άγνωστο πού βρίσκονται σήμερα). Μάλιστα, σημειώνεται ότι η μονή ανήκε σε γη που ενέπιπτε στην εξουσία του βασιλιά Ιανού, επρόκειτο δηλαδή για βασιλική γη, άρα υπήρχε η ανάγκη για βασιλική άδεια παραχώρησης. Επειδή, λοιπόν, στην οικογένειά του είχε παραχωρηθεί το ένα τέταρτο ετησίως της παραγωγής το οποίο έπρεπε να πηγαίνει στους κληρονόμους του, ο Νικόλαος αναφέρει ότι η εν λόγω παραχώρηση είχε γίνει από τον βασιλιά Πέτρο Β΄ και όχι τον βασιλιά Ιανό.²⁹⁸

Ένα ακόμα όνομα που πληροφορούμαστε ότι ανέλαβε τη θέση του συμβολαιογράφου της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας ήταν κάποιος *Elianus Romano*, λαϊκός από τη Λευκωσία, ο οποίος εξελέγη από το καπίτολο της αρχιεπισκοπής, μετά τον θάνατο του επίσης λαϊκού Γεωργίου *Chartosa*, την 1^η Απριλίου 1406.²⁹⁹ Μετά, λοιπόν, από αίτηση του *Elianus* ο

²⁹⁶ Η διένεξη αφορούσε περιουσιακό ζήτημα που είχε ανακύψει μεταξύ κληρονόμων των δωρητών της μονής και του μοναστηριού. Συγκεκριμένα ο Τριφύλλιος από την Τραπεζούντα είχε κληροδοτήσει αμπελώνες στη μονή που απέφεραν έσοδα 700 χρυσών φλορινιών, με την υποχρέωση από πλευράς του ηγουμένου της μονής να διατηρεί τέσσερις Έλληνες ιερείς και ένα ακόμα πρόσωπο για να τελούνται επιμνημόσυνες δεήσεις υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του Τριφύλλιου και των γονέων του και τα έξοδα αυτών των προσώπων να αφαιρούνται από τα έσοδα των αμπελώνων. Αυτή την υποχρέωση την τηρούσαν όλοι οι ηγούμενοι της μονής, εκτός από τον ηγούμενο Τριφύλλιο. Το ζήτημα ανατέθηκε προς διερεύνηση το 1372 στον *officialis* της Λευκωσίας, χωρίς δυστυχώς να γνωρίζουμε το αποτέλεσμα της έρευνας. Ν. Coureas, «The Greek monastery of St Margaret of Agros in Lusignan Cyprus: its relations with the Latin Church and the Papacy», *Revue des études byzantines*, τ. 67 (2009), σ. 221· *idem*, *The Latin Church*, σ. 466-469.

²⁹⁷ Παράρτημα, Πίζα β-81 -19/2/1415· *CICO*, II, σ. 276, αρ. 209· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-86· Schabel, *Synodicum*, X 61, σ. 372-373· Collenberg, σ. 630-633. Ο Rudt de Collenberg κάνει λάθος στη χρονολόγηση του κατάστιχου των *Registra Supplicationes* υπ' αριθμ. 140, το οποίο χρονολογεί στις 12 Απριλίου 1411, ενώ το ορθό είναι 12 Απριλίου 1420· βλ. Katterbach, *Registri delle Suppliche*, σ. 13.

²⁹⁸ Acta Martini, *CICO*, III, σ. 318, αρ. 137. Γενικά για τη μονή βλ. Ν. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 466-469.

²⁹⁹ Παράρτημα, Αβ. β-16 - 1/4/1406.

πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ ζήτησε από τον επίσκοπο Αμμοχώστου να διερευνήσει το ζήτημα και αν όλα είναι σύμφωνα με όσα έχουν οριστεί, τότε να του παραχωρηθεί το αξίωμα, όπως δηλαδή και στην περίπτωση του Urrì. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι κάποιος συμβολαιογράφος Helias Romanus, τον οποίο μπορούμε να ταυτίσουμε με τον Elianus, πέθανε πριν από τις 19 Οκτωβρίου του 1428, οπότε και τη θέση του έλαβε κάποιος Ιωάννης Hanelle, κληρικός από την επισκοπή της Therouanne της Γαλλίας· άρα δεν είναι διόλου απίθανο ο Elianus να έλαβε τελικώς τη θέση. Την ίδια μέρα (19/10/1428) επίσης ανέλαβε καθήκοντα συμβολαιογράφου και κάποιος Νικόλαος Romanus.³⁰⁰

Ενδιαφέρον έχει ότι ο Βενέδικτος ΙΓ΄ απευθύνεται στον επίσκοπο Αμμοχώστου για το ζήτημα, επειδή, όπως καταγράφεται στην πράξη, η θέση του αρχιεπισκόπου εκείνη την περίοδο ήταν κενή. Προφανώς, με τον Βενέδικτο που βρίσκεται στη Σαβόνα της Λιγουρίας, αναμένοντας μια συνάντηση με τον Γρηγόριο ΙΑ΄ προς άρση του Σχίσματος, πλέον συμπλέει θέλοντας και μη και η Γένοβα,³⁰¹ που από το 1396 έχει καταληφθεί από τη Γαλλία, οπότε συμπεραίνουμε ότι ο πάπας απευθύνεται στον Λουκιανό Lercario επίσκοπο Αμμοχώστου την περίοδο από τον Αύγουστο του 1403 έως τον Ιανουάριο του 1407. Εντύπωση κάνει, ωστόσο, ότι και οι δύο αυτές εγγραφές έχουν διαγραφεί και ακυρωθεί με μονοκονδυλιές και αυτό με εντολή του πάπα, όπως σημειώνεται στο αριστερό περιθώριο των σελίδων του κατάστιχου, με τη φράση: «cassata de mandato domini nostri pape», δύο σχεδόν χρόνια μετά από την πρώτη τους καταγραφή στο σχετικό κατάστιχο, την 1η Απριλίου 1406.³⁰² Αυτή η διαγραφή πιθανώς να σχετίζεται με το ότι αφορά την Αμμόχωστο, η οποία βρισκόταν υπό μία ιδιότυπη κατάσταση. Είναι πιθανόν επίσης να μην ακολουθήθηκε η σωστή διαδικασία και να μην έγινε προώθηση του αιτήματος από τα κατάλληλα πρόσωπα (διαδικασία *per relationem*) οπότε θα μπορούσε να έχει προκύψει νομικής φύσης ζήτημα για την τοποθέτηση των προσώπων αυτών στις θέσεις αυτές, δεδομένου ότι και οι δύο αιτήσεις είναι την ίδια περίοδο.

³⁰⁰ Rudt de Collenberg, «Le Royaume, l'Église latine de Chypre et la Papauté 1417-1471», *KEEE*, XIII-XVI (1984-1987), σ. 90· idem, «Prosopographie», σ. 532, 647.

³⁰¹ A. Ferretto, «Lo scisma in Genova negli anni 1404-1409», *Giornale Ligustico di Archeologia, Storia e Letteratura*, τ. XXI (1896), σ. 118.

³⁰² *Παράρτημα*, Αβ. β-16 - 1/4/1406 και β-21 - 1/4/1406. Γενικά για τους συμβολαιογράφους βλ. Jean Richard, «Aspects du notariat public à Chypre sous les Lusignan», σ. 207-221. Γνωρίζουμε ονομαστικά έναν ακόμη νοτάριο της αρχιεπισκοπής, τον Ιωάννη de San Giovanni, ο οποίος το 1414 δραστηριοποιείται στις υπηρεσίες του αρχιεπισκόπου L. de Mas Latrie, «Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Bibliothèque de l'École des chartes*, τ. 35 (1874), σ. 128.

IV. Η Λατινική κοσμική Εκκλησία

[...] Η εκκλησία αυτή [σ.σ. της Λευκωσίας] άξιζε [είχε εισοδήματα] κάποτε 25.000 χρυσά φλορίνια ετησίως, αλλά τώρα, ο βασιλιάς της Κύπρου υπέκλεψε και πήρε μεγάλη ποσότητα των δικαιωμάτων του ναού της Αγίας Σοφίας [...].³⁰³

Αυτά γράφει χαρακτηριστικά ο περιηγητής Nicola de Martoni, τον Δεκέμβριο του 1394, όταν επισκέφθηκε τη Λευκωσία. Μας πληροφορεί, λοιπόν, ο συγγραφέας ότι ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄ (1385-1398) είχε οικειοποιηθεί τα χρήματα του καθεδρικού ναού της αρχιεπισκοπής, μία κίνηση που θεωρούμε ότι έχει σημαντικές πολιτικές αλλά και οικονομικές προεκτάσεις. Τα οικονομικά του βασιλείου σίγουρα δεν θα ήταν και στα καλύτερά τους, άρα το εκκλησιαστικό ταμείο ήταν μία ασφαλής λύση και πιθανώς ένας εύκολος χρηματοδότης. Μάλλον οι αξιωματούχοι του καπίτολου της αρχιεπισκοπής δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσουν την ακεραιότητα του ταμείου τους με τον βασιλιά να έκανε εν τέλει δόλια χρήση των εκκλησιαστικών χρημάτων, προς όφελος του θρόνου.

Η έλλειψη ηγεσίας, λοιπόν, στη Λατινική Εκκλησία, η οποία φαίνεται ότι επιτείνεται την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος, όπως θα καταδειχθεί και από τα παρακάτω, είναι ένα σημαντικό στοιχείο για να δούμε πώς ο βασιλιάς μπορούσε να είχε εμπλακεί πιο έντονα και παρεμβατικά στα τοπικά εκκλησιαστικά πράγματα. Μέσα στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να εντάξουμε τις κινήσεις του βασιλιά Ιακώβου Α΄, ο οποίος με την επιστροφή του στην Κύπρο το 1385, να εκδιώξει τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα, ο οποίος ήταν της υποταγή της Αβινιόν. Ο Ιάκωβος πιθανόν να αισθάνθηκε περισσότερο ασφαλής, λόγω της απελευθέρωσής του από τους Γενουάτες. Στην ίδια λογική μπορούμε να εντάξουμε και τον τρόπο με τον οποίο κινήθηκε ο βασιλιάς Ιανός – ο αδελφός του Ούγος λειτουργούσε ως αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας για αρκετά χρόνια πριν αναλάβει κανονικά τη θέση του. Επίσης, ο Ιανός όπως θα δούμε, ενεπλάκη και σε ζητήματα που αφορούσαν γενικά την Εκκλησία. Μία άλλη παράμετρος που καταδεικνύει την ισχυροποίηση της τοπικής Λατινικής Εκκλησίας είναι η ανέλιξη, σε διάφορες εκκλησιαστικές θέσεις, μελών τοπικών ευγενών Λατινικών οικογενειών. Παρατηρούμε δε ότι από την αρχή της εκκλησιαστικής κρίσης υπάρχει έντονη τάση του βασιλείου να προσδεθεί με την υποταγή της Αβινιόν, με τις

³⁰³ «Ecclesia ipsa valebat alias annuatim ducatos viginti quinque millia, modo vero rex ipse Cipri usurpat et recipit magnam quantitatem de juribus dicte ecclesie Sancte Sofie»· βλ. Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de M. notaire italien», *Revue de l'Orient Latin*, τ. III (1895), σ. 635.

ονομασίες επισκόπων και μελών στα καπίτολα των επισκοπών να είναι πολύ λιγότερες σε σχέση με εκείνες από τους πάπες της Αβινιόν.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος παρατηρούνται, ίσως περισσότερο έντονα, τα ίδια φαινόμενα αδυναμιών που αντιμετώπιζε η Λατινική Εκκλησία και πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, όπως η έλλειψη ηγεσίας, βασιλικές πιέσεις προς ιεράρχες, οικονομική δυσπραγία· προβλήματα που μάλλον θα πρέπει να θεωρηθούν εγγενή, και τα οποία συν τω χρόνω ολοένα και επιδεινώνονται.³⁰⁴ Οι τρεις αιτίες που σύμφωνα με τον C. Schabel, και με τις οποίες συμφωνούμε, οδήγησαν, για παράδειγμα, τον κοσμικό κλήρο σταδιακά σε παρακμή έως το Μεγάλο Σχίσμα ήταν: α) τα ιδιωτικά παρεκκλήσια, β) ο ανταγωνισμός με τον κανονικό κλήρο, γ) και οι Έλληνες. Κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος οι τρεις αυτές αιτίες δεν επηρέασαν αυτοτελώς τη δυναμική που είχαν αναπτύξει τα προηγούμενα χρόνια, ωστόσο, συμποσούμενες έδωσαν στην ιστορική τροχιά της Λατινικής Εκκλησίας μία άλλη τροπή.³⁰⁵

Όσο αφορά την εσωτερική οργάνωση της Εκκλησίας κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος (1378-1417) παραμένει βασικά η ίδια, όπως δηλαδή αυτή είχε διαμορφωθεί την τελευταία εκατονταετηρίδα. Οι επισκοπές παραμένουν οι ίδιες τέσσερις, Λευκωσία, Λεμεσός, Πάφος και Αμμόχωστος. Φυσικά, ο γενονατικός πόλεμος του 1374 δημιούργησε μία ιδιαίτερη κατάσταση, τόσο πολιτικά όσο και εκκλησιαστικά. Το ξέσπασμα του Σχίσματος ήλθε να επιβαρύνει ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Κατά την περίοδο του Σχίσματος ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, όπως βέβαια και ο βασιλιάς, δεν μπορούν να ελέγξουν τα τεκταινόμενα της επισκοπής. Η γενονατική στάση υπέρ των παπών της Ρώμης³⁰⁶ έδινε και στην πόλη την εκκλησιαστική τάση· οι επίσκοποι της διορίζονταν από τον πάπα της Ρώμης, και ήταν κατά κύριο λόγο Γενουάτες σημαντικών οικογενειών (όπως οι Adorno και Lercario).

Σχετικά με την ιεραρχία της Εκκλησίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο, τα μέλη των τεσσάρων εκκλησιαστικών επαρχιών του νησιού με τα αντίστοιχα καπίτολα δεν συνεδρίασαν ούτε μία φορά για να εκλέξουν αρχιεπίσκοπο ή επίσκοπο, μιας και ήδη πριν από το Σχίσμα οι πάπες είχαν σχεδόν οικειοποιηθεί τη διαδικασία εκλογής ενός αρχιερέα. Δεν μας κάνει, λοιπόν, ιδιαίτερη εντύπωση ότι και την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος η επιλογή του επικεφαλής της αρχιεπισκοπής ή επισκοπής βρισκόταν στα χέρια του πάπα,

³⁰⁴ Chr. Schabel, «Religion», σ. 177-178.

³⁰⁵ Chr. Schabel, «Religion», σ. 183.

³⁰⁶ Sandra Macchiavello, «Sintomi di crisi e annunci di riforma (1321-1520)», στο: *Il cammino della Chiesa genovese dalle origini ai nostri giorni*, D. Puncuh (επιμ.), Genova 1999, σ. 228-240.

όταν βέβαια εμπλέκονται περισσότεροι του ενός πάπες τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο.³⁰⁷

Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος και σε όσες επιστολές εντοπίσαμε στο Αρχείο του Βατικανού και αφορούν την Κύπρο συνεχίζει η προηγούμενη κατάσταση επιλογής των ιεραρχών για τον αρχιεπισκοπικό και τους επισκοπικούς θρόνους. Έτσι δεν έχουμε καμία αναφορά για εκλογή ιεράρχη διά σύγκλησης του καπίτολου της κάθε επισκοπής. Οι πάπες συνεχίζουν να διορίζουν απευθείας τους εκλεκτούς τους, και ήταν πρόσωπα που συνήθως βρίσκονταν στον άμεσό περίγυρό τους. Μία ακόμη πτυχή της συγκεκριμένης περιόδου είναι ότι δεν γνωρίζουμε πάντοτε με βεβαιότητα αν ο ιεράρχης ανέλαβε πραγματικά τη διοίκηση της επισκοπής του.

Οικονομία

Τα έσοδα της Λατινικής Εκκλησίας ήταν η δεκάτη, εισοδήματα από γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αστικές ιδιοκτησίες και οι εισφορές από το ποίμνιο, από τη βασιλική οικογένεια και από πλούσιους Λατίνους του νησιού. Η Λατινική Εκκλησία λάμβανε τη δεκάτη από τα βασιλικά κτήματα και από τα κτήματα των φεουδαρχών, καθιστώντας αυτόν τον φόρο τη σημαντικότερη πηγή εσόδων για τη Λατινική Εκκλησία στο νησί. Οι μη Λατίνοι επίσης δεν κατέβαλλαν τον φόρο της δεκάτης, αν και αυτή έπρεπε να καταβληθεί στους κυρίους των κτημάτων. Τη δεκάτη επίσης δεν πλήρωνε ούτε η Ελληνική Εκκλησία για την περιουσία που κατείχε πριν από την Δ' Σύνοδο του Λατερανού το 1215. Βέβαια, για την περιουσία που είχε αποκτήσει από το 1215 και εξής καθώς για παλαιότερα περιουσιακά στοιχεία οι Έλληνες κατέβαλλαν τη δεκάτη. Στην καταβολή της δεκάτης υποχρεώνονταν επίσης και οι μονές και τα στρατιωτικά μοναστικά τάγματα. Ατέλεια από την πληρωμή της δεκάτης είχαν μόνο τα επαιτικά τάγματα.³⁰⁸

Τα επισκοπικά έσοδα συνίσταντο στο υπόλοιπο από τα γενικά έσοδα της εκκλησίας, αφού είχαν αφαιρεθεί οι μισθοί των μελών του καθεδρικού καπίτολου. Οι οικονομικές καταστάσεις της επισκοπής της Λεμεσού δίνουν μία πλήρη εικόνα για το πώς ήταν οργανωμένα τα έσοδα και τα έξοδα μιας επισκοπής και εν πολλοίς μπορεί να λειτουργήσει

³⁰⁷ Ενδιαφέρον έχει ότι και σε άλλα βασίλεια η εκλογή μέσω συνόδου είχε υποχωρήσει έναντι του παπικού διορισμού ή ακόμα και βασιλικού διορισμού, βλ. ενδεικτικά Zsolt Hunyadi, «The Western Schism and Hungary: from Louis I to Sigismund of Luxembourg», *Chronica* 13 (2017), σ. 48. «The middle of the fourteenth century the canons of the chapter houses reconciled themselves that instead of canonical election either the king claimed his ius patronatus or the pope collated his own appointees»· βλ. και Joseph H. Lynch, *The Medieval Church. A Brief History*, Longman, London – New York 1996, σ. 177.

³⁰⁸ Coureas - Schabel, *Cartulary*, αρ. 89, 91· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 248· Richard, «La levée des décimes», σ. 15.

ως δείκτης για τις υπόλοιπες επισκοπές. Μέσα, λοιπόν, από τις καταστάσεις που ετοίμασε ο εκπρόσωπος του καπίτολου της Λεμεσού, Βερτράνδος Anselm, λίγο μετά τον θάνατο του επισκόπου της πόλης Γκυ de Ibelin, για την περίοδο από την 1^η Απριλίου 1367 ως τον Μάρτιο του 1368 φαίνεται καθαρά η οικονομική κατάσταση της επισκοπής. Τα έσοδα της επισκοπής προέρχονταν από ακίνητη περιουσία που ενοικίαζε το καπίτολο στην πόλη της Λεμεσού αλλά και στη Λευκωσία, στο μερίδιο από διάφορες φορολογίες και έσοδα από γεωργικές εκμεταλλεύσεις.³⁰⁹

Τη μεγαλύτερη περίοδο του Σχίσματος από τα διαθέσιμα στοιχεία γνωρίζουμε ότι ο δεκανός Βερεγγάριος Γρηγόριος ήταν παπικός φοροσυλλέκτης, τουλάχιστον έως τις 27 Μαρτίου 1378.³¹⁰ Επόμενος φοροεισπράκτορας διορίστηκε ο επίσκοπος Πάφου Ραϋμόνδος Ροβέρτος από τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄, και μάλιστα τον Απρίλιο του 1380 διαχειρίστηκε ζητήματα οικονομικής υφής που αφορούσαν τα *spolia* του ποτέ αρχιεπισκόπου Ραϋμόνδου, αλλά και πληρωμή οφειλών του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Βερεγγάριου.³¹¹ Ο αρχιδιάκονος της επισκοπής Πάφου Αντώνιος Michiel φαίνεται ότι κατείχε τη θέση το 1382.³¹² Ο Αντώνιος είχε λάβει και χρήματα από τον συγγενή του νεκρού αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ραϋμόνδου, τον Gantoneto de Abzaco, έναντι πληρωμής 3.100 φιορινιών, ποσό από το χρέος ύψους 7.000 φιορινιών. Το 1387 ο Κλήμης Ζ΄ ανέθεσε το αξίωμα του παπικού εισπράκτορα στον Λατίνο πατριάρχη Aymon Séchal, ο οποίος κατάφερε, μάλιστα, να συλλέξει 500 φλορίνια από τον Θωμά, του οποίου ο ρόλος στα κυπριακά εκκλησιαστικά πράγματα είναι σκιάδης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ο Ανδρέας d'Orsano κανονικός Ρόδου, διπλωματούχος νομικής και παπικός απεσταλμένος του πάπα Βενέδικτου ΙΓ΄ της Αβινιόν διορίστηκε εισπράκτορας για τη Ρόδο, αλλά και για την Κύπρο τον Μάρτιο του 1406. Επόμενος φοροεισπράκτορας που γνωρίζουμε είναι ο Φραγκίσκος Virgili, ο οποίος δηλώνεται ως παπικός φοροεισπράκτορας Ρόδου και Κύπρου, τον Μάρτιο του 1408.³¹³ Από πλευράς Ρώμης έχουμε μία μόνο

³⁰⁹ J. Richard, «Le diocèse de Limassol», σ. 61-110.

³¹⁰ Προηγούμενος φοροσυλλέκτης ήταν ο Πέτρος Domaud, το 1369, αρχιδιάκονος της επισκοπής Λεμεσού· βλ. Jean Favier, *Les finances pontificales*, σ. 707, 718-719.

³¹¹ Παράρτημα, Αβ. α-17, 18 - 12/4/1382.

³¹² Παράρτημα, Αβ. α-39 - 27/7/1382.

³¹³ Παράρτημα, Addenda-1 - 25/3/1406 και Addenda 2 - 20/9/1408· Jean Favier, *Les finances pontificales*, σ. 718-719, 734. Στο *Les finances pontificales* αναφέρεται ότι ο αρχιεπίσκοπος Κέρκυρας Πέτρος Budana εμφανίζεται ως παπικός φοροσυλλέκτης και για την Κύπρο (μεταξύ των άλλων περιοχών), τον Ιούνιο του 1382, ωστόσο στην επιστολή δεν αναφέρεται η Κύπρος ονομαστικά, όπως στα άλλα αντίστοιχα έγγραφα, αλλά μόνο «πόλεις, επισκοπές, επαρχίες, νησιά, παραπλήσιες περιοχές και σε άλλα μέρη της Ρωμανίας (Ελλάδας)· Βλ. Cam. Ap., Collect. 359, f. 180r «Clemens etc. Venerabili fratri archiepiscopo Corfiensi, apostolice sedis nuntio salutem etc. [...] te apostolice sedis nuntium iuriumque collectorem et receptorem quorumcumque in Patracensis, Cretensis, Colocensis, Duracensis, Corfiensis, Athenensis, Thebanensis,

τοποθέτηση, αυτή του αρχidiaκόνου Αμμοχώστου Λουκίνου Cigalla, από τη Γένοβα, στις 6 Ιουνίου 1391.³¹⁴

Οι επισκοπές της Κύπρου είχαν εισοδήματα και από έγγειο ιδιοκτησία που πολύ συχνά ενοικιαζόταν σε λαϊκούς και μάλιστα και σε Έλληνες. Μία τέτοια περίπτωση αφορά και τα χωριά Κουκάς και Έσω Μονιάτης, *ad episcopalem mensam Nimortensem (sic) pertinentia*, τα οποία η επισκοπή Λεμεσού το 1411 ενοικίαζε στον Γεώργιο Καππαδόκας, ίσως ελληνικής καταγωγής. Ο Γεώργιος όφειλε να καταβάλλει στο επισκοπικό ταμείο το ποσό των 80 βυζαντίων, αλλά και πληρωμή σε διάφορα αγροτικά είδη.³¹⁵

Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι στον Rudt de Collenberg δεν έχει γίνει σωστή ανάγνωση των δύο χωριών, αφού αναφέρεται ότι γίνεται παραχώρηση των χωριών Petria Cintarum και Essomanichiti. Πρόκειται για μία παντελώς λαθεμένη ανάγνωση του λατινικού *necnon de Coucam et de Essomoniati*.³¹⁶

Αρκετά μέλη της οικογένειας Καππαδόκα καταγράφονται στις πηγές από πολύ νωρίς, τον 14^ο αιώνα.³¹⁷ Έτσι, γνωρίζουμε τον Γεώργιο Καππαδόκα το 1318, ως γραφέα της βασιλικής γραμματείας, ενώ και δύο ακόμα εμφανίζονται ως ενοικιαστές των εισοδημάτων χωριών της περιφέρειας Λεμεσού, κάποιος Λέων Καππαδόκας του χωριού Λόφου και κάποιος Φίλιππος του χωριού Κουλάνη. Το έγγραφο μάς πληροφορεί ότι ο Γεώργιος Καππαδόκας είναι βασιλικός σύμβουλος του Ιανού *Iani Regis Cypri illustris consiliarius existis* και *domicellus* Λευκωσίας. Ο Γεώργιος Καππαδόκας ζήτησε από τον πάπα Ιωάννη ΚΓ' επιβεβαίωση της ενοικίασης, διότι, όπως υποστηρίζει, έχει τις αμφιβολίες του για την παραχώρηση που είχε γίνει παλαιότερα. Ο πάπας Ιωάννης ΚΓ' επιβεβαιώνει στον Γεώργιο τα όσα έχουν παραχωρηθεί και στο έγγραφο γίνεται λεπτομερής αναφορά σε όσα προβλέπονται σχετικά με την παραχώρηση. Σύμφωνα με το παπικό έγγραφο το ετήσιο

Corinthiensis, Neopatracensis et Niexiensis, civitatibus, diocesis, provinciis, insulis et locis circumvicinis ac partibus aliis Romanie camere apostolice debitorum [...].»

³¹⁴ Παράρτημα, Ρώμη β-7 - 6/6/1391.

³¹⁵ Παράρτημα, Πίζα β-5 - 30/1/1411.

³¹⁶ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 636, 692.

³¹⁷ Όπως διαπιστώνουν οι Benjamin Arbel και Άγγελ Κονναρή η οικογένεια Καππαδόκου έχει πολύ μεγάλη διάρκεια και μέλη της κατέλαβαν σημαντικές θέσεις και αξιώματα στο βασίλειο από τις αρχές του 14ου αιώνα έως και τη Βενετοκρατία, βλ. Angel Nicolaou-Konnari, «Greeks» *Cyprus. Society and Culture, 1191-1374*, Brill, Leiden-Boston 2005, σ. 50· B. Arbel. «The Cypriot Nobility from the fourteenth to Sixteenth Century: A New Interpretation», στο: *Latin and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, B. Arbel, B. Hamilton (εκδ.), D. Jacoey, 1989, σ. 188.

ποσό που όφειλε ο Γεώργιος να καταβάλλει στον επίσκοπο Λεμεσού, στην επισκοπή του οποίου ανήκει η γη, είναι 80 βυζαντινά.³¹⁸

Το χωριό Κουκάς το βρίσκουμε στον οικονομικό κατάλογο της επισκοπής Λεμεσού του 1367, που συνέταξε ο εκπρόσωπος της επισκοπής μετά τον θάνατο του επισκόπου Ανσέλμου. Σε αυτόν το χωριό φαίνεται ότι ήταν εκμισθωμένο στον Ούγο Beduin, μαζί με το χωριό της Τριμίκλινης, καθώς και στον Raf Carmain, όπου το ποσό δεν φαίνεται να αφορά την Τριμίκλινη.³¹⁹ Αργότερα τα δύο αυτά χωριά, όπως μας πληροφορεί ο Γεώργιος Βουστρώνιος, βρίσκονται ακόμη να ενοικιάζονται στην οικογένεια Καππαδόκα και συγκεκριμένα στον Αλέξανδρο Καπάδοχο που ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄, το 1463, τα παραχώρησε στον Μπαλιάν Σάλαχα και λίγο αργότερα στον Μπένετ από τον Μοριά.³²⁰ Στο βιβλίο των οικονομικών υποχρεώσεων προς το Στέμμα (*Livre des Remembrances*) αναφέρεται ότι στα δύο χωριά Κουκάς και Μονιάτης μειώνεται το προς καταβολή ποσό στα σαράντα (40) βυζάντια, τα οποία χωριά τα ενοικίαζε ο Ιάκωβος Psilo (Jaco Psilo).³²¹

Ένα ακόμη σχετικό με την κατοχή οικισμού έγγραφο είναι αυτό που αφορά τη γυναικεία μονή των Αγίων Θεοδώρων, η οποία κατείχε, μεταξύ άλλης περιουσίας, και το χωριό Malandes, όπως αναφέρεται στο έγγραφο που θα πρέπει να ταυτιστεί με το σημερινό χωριό Μαλούντα, στα δυτικά της Λευκωσίας. Η μονή που έχει ενοικιάσει τον οικισμό στον Ιάκωβο de Soulouan μεταφέρει πλέον τα δικαιώματα ενοικίασης στον Ιωάννη, γιο του Ιακώβου, πράξη που επικυρώνει ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ της Πίζας.³²²

³¹⁸ Παράρτημα, Πίζα β-5 - 30/1/1411. Βλ. ASV, *Indice* 324, f. 37v. «Georgio Cappadoco domicello Nicosiensis confirmat quedam casalia in insula Cypri [consisten.] et ad episcopalem mensam Nimosiensis pertinentis, sibi quisque heredibus in perpetuum concessa, seu locata sub censu etc. Bononie, Kal. Februarii, an. I, fol. 169». Reg. Vat. Lat. 6952, f. 438 (5). Anno primo. Georgio Cappadoco domicello Nicosiensis confirma quodam casalia in insula Cypri consisteri et ad episcopalem mensam Nimosiensis pertinenti sibi quisque heredibus in perpetuum concessa, seu locata sub censu etc. Bononie, Kal. Februarii, an. I, fol. 169».

³¹⁹ J. Richard, *Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe – XVe siècles)*, Paris 1962, σ. 83, 85, 91, 100.

³²⁰ «[...] εχάρισέν του τα χωργία του σιρ Αλισάντρου Καππάδοκα, τον Κοκάν και τον Μονιάτην.», βλ. *Τζωρτζής (Μ)πουστρούς (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος). Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, Κριτική έκδοση, Γιώργος Κεχαγιόγλου (εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάρι, πίνακες και επίμετρο), Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, 1997, σ. 133. Παλαιότερες εκδόσεις: G. Boustronios, *The Chronicle of George Boustronios, 1456–1489*, μτφρ. Dawkins R.M., University Bookroom, Melbourne 1964· §85, σ. 30· K.N. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Β΄ Βενετία 1873, σ. 468.

³²¹ *Le Livre des remembrances de la Secrète du royaume de Chypre (1468-1469)*, Jean Richard-Theodore Papadopoullos (εκδ.), Cyprus Research Center, Nicosie 1983, σ. 12, αρ. 20· Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 214.

³²² Παράρτημα, Πίζα β-78 - 19/2/1415· *Le livre des Remembrances*, σ. 130, αρ. 219, υπ. 3· Schabel-Duba, *A Documentary History of St Theodore Abbey*, σ. 26 (υπό δημοσίευση).

Αρχιεπισκοπή Λευκωσίας

Ο αρχιεπίσκοπος Βερεγγάριος βρισκόταν ήδη στον θρόνο της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας από τις 4 Αυγούστου του 1376,³²³ ανέλαβε δηλαδή τη θέση μόλις δύο χρόνια πριν από το ξέσπασμα του Μεγάλου Σχίσματος, το 1378, μετά τον θάνατο του προηγούμενου αρχιεπισκόπου Ραϋμόνδου de la Pradele (μετά τον Αύγουστο του 1375).³²⁴ Ο Βερεγγάριος ήταν αβάς της μονής του Lezat (Abbaye Saint-Antoine-et-Saint-Pierre) του Τάγματος του Κλινύ, το οποίο βρισκόταν στην επισκοπή της Rieux στην Τουλούζη και με αυτή του την ιδιότητα συμμετείχε στα κυπριακά πράγματα ως μέλος επιτροπής (μαζί με τον Πέτρο, ηγούμενο της μονής Σταυροβουνίου και τον Ιωάννη Λάσκαρη Καλόφερο, ιπότη από την Κωνσταντινούπολη) για την απελευθέρωση Κυπρίων αιχμάλωτων στη Γένοβα.³²⁵

Ο αρχιεπίσκοπος Βερεγγάριος, λίγα χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης, φαίνεται ότι είχε ταχθεί υπέρ του πάπα της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄, αφού σε αυτόν απευθύνεται ο πάπας Κλήμης με επιστολή του. Με αυτή ζητούσε τη σύλληψη και φυλάκιση όλων των υποστηρικτών του αντιπάλου του, του πάπα Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης, τους οποίους υποστήριζε ο δομινικανός μοναχός και επίσκοπος Κορύκου Ιωάννης Fardin.³²⁶ Ο Βερεγγάριος ως αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας ζήτησε τον Μάρτιο του 1380, από τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄ την παραχώρηση του δεκανάτου της Λευκωσίας στον συγγενή του, τον Ιωάννη de Populo (*Iohannem de Populo canonicum Urgellensem*), κανονικό της επισκοπής του Urgell στην Καταλονία της Ισπανίας,³²⁷ μετά τον θάνατο του προηγούμενου δεκανού (*decanus*) Βερεγγάριου Γρηγόριου.³²⁸

³²³ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, v-149, w-341, 342. Στον κατάλογο αρχιεπισκόπων που δημοσιεύεται στον τόμο *Historic Nicosia* λανθασμένα αναφέρεται ως Βερεγγάριος Γρηγόριος, βλ. *Historic Nicosia*, σ. 219.

³²⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-310.

³²⁵ Ο Βερεγγάριος είχε λάβει μέρος σε αρκετές παπικές αποστολές και φαίνεται ότι ήταν στενός συνεργάτης του Γρηγορίου ΙΑ΄. Βλ. ενδεικτικά Galland Bruno, «Le rôle du comte de Savoie dans la ligue de Grégoire XI contre les Visconti (1372-1375)», *MEFRM*, τ. 105 αρ. 2 (1993), σ. 781· L. Mirot, *La politique pontificale et le retour du Saint-Siège à Rome en 1376*, Librairie Emile Bouillon, Paris 1899 σ. 19-20.

³²⁶ «[...] cariatas et in carceribus vestris detineatis Ioannem Fardini [...]»· βλ. *Παράρτημα*, Αβ. α-25 - 24/4/1382.

³²⁷ «[...] eundem Iohannem dilectum consanguineum suum existere [...]»· *Παράρτημα*, Αβ. α-11 - 8/3/1380.

³²⁸ Σχετικά με τον Βερεγγάριο αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας και τον δεκανό Βερεγγάριο Γρηγόριο είχε προκληθεί σχετική σύγχυση λόγω ακριβώς της συνωνυμίας των δύο προσώπων. Ο Jean Richard ξεκαθάρισε το ζήτημα και απέδειξε ότι υπήρχαν δύο διαφορετικά πρόσωπα, βλ. «La succession de l'énêque de Famagouste et la remise en ordre de la collectorie de Chypre (1365-1374)», *MEFRM*, τ. 113 αρ. 1 (2001), σ. 660.

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ο αρχιεπίσκοπος Βερεγγάριος δεν πλήρωσε τα οφειλόμενα στο Αποστολικό Ταμείο,³²⁹ και για λογαριασμό του πλήρωσε ο επόμενος αρχιεπίσκοπος Ανδρέας Michiel,³³⁰ ο οποίος μάλιστα έλαβε και το 1/6 από τα *spolia*³³¹ του τεθνεώτος αρχιεπισκόπου· τη διευθέτηση του ζητήματος είχε αναλάβει ο επίσκοπος Πάφου και αποστολικός εισπράκτορας Ραϋμόνδος.³³² Ο Βερεγγάριος είναι αρχιεπίσκοπος παρών στην Κύπρο το 1381, αφού σε επικυρωτικό έγγραφο της 4^{ης} Μαρτίου 1381 εμφανίζεται ως μάρτυρας.³³³ Ο Βερεγγάριος πέθανε πριν από τις 6 Οκτωβρίου 1383, οπότε και αναφέρεται ως *bone memorie Berengarium archiepiscopum Nicosienseis*.³³⁴

Μετά τον θάνατο του Βερεγγάριου και την κένωση της αρχιεπισκοπικής θέσης, η πλήρωσή της, όπως και κάθε άλλης θέσης θα έμπαινε στον κυκεώνα του Μεγάλου Σχίσματος. Μέσω των παπικών επιστολών, όπως διαπιστώθηκε ήδη, η επιρροή του Ουρβανού ΣΤ' και όλων των μετέπειτα παπών της Ρώμης ήταν αρκετά αδύναμη, σε σχέση με εκείνη της Αβινιόν και τα πρόσωπα που διορίστηκαν σε διάφορες θέσεις (ανώτατες ή όχι) προέρχονταν από τον άμεσο περίγυρό τους και κατά κανόνα δεν κατάφεραν να φτάσουν έως το νησί για να αναλάβουν τα καθήκοντά τους. Ονομασίες αρχιεπισκόπων ή τουλάχιστον προσπάθειες για πλήρωση της θέσης έγιναν περισσότερες από τους πάπες της Ρώμης, παρά από εκείνους της Αβινιόν και της Πίζας.

Στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας ως της σημαντικότερης επισκοπής της Κύπρου ο πάπας Κλήμης Ζ' από την πρώτη κιόλας στιγμή θέλησε να τοποθετήσει δικό του άνθρωπο, σχεδόν αμέσως μετά τον θάνατο του Βερεγγάριου. Στη θέση του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας, όπως έχει αναφερθεί, τοποθετήθηκε στις 25 Μαΐου 1383 ο Βενετός Ανδρέας Michiel.

Η ονομασία του Ανδρέα Michiel ως αρχιεπισκόπου Λευκωσίας είναι θεωρούμε ενδεικτική της ιδιότυπης κατάστασης της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου εκείνη την

³²⁹ Οι αρχιεπίσκοποι, οι επίσκοποι και οι αβάδες άμα τη αναλήψει της θέσης τους όφειλαν να καταβάλουν συγκεκριμένα ποσά στο Αποστολικό Ταμείο, τις λεγόμενες κοινές πληρωμές (*servitia communia*) και τις ελάχιστες πληρωμές (*servitia minuta*). Οι κοινές πληρωμές προοριζόντουσαν προς το Κολέγιο των Καρδινάλιων και το Αποστολικό Ταμείο, με τον καθένα να έχει δικαίωμα στο μισό του φόρου που πλήρωνε ο επίσκοπος ή ο αβάς άμα τη αναλήψει της θέσης του. Οι ελάχιστες πληρωμές ήταν είδος φορολογίας που προοριζόταν στα μέλη του στενού κύκλου του πάπα (*familiares papae*) και άλλων μελών της παπικής κουρίας. Βλ. περισσότερα L. Boyle, *A Survey of the Vatican Archives*, σ. 157-160.

³³⁰ Παράρτημα, Αβ. α-57 - 25/9/1383.

³³¹ Τα *spolia* ήταν η προσωπική περιουσία του νεκρού αρχιερέα την οποία οι παπικοί φοροσυλλέκτες διεκδικούσαν για λογαριασμό του πάπα, εκτός από τα έξοδα για την κηδεία, αλλά και την πατρική κληρονομία του τεθνεώτος· βλ. Jean Favier, «Spoils», *The Papacy: An Encyclopedia*, Routledge, New York-London 2002, τ. 3, σ. 1452· Daniel Williman, «The Right of Spoil of the Popes of Avignon, 1316-1415», *Transactions of the American Philosophical Society*, τ. 78/6 (1988).

³³² Παράρτημα, Αβ. α-58 - 6/10/1383.

³³³ Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 314-315.

³³⁴ Παράρτημα, Αβ. α-58 - 6/10/1383.

εποχή. Μπορούμε να κάνουμε και την υπόθεση εργασίας ότι εν τη απουσία του βασιλιά ονομάστηκε από τον πάπα αρχιεπίσκοπος με καταγωγή από τη Βενετία – κάτι που δεν θα γινόταν αποδεκτό σε καμία περίπτωση από τη Γένοβα. Σημειώνουμε εδώ, ειρήσθω εν παρόδω, ότι η Βενετία από την αρχή είχε ταχθεί με τον πάπα της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄, αν και δεν είχε αναμειχθεί ιδιαίτερα στα εκκλησιαστικά ζητήματα, παρά μόνο μετά την εκλογή του Βενετού Γρηγορίου ΙΒ΄ (Angelo Correr) στις 30 Νοεμβρίου 1406. Μετά δε τη Σύνοδο της Πίζας, το 1409, και την εκλογή του πάπα Αλέξανδρου Ε΄ η βενετική Σύγκλητος πέρασε στην υποταγή της Πίζας. Η μεταστροφή της Βενετίας μπορεί να εξηγηθεί με τη θέλησή της να διατηρήσει πολιτικές ισορροπίες, μετά τις αποφάσεις της Συνόδου. Ωστόσο, η αλλαγή στρατοπέδου δεν έγινε χωρίς αναταράξεις στη Βενετία. Μάλιστα, όποιος στη Βενετία ή στις κτήσεις δεν προσχωρούσε στον πάπα της Πίζας υπόκειτο σε πρόστιμο 100 δουκάτων και στέρηση των αξιωμάτων του για τρία χρόνια.³³⁵

Στον κατάλογο αρχιεπισκόπων Λευκωσίας που δημοσιεύει ο Mas Latrie αναφέρεται ως αρχιεπίσκοπος κάποιος Michiel, αδελφός του Νικόλαου Michiel, ο οποίος θα πρέπει να ταυτιστεί με τον Ανδρέα.³³⁶ Ο Michiel επελέγη για αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας από τον Κλήμεντα στις 25 Μαΐου του 1383.³³⁷ Μάλιστα, στις 14 Μαΐου τού είχε παρασχεθεί κατ' οικονομίαν Θεού εξαίρεση (*dispensatio*) ακριβώς επειδή ήταν μόνο 25 ετών.³³⁸ Τον Ιούνιο 1383, ο Ανδρέας έλαβε την άδεια από τον Κλήμεντα Ζ΄ να επιλέξει τους ιεράρχες ώστε να προχωρήσει η χειροτονία του.³³⁹

Δεν γνωρίζουμε αν η οικογένεια Michiel που συναντάμε ήδη από τον 13^ο αιώνα στη Λεμεσό, αλλά και στα περίχωρα της Λευκωσίας, όπου και κατείχε πολύ μεγάλη ακίνητη περιουσία σχετίζεται με τον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα.³⁴⁰ Πάντως, μέλη της οικογένειας Michiel είχαν ασχοληθεί και με τα εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου, την περίοδο που εξετάζουμε, μιας και βρίσκουμε τρία πρόσωπα της οικογένειας ως μέλη της τοπικής Εκκλησίας, ο ένας ήταν ο Αντώνιος Michaelis το 1382 ήταν αρχιδιάκονος της επισκοπής

³³⁵ G.Fedalto, «Il grande scisma d'occidente e l'isola di Creta 1378-1417», *Πεπραγμένα του Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Αθήνα 1981, σ. 95-96· Edoardo Piva, «Venezia e lo scisma durante il pontificato di Gregorio XII: 1406-1409: contributi dell'archivio di stato di Venezia», *Nuovo archivio veneto*, τ. 13, 1 (1897), σ. 135-158.

³³⁶ «Un certo Michieli, fratello di Nicolao Micheli», βλ. Mas Latrie, *Histoire des Archevêques*, σ. 71· idem, *Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de Chypre de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Parigi 1882, σ. 356.

³³⁷ *Παράρτημα*, Αβ. α-43 - 25/5/1383.

³³⁸ *Παράρτημα*, Αβ. α-42 - 14/5/1383. Στην Γ΄ Σύνοδο του Λατερανού, που συγκλήθηκε από τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄ στη Ρώμη τον Μάρτιο του 1179, η κανονική ηλικία για να λάβει κάποιος το χρίσμα του επισκόπου ορίστηκε στα 30 έτη. Για το υποδιακονάτο τα 22, το διακονάτο τα 23 και τα 25 για την ιεροσύνη. Βλ. *Storia della Chiesa. Dal primo Concilio Lateranense all'avvento di Innocenzo III, (1123 - 1198)*, A. Foreville, J. Rousset De Pina, Giorgio Picasso (επιμ.), San Paolo Torino 1974, σ. 626.

³³⁹ *Παράρτημα*, Αβ. α-44 - 2/6/1383.

³⁴⁰ Konnari - Schabel, «Lemesos», σ. 157, 161.

Πάφου και αποστολικός φοροσυλλέκτης (*archidiacono in ecclesia Paphensi, collectore apostolico in Regno Cipri*)³⁴¹ και ο άλλος, κάποιος Ανδρέας, στον οποίο παραχωρήθηκε στις 14 Μαΐου 1383 θέση κανονικού Λευκωσίας, και μάλιστα εισερχόμενος νεωστί στις τάξεις των κληρικών, όπως επίσης και κάποιος με το όνομα Μάρκος, στον οποίο παραχωρήθηκε στις 5 Μαΐου 1385 επίσης θέση κανονικού στη Λευκωσία. Και οι τρεις αναφέρονται ως *clerici Castellanensis*, που υποδηλώνει την καταγωγή τους από την ευρύτερη περιοχή της Βενετίας και συγκεκριμένα από την επισκοπή του Castello.³⁴²

Ο αρχιεπίσκοπος Ανδρέας ορίστηκε και παπικός απεσταλμένος του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν το 1384 για το βασίλειο της Κύπρου. Ο Michiel τον επόμενο χρόνο, στις 20 Μαΐου 1385, έλαβε από τον Κλήμεντα, όπως είδαμε, την εντολή να εντοπίσει και να τιμωρήσει τυχόν οπαδούς του αντίπαλου πάπα, του Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης.³⁴³ Αυτή ήταν μία από τις λίγες στιγμές που και στην Κύπρο οι συνέπειες του Σχίσματος γίνονταν αισθητές με τρόπο έντονο, και μάλιστα μετά από επιθυμία του πάπα. Δυστυχώς, δεν έχουμε στοιχεία για το πώς εξελίχθησαν τα πράγματα και αν τελικά ο Ανδρέας εκτέλεσε και πώς την παπική εντολή.

Ο Ανδρέας, έξι χρόνια μετά την τοποθέτησή του στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας, στις 16 Μαρτίου του 1388 θέλησε να παραιτηθεί, χωρίς δυστυχώς να δηλώνονται οι λόγοι. Σημειώνεται στην παπική επιστολή:

«Και στη συνέχεια αυτός ο Ανδρέας, που εξελέγη για να διοικεί και να ηγείται της προαναφερθείσας εκκλησίας για διάφορους λόγους επιθυμούσε να παραιτηθεί».³⁴⁴

Η εν λόγω υπόθεση του αρχιεπισκόπου Ανδρέα ανατέθηκε προς διερεύνηση αρχικά από τον πάπα στους Petro Corsini (1374-1406) επίσκοπο καρδινάλιο της επισκοπής του Porto e Santa Rufina και στους Πέτρο, καρδινάλιο πρεσβύτερο του Αγίου Μάρκου Πέτρος Amiehl de Brénac (1379-1389) και Ούγο ή Ουγονέρο de Saint-Martial (1361-1403) διακόνου καρδινάλιου της Santa Maria in Porticu.

Τον Μάρτιο του 1388 το ζήτημα κλήθηκε να το διαχειριστεί ο Λατίνος πατριάρχης Ιεροσολύμων και παπικός απεσταλμένος στην Ανατολή Aymon Séchal.³⁴⁵ Σύμφωνα με τα

³⁴¹ N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 162.

³⁴² Παράρτημα, Αβ. α-42 - 14/5/1383, α-73 - 5/5/1385.

³⁴³ Παράρτημα, Αβ. α-82 - 20/5/1385.

³⁴⁴ Παράρτημα, Αβ. α-121 - 16/3/1388.

όσα παρατίθενται στα σχετικά έγγραφα, αν ο Ανδρέας επέμενε στην παραίτησή του, τότε θα του δινόταν αποζημίωση μέσω κάποιου Θωμά, αβιά της μονής των Βενεδικτίνων της Cava στο Σαλέρνο της νότιας Ιταλίας, ο οποίος και θα λάμβανε επίσης τη θέση του αρχιεπισκόπου. Όμως επειδή σε δεύτερο χρόνο ο Ανδρέας άλλαξε γνώμη (*mutata postmodum in contrarium voluntate*) ο Αymon έπρεπε με κάποιον τρόπο να διευθετήσει το ζήτημα, να κάνει δεκτή ή όχι την παραίτηση του Ανδρέα και αναλόγως να τοποθετηθεί νέος αρχιεπίσκοπος, εν προκειμένω ο Θωμάς. Έχει ενδιαφέρον ότι αυτός ο Θωμάς είχε προσποριστεί εισοδήματα της αρχιεπισκοπής. Ο Θωμάς, μάλιστα, ως διαχειριστής της αρχιεπισκοπής της Λευκωσίας, πλήρωσε πεντακόσια φλορίνια στον Αymon Séchal, τα οποία ο πατριάρχης σημείωσε στην έκθεσή του για το 1390.³⁴⁶

Σχετικά με τον Θωμά ό,τι γνωρίζουμε προέρχεται από τις παπικές επιστολές που εστάλησαν στον πατριάρχη Ιεροσολύμων Αymon Séchal.³⁴⁷ Ο Θωμάς αναφέρεται όπως είδαμε και παραπάνω ως αβιάς του αβαείου της Santa Trinità del La Cava, στο Σαλέρνο της νότιας Ιταλίας, ωστόσο δεν αναφέρεται κανείς Θωμάς μεταξύ των ηγουμένων της.³⁴⁸ Επόμενη πληροφορία που έχουμε για τον Θωμά είναι άδεια για να μπορέσει να αναλάβει καθηγητής και σε οποιαδήποτε άλλη σχολή Θεολογίας, χωρίς να είναι πλέον αναγκασμένος να παραμένει στην Τουλούζη, που τού δόθηκε από τον Κλήμεντα Ζ΄ της Αβινιόν, στις 9 Ιουλίου 1387.³⁴⁹ Σε αυτό το έγγραφο αναφέρεται ως αβιάς της La Cava των Βενεδικτίνων μοναχών, ωστόσο το σημείο όπου συνήθως αναφέρεται η επισκοπή έχει αφηθεί κενό,³⁵⁰ ενώ στα έγγραφα του Αymon αναφέρεται καθαρά ότι η μονή της La Cava ανήκει στην επισκοπή του Σαλέρνο και είναι του Τάγματος των Βενεδικτίνων μοναχών. Ο Θωμάς, όπως αναφέρει και στην έκθεσή του ο Αymon, κατέβαλε 500 χρυσά φλορίνια ώστε να προχειριστεί διαχειριστής της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, κάτι που μάλλον δεν κατάφερε.³⁵¹ Καμία άλλη αναφορά δεν έχουμε για το ζήτημα, ούτε αναφέρεται αλλού ο εν λόγω Θωμάς.

³⁴⁵ Παράρτημα Αβ. α-121 και 122 - 16/3/1388. Jean Favier, *Les Finances pontificales*, σ. 133· Bruno Galland, *Les papes d'Avignon et la maison de Savoie (1309-1409)*, Publications de l'École Française de Rome, Palais Farnèse 1998, σ. 373-374.

³⁴⁶ Παράρτημα, Αβ. α-131 - 8/2/1390· N. Valois, *France et le grand schisme*, II, σ. 221.

³⁴⁷ Παράρτημα, Αβ. α-121 και 122 - 16/3/1388.

³⁴⁸ *La badia di Cava*, Giuseppe Fiengo – Franco Strazzullo (εκδ.), Di Mauro, Cava dei Tirreni 1985· Paul Guillaume, *Essai historique sur l'abbaye de Cava: d'après des documents inédits*, Abbaye des RR. Pères bénédictins, Cava dei Tirreni 1877, σ. 214-218.

³⁴⁹ Παράρτημα, Αβ. α-110 - 9/7/1387.

³⁵⁰ Η ομώνυμη μονή της Λευκωσίας La Cava ήταν γυναικεία και ανήκε στον γυναικείο κλάδο των Φραγκισκανών, στο τάγμα των Κλαρισών, οπότε είναι βέβαιο ότι πρόκειται για απλή συνωνυμία: «Marie de Cava prope Nicosiam, Ordinis Sancte Clare, sub regula Fratrum Minorum», Παράρτημα, Αβ. α-63 - 11/11/1383.

³⁵¹ Παράρτημα, Αβ. α-131 - 8/2/1390· N. Valois, *France et le grand schisme*, II, σ. 221.

Επιστρέφοντας στον Ανδρέα Michiel έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον η παραδεδομένη άποψη αποπομπής του από την Κύπρο από τον βασιλιά Ιάκωβο Α΄. Ο βασιλιάς το 1388 έκανε χρήση ενός εθιμικού νόμου που απαγόρευε την ανάληψη της θέσης του αρχιεπισκόπου ή του επισκόπου από υπηκόους των ναυτικών δημοκρατιών, δηλαδή της Πίζας, της Βενετίας, της Γένοβας.³⁵² Στα έγγραφα που απεστάλησαν στον Séchal όπου του δίνεται μία σειρά από εντολές για το πώς πρέπει ο ιεράρχης να αντιμετωπίσει την κατάσταση που έχει προκύψει έχει ενδιαφέρον ότι τα σημεία όπου αναφέρονται στην εθιμική ρήτρα έχουν διαγραφεί από τον γραφέα. Στη θέση της διαγραφείσας φράσης έχει σημειωθεί ότι ο Ανδρέας θέλησε να παραιτηθεί για διάφορους λόγους (*ex certis rationabilibus causis cedere cupiebat*).³⁵³

Πέραν της διαγραφής του σημείου του κειμένου, όπου αναφέρεται η εθιμική ρήτρα, διαγραμμένη είναι και η επίμαχη λέξη *exiliat*, δηλαδή να εξοριστεί. Σε συνδυασμό, λοιπόν, με την παντελή απουσία αναφοράς του άγραφου κανόνα αυτού σε άλλες πηγές ή έγγραφα, προηγούμενα, σύγχρονα των γεγονότων ή και μεταγενέστερα, θεωρούμε ότι είναι ισχυρή απόδειξη ότι τέτοιου είδους ρήτρα δεν υπήρξε ποτέ θεσμοθετημένη και ήταν μάλλον παράτυπη προσθήκη στα αρχικά έγγραφα που προωθήθηκαν προς εξέταση στην Αβινιόν.

Είναι πιθανόν ότι έγινε προσπάθεια να περάσει μία τέτοια λογική εναντίον του Ανδρέα, πιθανώς από τον Θωμά, ή ακόμα πιθανότερο και από τον βασιλιά, που τελικά δεν πέρασε απαρατήρητο από τον πάπα, ο οποίος ζήτησε να διαγραφεί το επίμαχο σημείο. Ωστόσο, έμελλε να θεωρηθεί ως αληθές γεγονός από τους νεότερους μελετητές, οι οποίοι χωρίς να έχουν δει το έγγραφο ακολουθούσαν τη βιβλιογραφική παράδοση. Ο Rudt de Collenberg, το 1982,³⁵⁴ έφερε στο φως το έγγραφο και τη ρήτρα και έκτοτε θεωρήθηκε ως πραγματικό γεγονός ότι ο Ιάκωβος όντως εξόρισε τον Ανδρέα, κάνοντας χρήση της ρήτρας το 1388, ενώ, οι παπικές επιστολές δείχνουν ξεκάθαρα ότι ο Βενετός Ανδρέας Michiel κατείχε και μετά το έτος αυτό τον τίτλο του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας. Τον Δεκέμβριο του 1392, του παραχωρήθηκε, όταν κενώθηκε, η θέση του διαχειριστή της επισκοπής της Cavaillon, πλησιόχωρης στην Αβινιόν.³⁵⁵

³⁵² Παράρτημα, Αβ. (del.) α-129 - 18/3/1388: «[...] nullus de maritimis presertim Ianuensi, Pisana civitatibus aut loco Venetiarum Castellane diocesis, oriundus in alicuius in dicto regno consistentis ecclesie episcopum aut archiepiscopum preficeretur [...]».

³⁵³ Παράρτημα, Αβ. α-121, α-122, α-126 - 16/3/1388.

³⁵⁴ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 639· G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία», σ. 704.

³⁵⁵ Παράρτημα, Αβ. α-135 - 16/12/1392. Ο Ανδρέας αναφέρεται ως διαχειριστής της επισκοπής της Cavaillon και αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας και στο *Rotulus* του Ανδρέα και συγκεκριμένα «Andreas, archiepiscopus Nicosiensis, administratore ecclesie Cavallicensis»· *Documents relatifs au Grand Schisme. Suppliques et lettres d'Urbain VI: (1378-1389) et de Boniface IX (cinq premières années, 1389-1894)*:

Η περίοδος κατά την οποία ανακινείται το ζήτημα του αρχιεπισκόπου Ανδρέα είναι μία περίοδος πολιτικών ζυμώσεων. Ο Ιάκωβος Α΄ είχε φθάσει στην Κύπρο μόλις το 1385,³⁵⁶ μετά δηλαδή την επιλογή του Ανδρέα Michiel ως αρχιεπισκόπου Λευκωσίας, το 1383, από τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄. Βέβαια τον Σεπτέμβριο του 1382 ο Ανδρέας ήδη υποσχόταν να καταβάλει στο Αποστολικό Ταμείο τα οφειλόμενα ποσά για την ανάληψη της θέσης του αρχιεπισκόπου.³⁵⁷ Άρα ο Ανδρέας είχε οριστεί από τον Κλημη Ζ΄ πριν από τον Μάιο του 1383 – οπότε και η πρώτη προσπάθεια του Ιακώβου Α΄ να αποβιβαστεί στο νησί ως βασιλιάς, κάτι που τελικά δεν επετεύχθη.

Οι Λουζινιανοί και η Γαληνότατη της Βενετίας εκείνη την περίοδο προσπαθούσαν να ισχυροποιήσουν τους δεσμούς τους.³⁵⁸ Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, ο Ιάκωβος ακόμα το 1383 βρισκόταν στα χέρια της Γένοβας, και η αποκατάστασή του στον θρόνο ήταν στα χέρια της. Φυσικά και η ίδια η Γένοβα θα ήθελε στην Κύπρο να έχει τον δικό της άνθρωπο. Πώς θα μπορούσε, λοιπόν, σε εκείνη την κρίσιμη περίοδο ο Ιάκωβος να αποφύγει την όποια αχρείαστη ρήξη; Γιατί ανακινήθηκε το ζήτημα με τον βενετό αρχιεπίσκοπο Ανδρέα; Θεωρούμε ότι η απάντηση εν πολλοίς βρίσκεται στο δίπολο Γένοβα – βασιλιάς Ιάκωβος. Ο Ανδρέας Michiel ήταν έμπιστο πρόσωπο απ' ό,τι φαίνεται στον Κλήμεντα, μιας και ο πάπας της Αβινιόν τον ονόμασε *familiarem* και *comensalem* τον 30 Σεπτέμβριου του 1387. Στον Ανδρέα δόθηκαν επίσης, όπως άλλωστε ήταν σύνηθες, και μία σειρά από προνόμια, όπως η άφεση αμαρτιών, άδεια τέλεσης γάμων, και άλλα. Ο αρχιεπίσκοπος, όπως ήταν υποχρεωμένος να πράξει, υποσχέθηκε να πληρώσει για τα οφειλόμενα ως ιεράρχης στο Αποστολικό Ταμείο τόσο για λογαριασμό του όσο και για τον προκάτοχό του Βερεγγάριου.³⁵⁹ Ο Ανδρέας έλαβε το 1/6 της περιουσίας του τεθνεώτος Βερεγγάριου σύμφωνα με τον διαμοιρασμό της κανονικής μοίρα (*spolia*) του νεκρού αρχιεπισκόπου.³⁶⁰ Ακολουθώντας τη ροή των πραγμάτων βλέπουμε ότι ο Ανδρέας για τους άγνωστους λόγους που επικαλείται θέλησε να παραιτηθεί, ωστόσο, είτε ο Αγμον δεν έκανε δεκτή την παραίτησή του είτε αυτή δεν προωθήθηκε περαιτέρω και κάποια στιγμή αναχώρησε από το νησί για την παπική αυλή στην Αβινιόν, όπου ο Κλήμης τον τοποθέτησε, όπως αναφέραμε ήδη, ως διαχειριστή στην Cavaillon στη νότια Γαλλία, κοντά στην Αβινιόν. Φυσικά από το κάδρο, όπως αναφέραμε παραπάνω, δεν μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση της άμεσης

textes et analyses, Marguerite Gastout (εκδ.), Institut historique belge de Rome, Bruxelles 1976, αρ. 1072-1073, σ. 263.

³⁵⁶ C. Schabel, «Like God from Heaven», σ. 383 κ.ε.

³⁵⁷ Παράρτημα, Αβ. α-57 - 25/9/1382.

³⁵⁸ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 416.

³⁵⁹ Παράρτημα, Αβ. α-57 - 25/9/1382.

³⁶⁰ Παράρτημα, Αβ. α-59 - 6/10/1382.

εμπλοκής του βασιλιά Ιακώβου Α΄, του οποίου η επιστροφή στην Κύπρο εξαρτάτο από τις διαθέσεις της Γένοβας. Τελικά, ο Ιάκωβος αποβιβάστηκε στην Κύπρο το 1385.³⁶¹ Οι ανιψιοί του, γιοι του αδελφού του Ανδρέα Νικόλαου, ζήτησαν από τον πρέσβη της Βενετίας στην Κύπρο να διευθετήσει τις οικονομικές εκκρεμότητες του θείου τους Ανδρέα Michiel που πέθανε πριν από τις 26 Ιουλίου του 1406, οπότε και στη θέση του επισκόπου της Cavaillon ανήλθε κάποιος Γουλιέλμος.³⁶²

Μετά την αναχώρηση του Ανδρέα, και πιθανώς κατέχοντας κατ' όνομα τον τίτλο μετά το 1392, δεν γνωρίζουμε για την ύπαρξη άλλου αρχιεπισκόπου Λευκωσίας, ο οποίος να ονομάστηκε από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄. Το διάστημα, ωστόσο, από το 1392 έως και τουλάχιστον το 1411, οπότε και δίνεται η διαχείριση της αρχιεπισκοπής στον αδελφό του βασιλιά Ιανού, τον Ούγο Λουζιανό, τη διοίκηση της αρχιεπισκοπής θα πρέπει να είχε για ένα διάστημα ο αρχιεπίσκοπος της Ταρσού (όπως θα δούμε παρακάτω). Σχετικό έγγραφο με τον Ταρσού, που υπογράφηκε στον οίκο των Δομινικανών, σχετικό με την καθιέρωση ημερήσιας Θείας Λειτουργίας εις μνήμη του Ούγου Λουζιανού, κόμη της Τρίπολης, το 1399 και ως μάρτυρας αναφέρεται και ο Ιωάννης αρχιεπίσκοπος Ταρσού, ως *postulatus* της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας. Αυτός ο Ιωάννης ενθρόνισε μάλιστα, όπως είδαμε, το βασιλιά Ιανό το 1398 και ήταν και σύμβουλός του.³⁶³

Ρόλο στα εκκλησιαστικά πράγματα έλαβε ο Ούγος Λουζιανός, ο αδελφός του Ιανού, ο οποίος λειτούργησε ως «*de facto*» αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, πριν ακόμα και από την επίσημη ανάληψη των καθηκόντων του. Σχετικά με την καριέρα του Ούγου λίγα γνωρίζουμε και η ανέλιξη του έως τη θέση του αρχιεπισκόπου είναι κάπως σκιώδης, ενώ κατάφερε να φτάσει μέχρι τα ανώτατα δώματα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, μένοντας γνωστός ως ο καρδινάλιος της Κύπρου.³⁶⁴

Θεωρούμε βέβαιη την εμπλοκή του βασιλιά Ιανού στην εκκλησιαστική ανέλιξη του Ούγου, αν κρίνουμε και από την ανάμειξή του ηγεμόνα και σε άλλα ζητήματα που σχετίζονται με την ενδυνάμωση του θρόνου έναντι της τοπικής Λατινικής Εκκλησίας (π.χ.

³⁶¹ C. Schabel, «Like God from Heaven», σ. 379-392.

³⁶² L. de Mas Latrie, «Nouvelles preuves de l'Histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, τ. 34, (1873), σ. 97: «Insuper etiam, filii quondam ser Nicolai Michael, heredes quondam fratris sui, qui fuit archiepiscopus Nicosie, nunquam potuerunt habere aliquid a sua seneritate de eo quod dictus olim archiepiscopus habere debeat a dicta regali, nullo habito respectu necum quod dicti nobiles juste habere debent, sed nec etiam ad paupertatem ipsorum, de quo facto tu habentis plenam informationem per copiam literarum quas alias scripsimus dicto domino regi super dicta material, quam copiam tibi fecimus exhiberi».

³⁶³ [...] *patre domino fratre Johanne, Dei gratia archiepiscopo Tarsensi postulatoque ecclesie Nicossiensis* [...] Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 453-454.

³⁶⁴ Rudt de Collenberg, «Les Cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan», *Archivum Historiae Pontificiae*, τ. XX (1982), σ. 89-90.

η περίπτωση με τον νόθο γιο του Αλοϋσιο), αλλά και το *Rotulus* υπέρ αιτημάτων για διάφορα πρόσωπα.³⁶⁵ Ο Ούγος, το 1411 αναφέρεται ως διαχειριστής της αρχιεπισκοπής και ο Βερτράνδος, επίσκοπος Πάφου και αποστολικός ταμίας, γνωρίζουμε ότι τακτοποίησε τις οικονομικές υποχρεώσεις του Ούγου ως τέτοιου, *prothonotarii commendatarii perpetui ecclesie Nicosiensis*, στις 8 Ιουλίου 1411.³⁶⁶ Δύο χρόνια αργότερα ο Luchino dal Campo, που προσελήφθη από τον μαρκήσιο Niccolò Γ' d'Este της Φερράρας να συντάξει το ημερολόγιο του ταξιδιού στους Αγίους Τόπους, διηγείται τα σχετικά με την επίσκεψη του μαρκήσιου στην Κύπρο, το 1413. Για τη συνάντησή του με τον βασιλιά Ιανό, επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους, σημειώνει: «[...] πήγαν έως την αίθουσα του θρόνου, όπου τον ανέμενε ο βασιλιάς [σ.σ. τον μαρκήσιο] μαζί με τον αιδεσιμότατο πρωτονοτάριο, τον αδελφό του, που ονομαζόταν κύριος Uget, ο οποίος είναι αρχιεπίσκοπος της Λευκωσίας [...]».³⁶⁷ Στις παπικές επιστολές του 1413 ο Ούγος εμφανίζεται ως διαχειριστής της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας.³⁶⁸ Το 1414 ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, χωρίς να αναφέρεται όνομα, κλήθηκε από τον Ιωάννη ΚΓ' της Πίζας να λάβει μέρος στη Σύνοδο της Κωνσταντίας που επρόκειτο να συγκληθεί για τη λύση του Σχίσματος. Θεωρούμε ότι η πρόσκληση απευθύνεται στον Ούγο, ο οποίος ήδη λειτουργεί ως διαχειριστής της αρχιεπισκοπής.³⁶⁹ Ο Ούγος Λουζινιανός εξελέγη επίσημα αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας στις 5 Μαρτίου του 1421, θέση που κενώθηκε μετά τον θάνατο του προηγούμενου, που δεν αναφέρεται το όνομά του.³⁷⁰

Ο Βερεγγάριος αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας αρχιεπίσκοπος έως περίπου τον Μάιο του 1383 όπως είναι λογικό παρέμενε ο βασικότερος ιεράρχης στην Κύπρο. Μετά τον θάνατό του, αρχιεπίσκοπος ονομάστηκε ο Ανδρέας Michiel, ένας αρχιεπίσκοπος με καταγωγή από τη Βενετία, φυσική αντίπαλο της Γένοβας, της οποίας τη βοήθεια το βασίλειο επιζητούσε προκειμένου να ανακαταλάβει την Αμμόχωστο, υπό την εξουσία της Γένοβας από το 1374. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι όταν ονομάστηκε αρχιεπίσκοπος ο Βενετός Ανδρέας, το 1383, ο Ιάκωβος βρισκόταν ακόμα στη Γένοβα και πάση θυσία χρειαζόταν την άδεια και τη βοήθειά της για την επιστροφή του στην Κύπρο και την ανάληψη της βασιλικής

³⁶⁵ *Rotulus Iani Regis Ierusalem, Cipri et Armenie: Παράρτημα*, Αβ. β-41 - 14/5/1408.

³⁶⁶ *Παράρτημα*, Αβ. β-53 - 8/7/1411· Hoberg, *Taxae*, σ. 86· *CICO*, II, σ. 197, αρ. 132.

³⁶⁷ «[...] andorno fin alla salla dove era la sede regale, dove il re l'aspectava con monsignore prothonotaro, suo fratello, nominato messer Uget, el quale è arcivescovo de Nicosia.» Luchino da Campo, *Viaggio del marchese Nicolò III d'Este in Terrasanta (1413)*, Caterina Brandoli (επιμ.-εισ.), Edizioni digitali del CISVA, 2007, §409, σ. 67.

³⁶⁸ *Παράρτημα*, Πίζα β-59, 63 - 23/11/1413.

³⁶⁹ *Παράρτημα*, Πίζα β-56 - 3/3/1413.

³⁷⁰ Ο Rudt de Collenberg αναφέρει το ASV, Arm. XII, 121A, f. 138r, το οποίο δεν καταφέραμε να συμβουλευθούμε· βλ. και «Les Cardinaux», σ. 93.

εξουσίας – με τον γιο του να παραμένει αιχμάλωτος στην πρωτεύουσα της Λιγουρίας. Η επιστροφή του βασιλιά Ιακώβου στην Κύπρο, τον Απρίλιο του 1385, έφερε ανακατατάξεις και στο εκκλησιαστικό πεδίο. Άμα τη επιστροφή, λοιπόν, του Ιακώβου Α΄ στην Κύπρο ένα από τα πρώτα πράγματα που θέλησε να διευθετήσει είναι η αποχώρηση ενός Βενετού αρχιεπισκόπου από το νησί, θέλοντας να δείξει την ευγνωμοσύνη του στη Γένοβα. Συνεπώς, ξεκίνησε τις διαδικασίες, κάνοντας χρήση μιας άτυπης εθιμικής ρήτρας που απαγόρευε σε πολίτες των ναυτικών δυνάμεων (Πίζας, Γένοβας και Βενετίας) να αναλαμβάνουν εκκλησιαστικές θέσεις, έτσι η εξορία ήταν σχεδόν μονόδρομος για τον Ανδρέα.

Μετά την αποχώρηση του Ανδρέα η αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας παραμένει ακέφαλη και τη διοίκησή της ανέλαβε αρχικά ο αρχιεπίσκοπος Ταρσού, έως ότου έκανε την εμφάνισή του ο αδελφός του βασιλιά Ιανού, ο Ούγος Λουζινιανός. Η ανάληψη της διοίκησης της αρχιεπισκοπής από τον αδελφό του βασιλιά σήμαινε απευθείας ανάμειξη του στα εκκλησιαστικά πράγματα.

Επισκοπή Πάφου

Λίγο πριν από το ξέσπασμα του Σχίσματος επικεφαλής της επισκοπής Πάφου ήταν ο πρώην αρχιδιάκονος της επισκοπής Αμμοχώστου Ραϋμόνδος (12.10.1377 – *post* 1386).³⁷¹ Με επιστολή προς τον Πάφου Ραϋμόνδο έγγραφο της 9^{ης} Απριλίου 1380 ο πάπας Κλήμης Ζ΄ του ζήτησε να διερευνήσει ζήτημα αντιδικίας που είχε ανακύψει μεταξύ του επισκόπου Λεμεσού και του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας. Άρα ο Ραϋμόνδος, σχετικά σύντομα είχε προσχωρήσει στο στρατόπεδο του πάπα της Αβινιόν.³⁷²

Προφανώς και εκ της ιδιότητάς του ως παπικού φοροσυλλέκτη,³⁷³ ο επίσκοπος αναμείχθηκε στο ζήτημα των *spolia* του τεθνεώτος αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Βερεγγάριου, το 1382. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο έγγραφο και κατά την πάγια πρακτική ο Πάφου όφειλε να δώσει το 1/6 των εσόδων (*fructum*) στον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα (6 Οκτωβρίου 1383).³⁷⁴ Ο Ραϋμόνδος, επίσης, ως αποστολικός ταμίας έπρεπε να λάβει χίλια φλορίνια από τον Ιωάννη Cursini το 1384, για διάφορους λόγους, όπως

³⁷¹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-359· R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 665.

³⁷² Παράρτημα, Αβ. α-15 - 9/4/1380, α-104 - 9/8/1386.

³⁷³ G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Oriente*, σ. 188· CICO, XIII, μέρος 2, σ. 39-40, αρ. 27 και σ. 47-48, αρ. 33· Jean Favier, *Les Finances pontificales*, σ. 719· Raymond-Joseph Loenertz, «Evêques dominicains des deux Arménies», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, τ. 10 (1940), σ. 273.

³⁷⁴ Παράρτημα, Αβ. α-58 - 6/10/1383.

αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο.³⁷⁵ Ο Ραϋμόνδος παραμένει επίσκοπος Πάφου τουλάχιστον μέχρι το 1386, αφού ως τέτοιον τον εντοπίζουμε στα αρχεία των *Collectoriae*, δηλαδή στα οικονομικά κατάστιχα της κουρίας.³⁷⁶

Κάποια στιγμή πριν από τις 26 Οκτωβρίου 1408 επίσκοπος Πάφου ήταν κάποιος Γοδεφρίγος, του οποίου τη θέση έλαβε τότε ο Βερτράνδος de Cadoënt.³⁷⁷ Ο Rudt de Collenberg θεωρεί ότι η εκλογή του Γοδεφρίγου έγινε από το καπίτολο της εκκλησίας της Πάφου και όχι με απευθείας διορισμό από τον πάπα, όπως είχε σχεδόν παγιωθεί να γίνεται ήδη από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, κάτι που επιτάχθηκε μετά το ξέσπασμα του Σχίσματος. Ωστόσο, από τα διαθέσιμα στοιχεία δεν έχουμε ενδείξεις για κάτι τέτοιο, και δεν έχουμε μάλιστα καμία άλλη πληροφορία σχετικά με το πρόσωπό του.³⁷⁸

Επόμενος επίσκοπος Πάφου ήταν ο Βερτράνδος de Cadoënt. Ο Βερτράνδος ήταν γαλλικής καταγωγής και ήταν μοναχός του Κλινί και αργότερα αβάς του Sauve στην επισκοπή της Νιμ (Nîmes) στη νότια Γαλλία (*monasterii de Salvio Ordinis Sancti Benedicti Nemausensis diocesis*).³⁷⁹ Από την Πάφο το 1413 μετατέθηκε στην επισκοπή του Saint Flour και από εκεί στις 4 Μαΐου 1427 μετακινήθηκε στην επισκοπή του Ουζέ (Uzès), βορειότερα της Νιμ.³⁸⁰ Θείος του ήταν ο αβάς του Κλινί Ραϋμόνδος de Cadoënt.³⁸¹ Τον Βερτράνδο τον συναντάμε ως εκτελεστή της διαθήκης του Βενετού Βερεγγάριου Albi, αξιωματούχου του παλατιού.³⁸² Ο Βερτράνδος είναι από τους λίγους επισκόπους που κατέφθασε στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του Σχίσματος και μάλιστα έλαβε εντολή να προχωρήσει σε κήρυγμα για τη Σταυροφορία που ξεκίνησε ο πάπας εναντίον του βασιλιά της Σικελίας Λαδισλάου το 1411.³⁸³ Απεβίωσε το 1441.³⁸⁴

Με τη μετάθεση του Βερτράνδου στην επισκοπή του Saint Flour στην περιοχή της Αρβέρνης, στη νότια Γαλλία, τοποθετήθηκε ως διαχειριστής της επισκοπής Πάφου, στις 23 Νοεμβρίου 1413,³⁸⁴ ο Ιωάννης Petit του τάγματος των Αυγουστινιανών, ο οποίος ήταν και

³⁷⁵ Παράρτημα, Αβ. α-68 - 3/9/1384, α-97 - 25/5/1385.

³⁷⁶ Τα κατάστιχα των *Collectoriae* περιέχουν τις αναφορές των παπικών φοροσυλλεκτών στις διάφορες επαρχίες, καθώς και αρχεία πληρωμών που έγιναν απευθείας στο παπικό Ταμείο, αλλά και οικονομικές πληροφορίες σχετικές με τις συνήθειες πληρωμές επισκόπων, αβάδων και άλλων υψηλά ιστάμενων εκκλησιαστικών προσώπων βλ. ενδεικτικά L. Boyle, *Vatican Archives*, σ. 165.

³⁷⁷ [...] *prefata ecclesia per eiusdem Gauffridi episcopi obitum* [...] Παράρτημα, Αβ. β-48 - 26/10/1408.

³⁷⁸ Διαβάζουμε: «[...] et qui certainement ne fut pas nommé par un pape, mais élu par le chapitre [...]», βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 644.

³⁷⁹ Παράρτημα, Αβ. β-48 - 26/10/1408.

³⁸⁰ Claude de Vic - J. Vaissette, *Histoire générale de Languedoc, avec des notes et les pièces justificatives...*, Edouard Privat, Toulouse 1876, τ. IV, σ. 302, 720, 864.

³⁸¹ Joycelyne Gledhill Russell, *The Congress of Arras, 1435. A Study in Medieval Diplomacy*, σ. 96· J. Haller, *Concilium Basiliense...*, τ. II, σ. 224, 237, 253.

³⁸² Mas Latrie, *Nouvelles preuves*, σ. 108-109.

³⁸³ Παράρτημα, Πίτζα β-31, 32 - 26/11/1411.

³⁸⁴ Παράρτημα, Πίτζα β-58 - 23/11/1413.

προσωπικός εξομολογητής του βασιλιά Ιανού.³⁸⁵ Ο Ιωάννης ήταν πιθανώς μέλος της ευγενούς οικογένειας Le Petit της Κύπρου, μιας οικογένειας με σχέσεις τόσο με την Εκκλησία όσο και με το παλάτι.³⁸⁶ Μάλιστα, ο Ιωάννης έλαβε τη διαχείριση της επισκοπής με την παραίνεση του Ιανού και αναφέρεται στο έγγραφο εκλογής του «ο βασιλιάς Ιανός, και γι' αυτό υπέρ αυτού, εξομολογητή του, σε εμάς αιτήθηκε».³⁸⁷ Ο Ιωάννης πέθανε τους πρώτους μήνες του 1428, όταν δηλαδή λίγο πριν τον Μάιο του 1428, όταν και ονομάστηκε ως επίσκοπος Πάφου ο Φραγκισκανός Άγγελος de Narnia.³⁸⁸

Επισκοπή Λεμεσού

Ο Θωμάς Ricci de Ammanatis εξελέγη επίσκοπος Λεμεσού, πριν ξεσπάσει το Σχίσμα, στις 9 Οκτωβρίου 1374, αν και μάλλον ποτέ δεν έφθασε στην Κύπρο και ποτέ δεν έλαβε το χρίσμα (*consecratio*).³⁸⁹ Ήταν διδάκτωρ της νομικής και δικαστής (*auditor*) στην παπική αυλή. Καταγόταν από σημαντική οικογένεια της Πιστοίας της Ιταλίας, και ήταν γιος του Donato Ammannati και της Lippa Ricardi και αδελφός του ήταν ο καρδινάλιος Βονιφάτιος Ammannati, έμπιστος των παπών της Αβινιόν Κλήμη Ζ' και Βενέδικτου ΙΓ'.³⁹⁰ Μετά το πέρας των σπουδών του εντάχθηκε στην παπική κουρία, η οποία ακόμα βρισκόταν στην Αβινιόν, όπου και έλαβε σημαντικές θέσεις, όπως τη θέση του *auditor causarum pal. apost.*³⁹¹ Την περίοδο 1368-1377 υπήρξε παπικός φοροσυλλέκτης για τη Γερμανία. Ο Θωμάς το 1372-1374 κατείχε τη θέση του αρχidiaκόνου του ναού του Αγίου Κάστορος στην πόλη του Karden, στην επισκοπή της Trier, στο σημερινό κρατίδιο της Ρηνανίας-Παλατινάτου στη Γερμανία και κανονικός Λεμεσού. Ο Θωμάς εξελέγη καρδινάλιος και λόγω αυτής του της εκλογής ονομάστηκε ο καρδινάλιος της Νεάπολης (κονκλάβιο της 12ης Ιουλίου 1384).³⁹²

³⁸⁵ R. de Collenberg, «Les Cardinaux», σ. 92.

³⁸⁶ R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 584-585.

³⁸⁷ [...] *pro etiam carissimus in Christo filius Ianus rex Cipri illustris super hoc pro te confessore suo nobis humiliter supplicavit* [...]. Βλ. Παράρτημα, Πίξια β-58 - 23/11/1413. BOSA, τ. II, αρ. 943, σ. 310, όπου αναφέρεται λανθασμένα το εξής: [...] *per translationem Gaufridi (de Cadoent, OSB)* [...]. K. Eubel, *Bullarium Franciscanum*, VII, Grottaferrata (Romae): Collegium S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 1904, αρ. 1814, σ. 699-700.

³⁸⁸ [...] *nuper fuerit ... vita functus* [...], βλ. *Bullarium Franciscanum*, VII, σ. 699-700, αρ. 1814· Rafael Lazcano, *Episcopologio agustiniano*, σ. 2458.

³⁸⁹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-202, 250.

³⁹⁰ K. Eubel, *Hierarchia Cattolica*, σ. 30.

³⁹¹ K. Eubel, *Hierarchia Cattolica*, σ. 367.

³⁹² E. Baluze, *Vitae paparum avenionensium*, G. Mollat (επιμ.), I, Paris 1916, σ. 493, 538, 541· II, ibid. 1928, σ. 851-855 κ.ε., IV, ibid. 1922, σ. 271, 275, 369· E. Pgsztor, «Au sujet d'une source des 'Vitae Paparum Avenionensium' de Baluze provenanc des Archives Vaticanes», *Revue d'Hist. Eccl.*, τ. 54 (1959), σ. 512·

Ενόσω ήταν εκλεγείς-επίσκοπος Λεμεσού την 31^η Ιανουαρίου 1375 ονομάστηκε και ως παπικός απεσταλμένος στη Γερμανία από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ (1370-1378). Ο Θωμάς μετατέθηκε στις 21 Οκτωβρίου 1379 από τον Κλήμεντα Ζ΄ στην αρχιεπισκοπή της Νεάπολης της Ιταλίας³⁹³ και σύμφωνα με τα έγγραφα παρέμεινε *fidelissimus* στον πάπα της Αβινιόν.³⁹⁴ Πέθανε στην Αβινιόν στις 9 Δεκεμβρίου 1396.

Φυσικά, μετά τη μετάθεσή του στην αρχιεπισκοπή της Νάπολης ο Κλήμης Ζ΄ της Αβινιόν ονόμασε τον δικό του εκλεκτό, τον Φραγκισκανό Ιωάννη Stinus (5.3.1380 – πριν από τις 28.7.1403),³⁹⁵ ο οποίος ήταν μέλος της *Poenitentiarum Apostolica*, ενός εκ των δικαστηρίων της Αγίας Έδρας. Η επισκοπή της Λεμεσού δεν ήταν καθόλου εύρωστη οικονομικά με αποτέλεσμα ο επίσκοπός της να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Η επισκοπή Λεμεσού, όπως σημειώνεται στο παπικό έγγραφο της 15ης Φεβρουαρίου 1385, ενώ ήταν κάποτε αυτάρκης, τον τελευταίο καιρό είχε περιέλθει σε δεινή οικονομική κατάσταση με αποτέλεσμα ο επίσκοπός της να μην μπορεί να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του και να διατηρήσει το επισκοπικό status του. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στο έγγραφο ότι τα οικονομικά της επισκοπής έχουν μειωθεί τόσο πολύ εξαιτίας πολέμου, αναταραχών και του λοιμού: «[...] propter guerrarum turbines ac sterilitatum et mortalitatum pestes, que in illis partibus viguerunt [...]».³⁹⁶ Ο πόλεμος στον οποίο αναφέρεται ο επίσκοπος πιθανόν να έχει να κάνει με τις αναταράξεις που προκάλεσε το ζήτημα της επιστροφής του βασιλιά Ιακώβου και τις κινήσεις του Perot Montolif, για τη μη υποδοχή του. Άλλωστε, η περιοχή της Λεμεσού ήταν από εκείνες που η άμυνα ήταν αρκετά αδύναμη. Για τη διευθέτηση του θέματος ζητήθηκε από τον αρχιεπίσκοπο Ταρσού και τους αβάρδες του Beaulieu και του Μπέλλα Πάις να διερευνήσουν τα όσα αναφέρει ο Ιωάννης στην επιστολή του προς τον πάπα. Του ζητήθηκε να διαπιστώσει συγκεκριμένα αν ισχύουν τα όσα λέει περί εγκατάλειψης των κτημάτων του Πεντάκωμου –του προιόρατου του Πεντάκωμου των Αυγουστινιανών κανονικών (να μη συγχέονται με τους επαίτες Αυγουστινιανούς που ακολουθούσαν επίσης τον *Κανόνα* του Αγίου Αυγουστίνου), καθώς και του οίκου (*domus*) του τάγματος του Αγίου Θωμά (Sancti Thome Anglicorum) και των Τευτόνων Ιπποτών που είχαν στο λεγόμενο Pauperis Montis– από τα ανωτέρω καθιδρύματα και της εκμετάλλευσής του από αλλά πρόσωπα για να του παραχωρηθούν τα

N. Valois, *La France et le grand schisme*, I, σ. 12, 15, 34, 48, 197, 286, 296, II· *ibid.* 1896, σ. 369, 372, 389· *Dict. d'Hist. et de Géogr. Ecclés.*, II, στ. 1299.

³⁹³ Παράρτημα, Αβ. α-9 - 21/10/1379.

³⁹⁴ Louis Gayet, *Le grand schisme d'Occident*, σ. 64.

³⁹⁵ Παράρτημα, Αβ. α-10 - 5/3/1380· K. Eubel, *Die Avignonische*, σ. 13, αρ. 97.

³⁹⁶ Παράρτημα, Αβ. α-72 - 15/2/1385.

εισοδήματά τους.³⁹⁷ Τα δύο τάγματα, όπως αναφέρεται, ήταν ακέφαλα εδώ και πάρα πολύ καιρό.³⁹⁸ Ο Ιωάννης Stinus το 1388 ονομάστηκε παπικός λεγάτος στην περιοχή της Σικελίας (Trinacria). Επιπλέον στις 7 Οκτωβρίου 1392³⁹⁹ γνωρίζουμε ότι ονομάστηκε διαχειριστής του αβαείου της Notre Dame de Huveaune στη Μασσαλία (το αβαείο ανήκε στο Τάγμα των Πρεμονστρατένσιων και είχε ιδρυθεί το 1204 και βρισκόταν κοντά στη Μασσαλία της νότιας Γαλλίας).⁴⁰⁰ Ωστόσο, ο Ιωάννης φαίνεται να μην είχε σπουδαίο εισόδημα ούτε από αυτή την πηγή, μιας και ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ Αβινιόν στις 17 Νοεμβρίου 1393 ζήτησε από τον φοροσυλλέκτη Petro Merle να μη ζητήσει την οφειλόμενη δεκάτη, «εξαιτίας ένδειας, λόγω του σχίσματος, που στην Εκκλησία υπάρχει». Η μονή της οποίας έλαβε τη διαχείριση ήταν εδώ και κάποια χρόνια σε πολύ άσχημη κατάσταση.⁴⁰¹ Μάλιστα, ο Ιωάννης είχε ενοικιάσει στη Μασσαλία ένα σπίτι, έναν χρόνο πριν λάβει τη διαχείριση της μονής της Huveaune.⁴⁰²

Ο Γουλιέλμος Scarboti ήταν ο επόμενος επίσκοπος Λεμεσού που ονομάστηκε μετά τον θάνατο του Ιωάννη Stinus (28/7/1403). Ο Γουλιέλμος ανήκε στο Τάγμα των Αυγουστινιανών Ερημιτών και ήταν καθηγητής (*magister*) θεολογίας.⁴⁰³ Σύμφωνα με τον Rudt de Collenberg ο Γουλιέλμος εξελέγη από την τοπική επισκοπική σύνοδο, κάτι που, ωστόσο, δεν αποδεικνύεται από το έγγραφο, αφού αναφέρεται ρητά ότι ο διορισμός έγινε «per Apostolice Sedis providentiam».⁴⁰⁴ Ο Γουλιέλμος το 1406 συμμετείχε στην πρεσβεία που έστειλε ο Ιανός στον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν στην οποία έλαβαν μέρος ο *praepceptor* του Τάγματος των Ιωαννιτών Raymond Lescure, ο δεκανός της Λευκωσίας Ιάκωβος de Margat και ο βασιλικός γραμματέας Φραγκίσκος de Zenariis.⁴⁰⁵ Ο Scarbotti μαζί με τον αρχιδιάκονο της Πάφου Πέτρο de Lanza και τον δεκανό της Λευκωσίας Ιάκωβο de Margat είχαν επιφορτιστεί και με το διαζύγιο του βασιλιά Ιανού, από τον Βενέδικτο ΙΓ΄, στις 18 Ιουνίου 1406. Απεβίωσε το 1407, αφού σε επιστολή του Βενέδικτου

³⁹⁷ Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 224, 225 υπ. 269.

³⁹⁸ Παράρτημα, Αβ. α-72 - 15/2/1385.

³⁹⁹ Παράρτημα, Αβ. α-134 - 7/10/1392· N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, Straubing 1956, τ. III, σ. 186.

⁴⁰⁰ J.M. Besse, *Abbayes et prieurés de l'ancienne France*, Paris 1909, τ. II, σ. 106.

⁴⁰¹ [...] *intuitu paupertatis* [...], *quod propter scisma, quod in Dei ecclesia viget* [...]: Παράρτημα, Αβ. α-137 - 17/11/1393· N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, σ. 186.

⁴⁰² N. Valois, *La France et le grand scisme*, II, σ. 220.

⁴⁰³ BOSA, II, αρ. 829, σ. 271· Eubel Konrad, *Die Avignonesische Obedienz der Mendikanten Orden*, F. Schöning, Paderborn 1900, αρ. 891, σ. 111.

⁴⁰⁴ Παράρτημα, Αβ. β-7 - 28/7/1403. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 644. Την πληροφορία αναπαράγει και ο G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία», 1995, σ. 705· BOSA, II, αρ. 829, σ. 271· Eubel, *Die Avignonische*, σ. 111, αρ. 891· Rafael Lazcano, *Episcopologio agustiniano*, Editorial Agustiniana, Madrid 2014, σ. 1794.

⁴⁰⁵ Ο Collenberg πιθανολογεί ότι στην πρεσβεία συμμετείχε και ο κόμης Sclavus de Asperch. Βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 655.

ΙΓ΄ της Αβινιόν σχετική με την ακύρωση του γάμου του Ιανού με την Anglesia, της 4 Μαρτίου 1407, ο επίσκοπος αναφέρεται ως νεκρός.⁴⁰⁶ Ο επίσκοπος Scarbotti είναι από τους ελάχιστους ιεράρχες που μάλλον κατάφερε να φτάσει στο νησί και να αναλάβει την επισκοπή του.

Μετά τον θάνατο του Scarbotti επόμενος επίσκοπος, στις 13 Σεπτεμβρίου 1407, από τον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄ ονομάστηκε ο Γουλιέλμος Gralli.⁴⁰⁷ Ο Γουλιέλμος ήταν πρωθιερέας στον ενοριακό ναό του Αγίου Μαρτίνου στο Boubaux (Bobalibus), στην επισκοπή της Mende (Mimatensis) της Γαλλίας και ήταν πτυχιούχος της νομικής. Έλαβε μέρος σε διάφορες πρεσβείες στην αυλή του Βενέδικτου ΙΓ΄ στην Αβινιόν μαζί με τον Ραϋμόνδο Lescure το 1408.⁴⁰⁸ Πέθανε πριν από τις 30 Μαΐου 1411, και είναι ο τελευταίος επίσκοπος που ονομάζεται από τον πάπα της Αβινιόν.⁴⁰⁹

Ο επόμενος επίσκοπος Λεμεσού ονομάστηκε από τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄, στην υποταγή του οποίου είχε πλέον περάσει το βασίλειο, από το 1409 και μετά. Ο Ιωάννης ονόμασε επίσκοπο τον Αντώνιο, στις 30 Μαΐου 1411,⁴¹⁰ ο οποίος υπήρξε ηγούμενος της μονής της Βενεδικτινών του Αγίου Ιουλιανού του Chanet, σήμερα στην επισκοπή του St. Flour της νότιας Γαλλίας (*priorem prioratus de [Chanarino] Ordinis Sancti Benedicti, Viennensis diocesis*).⁴¹¹ Σε έγγραφο της 27^{ης} Ιουλίου 1413 – που εξέδωσε ο μεγάλος μάγιστρος των Ιωαννιτών Ιπποτών Luce de Vallins – ο Escolon de Lescure επικεφαλής (*praeceptor*) της La Chapelle και αδελφός του Ραϋμόνδου Lescure επικεφαλής της κομανταρίας της Κύπρου ο Αντώνιος, επίσκοπος Λεμεσού εμφανίζεται ως αδελφός του Escolon, άρα το οικογενειακό επώνυμό του ήταν Lescure.⁴¹² Ο επίσκοπος Πάφου Βερτράνδος υποσχέθηκε την πληρωμή των οικονομικών υποχρεώσεων του Αντωνίου ύψους 1000 φλορινιών τον Ιούλιο του 1411.⁴¹³ Ο Αντώνιος είναι ο τελευταίος επίσκοπος Λεμεσού που αναφέρεται κατά τη διάρκεια του Σχίσματος της Δύσης αλλά και

⁴⁰⁶ Παράρτημα, Αβ. β-28 - 4/3/1407, [...] *bone memorie Guillelmus episcopus Nimociensis viam fuerit univere carnis ingressus* [...].

⁴⁰⁷ Παράρτημα, Αβ. β-32 - 13/9/1407.

⁴⁰⁸ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 665.

⁴⁰⁹ Παράρτημα, Πίζα β-12 - 30/5/1411.

⁴¹⁰ Παράρτημα, Πίζα β-12 - 30/5/1411.

⁴¹¹ Η μονή ήταν υποκείμενη στο αβαείο του Αγίου Πέτρου του Blesle. Βλ. M. Besse, *Abbayes et prieurés de l'ancienne France*, Paris 1912, τ. V, σ. 12.

⁴¹² [...] Estolono de La Scure preceptoru Capelle [...] Supplicationu vestre [...] eundi ad regnum Cypri pro negotiis reverendis patris domini episcopi Nymociensis fratris vesri [...]· βλ. *Documents Concerning Cyprus*, αρ. 38, 39. Σημειώνεται στην έκδοση ότι αυτή είναι πρώτη φορά που αναφέρεται το επώνυμο του επισκόπου Αντωνίου.

⁴¹³ Παράρτημα, Αβ. β-52 - 8/7/1411· *CICO*, II, σ. 197, αρ. 132.

για τα επόμενα σχεδόν τριάντα χρόνια. Ο επόμενος επίσκοπος Λεμεσού που καταγράφεται είναι ο Ιάκωβος Bodini de Nores το 1442.⁴¹⁴

Άλλοι Λατίνοι επίσκοποι

Στην Κύπρο και στην εξεταζόμενη περίοδο δραστηριοποιούνται και επίσκοποι που δεν ανήκουν στην ιεραρχία της Λατινική Εκκλησίας της Κύπρου. Αυτοί συνήθως ήταν επίσκοποι *in partibus*, δηλαδή ιεράρχες των οποίων η έδρα βρισκόταν στις περιοχές που είχαν καταληφθεί από τους Μουσουλμάνους (*in partibus infidelium*)⁴¹⁵ και οι οποίοι έδρευαν προσωρινά σε άλλη επισκοπή, όπως ο Λατίνος πατριάρχης Ιεροσολύμων (το 1374 η έδρα του πατριαρχείου μετακινήθηκε στον Άγιο Λορέντσο εκτός των τειχών στη Ρώμη)⁴¹⁶ και οι επίσκοποι Ταρτούς ή Τορτόζας και Χεβρόνας.⁴¹⁷

⁴¹⁴ G. Fedalto, *La chiesa Latina*, II, σ. 181.

⁴¹⁵ N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 162-169.

⁴¹⁶ Οι επικεφαλής του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων διέμεναν πλησίον της μονής των Δομινικανών της Λευκωσίας και κατείχαν περιουσία στο νησί (τα χωριά Τρυπί, Κάτω Δευτερά και την Ψημολόφου στη Λευκωσία και στην Πάφο το χωριό Lachridon). Μάλιστα, στην Κύπρο φαίνεται ότι βρέθηκαν μονάχα τα χρόνια 1322-1330, και 1351-1363 περίπου. Κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος ο τίτλος του Πατριάρχη Ιεροσολύμων ήταν εντελώς τυπικός (επίσκοποι τιτουλάριοι). Επιλέγουμε να κάνουμε απλή αναφορά στα πρόσωπά τους, μιας και εκτός από την περίπτωση του Αϊμόν, οι υπόλοιποι δεν είχαν καμία ανάμειξη στα κυπριακά πράγματα. Το 1375 από τον πάπα Γρηγόριο διορίστηκε πατριάρχης ο Φίλιππος d'Alençon, έως τουλάχιστον το 1382, όταν και έλαβε *in commendam* το Πατριαρχείο της Aquileia. Το 1396 ορίστηκε από τον Βονιφάτιο Θ' της Ρώμης ο πρώην επίσκοπος Πάδοβας Ούγος Roberti (*Παράρτημα*, Ρώμη β-22 - 12/4/1396). Ο Κλήμης Ζ' της Αβινιόν το 1380 επέλεξε τον Αραγονέζο Lope Fernández de Luna και αργότερα, το 1382, τον αρχιεπίσκοπο της Bourges Βερτράνδο de Chanac από την νοτιοδυτική Γαλλία (*Παράρτημα*, Αβ. α-35 - 34 30/5/1382). Επόμενος πατριάρχης ονομάστηκε ο Αymar Séchal από τη Σαβοΐα (*Παράρτημα*, Αβ. α-100 - 16/8/1385), ο οποίος ως παπικός απεσταλμένος του Κλήμεντος Ζ' στην Ανατολή την περίοδο 1388/1390, κλήθηκε να διευθετήσει το ζήτημα που είχε ανακύψει με τον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα Michiel και κάποιον αβά Θωμά, καθώς και με άλλα ζητήματα των αρμοδιοτήτων του. Μάλιστα, ο Αϊμόν το 1396 θα είναι ένα από τα πρόσωπα που θα δηλώσουν υποταγή στον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ' εκ μέρους του Ιακώβου Α'. Διάδοχος του Αϊμόν, ο οποίος απεβίωσε το 1408 ως αρχιεπίσκοπος Tarentaise, ήταν ο Φραγκίσκος Eximini (*Παράρτημα*, Αβ. β-49 - 13/11/1408) των Φραγκισκανών· βλ. N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 144-162· Louis de Mas Latrie, «Les patriarches latins de Jérusalem», *Revue de l'Orient latin*, τ. 1 (1893), σ. 16-41.

⁴¹⁷ Η επισκοπή της Χεβρόνας στην Παλαιστίνη είχε αρχίσει να πέφτει στην αφάνεια ήδη λίγο πριν από το ξέσπασμα του Σχίσματος. Γνωρίζουμε ότι κάποιος επίσκοπος Χεβρόνας συνόδευε τον βασιλιά της Αρμενίας Λέων Ε' de Lusignan τον οποίο μάλιστα και ενθρόνισε το 1374 στην πόλη Σις. Μάλλον ο τίτλος του επισκόπου Χεβρόνας να ήταν ήδη εντελώς τυπικός και να αποδιδόταν μόνο σε τιτουλάριους επισκόπους. Κατά την περίοδο του Σχίσματος πληροφορούμαστε από τα έγγραφα που μελετήσαμε ότι έγιναν τέσσερις διορισμοί επισκόπων Χεβρόνας, του Λεοπόλδου, του Παύλου de Posanio, του Γρηγορίου και του Ιωάννη de Cubito. Για τους διορισμούς του Παύλου και του Ιωάννη σώζονται οι επιστολές διορισμού τους από τον Βονιφάτιο Θ' το 1394 και το 1402 αντίστοιχα. Την ύπαρξη του Λεοπόλδου και του Γρηγορίου την πληροφορούμαστε από τα έγγραφα διορισμού των δύο πρώτων, τους οποίους διαδέχονται. Συγκεκριμένα ο Παύλος de Posanio, του Τάγματος των Δομινικανών, διαδέχθηκε τον Λεοπόλδο στις 14 Ιουνίου του 1394 και εξαιρέθηκε από την πληρωμή των συνήθων οικονομικών λόγω ένδειας «Λόγω ένδειας της εκκλησίας του αυτή τη φορά μονάχα είναι ελεύθερος από την καταβολή των συνήθων υποχρεώσεών του» την ίδια ημέρα (*Παράρτημα*, Ρώμη β-13, 14 - 13/6/1394). Ο Ιωάννης de Cubito, του Τάγματος των Κιστερκιανών, επόμενος επίσκοπος Χεβρόνας, διαδέχθηκε τον Γρηγόριο στις 7 Ιουλίου 1402 (*Παράρτημα*, Ρώμη β-34 - 7/7/1402). Ο επισκοπικός κατάλογος του Eubel αναφέρει και άλλους επισκόπους Χεβρόνας, βλ. K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 272-273· R. de Collenberg, «Le royaume et

Τον πιο αξιόλογο λόγο εδρεύοντος στην Κύπρο και μη ανήκοντα στην ιεραρχία της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου είχε ο αρχιεπίσκοπος Ταρσού, ενώ και ο υποκείμενός του ο επίσκοπος Κωρύκου συναντάται στις επιστολές, χωρίς να μας παρέχονται περαιτέρω πληροφορίες για τη δράση του. Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση της επισκοπής της Τορτόζας, που είχε ενωθεί με την επισκοπή Αμμοχώστου ήδη από το 1295.⁴¹⁸ Ο ρόλος των επισκόπων αυτών, πέραν του Ταρσού και της Τορτόζας, είναι μάλλον περιορισμένος, και θεωρούμε ότι εξαρτάται περισσότερο από την προσωπικότητα του ατόμου που έφερε τον τίτλο.

Οι αρχιεπίσκοποι Ταρσού⁴¹⁹ λόγω της απουσίας αρχιεπισκόπων Λευκωσίας, διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στα εκκλησιαστικά πράγματα, ιδιαίτερα προς τα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Ουσιαστικά, η πολύ ενεργή ανάμειξη του Ούγου Λουζιανού στα εκκλησιαστικά πράγματα στο πλάι του αδελφού του βασιλιά Ιανού, από τις αρχές περίπου του 15^{ου} αιώνα, έθεσε στο περιθώριο τους αρχιεπισκόπους Ταρσού.⁴²⁰

Κατά την υπό εξέταση περίοδο διαθέτουμε από τις παπικές επιστολές στοιχεία για τρία πρόσωπα που έλαβαν τη θέση του αρχιεπισκόπου Ταρσού. Αυτά είναι ο Φραγκισκανός Ιωάννης Poncheri, ο οποίος κατείχε τη θέση πριν από το ξέσπασμα του Μεγάλου Σχίσματος (26 Οκτωβρίου 1366 -17 Μαΐου 1396), ο Φραγκισκανός Ιουλιανός Έκτωρ de Pisis, ο οποίος ονομάστηκε από τον πάπα της Ρώμης Βονιφάτιο Θ', το 1396 και ο Αυγουστινιανός Ιωάννης Petit από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ' το 1407.

Στον αρχιεπίσκοπο Ιωάννη Poncheri απευθύνθηκε ο πάπας της Αβινιόν Κλήμης Ζ' πέντε φορές από το 1380 έως το 1385 για ζητήματα που αφορούσαν την αρχιεπισκοπή (παραχωρήσεις θέσεων), για θέμα που αφορούσε την επισκοπή Λεμεσού (παραχώρηση εισοδημάτων στην επισκοπή Λεμεσού). Ο πάπας Κλήμης σε μία περίπτωση αποτάθηκε μόνο στον αρχιεπίσκοπο Ταρσού (1380), σε μία αποτάθηκε σε αυτόν και τον επίσκοπο Λεμεσού (1383) και στις άλλες ομού με τους αβιάδες των μονών του Beaulieu και του

l'Église de Chypre», σ. 655. Ωστόσο, στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας υπήρχαν περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν στον επίσκοπο Χεβρώνας και τα οποία αναφέρονται σε έγγραφο του πάπα Μαρτίνου Ε' το 1420 και το 1432. Το 1458 κάποιος επίσκοπος Χεβρώνας ενθρόνισε τη βασίλισσα Καρλόττα· βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 655.

⁴¹⁸ Schabel, *Bullarium*, II, ο-11, παλαιότερη έκδοση *Les registres de Boniface VIII*, Thomas-Faucon-Digard (εκδ.), στ. 108, αρ. 306. Όπως ορίζει η παπική βούλα ένωσης των δύο επισκοπών θα εκλέγεται ένας επίσκοπος και για τις δύο επισκοπές, ωστόσο η Εκκλησία της Τορτόζας θα παραμένει υπό τη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου της Αντιόχειας, ενώ η επικύρωση της εκλογής επισκόπου και κανονικών στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας ([...] *deinceps electio communis episcopi apud Famagustanam ecclesiam celebratur, canonicis tamen Anteradensibus, ad electionem vocatis, et ut confirmatio electionis ad archiepiscopum Nicosiensem specte, quamvis ecclesia Anteradensis patriarche Antiocheno jure metropolitico subesse noscatur*).

⁴¹⁹ K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 473-474.

⁴²⁰ *Παράρτημα*, Πίτζα β-24 - 4/8/1411, β-81 - 19/2/1415.

Μπέλλα Πιάς.⁴²¹ Ο περιηγητής βαρόνος d'Oger του Anglure σημειώνει ότι συνάντησε τον Ιανουάριο του 1396 τον αρχιεπίσκοπο Ταρσού, και θεωρούμε ότι αυτός ήταν ο Ιωάννης Poncheri, όταν ο ιεράρχης προέστη στην εξόδιο ακολουθία ενός προσκυνητή της συνοδείας του d'Oger.⁴²²

Ο αρχιεπίσκοπος Πατρών Παύλος Foscarì στις 14 Σεπτεμβρίου 1386 φαίνεται από παπική επιστολή ότι είχε εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Ταρσού από τον Κλήμεντα Ζ΄ της Αβινιόν. Στη θέση του ως αρχιεπισκόπου Πατρών ονομάστηκε κάποιος Πέτρος, επίσκοπος Κορώνης. Ωστόσο, θεωρούμε ότι καμία αλλαγή δεν υπήρξε και ο Παύλος Foscarì δεν έλαβε ποτέ το χρίσμα.⁴²³

Ο Ιωάννης Poncheri σίγουρα ήταν νεκρός πριν από τις 17 Μαΐου του 1396, όταν ο Βονιφάτιος Θ΄ της Ρώμης, ονόμασε αντικαταστατή (όπως θα δούμε παρακάτω). Στο διάστημα από τον Μάιο του 1396 έως τον επόμενο γνωστό αρχιεπίσκοπο Ταρσού, τον Ιωάννη Petit (για τον οποίο θα μιλήσουμε στα σχετικά με την επισκοπή Πάφου), τον Φεβρουάριο του 1407 δεν έχουμε καμία άλλη παπική επιστολή. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο χρήσιμες είναι οι χρονογραφικές πηγές, που μας παραδίδουν το όνομα κάποιου αρχιεπισκόπου Ταρσού Ματθαίου, ο οποίος ενθρόνισε τον βασιλιά Ιανό.

Συγκεκριμένα, τη Δευτέρα της 11^{ης} Νοεμβρίου 1399 στον καθεδρικό της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία, σε ηλικία 16 ετών, ενθρονίστηκε βασιλιάς ο Ιανός, γιος του Ιακώβου Α΄. Σύμφωνα με το *Χρονικό* του Λεόντιου Μαχαιρά ο ιεράρχης που τέλεσε την τελετή της ενθρόνισης ήταν ο αρχιεπίσκοπος Ταρσού Ματθαίος, του τάγματος των Δομινικανών, ενώ ο Φραγκίσκος Amadi τον αναφέρει ως Φραγκισκανό.⁴²⁴ Δυστυχώς, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε σε ποιο ακριβώς τάγμα ανήκε, διότι με τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε γνωρίζουμε ότι συνδεόταν και με τα δύο τάγματα.⁴²⁵ Ωστόσο, το όνομα που αναφέρεται στις χρονογραφικές αυτές πηγές δημιουργεί σύγχυση, αφού την ίδια περίοδο σε έγγραφο ημερομηνίας 3 Ιουνίου 1399, που συντάχθηκε στη Λευκωσία, βρίσκουμε ως αρχιεπίσκοπο Ταρσού κάποιον Ιωάννη, ο οποίος μάλιστα έχει τον ρόλο του αντιπρόσωπου της

⁴²¹ Παράρτημα, Αβ. α-21 - 4/8/1380, α-61 - 16/10/1383, α-69 - 1/2/1385, α-70 - 1/2/1385, α-72 - 15/2/1385.

⁴²² Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 430-433.

⁴²³ Παράρτημα, Αβ. α-105 - 14/9/1386.

⁴²⁴ Καὶ τῆ δευτέραν εἰς τὰς ἰα' νομβρίου ἀτ'θ' Χριστοῦ ἐστέφθην ὁ ρὲ Τζενίους εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὑπὸ χειρὸς τοῦ φρὲ Ματαίου ὁ ποῖος ἦτον ἀποῦ ὄρδινον τοῦ Σὰν Τομένικου, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ταρσοῦ, Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, R.M. Dawkins (εκδ.), Clarendon Press, Oxford 1932, τ. I, §628, σ. 616· Μαχαιράς, (εκδ. Πιερής-Κονναρή), Ms. V, σ. 423, στ. 23-29· «Et a di 19 novembrio 1399, fu incoronato re Zegno in S. Sophia, di mano di fra Matthio, et ora del'ordine di S. Domenico, arcivescovo de Tarso», Diomedes Strambaldi, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, τ. II, σ. 262· *A di xi novembrio, fu coronato Janus de Lusignan, figliolo del preditto re Zacco, a re de Cypro, a Santa Sophia, per fra Mattheo minore, arcivescovo de Tarso*, Francisco Amadi, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi* I, σ. 496.

⁴²⁵ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 451, 453-454.

Εκκλησίας της Λευκωσίας *postulato ecclesie Nicossiensis*.⁴²⁶ Αυτός ο Ιωάννης θεωρούμε ότι ενθρόνισε τον νεαρό βασιλιά. Το γεγονός δε ότι ήταν *postulatus* της αρχιεπισκοπής, μπορεί και να εξηγήσει το γεγονός ότι ανέλαβε μία τόσο σημαντική ενέργεια, την ενθρόνιση ενός βασιλιά στον καθεδρικό ναό της πρωτεύουσας του βασιλείου. Η απουσία του αρχιεπισκόπου από τη Λευκωσία, ο τόσο σημαντικός ρόλος ενός άλλου ιεράρχη θεωρούμε ότι είναι ισχυρή ένδειξη των προβλημάτων που είχε επιφέρει και στην Κύπρο το Σχίσμα.⁴²⁷ Αυτός ο Ιωάννης μπορούμε να εικάσουμε ότι ανήκε στην υποταγή της Αβινιόν, δεδομένης της σχέσης του ιεράρχη με τη βασιλική αυλή. Ο αρχιεπίσκοπος Ιωάννης ήταν σύμβουλος του βασιλιά Ιακώβου Α΄ και εκ των προσώπων που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο ζήτημα του γάμου του γιου του Ιακώβου Ιανού και αργότερα και στο διαζύγιο του δευτέρου από την Anglesia Visconti.⁴²⁸

Επόμενος γνωστός αρχιεπίσκοπος Ταρσού είναι ο Αυγουστινιανός Ιωάννης Petit,⁴²⁹ της οικογένειας Le Petit, τον οποίο ονόμασε το 1407 ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ της Αβινιόν και ο οποίος αντικατάστησε τον προηγούμενο, επίσης Ιωάννη (*bone memorie Iohanne archiepiscopo Tarsensi*).⁴³⁰ Ο Ιωάννης Petit, ήταν εξομολόγος του Ιανού, ως αντικαταστάτη του προηγούμενου αρχιεπισκόπου Ιωάννη τον οποίο διόρισε αρχιεπίσκοπο ο Βενέδικτος ΙΓ΄ της Αβινιόν, το 1407, σημειώνοντας στην παπική βούλα ότι ο διορισμός γίνεται για να καλυφθεί η κενή θέση λόγω του θανάτου του προηγούμενου ιεράρχη, του Ιωάννη Poncheri.⁴³¹ Ο Ιωάννης, αρχικά, δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιεί τα αρχιεπισκοπικά διαδήματα εκτός των ορίων δικαιοδοσίας του, όμως, δύο μήνες αργότερα με νέα του βούλα ο Βενέδικτος τού επιτρέπει να μπορεί να τα χρησιμοποιεί, παίρνοντας πάντοτε την άδεια του τοπικού επισκόπου. Ο Ιωάννης Petit στις 23 Νοεμβρίου 1413 έλαβε τη διαχείριση (*in commendam*) την επισκοπή Πάφου.⁴³²

Από πλευράς των παπών της Ρώμης γνωρίζουμε μόνο για την ονομασία του Ιουλιανού Έκτωρ de Pisis, τον οποίο ονόμασε ο Βονιφάτιος Θ΄ στις 17 Μαΐου του 1396. Ο

⁴²⁶ Mas Latrie, *Histoire*, II, σ. 453-454.

⁴²⁷ Ο George Hill θεωρεί ότι αυτός είναι ο Αρμένιος αρχιεπίσκοπος Ταρσού· βλ. *History of Cyprus*, II, σ. 447. Ο δε Rudt de Collenberg σε αυτό το ζήτημα φαίνεται ότι περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα.

⁴²⁸ Christina Kaoulla, *The Quest for a Royal Bride*, σ. 38 κ.α.

⁴²⁹ Rafael Lazcano, *Episcopologio agustiniano*, σ. 2458· BOSA, II, αρ. 846, σ. 276-277, αρ. 862, σ. 282-283.

⁴³⁰ Παράρτημα, Αβ. β-27 - 23/2/1407.

⁴³¹ Παράρτημα, Αβ. β-31 - 23/4/1407.

⁴³² Παράρτημα, Πίτζα β-58 - 23/11/1413.

αρχιεπίσκοπος το 1403 φαίνεται ότι διαμένει στην Πίζα και ποτέ δεν έφτασε στην Κύπρο.⁴³³

Η Κώρυκος στην Κιλικία είχε τεθεί αυτοβούλως υπό το βασίλειο της Κύπρου επί Πέτρου Α΄, το 1360, και παρέμεινε υπό τη διοίκηση των Λουζινιανών έως το 1448. Από τις 6 Μαρτίου 1370 έως τις 22 Δεκεμβρίου 1372, επίσκοπος ήταν ο Δομινικανός Ιωάννης Fardin, μέλος πιθανώς της κυπριακής οικογένειας των Fardin από την Αμμόχωστο, ο οποίος διαδέχθηκε κάποιον Πέτρο. Το 1382 βρέθηκε στην Κύπρο, προφανώς για να δουλέψει υπέρ της υπόθεσης του Ουρβανού ΣΤ΄ στην Κύπρο. Ο Ιωάννης μετατέθηκε στην επισκοπή της Cerenzia (Gerentinum) της νότιας Ιταλίας και πέθανε πριν από το 1391 οπότε στην επισκοπή της Cerenzia τοποθετήθηκε ο Ούγος (*per obitum Ioanni*).⁴³⁴

Επόμενος γνωστός επίσκοπος Κωρύκου είναι ο Φραγκισκανός Ουβερτίνος de Coriliano. Όπως γνωρίζουμε ο Ουβερτίνος μετατέθηκε στις 28 Νοεμβρίου 1373 από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ στη συνενωμένη επισκοπή Patti e Lipari στη Σικελία και η επισκοπή της Κωρύκου έμεινε κενή. Τη θέση υποσχέθηκε στον Φραγκισκανό Ιάκωβο το 1394 ο πάπας της Αβινιόν Κλήμης Ζ΄, ωστόσο δεν κατάφερε να λάβει τη θέση του, παρά μόνο από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ΄, τον Μάιο του 1395. Η παπική επιστολή χρονολογείται στις 12 Οκτωβρίου 1394, λίγες μέρες μετά την ανάρρηση του πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄ στον παπικό θρόνο, ενώ προωθήθηκε στις παπικές υπηρεσίες στις 12 Μαΐου 1395 και παραδόθηκε στα ενδιαφερόμενα μέρη την επομένη, 14 Μαΐου 1395 (μία χαρακτηριστική περίπτωση προχρονολογημένου εγγράφου.)⁴³⁵ Η τοποθέτηση του Ιακώβου από τον Βενέδικτο ΙΓ΄ είναι και η μόνη που έχουμε για την επισκοπή και δεν φαίνεται να έπαιξε κάποιον ρόλο στα τεκταινόμενα της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου.

Συμπεράσματα

Η ανέλιξη και η εμφάνιση Κυπρίων Λατίνων στον εκκλησιαστικό βίο του νησιού φαίνεται ότι αφορά περισσότερο τα μέλη του καπίτολου και όχι τόσο τους επικεφαλής των

⁴³³ Παράρτημα, Ρώμη β-23 - 17/5/1396. *Supplementum ad Bullarium Franciscanum*, Caesar Cenci (επιμ.), Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 2002, σ. 169· K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 474, υποσ. 6.

⁴³⁴ K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 210, 261· G. Fedalto, *La chiesa latina*, II, σ. 96-97.

⁴³⁵ [...] quod ecclesia Coricorensi ex eo vacabat quod per memorie Gregoriis papa XI predecessor noster venerabilem fratrem nostrum Ubertinum Pactensis et Lipparrensis tunc Coricorensis episcopum [...] transferendum [...] Παράρτημα, Αβ. β-2 - 12/10/1394. *Bullarium Franciscanum*, VII, σ. 301, αρ. 896· Jean Richard, «Deux eveques dominicains, agents de l'Union armenienne», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, τ. XIX (1949) σ. 260-262.

επισκοπών.⁴³⁶ Το φαινόμενο της απουσίας των επισκόπων από το νησί την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος εντείνεται και αυτό είναι κάτι που δημιουργεί προβλήματα, διότι κατ' αρχήν απορυθμίζει τη ομαλή λειτουργία της επισκοπής. Ο Collenberg σημειώνει ότι οι επισκοπικές θέσεις πληρώνονται πλέον από τους Κλήμεντα και Βενέδικτο, σε συμφωνία με τον βασιλιά. Επίσης, γράφει ότι η τοπική ιεραρχία πλέον έλαβε ξανά το δικαίωμα να ονομάζει τους επισκόπους, τονίζοντας: «τα καπίτολα και ο βασιλιάς αποφασίζουν ξανά».⁴³⁷ Θεωρούμε ότι αυτή η προσέγγιση του Collenberg δεν ανταποκρίνεται ακριβώς στην πραγματικότητα, υπό την έννοια ότι δεν διαθέτουμε στοιχεία για εκλογές που έλαβαν χώρα στην Κύπρο για την ανάδειξη επισκόπων. Λανθασμένα αναφέρεται, για παράδειγμα, ότι ο Γουλιέλμος Scarbotti επίσκοπος Λεμεσού, το 1403, εξελέγη από το καπίτολο της επισκοπής. Στην παπική βούλα δεν αναφέρεται καμία εκλογική διαδικασία της Συνόδου, την οποία επικύρωσε ο πάπας, αλλά αντιθέτως ακολουθείται η συνήθης φρασεολογία που χρησιμοποιείται για την απευθείας ανάδειξη του ιεράρχη από τον ίδιο τον πάπα.⁴³⁸ Το ίδιο διαπιστώνουμε και για τον επίσκοπο Πάφου Γοδεφρίγου (26 Οκτωβρίου 1408), ο οποίος αναφέρεται ότι είχε εκλεγεί από το καπίτολο. Στην επιστολή που αναφέρεται στον διορισμό του Βερτράνδου (26 Οκτωβρίου 1408) μετά τον θάνατο του Γεοδεφρίγου δεν φαίνεται να ισχύει κάτι τέτοιο.⁴³⁹ Μπορούμε, ωστόσο, να αναγνώσουμε τον Collenberg με διαφορετική σκοπιά, ότι δηλαδή το κάθε τοπικό καπίτολο, δεδομένης της συχνής απουσίας των ιεραρχών από τις θέσεις τους, μπορούσε να αναπτύσσει μεγαλύτερη και εντονότερη δραστηριότητα, και να αναδεικνύει τοπικά πρόσωπα στα καπίτολα. Όντως από τα πρόσωπα που αποκτούν θέσεις και αξιώματα στη Λατινική Εκκλησία της Κύπρου, εκείνα που προέρχονται από τις γηγενείς οικογένειες είναι πάρα πολλά, με αποτέλεσμα η Εκκλησία, τουλάχιστον στο δεύτερο επίπεδο, σε αυτό του καπίτολου και των άλλων εκκλησιαστικών αξιωματούχων δηλαδή, να κυπριοποιείται. Οι ονομασίες των επισκόπων παραμένουν στην ευχέρεια του πάπα, ο οποίος ορίζει αρχιερέα, ο οποίος βρίσκεται πλησίον του, και σπάνια φτάνει στην Κύπρο. Συνεπώς, και ο βασιλιάς, ελλείψει επισκόπου, μπορεί να αναμειγνύεται περισσότερο στα εκκλησιαστικά πράγματα.

⁴³⁶ Ενδιαφέρον έχει ότι την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος εμφανίζονται στο εκκλησιαστικό προσκήνιο και μέλη της βασιλικής οικογένειας, κάτι που δεν είχαμε παρατηρήσει πριν. R. de Collenberg, «Le Lusignan de Chypre», σ. 281.

⁴³⁷ «Benoît XIII et Jean XXIII ne confirment et ne nomment des prélats qu'en accord avec le roi. Il est évident que la hiérarchie locale s'était de nouveau emparée du droit de nommer les évêques, que la papauté avait fini par se réserver au terme d'un long combat mené contre les chapitres, de 1300 à 1350, et que les papes ne firent alors plus que confirmer les choix locaux. De nouveau, ce sont les chapitres et le roi qui décident»· βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 668-669.

⁴³⁸ Παράρτημα, Αβ. β-7 - 28/7/1403.

⁴³⁹ Παράρτημα, Αβ. β-48 - 26/10/1408.

Ο πάπας, λοιπόν, της κάθε υποταγής διόριζε απευθείας τους δικούς τους ευνοούμενους, και είναι πιθανόν αυτές οι επιλογές να εναντιώνονταν στη θέληση της τοπικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Στην περίπτωση της Κύπρου, ωστόσο, δεν υπάρχουν στις παπικές επιστολές αμφισβητήσεις για επιλογές αρχιερέων από τους πάπες, και δεν μας βρίσκει σύμφωνους η άποψη που έχει διατυπωθεί ότι άλλον επέλεξε το καπίτολο της αρχιεπισκοπής ή κάποιας επισκοπής και άλλον διόρισε ο πάπας.⁴⁴⁰ Από τις παπικές επιστολές που μελετήσαμε οι μόνες αντιρρήσεις που συναντήσαμε αφορούν κυρίως κάποια θέση στο καπίτολο, που είχε παραχωρηθεί σε υπόσχεση σε κάποιο πρόσωπο, αλλά αυτή η υπόσχεση είτε δεν τηρήθηκε – πράγμα σύνηθες – είτε ότι κάποιος άλλος είχε καταλάβει την υποσχεθείσα θέση. Δεν συναντήσαμε καμία περίπτωση στην οποία να δηλώνεται η αντίθεση προσώπων σε εκλογική διαδικασία για ανάδειξη επισκόπου. Αυτό που αναδεικνύεται, ωστόσο, είναι ότι οι αρχιερείς που αναδεικνύονται στην αρχιεπισκοπή και τις τρεις επισκοπές δεν καταφέρνουν να φτάσουν στην Κύπρο, με την απουσία τους να αναπληρώνεται από άλλα μέλη της τοπικής εκκλησιαστικής ελίτ. Κάτι που θα φανεί και παρακάτω, όπου θα αναλύσουμε τα μέλη των καπίτολων.

Τα μέλη των καπίτολων

Πέραν των επικεφαλής της αρχιεπισκοπής και των επισκοπών της Εκκλησίας, πολύ μεγάλη σημασία είχε το όργανο διοίκησης της κάθε επισκοπής, δηλαδή το καπίτολο (*capitulum*). Σε μία μόνο περίπτωση καθ' όλη τη διάρκεια του Σχίσματος έχουμε σαφή ένδειξη εκλογής μέσω κανονικών διαδικασιών, δηλαδή με ψηφοφορία που έγινε από τα μέλη της κανονικής συνόδου της τοπικής Εκκλησίας. Για την εκλογή, λοιπόν, του δεκανού (*decanus*) της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, του Ιωάννη de Populo, μετά τον θάνατο του Βερεγγάριου Γρηγόριου⁴⁴¹ συγκλήθηκε η τοπική σύνοδος της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας και εξέλεξε τον Ιωάννη στην κενή θέση, οπότε στο έγγραφο της 16ης Αυγούστου 1383 αναφέρεται:

«[...] Τα εκλεκτά μέλη της αυτής Εκκλησίας [της Λευκωσίας], παλαιόθεν και εγκεκριμένου, καθώς και ειρηνικού, καθιερωμένου έθους, εκλήθησαν όλοι όσοι οφείλουν, επιθυμούν και δύνανται με κοινό ενδιαφέρον, την προκαθορισμένη

⁴⁴⁰ Daileader, «Local Experiences», σ. 98-99, 101, ειδικά σ. 99.

⁴⁴¹ Συχνά στη βιβλιογραφία ο Βερεγγάριος Γρηγόριος από την επισκοπή του Mende συγχέεται με τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Βερεγγάριο, πρώην αββά του Lezat· βλ. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, v-149.

ημέρα προς εκλογή, όπως είναι το έθος, και αυτοί συνεκλήθησαν σε ένα σώμα, και εσένα σε δεκανό αυτής της Εκκλησίας ομόφωνα εξέλεξαν [...]».⁴⁴²

Είναι σημαντικό να τονίσουμε σε αυτό το σημείο ότι η παπική έδρα ήδη από το πρώτο μισό του 14ου αιώνα είχε φροντίσει να κρατήσει για λογαριασμό της τις εκλογές για την ανάδειξη επισκόπων. Ο Βενέδικτος ΙΒ΄ το 1335 είχε ξεκάθαρα δηλώσει:

«Κρατάμε για λογαριασμό μας όλες τις πατριαρχικές, αρχιεπισκοπικές και επισκοπικές εκκλησίες, όλες τις μονές και τα κοινόβια [...] που βρίσκονται στην Αποστολική Έδρα και είναι κενές καθ' οιονδήποτε τρόπο ή που πρόκειται να κενωθούν».⁴⁴³

Όταν τα μέλη των καπίτολων απεβίωναν στην παπική κουρία ή σε απόσταση δύο ημερών από αυτή μπορούσαν οι διάδοχοί τους να λάβουν απευθείας διορισμό από τον πάπα. Συνεχίζεται, και στην υπό εξέταση περίοδο, να παρατηρείται το προηγούμενο φαινόμενο πολλά μέλη των τοπικών καπίτολων να είναι κάτοχοι και άλλων εισοδημάτων που απέρρεαν από τη θέση τους σε κάποιο εκτός Κύπρου. Όπως για παράδειγμα ο κανονικός Ιωάννης de Populo, ο οποίος κατείχε θέση στο καπίτολο της πόλης Urgell (Urgellensis) στην Καταλονία. Μία υπόθεση που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι το πρόσωπο αυτό ήταν άνθρωπος του κύκλου της βασίλισσας Ελεονώρας, συζύγου του Πέτρου Α΄.⁴⁴⁴

Ενδιαφέρον έχει και η λειτουργία των βοηθητικών αξιωματούχων μιας επισκοπής, όπως ήταν ο επί της δικαιοσύνης αξιωματούχος (*officialis*), ο οποίος είχε τη δικαιοδοσία να κρίνει περιπτώσεις στο επισκοπικό δικαστήριο, αλλά και να ελέγχει τον τοπικό κλήρο για

⁴⁴² Παράρτημα, Αβ. α-54 - 16/8/1383. Μοναδική περίπτωση σε όλες τις επιστολές που έχουμε στη διάθεσή μας και στην οποία γίνεται αναφορά κανονικής εκλογής και που ακολουθείται η νεομισμένη διαδικασία είναι αυτή του δεκανού Ιωάννη de Populo για το δεκανάτο της Λευκωσίας μετά τον θάνατο του Γρηγορίου Βερεγγάριου το 1380 και που δεν αφορά, ωστόσο, την ανώτατη εκκλησιαστική ιεραρχία.

⁴⁴³ «[...] omnes patriarchales, archiepiscopales et episcopales ecclesias, et etiam monasteria, prioratus, dignitates, personatus et officia, nec non canonicatus, et praebendas, et ecclesias ceteraque beneficia ecclesiastica cum cura vel sine cura, saecularia el regularia, quaecunque et qualiacunque fuerint, etiamsi ad illa personae consueverint seu debuerint per electionem seu quemvis alium modum assumi, nunc apud sedem apostolicam quocunque modo vacantia, et in posterum vacatura; [...] auctoritate apostolica reservamus [...]» βλ. Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, τ. II, Leipzig 1881, σ. 1266-1267.

⁴⁴⁴ Eusebi Ayensa, «El recuerdo de Leonor de Aragón, reina de Chipre, en la literatura y el folclore de Valls», στο: *Bizancio y la Península Ibérica de la antigüedad tardía a la Edad Moderna* Inmaculada Pérez Martín, Pedro Bádenas de la Peña (επιμ.), Nueva Roma 24, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 2004, σ. 365-366.

τυχόν ηθικά παραπτώματα.⁴⁴⁵ Στα υπό μελέτη έγγραφα έχουμε δεκατρείς υποθέσεις που τέθηκαν ενώπιον του αξιωματούχου αυτού, δύο από τον πάπα Βονιφάτιο της Ρώμης, σχετικά με την προσχώρηση του αρχιδιακόνου Αμμοχώστου Ιωάννη de Cosentia στο στρατόπεδο των οπαδών του Κλήμεντος και για τον Λεονάρδο Corderius σχετικά με τις εξετάσεις που πρέπει να δώσει προκειμένου να του παραχωρηθεί αξίωμα στο καπίτολο της Εκκλησίας της Αμμοχώστου. Οι πάπες της Αβινιόν Κλήμης Ζ΄ και Βενέδικτος ΙΓ΄ αποτάθηκαν έντεκα φορές στον αξιωματούχο αυτό για διάφορα ζητήματα. Συγκεκριμένα ο Κλήμης ζήτησε από τον *officialis* της Λευκωσίας να εξετάσει το θέμα του Βαρθολομαίου Scafasse και ο Βενέδικτος, ο οποίος αποτάθηκε σε εκείνον της Ρόδου σχετικά με την παραχώρηση κανονικού στη Λευκωσία στον Λουδοβίκο Assante. Οι επόμενες αιτήσεις έγιναν την ίδια ημέρα προς τους αρμόδιους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της Πάφου (έξι αναφορές) και της Λευκωσίας (δύο περιπτώσεις) και αφορούσαν διάφορα πρόσωπα. Γνωρίζουμε ότι το 1381 ο *officialis* της αρχιεπισκοπής και βικάριος του αρχιεπισκόπου Βερεγγάριου ήταν κάποιος αδελφός Ιωάννης Peregrinus.⁴⁴⁶

Ο διαμοιρασμός θέσεων κανονικού και εκκλησιαστικών εισοδημάτων σε κατάλληλα πρόσωπα ήταν ένα από τα προνόμια που είχε ως παπικός απεσταλμένος στην Ανατολή ο Λατίνος πατριάρχης Ιεροσολύμων Aymon Séchal. Ο Aymon βρισκόταν στην Κύπρο ως απεσταλμένος του πάπα Κλήμεντος Ζ΄ της Αβινιόν προκειμένου να διευθετήσει το ζήτημα της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας που είχε ανακύψει το 1388 και που αφορούσε την πλήρωση της θέσης του αρχιεπισκόπου με αφορμή το ζήτημα μεταξύ του αρχιεπισκόπου Ανδρέα Michiel και του αβιά Θωμά, όπως ήδη αναφέρθηκε. Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτής της αποστολής του ο Aymon έλαβε από τον πάπα Κλήμεντα το δικαίωμα να διορίσει κατάλληλα πρόσωπα σε θέσεις κανονικών, καθώς και να παραχωρήσει εκκλησιαστικά εισοδήματα (*beneficia*) σε κατάλληλα πρόσωπα. Δεν γνωρίζουμε αν και σε πόσα πρόσωπα ο παπικός απεσταλμένος υποσχέθηκε κάποια θέση ή εισόδημα, μιας και δεν έχουμε κάποιο έγγραφο στο οποίο να αναφέρεται υπόσχεση παραχώρησης. Φυσικά, αυτή η δυνατότητα του Aymon δεικνύει την ανάγκη εύρεσης ερεισμάτων στον τοπικό κλήρο.

Η υπόσχεση παραχώρησης εισοδήματος ή και θέσης εκκλησιαστικού αξιωματούχου κατά την προηγούμενη περίοδο πριν από το Σχίσμα είχε επίσης αρχίσει να δημιουργεί προβλήματα, γεγονός που επιτάχθηκε κατά τη διάρκειά του. Την περίοδο, λοιπόν, του Μεγάλου Σχίσματος έχουμε 13 περιπτώσεις στις οποίες οι πάπες υποσχέθηκαν κάποιο

⁴⁴⁵ Έχει ενδιαφέρον ότι η θέση του *officialis* στην Ισλανδία ήταν από τις πιο υψηλές σε μία επισκοπή, αμέσως πιο κάτω από τον επίσκοπο· βλ. Erika Sigurdson, *The Church in Fourteenth-Century Iceland: The Formation of an Elite Clerical Identity*, Brill, Leiden – Boston 2016, σ. 76-79.

⁴⁴⁶ Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 314.

εισόδημα (εννέα σε Λευκωσία και από δύο σε Πάφο και Λεμεσό – καμία για την Αμμόχωστο) και από αυτές τις 13, από τα διαθέσιμα στοιχεία μόνο ένας έλαβε την υποσχεθείσα θέση, ο Ιωάννης de Turre, ο οποίος το 1383, μερικούς μήνες μετά την υπόσχεση, έλαβε θέση κανονικού στην αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας.⁴⁴⁷

Η παραχώρηση θέσεων και των εισοδημάτων που τις ακολουθούσαν ήταν μία πάρα πολύ αποτελεσματική πρακτική και αυτό φαίνεται θέλησε να ακολουθήσει και ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ της Πίζας, ο οποίος ζήτησε από τον επίσκοπο Πάφου Βερτράνδο, στις 27 Νοεμβρίου 1411, την παραχώρηση οκτώ εισοδημάτων (*prebende*) που είχαν αδιάθετα στις επισκοπές της Κύπρου. Αναφέρει ότι θα πρέπει να σημειωθεί το όνομα και το επώνυμο, αλλά και η ημέρα παραχώρησης όσων τα λάβουν, προς διευκόλυνση των αξιωματούχων του αποστολικού ταμείου. Άξιο αναφοράς είναι ότι στην απόφαση του πάπα δεν αναφέρεται η επισκοπή της Αμμοχώστου, που βρίσκεται υπό τον πλήρη έλεγχο της Γένοβας.⁴⁴⁸

Έχει ενδιαφέρον, λοιπόν, να παρακολουθήσουμε τους διορισμούς σε διάφορες θέσεις στη Λατινική Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος, μιας και κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την εσωτερική δομή της Εκκλησίας, για οικονομικά ζητήματα (ποσό μισθού π.χ.), αλλά και για τη μετακίνηση και τις επιρροές που δέχονται οι πάπες, καθώς και τα προς διορισμό πρόσωπα.

Οι πάπες της Ρώμης καθ' όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος, αλλά ιδιαίτερα στην αρχή του, αφού ο ανταγωνισμός θα ήταν λογικό να είχε κορυφωθεί εκείνη ακριβώς την περίοδο, αποδεικνύεται ότι δεν είχαν μεγάλο έρεισμα στο βασίλειο, και φαίνεται ότι δεν είχαν εισχωρήσει στα εσωτερικά εκκλησιαστικά ζητήματα της Κύπρου, αφού διαθέτουμε πληροφορίες από τις παπικές επιστολές ότι έγιναν μόνο δύο παραχωρήσεις αξιωμάτων στο καπίτολο της Αμμοχώστου. Αυτές, όπως θα δούμε παρακάτω (βλ. *Τα μέλη του καπίτολου Αμμοχώστου*) αφορούν τις περιπτώσεις του αρχidiaκόνου Λουκίνο Cigalla και των κανονικών Ιωάννη Amei και ο Λεονάρδου Cordentius. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα *Registra* της περιόδου του Ουρβανού ΣΤ΄ δεν σώζονται ολόκληρα. Συγκεκριμένα, από τα *Registra Vaticana* οι τόμοι 310-312 αφορούν οικονομικά ζητήματα αλλά και άλλα διοικητικά θέματα. Τα *Registra Lateranensia* αρχίζουν με τον Βονιφάτιο Θ΄ και κανένας τόμος από τα *Registra Supplicationes* δεν αφορά τα έτη του πάπα Ουρβανού. Άρα αν και ο

⁴⁴⁷ Παράρτημα, Αβ. α-53 - 27/7/1383, α-59 - 6/10/1383.

⁴⁴⁸ Παράρτημα, Πίζα β-38 - 27/11/1411.

Ουρβανός ΣΤ΄ ήταν επικεφαλής της Εκκλησίας στη Ρώμη, το αρχιερατικό του αποτύπωμα είναι ασθενές.⁴⁴⁹

Η ανάμειξη των παπών της Ρώμης στα εσωτερικά της Εκκλησίας της Κύπρου πολύ σύντομα, λοιπόν, φαίνεται ότι ατονεί, και τελικά περιορίζεται στα της επισκοπής Αμμοχώστου, αν και ούτε εκεί υπάρχει ιδιαίτερη δραστηριότητα, η οποία βρίσκεται υπό τη διοίκηση της Γένοβας, συνεπώς κάθε δραστηριότητα εκεί ορίζεται από τη Μητρόπολη. Οι όποιες εστίες υποστήριξης των παπών της Ρώμης θεωρούμε ότι είχαν κατασβηστεί πολύ νωρίς, όπως στην περίπτωση του Ιωάννη Fardin, το 1382 και την αποτυχημένη απόπειρα προσεταιρισμού των Ιωαννιτών της Κύπρου, από τον Γεώργιο de Ceva και τον Ribaldo Vagnone, το 1382-83, οι οποίες ήταν ευθύς εξ αρχής καταδικασμένες να αποτύχουν.

Λευκωσία

Από τις διαθέσιμες πληροφορίες που αντλούμε από τις παπικές επιστολές διαπιστώνουμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια του Σχίσματος έχουμε 34 περιπτώσεις που αφορούν πρόσωπα προς τα οποία παραχωρούνται ή δίδεται υπόσχεση παραχώρησης θέσης στην αρχιεπισκοπή. Συγκεκριμένα, οι εννέα ήταν υποσχέσεις παραχώρησης, και, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, μία μόνο παραχωρήθηκε. Ύπατο αξίωμα στην αρχιεπισκοπή ήταν αυτό του δεκανού και ακολουθούσαν οι άλλοι αξιωματούχοι του καπίτολου, ακολουθούμενοι από τους κανονικούς, και τα υπόλοιπα μέλη του εφημεριακού κλήρου που απάρτιζαν το σώμα της εκκλησίας. Για την περίοδο του Σχίσματος διαθέτουμε στοιχεία για δύο πρόσωπα που ανέλαβαν χρέη δεκανού. Ειδικότερα, έχουμε πληροφορίες για τον Ιωάννη de Populo και τον διάδοχό του, Ιάκωβο de Margat.

Στον Ιωάννη de Populo, που ήταν συγγενής εξ αίματος του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Βερεγγάριου, παραχωρήθηκε το δεκανάτο της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας στις 8 Μαρτίου 1380 μετά τον θάνατο του δεκανού της αρχιεπισκοπής, του Βερεγγάριου Γρηγόριου.⁴⁵⁰ Στις 16 Αυγούστου του 1383 έγινε η επιβεβαίωση της εκλογής του Ιωάννη και σύμφωνα με το έγγραφο ο ίδιος είχε προσφύγει στον πάπα, λόγω αμφιβολιών που είχε σχετικά με τα δικαιώματα επί των εισοδημάτων της αρχιεπισκοπής. Στο έγγραφο σημειώνεται, όπως

⁴⁴⁹ Patrick Zutshi, *Unpublished Fragments of the Registers of Common Letters of Pope Urban VI (1378)*, (διαδικτυακή έκδοση www.regionalgeschichte.net/bibliothek/texte/aufsaetze/zutshi-fragments.html) [ημ. πρόσβασης Μάιος 2018]. Martino Giusti, *Inventario dei Registri vaticani*, Archivio Vaticano, Città del Vaticano 1981, σ. 75-78. Germano Gualdo, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano*, Archivio Vaticano, Città del Vaticano 1989, σ. 174-178.

⁴⁵⁰ [...] *Berengarius archiepiscopus Nicosiensis, asserens eundem Iohannem dilectum consanguineum suum existere* [...]. *Παράρτημα*, Αβ. α-11 - 8/3/1380.

αναφέρει ο ίδιος, ότι η εκλογή του έγινε με σύγκληση του καπίτολου και ήταν ομόφωνη, καθώς και ότι κατείχε και θέση στο καπίτολο του Urgell, αλλά και θέση στον ενοριακό ναό του Querolio, στην ίδια επισκοπή. Η ανάληψη της θέσης του δεκανού από τον Ιωάννη έχει ιδιαίτερη αξία, μιας και είναι η μοναδική περίπτωση στην οποία αναφέρεται ότι ακολουθήθηκε η κανονική διαδικασία της εκλογής από το καπίτολο της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας. Ο πάπας Κλήμης Ζ΄ επιβεβαίωσε την εκλογή του, καθώς και το δικαίωμα χρήσης των εισοδημάτων από το κανονικάτο της επισκοπής του Urgell στην Ισπανία. Οφείλει, ωστόσο, να παραιτηθεί από τα δικαιώματα της εκκλησίας του Querolio στην ίδια επισκοπή, όταν θα αναλάμβανε το δεκανάτο της Λευκωσίας.⁴⁵¹ Αυτό που επίσης διαφαίνεται από την εν λόγω ονομασία είναι η ανάμειξη της βασίλισσας Ελεονώρας, η οποία κατοικεί πια στην Αραγονία. Ο Ιωάννης βρίσκεται στην Κύπρο ως δεκανός της αρχιεπισκοπής στις 4 Μαρτίου 1381, οπότε και εμφανίζεται ως μάρτυρας σε έγγραφο, το οποίο επικυρώνει ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος Βερεγγάριος. Απεβίωσε πριν από τις 22 Ιουνίου 1406 και στη θέση του τοποθετήθηκε ο Ιάκωβος de Margat.⁴⁵²

Ο Ιάκωβος de Margat ήταν μία σημαντική εκκλησιαστική προσωπικότητα που ήταν αρκετά ενεργή στις αρχές του 15^{ου} αιώνα. Ο Ιάκωβος ήταν μέλος πιθανώς της κυπριακής οικογένειας της φραγκικής οικογένειας των Margat από τη Συρία, όπως μαρτυράει και το επίθετό του.⁴⁵³ Το 1406 στον Ιάκωβο de Margat μετά τον θάνατο του Ιωάννη de Populo δόθηκε η θέση του δεκανού της αρχιεπισκοπής, την οποία διατήρησε έως τον θάνατό του.⁴⁵⁴ Ο Ιάκωβος de Margat, όταν του παραχωρήθηκε η θέση αυτή στην αρχιεπισκοπή, ήταν ήδη κανονικός Λευκωσίας και θησαυροφύλακας Αμμοχώστου. Για τη θέση του θησαυροφύλακα θα λάμβανε ετησίως εισόδημα 25 χρυσών δουκάτων. Το ετήσιο εισόδημά του από τη θέση του δεκανού ήταν 250 χρυσά δουκάτα. Ως δεκανό τον Ιάκωβο τον συναντάμε και στη σχετική παπική επιστολή, της 4 Μαρτίου 1407, που αφορά το διαζύγιο του βασιλιά Ιανού με την πρώτη του σύζυγο Anglesia Visconti.⁴⁵⁵ Το 1408 ο Ιάκωβος ζήτησε να του επιβεβαιωθεί, απευθυνόμενος στον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄, η ανάληψη εκ μέρους του η θέση του δεκανού, που όπως αναφέρεται είναι μετά από τον αρχιπρεσβύτερο η ανώτερη, εννοώντας με τον όρο αρχιπρεσβύτερο τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας. Ο πάπας ανέθεσε τη διερεύνηση του ζητήματος στον *officialis* της επισκοπής της Πάφου, ο οποίος επιβεβαίωσε την παραχώρηση του δεκανάτου της επισκοπής Λευκωσίας στον Ιάκωβο de

⁴⁵¹ Παράρτημα, Αβ. α-54 - 16/8/1383. Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 314.

⁴⁵² Παράρτημα, Αβ. β-24 - 22/6/1406.

⁴⁵³ R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 578-579· Chandon De Briailles, «Lignages d'Outre-mer, les seigneurs de Margat», *Syria. Archéologie, Art et histoire*, τ. 25 (1946), σ. 231-258.

⁴⁵⁴ Παράρτημα, Αβ. β-24 - 22/6/1406.

⁴⁵⁵ Παράρτημα, Αβ. β-28 - 4/3/1407.

Margat κανονικό Λευκωσίας, θέση που, όπως επισημαίνεται, παραμένει ακόμη κενή. Μάλιστα, και ο ίδιος ο βασιλιάς Ιανός στηρίζει την ανάρρηση του Ιακώβου de Margat σε αυτή τη θέση, ο οποίος σημειώνεται ως αγαπητό του πρόσωπο (*dilecto suo*). Επειδή η θέση ήταν κατοχυρωμένη από πριν (*reservata*) το καπίτολο δεν προχώρησε σε εκλογή, ωστόσο, από τη στιγμή που θα αναλάμβανε το δεκανάτο θα έπρεπε να αφήσει τη θέση του κανονικού, αλλά και τη θέση του θησαυροφύλακα της Αμμοχώστου.⁴⁵⁶ Αργότερα, το 1411, ο Ιάκωβος ονομάστηκε και παπικός εφημέριος από τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄, ο οποίος επίσης του παραχώρησε το δικαίωμα να συντάξει τη διαθήκη του.⁴⁵⁷ Ο Ιάκωβος de Margat είναι ακόμα δεκανός της Λευκωσίας το 1432, μιας και τον συναντάμε να κατέχει αυτό το αξίωμα στο συμβόλαιο γάμου της Άννας Λουζινιανής με τον Αμεδαίο της Σαβοΐας.⁴⁵⁸

Στα επόμενα αξιώματα του καπίτολου, σε αυτά του αρχidiaκόνου, του ψάλτη, του θησαυροφύλακα ανέρχονται την εν λόγω περίοδο διάφορα πρόσωπα, τα οποία είναι μέλη της τοπικής κοινωνίας και φαίνεται ότι πλέον οι γηγενείς Κύπριοι άρχιζαν να λαμβάνουν ολοένα και υψηλότερες θέσεις, με τους ξένους σχεδόν να απουσιάζουν από τις εν λόγω θέσεις, αν εξαιρέσουμε την περίπτωση του Πέτρου Βλαβί.

Συγκεκριμένα, ενδιαφέρον έχει η διαδρομή του συριακής καταγωγής Γουΐδου de Nerhim, αρχidiaκόνου Λευκωσίας στον οποίο τον Φεβρουάριο του 1385 παραχωρείται θέση κανονικού στη Λευκωσία, μετά τον θάνατο του κανονικού Ιωάννη Cadash, ο οποίος προερχόταν από την Κύπρο.⁴⁵⁹ Η παραχώρηση της θέσης αυτής είχε υποσχεθεί να του δοθεί από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄, ωστόσο, ο Κλήμης Ζ΄ της Αβινιόν σε δεύτερο χρόνο την είχε ανακαλέσει, πράγμα που δεν γνώριζε ο ίδιος, και όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο έγγραφο: «dictus Guido dictam revocationem ignorans». Επιπλέον, ο Γουΐδος αναφέρει ότι απολάμβανε τα δικαιώματα των θέσεων για έναν και πλέον χρόνο, ακριβώς επειδή δεν γνώριζε τα σχετικά με την ανάκληση. Το ζήτημα που προέκυψε σχετικά με την πλήρωση της θέσης, έπειτα από αίτηση του ίδιου του Γουΐδου, ο πάπας Κλήμης το προώθησε προς εκτέλεση στους αρχιεπίσκοπο Ταρσού, στον αβά του Beaulieu και στον αβά της μονής του Μπέλλα Πάις. Μετά από τη μελέτη του ζητήματος τα τρία εντεταλμένα

⁴⁵⁶ Παράρτημα, Αβ. β-37, 41, 14/5/1408, β-46 - 23/6/1408.

⁴⁵⁷ Παράρτημα, Πίζα β-37, 39 - 27/11/1411. Για τους παπικούς εφημέριους βλ. Για το αξίωμα του παπικού εφημέριου βλ. Charles Burns, Charles Burns, «Vatican Sources and the Honorary Papal Chaplains of the 14th century», στο: *Römische Kurie, kirchliche Finanzen, Vatikanisches Archiv: Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*, 1979, σ. 65.

⁴⁵⁸ Mas Latrerie, *Histoire*, III, σ. 16, υποσ. 1· R. de Collenberg, «Les Lusignan», σ. 179.

⁴⁵⁹ Σημειώνουμε ότι εκ παραδρομής ο Collenberg στο *Le Royaume et l'Église de Chypre*, σημειώνει ότι ο Γουΐδος ήταν αρχidiaκόνος Αμμοχώστου, ενώ διορίστηκε αρχidiaκόνος Λευκωσίας στις 30 Δεκεμβρίου 1372· βλ. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-164.

πρόσωπα αποφάνθηκαν ότι ο Γουίδος μπορούσε να διατηρήσει τη θέση και το εισόδημά της, παράλληλα με τη θέση του αρχιδιακόνου στην αρχιεπισκοπή, αν και ήταν ήδη κανονικός Αμμοχώστου.⁴⁶⁰

Ο Γουίδος ήταν μία εξέχουσα εκκλησιαστική προσωπικότητα της λατινικής Κύπρου, που για σαράντα περίπου χρόνια κατάφερε να κατέχει πολλές και σημαντικές θέσεις. Το κύρος που απολάμβανε γίνεται φανερό και από το γεγονός ότι είχε αποσταλεί, μαζί με τον Φίλιππο de Mézières, ως πρέσβης στην παπική αυλή του Γρηγορίου ΙΑ΄ το 1372. Διορίστηκε αρχιδιάκονος Λευκωσίας στις 30 Δεκεμβρίου 1372, θέση που κατείχε μέχρι και τον θάνατό του, μετά την 1 Φεβρουαρίου του 1385.⁴⁶¹

Ο Rudt de Collenberg θεωρεί ότι υπήρξαν δύο συνώνυμα πρόσωπα με συγγενική σχέση μεταξύ τους με απώτερη καταγωγή από τη Συρία, των οποίων η δραστηριότητα συνέπεσε ταυτόχρονα για μία τουλάχιστον περίοδο. Ωστόσο, θεωρούμε ότι ο διαχωρισμός που έγινε από τον ανωτέρω μελετητή δεν είναι ορθός και ότι υπήρξε ένα μόνο πρόσωπο που έφερε το όνομα Γουίδος de Nephim, και που δραστηριοποιήθηκε τα έτη 1349-1385, διαγράφοντας μία λαμπρή καριέρα. Το 1349 έλαβε υπόσχεση παραχώρησης κανονικάτου και *prebenda* στην επισκοπή της Πάφου, οπότε θα έπρεπε να είναι εκείνη την εποχή τουλάχιστον 20 ετών, αφού αναφέρεται ως ιερέας. Επίσης, ήταν υπάλληλος του κόμη της Γιάφας Balian d'Idelin και κατείχε το κανονικάτο της Τορτόζας και ένα έλασσον εισόδημα (*assise*) στη Λευκωσία. Αργότερα, στις 12 Οκτωβρίου 1363, τού παραχωρήθηκε το κανονικάτο στη Λεμεσό, ενώ ήταν και θησαυροφύλακας στην ίδια επισκοπή. Δύο σχεδόν χρόνια μετά, στις 31 Ιανουαρίου 1365, τού παραχωρήθηκε κανονικάτο και *prebenda* στην Αμμόχωστο, ενώ συνέχιζε να κατέχει τη θέση του θησαυροφύλακα Λεμεσού και την *assise* της Λευκωσίας. Το 1367, στις 27 Ιουλίου, έλαβε από τον πάπα Ουρβανό Ε΄ δικαίωμα να συντάξει τη διαθήκη του, διευθετώντας κατάλληλα τα της περιουσίας του κατάλληλα. Στις 6 Μαρτίου 1372 τού έγινε παραχώρηση κανονικάτου και *prebenda* στη Λεμεσό, ενώ ήταν θησαυροφύλακας Λεμεσού, αλλά και κανονικός Αμμοχώστου. Λίγους μήνες αργότερα, στις 7 Απριλίου ονομάστηκε παπικός εφημέριος – παραμένοντας θησαυροφύλακας Λεμεσού. Στις 10 Απριλίου έλαβε παπική εύνοια (*dispensatio*) *in articulo mortis* και άδεια σύνταξης διαθήκης. Μάλιστα, την ίδια ημέρα έλαβε υπόσχεση παραχώρησης κανονικάτου Λευκωσίας, με την ενδιαφέρουσα σημείωση «στην οποία [Λευκωσία] ανατράφηκε από την

⁴⁶⁰ Παράρτημα, Αβ. α-70-71 - 1/2/1385 (1&2).

⁴⁶¹ R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 561· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-407, v-79, 105, 177, w-77, 89, 94, 102, 128, 138, 164· Rudt de Collenberg, «État et origine du haut clergé de Chypre avant le Grand Schisme d'après les Registres des Papes du XIIIe et du XIVe siècle», *Mélanges de l'école française de Rome*, τ. 91 (1979), σ. 220, 226· Βλ. Mas Latrie, «Nouvelles preuves», σ. 78. Για το αξίωμα του παπικού εφημέριου βλ. Charles Burns, «Honorary Papal Chaplains», σ. 65.

παιδική του ηλικία και επιθυμεί να τελειώσει τις ημέρες του εκεί». Τον Ιούνιο (13.6.1372) μαζί με τον Φίλιππο de Mézières, τον συναντάμε, επί τη ευκαιρία συγχαρητηρίου επιστολής από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ προς τον βασιλιά Πέτρο Β΄ για την ανάρρηση του δεύτερου στον θρόνο, στην παπική κουρία. Επίσης, έλαβε διάφορα προνόμια (τέλεση θείας λειτουργίας το βράδυ, κινητό άγιο Βήμα, θεία λειτουργία σε μη κατάλληλο μέρος). Στις 30 Ιουνίου 1372 έλαβε την υπόσχεση παραχώρησης θέσης κανονικού και *prebenda* στην Πάφο, κατέχοντας παράλληλα θέσεις στην Αμμόχωστο και στη Λευκωσία, ωστόσο για να μπορούσε να λάβει τη θέση θα έπρεπε να παραιτηθεί από θησαυροφύλακα Λεμεσού.

Στις 22 Ιουλίου, σημειώνεται ότι ο Γουίδος ήταν κανονικός Λευκωσίας και παπικός εφημέριος, ενώ κατείχε πολλές ακόμη θέσεις. Θα έπρεπε, λοιπόν, να παραιτηθεί από θησαυροφύλακα Λεμεσού. Τον Αύγουστο του 1372 τού παραχωρήθηκε τελικά θέση κανονικού στη Λεμεσό, που του είχε δοθεί σε υπόσχεση στις 26 Οκτωβρίου 1371. Την ίδια περίοδο ήταν ακόμη θησαυροφύλακα Λεμεσού, είναι κάτοχος *prebenda* στην Αμμόχωστο και σε υπόσχεση για *prebenda* σε Πάφο και Λευκωσία. Διατηρούσε, επίσης, ακόμη το έλασσον εισόδημα της Λευκωσίας. Για να λάβει τη νέα θέση στη Λεμεσό, λόγω προβλήματος που είχε προκύψει σε μία από τις θέσεις του στη Λεμεσό, προκειμένου να μπορέσει να λάβει τη νέα θέση όφειλε να παραιτηθεί τη διεκδίκησή της. Τελευταίο έγγραφο, πριν από την εμφάνισή του την περίοδο του Σχίσματος έχουμε στις 30 Δεκεμβρίου 1372, όταν ονομάστηκε αρχιδιάκονος Λευκωσίας, αναμένοντας ακόμη τις *prebende* της Αμμοχώστου και της Λευκωσίας. Συνεχίζεται και σε αυτό το έγγραφο να σημειώνεται η υποχρέωσή του να παραιτηθεί από θησαυροφύλακα Λεμεσού, αλλά και από το κανονικάτο της Λευκωσίας. Σε άλλη περίπτωση συναντάμε, επίσης, κάποιον Γουίδο de Nérhin στον οποίο, στις 16 Ιανουαρίου 1371, παραχωρείται από τη Βενετία το *privilegium civilitatis*, η ιδιότητα δηλαδή του πολίτη της πόλης. Είναι απαραίτητο να παρατηρήσουμε ότι ο Collenberg, ακολουθώντας μία δαιδαλώδη συλλογιστική σημειώνει, εντελώς λανθασμένα, ότι ο Γουίδος ήταν αρχιδιάκονος Αμμοχώστου, ενώ ποτέ δεν υπήρξε τέτοιος.

Στις 14 Μαΐου 1408, στον Πέτρο Lanza αρχιδιάκονο Πάφου δόθηκε και η θέση του αρχidiaκόνου της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας που παρέμενε έως εκείνη τη στιγμή κενή (μετά τον θάνατο του προηγούμενου κατόχου της Γουίδου de Nephino). Ο Ιανός, μάλιστα, ήταν θετικός γι' αυτή την παραχώρηση και ο μισθός του Πέτρου ήταν πενήντα χρυσά δουκάτα.⁴⁶²

⁴⁶² Παράρτημα, Αβ. β-34 - 14/5/1408.

Επόμενο αρχιδιάκονο συναντάμε τον Βενέδικτο της Εύβοιας, ο οποίος έλαβε τη θέση το 1411, αφού η θέση κενώθηκε εξαιτίας του θανάτου του Πέτρου Lanza.⁴⁶³ Στον Βενέδικτο της Εύβοιας παραχωρήθηκε και η θέση του ψάλτη (*cantor*) το 1408, καθώς και θέση κανονικού στην εκκλησία της Λευκωσίας. Γι' αυτά τα αξιώματα ο Βενέδικτος, με αίτησή του στον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ', την 1η Μαΐου 1408, δήλωσε ότι τα διεκδικούσε ως μη όφειλε ο Ιωάννης της Βηρυτού ή αλλιώς Fava, πρεσβύτερος Λευκωσίας.⁴⁶⁴ Σύμφωνα, λοιπόν, με το έγγραφο ο Βενέδικτος, ο οποίος μάλιστα αναφέρεται και ως *regis commensalem*, δηλαδή πρόσωπο κοντά στον βασιλιά του Ιανού, αναφέρει ότι ο Ιωάννης κατείχε ως μη όφειλε τη θέση του ψάλτη. Τελικά, ο πάπας αποφάνθηκε υπέρ του Βενέδικτου από την Εύβοια, τον οποίο συναντάμε ακόμα να κατέχει τη θέση του ψάλτη της Εκκλησίας της Λευκωσίας το 1415, όταν με αίτησή του λαμβάνει άδεια να ταξιδέψει στους Αγίους Τόπους μαζί με άλλα πρόσωπα. Αργότερα, στις 12 Απριλίου 1420 ο Βενέδικτος ζητάει την επιβεβαίωση της θέσης του αρχιδιακόνου της Λευκωσίας, την οποία είχε λάβει μετά τον θάνατο του Πέτρου Lanza.⁴⁶⁵ Την ανάθεση της θέσης του ψάλτη στον Βενέδικτο τη συναντάμε το 1408 για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος.⁴⁶⁶

Το 1411 ο Θωμάς της Αντιόχειας⁴⁶⁷ ήταν ένα σημαίνον εκκλησιαστικό πρόσωπο και ονομάστηκε ψάλτης (*cantor*) λόγω της ανάληψης από τον Βενέδικτο της Εύβοιας της θέσης του αρχιδιακόνου της αρχιεπισκοπής, θέση που κατείχε και το 1420. Μάλιστα, επειδή ο Θωμάς ήθελε να επιβεβαιώσει την εκλογή του στη θέση του ψάλτη αποτάθηκε στον πάπα προκειμένου να επιβεβαιώσει την ανάληψή της. Για τη θέση αυτή ο Θωμάς θα ελάμβανε 50 χρυσά δουκάτα, επιπλέον των 100 χρυσών δουκάτων που λάμβανε ως

⁴⁶³ ASV, Reg. Suppl. 140, f. 248v, [12 Απριλίου 1420]: Beatissime pater, olim archidiaconatu ecclesie Nicosiensis tunc, per obitum quondam Petri Lance, extra Romanam Curiam defuncti, vacante, devotus vester Benedictus Nicolai de Nigroponte canonicus ipsius ecclesie archidiaconatum ipsum ordinaria auctoritate sibi collatum extitit pacifice assecutus. Cum autem, pater sancte, idem Benedictus dubitet collationem et provisionem sibi factas de ipso archidiaconatu viribus non subsistere, supplicat sanctitati vestre quatenus sibi de ipso archidiaconatu, qui dignitas non tamen maior post pontificalem existit et cuius fructus etc. quinquaginta ducatorum auri communi extimatione valorem annum non excedunt, sive premissis sive alio quovis modo aut ex alterius cuiuscumque persona vel per constitutionem Execrabilis vacet, etiam si generaliter vel specialiter reservatus, devolutus vel litigiosus, aut curatus et electus existat, eidem Benedicto dignemini misericorditer providere. Non obstantibus canonicatu et prebenda dicte ecclesie ac capella sine cura vocata Sancti Salvatoris de Magnato sita in claustrum cimiterii ecclesie Sancti Michaelis, quorum omnium fructus etc. centum et viginti quinque ducatorum similium similium extimatione valorem annum non excedunt et cum aliis non obstantibus et clausolis opportunis.

⁴⁶⁴ Παράσημα, Αβ. β-33 - 1/5/1408.

⁴⁶⁵ O Rudt de Collenberg κάνει λάθος στη χρονολόγηση του κατάστιχου των *Registra Supplicationes* υπ' αριθμ. 140, το οποίο χρονολογεί στις 12 Απριλίου 1411, ενώ το ορθό είναι 12 Απριλίου 1420· βλ. Katterbach, *Registri delle Suppliche*, σ. 13.

⁴⁶⁶ Παράσημα, Αβ. β-33 - 1/5/1408.

⁴⁶⁷ Για την οικογένεια βλ. ενδεικτικά: R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 579-581.

κανονικός της Λευκωσίας. Ο Θωμάς είχε απευθυνθεί και προηγουμένως, στις 22 Ιουνίου 1406, σε αρμόδιο εκκλησιαστικό αξιωματούχο, αυτή τη φορά για τη θέση του κανονικού της Λευκωσίας.⁴⁶⁸

Για τη θέση του θησαυροφύλακα, γνωρίζουμε ότι το 1379 θησαυροφύλακας της αρχιεπισκοπής ήταν ο Πέτρος de Solerio, ο οποίος είναι και γραμματέας του πάπα.⁴⁶⁹ Ο Πέτρος de Solerio το 1363 ήταν παπικός βοηθός φοροεισπράκτορας (*succollector*) στο Βασίλειο και τον Ιούνιο του 1371 ο πάπας Γρηγόριος ΙΑ΄ τού παραχώρησε θέση κανονικού στη Λευκωσία, καθώς και το αξίωμα του θησαυροφύλακα της αρχιεπισκοπής.

Ο Πέτρος, ταυτόχρονα, ήταν και κανονικός Αμμοχώστου, και για να μπορούσε να λάβει τη θέση του θα έπρεπε να παραιτηθεί από το εισόδημα του διακόνου που ελάμβανε από την επισκοπή της Αμμοχώστου. Το 1372 ο Γρηγόριος ΙΑ΄ έδωσε στον Πέτρο de Solerio το δικαίωμα να απολαμβάνει τα εισοδήματά του από την επισκοπή της Αμμοχώστου για τρία χρόνια, παρά την απουσία του. Στον Πέτρο δόθηκαν επίσης και διάφορα προνόμια, το 1376, όπως το να συντάξει διαθήκη, και να διαθέτει φορητό Άγιο Βήμα. Αργότερα, το 1377 τού παραχωρείται εκ νέου το δικαίωμα να λαμβάνει τα έσοδα από τα *beneficia* του, για πέντε χρόνια, παρά την απουσία του από τη θέση του. Την περίοδο 1372-1379 ο Πέτρος ήταν γραφέας στην παπική γραμματεία (*scriptor*). Διάφορα προνόμια συνέχισε να λαμβάνει και αργότερα, όπως τον Ιούλιο του 1379 που τού παραχωρήθηκε άδεια τέλεσης της Θείας Λειτουργίας σε απαγορευμένη τοποθεσία. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1387 ο Πέτρος de Solerio ονομάστηκε παπικός εφημέριος.⁴⁷⁰

Πριν από το 1403 θησαυροφύλακας της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας ήταν κάποιος Βερτράνδος Bouls, και μετά τον θάνατό του τη θέση του έλαβε ο καρδινάλιος Πέτρος Blavi.⁴⁷¹ Ο Πέτρος κατείχε ταυτόχρονα και θέση κανονικού στα καπίτολα της Πάφου, της Λεμεσού, καθώς και της Αμμοχώστου. Η εν λόγω παραχώρηση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι ξεπερνάει κατά πολύ το κανονικό, που ήταν η ταυτόχρονη κατοχή αξιώματος έως δύο. Στην προκειμένη περίπτωση ο Πέτρος έλαβε τη θέση του θησαυροφύλακα, ενώ

⁴⁶⁸ Παράρτημα, Αβ. β-24 - 22/6/1406, Αβ. β-40 - 14/5/1408.

⁴⁶⁹ Perrat - Richard, *Bullarium Cyprium*, III, v-83, w-51, 70, 90, 99, 234, 252, 339, 346.

⁴⁷⁰ Παράρτημα, Αβ. α-3 - 7/ 7/1379· α-114 - 23/9/1387.

⁴⁷¹ Στη διαθήκη του σημειώνεται χαρακτηριστικά «nec etiam quatuor prebendas Cipri», βλ. Léon-Honoré Labande, Blau Pierre, «I. Pierre Blau, cardinal de Saint-Ange - Son testament et son inventaire (1407-1410)», *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, τ. 7, αρ. 26, (1895), σ. 173. Ο Πέτρος Blavi ή Blain [επισκοπή της Mende, in the Givaudan], διάκονος καρδινάλιος του S. Angelo in Pescheria, από τον Βενέδικτο ΙΓ΄ το 1396. Από τους πιο ονομαστούς νομικούς της εποχής του (Decretorum Doctor). Λίγο πριν από τη Σύνοδο της Πίζας ο Πέτρος αποδεσμεύτηκε από το άρμα του Βενέδικτου. Αναχώρησε από την Πίζα στις 15 Ιουλίου του 1409 και πέθανε λίγους μήνες αργότερα, στις 12 Δεκεμβρίου του 1409, βλ. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 29, αρ. 6. Το κατάστιχο Reg. Aven. 307, την περίοδο που ζητήσαμε το φύλλο 446r, όπου και η πράξη ήταν σε συντήρηση.

κατείχε ήδη τις άλλες τρεις. Φυσικά, ο καρδινάλιος Βλανί δεν ήταν κάποια τυχαία προσωπικότητα, συνεπώς δεν κάνει ιδιαίτερη εντύπωση ότι κατάφερε να διατηρεί ταυτόχρονα, και παρά τις κανονικές απαγορεύσεις, περισσότερες της μιας θέσεις. Οπωσδήποτε ο Πέτρος ποτέ δεν θα έφθασε στην Κύπρο.⁴⁷²

Όσον αφορά τους κανονικούς, αυτοί είτε διορίζονται από τους πάπες της Αβινιόν από την πρώτη κιόλας στιγμή, είτε δίδεται υπόσχεση παραχώρησης. Ειδικότερα, μερικά χρόνια αφότου ξέσπασε το Σχίσμα, σε έγγραφο του 1381 συναντάμε ήδη, εκτός από τον δεκανό Λευκωσίας Ιωάννη de Populo, και τους κανονικούς Βερτράνδο Bonis, τον Bacholonie Rasfaie, και Πέτρο Reguni, καθώς και τον κατώτατο εκκλησιαστικό αξιωματούχο Ιωάννη Graffionius. Από τα πρόσωπα αυτά το μόνο που βρίσκουμε να δραστηριοποιείται ακόμη και τα επόμενα χρόνια είναι ο δεκανός Ιωάννης de Populo.⁴⁷³ Στον Bonis το 1363 είχε δοθεί υπόσχεση παραχώρησης κανονικού με το αντίστοιχο εισόδημα στη Λευκωσία από τον πάπα Ουρβανό Ε΄ και το 1375 τον συναντάμε σε ρόλο συνηγόρου του νεκρού αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ραϋμόνδου για υπόθεση σχετική με την πώληση δημητριακών, πρώην.⁴⁷⁴

Η πρώτη πολύ χαρακτηριστική περίπτωση που συναντάμε στα παπικά έγγραφα είναι αυτή του Ιωάννη Cadash κανονικού Αμμοχώστου και Πάφου, και μάλιστα λίγους μήνες μετά την εκλογή του Κλήμεντος Ζ΄ στη θέση του πάπα, στις 21 Νοεμβρίου του 1378. Ο Κλήμης Ζ΄ υποσχέθηκε να παραχωρήσει στον Ιωάννη Cadash θέση κανονικού Λευκωσίας, ο οποίος, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο έγγραφο, προέρχεται από το βασίλειο της Κύπρου, όταν αυτό κενωθεί.⁴⁷⁵ Από το 1353 είχε λάβει υπόσχεση παραχώρησης κανονικού στην επισκοπή της Αμμοχώστου, ενώ ελάμβανε εισόδημα του ακολούθου (*acolytus*) από την αρχιεπισκοπή Λευκωσίας. Το 1360, ο Ιωάννης ήταν ήδη κανονικός, χωρίς, ωστόσο, το αντίστοιχο εισόδημα, στην επισκοπή Αμμοχώστου και κανονικός Πάφου, λαμβάνοντας το εισόδημα της θέσης.⁴⁷⁶ Στις 29 Μαΐου 1375 είχε αποφασιστεί από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ να μπορεί να λαμβάνει τα εισοδήματα των παραπάνω αξιωμάτων, αν και βρισκόταν εκτός

⁴⁷² Παράρτημα Αβ. β-8, 9 και 10 - 18/9/1403. Στη βούλα του Ιωάννη ΚΒ΄ *Execrabilis* αναφέρεται το ζήτημα της διάθεσης περισσότερων από μιας πηγής εσόδων από εισοδήματα, και επιτρέπεται όταν δεν τίθεται θέμα ποιμανσης ψυχών (*sine cura*), βλ. Jacqueline Brown, «The Declaratio on Jon XXII's Decree Execrabilis and the Early History of the Rota», *Bulletin of Medieval Canon Law*, τ. 21 (1991), σ. 47-139.

⁴⁷³ Coureas - Schabel, *Cartulary*, σ. 314.

⁴⁷⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, v-15, 89, w-310, 348, 349. Στο *Cartulary* των Coureas-Schabel αναφέρεται ως Bertrando Bonis, αλλά δεν μπορεί παρά να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο· βλ. Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 314.

⁴⁷⁵ «[...] de regno Cypri oriundus existis [...]» Παράρτημα, Αβ. α-1 - 21/11/1378. Ο R. de Collenberg λανθασμένα χρονολογεί το έγγραφο στις 21 Νοεμβρίου 1379.

⁴⁷⁶ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, u-30, 251.

Κύπρου, για περίοδο δύο ετών.⁴⁷⁷ Ο Ιωάννης Cadash είχε οριστεί και στη θέση του παπικού εφημέριου. Πέθανε πριν από τον Οκτώβριο του 1383, αφού σε επιστολή του Κλήμεντος Ζ΄ προς τον αρχιεπίσκοπο Ταρσού, τον επίσκοπο Λεμεσού και τον αββά του Beaulieu, γίνεται γνωστό ότι η κενωθείσα θέση κανονικού της Λευκωσίας παραχωρήθηκε στον πρεσβύτερο Ιωάννη de Turres, στον οποίο η θέση είχε δοθεί σε υπόσχεση τρεις μήνες προηγουμένως, λόγω του θανάτου του προκατόχου του Ιωάννη Cadash.⁴⁷⁸

Το 1380, ο Νικόλαος de Bracii, μόνιμος εφημέριος του ναού της Αγίας Αικατερίνης (*perpetuum capellanum capelle, prioratus Sancte Catherine*) που βρισκόταν πλησίον του κοιμητηρίου της Λευκωσίας, φαίνεται ότι έλαβε υπόσχεση για τη θέση κανονικού στο καπίτολο της Λευκωσίας, για ανάληψη της θέσης μετά τις 4 Αυγούστου 1385 ή αν αυτή κενωθεί προηγουμένως. Τελικά, τη θέση ο Νικόλαος τη διεκδίκησε στις 29 Νοεμβρίου 1389, όπως φαίνεται από την πράξη.⁴⁷⁹ Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι πολλά πρόσωπα κοντά στον Κλήμεντα προώθησαν τις αιτήσεις τους, όπως φαίνεται και από τη σημείωση στο τέλος του εγγράφου (*expedita*), πολύ αργότερα από την ημερομηνία που αναφέρεται στο έγγραφο και πολλές φορές είναι πολύ κοντά στην ημερομηνία ενθρόνισης του πάπα.⁴⁸⁰ Δυστυχώς δεν έχουμε άλλη αναφορά στο όνομα του Νικολάου de Bracii. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι για πρώτη φορά αναφέρεται και το *prioratus* της Αγίας Αικατερίνης πλησίον του κοιμητηρίου της Λευκωσίας.⁴⁸¹

Ο Ιωάννης de San Martino, επίσης, το 1380, έλαβε το κανονικάτο της Λευκωσίας λόγω αφαίρεσής του από τον Grimaldo de Auximio, ο οποίος είχε ταχθεί με τον πάπα Ουρβανό. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο: «πρόσφατα ο προαναφερθείς Grimaldus υπέρ του ανόσιου ανδρός Βαρθολομαίου, πρώην αρχιεπισκόπου του Μπάρι [...] τάχθηκε [...] <και> την προαναφερθείσα θέση και το εισόδημά της, με την αποστολική μας εξουσία, αφαιρούμε και αποστερούμε».⁴⁸² Αυτή η πληροφορία είναι πολύ σημαντική, μιας και μας δείχνει ότι στο νησί υπήρχαν και δρούσαν άνθρωποι και των δύο υποταγών, δημιουργώντας σχετική αναστάτωση στα εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου. Δεδομένου και του έτους, το 1380, αλλά και του επιρρήματος «πρόσφατα» (*nuper*), αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι, αν και η Κύπρος βρισκόταν μακριά από τα παπικά κέντρα,

⁴⁷⁷ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-306: Rudt de Collenberg, «Le choix des exécuteurs dans les bulles de provision au XIVe siècle (d'après les bulles accordées à Chypre par les papes d'Avignon)», *Mélanges de l'École française de Rome*, τ. 92 (1980), σ. 427.

⁴⁷⁸ Παράρτημα, Αβ. α-61 - 16/10/1383.

⁴⁷⁹ Παράρτημα, Αβ. α-21 - 4/8/1380.

⁴⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά Brigitte Hotz, «Krönungsnähe Vorzugsdaten», σ. 122-192 και *Rotuli Parisienses*, σ. 9-13.

⁴⁸¹ Chris Schabel, «Ecclesiastical Monuments», σ. 159-160.

⁴⁸² Παράρτημα, Αβ. α-22 - 28/8/1380.

οι συνέπειες του Σχίσματος είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητές, έστω και σε περιορισμένο εύρος.

Έναν χρόνο αργότερα, το 1381, στον Γουλιέλμο Parinetti, ο οποίος ήταν κανονικός της αρχιεπισκοπής της Ρόδου, παραχωρήθηκε θέση στο κανονικάτο της Λευκωσίας. Ο Γουλιέλμος ήταν ιερέας στην επισκοπή της Ορλεάνης, αποστολικός και βασιλικός συμβολαιογράφος. Παιραιτήθηκε από τις θέσεις που κατείχε προηγουμένως και το 1377 έφθασε στην Κύπρο. Ο Γουλιέλμος κατείχε, επίσης, τη θέση του γραφέα και του γραμματέα (*scriptor* και *abbreviator*) στην εκκλησία της Λευκωσίας, αφού αναφέρεται ως τέτοιος στο έγγραφο που αφορά την επιβεβαίωση παραχώρησης της θέσης του θησαυροφύλακα στον Ιωάννη Vasanha μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου κάποια περίοδο πριν από τις 14 Μαΐου 1408.⁴⁸³

Στις 14 Ιουνίου 1382 στον ακόλουθο (*acolytus*) του Αγίου Ιωάννη του Perpignan, της επισκοπής της Elne στη Γαλλία, Αρνάλδο Patavi δόθηκε υπόσχεση για το κανονικάτο της Λευκωσίας, το οποίο δεν φαίνεται τελικά να τού αποδόθηκε. Ο βασιλιάς Πέτρος Β΄ αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο ότι διάκειται θετικά υπέρ της παραχώρησης της θέσης του κανονικού στον Αρνάλδο.⁴⁸⁴ Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, η μητέρα του Πέτρου Β΄ Ελεονόρα ήδη από το τέλος του 1380 διέμενε στην πόλη Valls, που της είχε παραχωρηθεί από τον θείο της Πέτρο βασιλιά της Αραγονίας. Είναι πιθανόν, λοιπόν, η Ελεονόρα να θέλησε να ευνοήσει άνθρωπο του κύκλου της.

Στον Φίλιππο de Recanato, πρεσβύτερο του Recanati, το 1382 δόθηκε υπόσχεση για θέση κανονικού της Λευκωσίας. Σύμφωνα με την αίτηση προς τον επίσκοπο Πάφου αμέσως μόλις υπάρξει διαθέσιμη θέση αυτή θα έπρεπε να παραχωρηθεί στον Φίλιππο. Εάν η θέση προϋπέθετε ποιμανση το εισόδημα θα ανερχόταν στα 60 φλορίνια, σε διαφορετική περίπτωση αυτό θα περιοριζόταν στα 40. Δεν γνωρίζουμε αν ποτέ ο Φίλιππος έλαβε τη θέση του.⁴⁸⁵

Στον κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδο de Longchamps⁴⁸⁶ το 1382 παραχωρήθηκε το δικαίωμα της επιλογής εξομολόγου και σύνταξης διαθήκης. Ο Βερνάρδος ήταν αρχιπρεσβύτερος του S. Medard στο Perigueux και από το 1350 έχουμε πληροφορίες ότι εμπλέκεται στα εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου. Γνωρίζουμε ότι το 1350 τού είχε δοθεί υπόσχεση παραχώρησης θέσης στο καπίτολο της επισκοπής της Πάφου, κάτι που

⁴⁸³ Παράρτημα, Πίζα. β-23 - 29/6/1411, β-36 - 14/5/1408· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-349· Coureas-Schabel, *Cartulary*, σ. 315.

⁴⁸⁴ Παράρτημα, Αβ. α-37 - 14/6/1382.

⁴⁸⁵ Παράρτημα, Αβ. α-38 - 16/6/1382.

⁴⁸⁶ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-462, w-136, w-244, w-269· Charles Burns, «Honorary Papal Chaplains», σ. 88.

όντως πραγματοποιήθηκε το 1387 (βλ. παρακάτω). Το 1372, επίσης, του δόθηκε υπόσχεση παραχώρησης θέσης, την οποία όμως, όταν θα την ελάμβανε, θα έπρεπε να παραιτηθεί από τον μισθό του διακόνου που είχε ήδη στην αρχιεπισκοπή Λευκωσίας. Τον Ιούλιο του 1374 αναφέρεται ότι ο Βερνάρδος κατέχει παρανόμως θέση κανονικού και αντίστοιχο εισόδημα στην αρχιεπισκοπή. Αυτό συμβαίνει διότι ο Ηλίας Richard ήταν δικαιούχος τους, αφού τού είχαν δοθεί από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄. Αργότερα, τον Αύγουστο του ίδιου έτους, στον Βερνάρδο παραχωρήθηκε θέση στο καπίτολο και αντίστοιχο εισόδημα, ενώ ακυρώνεται και η υπόσχεση παραχώρησης. Επίσης, τού είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα να λαμβάνει τα εισοδήματά του για περίοδο τεσσάρων ετών, χωρίς να υποχρεούται να διαμένει στην οικεία επισκοπή του και να μπορεί να διαμένει στην παπική αυλή ή οπουδήποτε αλλού. Στις 29 Απριλίου 1382 ορίστηκε παπικός εφημέριος.⁴⁸⁷

Τον Ιούλιο του 1383 γνωρίζουμε ότι δόθηκε υπόσχεση παραχώρησης του κανονικάτου της Λευκωσίας στον Ιωάννη de Turre. Ο de Turre ανήκε μάλλον στην ευγενή κυπριακή οικογένεια των de Tor, αφού όπως αναφέρεται στα έγγραφα «de nobili genere ex utroque parente procreatus existis».⁴⁸⁸ Ο Ιωάννης διατηρούσε ένα έλασσον εισόδημα (*assisa*), αυτό του κεντρικού βήματος της Εκκλησίας της Λευκωσίας.⁴⁸⁹ Ο Ιωάννης φάνηκε τυχερός, και λίγους μήνες αργότερα, στις 16 Οκτωβρίου, τού παραχωρήθηκε θέση κανονικού, μετά και τον θάνατο του κανονικού Ιωάννη Cadash και όφειλε να αποποιηθεί το εισόδημα από το κεντρικό βήμα.⁴⁹⁰

Το 1384 δόθηκε υπόσχεση παραχώρησης θέσης κανονικού Λευκωσίας στον Ριχάρδο Bequet, χωρίς να γνωρίζουμε τελικά αν τού παραχωρήθηκε η θέση, μιας και δεν τον συναντάμε ξανά στις πηγές.⁴⁹¹ Το 1384 παραχωρήθηκε επίσης το κανονικάτο της Λευκωσίας στον Αντώνιο της Πάφου, μετά τον θάνατο του καρδινάλιου-επισκόπου Παλεστρίνης Ιωάννη de Cros.⁴⁹²

Το 1385, δύο πρόσωπα με το επίθετο Michiel, ο Ανδρέας Michiel και ο Μαρτίνος Michiel, έλαβαν υπόσχεση παραχώρησης θέσης κανονικού στην Εκκλησία της Λευκωσίας, και πιθανώς να πρόκειται για συγγενείς του αρχιεπισκόπου Ανδρέα Michiel, ο οποίος

⁴⁸⁷ Παράρτημα, Αβ. α-29-36 - 29/4/1382 (1&2). Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 208. R. de Collenberg, «État et origine», σ. 290, 298, 300, 307, 326.

⁴⁸⁸ Παράρτημα, Αβ. α-53 - 27/7/1383. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 559-560.

⁴⁸⁹ «prepetuum beneficium, assisiam nuncupatum», Παράρτημα, Αβ. α-53 - 27/7/1383. Οι ασίζες της Κύπρου αντιστοιχούσαν στα έλασσονα εισοδήματα της Δύσης. Για τις ασίζες βλ. Schabel, *Bullarium Cyprium*, I, σ. 18.

⁴⁹⁰ Παράρτημα, Αβ. α-61 - 16/10/1383.

⁴⁹¹ Δυστυχώς το φύλλο του κώδικα Reg. Aven. 240, 480r είναι πλήρως κατεστραμμένο και είναι αδύνατη η ανάγνωσή του.

⁴⁹² Παράρτημα, Αβ. α-65 - 30/1/1384.

μάλιστα χειροτονήθηκε ταυτόχρονα με τη διαβεβαίωση υπόσχεσης παραχώρησης των αξιωμάτων στα δύο ανωτέρω πρόσωπα.⁴⁹³ Σ' έναν ακόμη Βενετό, στον Γεώργιο Loredan, γιο του Λουδοβίκου, στις 25 Δεκεμβρίου 1385 δόθηκε υπόσχεση παραχώρησης του κανονικάτου της Λευκωσίας.⁴⁹⁴ Αν τα παραπάνω πρόσωπα είναι βενετικής καταγωγής παρατηρούμε ότι μετά τον διορισμό του Ανδρέα Michiel ως αρχιεπισκόπου Λευκωσίας διάφορες θέσεις δίνονται ή τουλάχιστον δίνονται σε υπόσχεση σε συμπατριώτες ή συγγενείς του ιεράρχη (είναι ενδιαφέρον ότι με τον πάπα της Αβινιόν είχαν ταχθεί Βενετοί υπήκοοι, με τη Βενετία άτυπα να τάσσεται με το πλευρό του πάπα της Ρώμης).⁴⁹⁵ Δεν γνωρίζουμε αν τελικά τα πρόσωπα αυτά έλαβαν τις θέσεις τους.

Για ένα διάστημα σχεδόν δέκα χρόνων παρατηρούμε ότι δεν διορίζονται, αλλά ούτε και παραχωρούνται εκκλησιαστικά αξιώματα στην αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας. Αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί ως έλλειψη ανάγκης πλήρωσης κενωθεισών θέσεων, αλλά και ως απομάκρυνση από το κέντρο λήψεως αποφάσεων, την Αβινιόν. Οπωσδήποτε, η δυσχερής εκκλησιαστική κατάσταση, όπως διαμορφώθηκε στα χρόνια του Σχίσματος επηρέαζε κάθε έκφανση της εκκλησιαστικής ζωής. Μία ακόμη υπόθεση εργασίας που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι οι θέσεις πληρώνονταν από τον ίδιο τον βασιλιά, ο οποίος όπως είδαμε επέστρεψε στο νησί το 1385. Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν ο ηγεμόνας να είχε λόγο στον διορισμό προσώπων, μάλιστα, ελλείψει και επικεφαλής της αρχιεπισκοπής και των επισκοπών.

Ο Κλήμης Ζ' πέθανε τον Σεπτέμβριο του 1394 και η τελευταία του ανάμειξη στα εκκλησιαστικά της Λευκωσίας, σε επίπεδο καπίτολου και άλλων θέσεων πλην διορισμού αρχιεπισκόπου, ήταν το 1385 (έτος επιστροφής του Ιακώβου, όπως είπαμε). Ωστόσο, ο νεοεκλεγείς αρχιεπίσκοπος Βενέδικτος ΙΓ', στις 24 Οκτωβρίου 1394, επρόκειτο να παραχωρήσει σε υπόσχεση κανονικάτου και του εισοδήματός του (*prebenda*) στον Πέτρο Garcini, κληρικό της επισκοπής της Dignes (Diniensis) στη νότια Γαλλία. Ο Rudt de Collenberg αναφέρει ότι την αίτηση για τον Garcini την προώθησε ο αρχιεπίσκοπος Ανδρέας Michiel. Ωστόσο, στο φύλλο 65r του κατάστιχου Reg. Suppl. 94 σημειώνεται: *Rotulus presentatus per Symonem de Burich, Regis Francie in curia Romana procuratorem*⁴⁹⁶ και το ετήσιο εισόδημα που απέρρεε από τις θέσεις ήταν 12 φλορίνια. Ο Πέτρος ήταν επίσης στην αναμονή για την παραχώρηση θέσεων στην αρχιεπισκοπή του Cambrai (Cameracensis) και σε εκείνη της Riez (Regensis). Μία ημέρα αργότερα, στις 25

⁴⁹³ Παράρτημα, Αβ. α-73 - 5/5/1385.

⁴⁹⁴ Παράρτημα, Αβ. α-102 - 25/12/1385.

⁴⁹⁵ Edoardo Piva, «Venezia e lo scisma», σ. 135-158.

⁴⁹⁶ ASV, Reg. Suppl. 94, f. 66r· *Documents relatifs au Grand Schisme*, αρ. 830, σ. 213.

Οκτωβρίου 1394, στον ευγενή Εγίδιο de Bouley, κληρικό της επισκοπής της Λιέγης (Leodiensis) έγινε αίτηση επίσης από τον αρχιεπίσκοπο Ανδρέα της Λευκωσίας για παραχώρηση κανονικάτου και της *prebenda* της αρχιεπισκοπής. Ο αρχιεπίσκοπος Ανδρέας ήταν εκείνη την περίοδο και διαχειριστής της επισκοπής του Cavaillon (Cavalicensis) και ο Εγίδιος σημειώνεται ως στενός συνεργάτης του (*familiarem et commensalem*). Στον Εγίδιο, επίσης, παραχωρήθηκε και η θέση του εφημέριου της νεοσυσταθείσης ενορίας της Αγίας Μάρθας στην Εκκλησία της Insulane, στην επισκοπή της Cavaillon.⁴⁹⁷ Συνεπώς, η πρώτη ανάμειξη του πάπα Βενέδικτου έγινε σε ανθρώπους που ήταν πλησίον της παπικής κουρίας, στην Αβινιόν.

Στον Λουδοβίκο Assanti, στις 30 Ιουνίου 1396 δόθηκε υπόσχεση παραχώρησης από τον Βενέδικτο ΙΓ΄ της Αβινιόν για το κανονικάτο της Λευκωσίας. Ο Λουδοβίκος αναφέρεται ως κληρικός της αρχιεπισκοπής της Ρόδου και συγγενής του καρδινάλιου επισκόπου του Albano, δίπλα στη Ρώμη, Νικολάου Brancaccio.⁴⁹⁸

Παρόλο που το βασίλειο είχε ταχθεί επίσημα με το πλευρό του Βενέδικτου τον Αύγουστο του 1396 οι επόμενες παραχωρήσεις θέσης κανονικού έγιναν αρκετά χρόνια αργότερα, το 1406 και πιθανόν αυτό να μην είναι τυχαίο. Ο Ιανός εκείνη την περίοδο προσπαθούσε να διευθετήσει τα του διαζυγίου του με την Anglesia, οπότε το να απευθύνθηκε στον πάπα, επιζητώντας τη βοήθειά του είναι ένα πολύ πιθανό σενάριο. Συγκεκριμένα, ο Θωμάς της Αντιόχειας, που ήταν πρεσβύτερος της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας τον Ιούνιο του 1406 έλαβε θέση κανονικού στο καπίτολο της αρχιεπισκοπής, μετά τον θάνατο του Γουίδου de Nephim, ο οποίος κατείχε τη θέση. Μάλιστα, γι' αυτή την παραχώρηση ο Θωμάς απευθύνθηκε στον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄, προκειμένου να επιβεβαιώσει την ανάληψη της θέσης, ακριβώς επειδή, όπως σημειώνεται, αμφέβαλλε για την παραχώρηση, όταν στις 14 Μαΐου 1408, ο *officialis* της Πάφου έκρινε ότι μπορούσε να τη διατηρήσει. Στο πρώτο έγγραφο, με το οποίο του παραχωρήθηκε σημειώνεται ότι το εισόδημα που θα ελάμβανε ο Θωμάς ήταν 125 χρυσά δουκάτα, ενώ στο δεύτερο έγγραφο, εκείνο του 1408, αναφέρεται το ποσό των 100 χρυσών δουκάτων. Πιθανή εξήγηση είναι να πρόκειται για λάθος του γραφέα, διότι θεωρούμε ότι το σύντομο διάστημα που μεσολάβησε δεν δικαιολογεί μείωση των αποδοχών. Ο Θωμάς παρέμεινε ως κανονικός τουλάχιστον μέχρι και το 1420,⁴⁹⁹ οπότε και ζήτησε εκ νέου επιβεβαίωση της θέσης,

⁴⁹⁷ *Documents relatifs au Grand Schisme*, αρ. 1072-1073, σ. 263, και αρ. 2369, σ. 498.

⁴⁹⁸ *Παράρτημα*, Αβ. β-6 - 31/7/1396.

⁴⁹⁹ *Παράρτημα*, Αβ. β-24 - 22/6/1406, Αβ. β-78 - 19/2/1415. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 579. Ο Rudt de Collenberg κάνει λάθος στη χρονολόγηση του κατάστιχου των *Registra Supplicationes* υπ' αριθμ.

επειδή και πάλι αμφέβαλε για την παραχώρηση του αξιώματος του ψάλτη της αρχιεπισκοπής, με ετήσιο μισθό 50 δουκάτων, μετά την παραίτηση του προηγούμενου, του Γρηγορίου της Εύβοιας.

Ο Πέτρος de Lanza⁵⁰⁰ επίσης το 1406 έλαβε θέση στο καπίτολο της αρχιεπισκοπής μετά τον θάνατο του Αντωνίου από την Πάφο, και μάλιστα σημειώνεται ότι έχουν περάσει ήδη δέκα χρόνια από τότε. Ο Πέτρος ήταν ήδη αρχιδιάκονος της επισκοπής της Πάφου όπου και κατείχε θέση στο καπίτολο. Στο σχετικό έγγραφο σημειώνεται ότι, αν και είχε λάβει τη θέση, λόγω της απόστασης της παπικής έδρας από την Κύπρο δεν είχε λάβει το επιβεβαιωτικό έγγραφο.⁵⁰¹ Ο Πέτρος ήταν, επίσης, μέλος του καπίτολου της επισκοπής της Τορτόζας (Anteradensis) και κατείχε το εισόδημα (*beneficium*) από τη θέση του μόνιμου εφημέριου (*cappellania perpetua*) του κεντρικού βήματος της αρχιεπισκοπής, ήδη από το 1375. Το σύνολο των αποδοχών του ανερχόταν στα 200 χρυσά δουκάτα. Ο Πέτρος de Lanza θα πρέπει να ταυτιστεί με τον Πέτρο de Lausa, ο οποίος το 1350 έλαβε άρση του κωλύματος νόθου γέννησης, το 1375 έλαβε ένα έλασσον εισόδημα (*assisa*) του κεντρικού βήματος της αρχιεπισκοπής, ενώ είναι ήδη κανονικός της Πάφου, και θα έπρεπε να παραιτηθεί από τη θέση του υποδιακόνου της Πάφου. Επίσης το 1375, επικυρώνεται μία *prebenda*, στην Εκκλησία της Πάφου.⁵⁰²

Σχετικά με άλλες θέσεις στην αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας από τις παπικές επιστολές συναντάμε για πρώτη φορά στην εξεταζόμενη περίοδο, το 1407, και τη θέση του αναγνώστη/καθηγητή (*lector*) που παραχωρείται στον Γρηγόριο από την Κύπρο, ο οποίος, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, επιθυμεί να επιστρέψει στην Κύπρο από τους Αγίους Τόπους όπου βρισκόταν. Στην επιστολή, άλλωστε σημειώνεται ότι προέρχεται από εκείνη την επαρχία. Ο Γρηγόριος ήταν δομινικανός και κατείχε πτυχίο θεολογίας.⁵⁰³ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο έγγραφο η θέση του αναγνώστη υπήρχε στην εκκλησία της Λευκωσίας εδώ και πάρα πολύ καιρό – σημειώνεται χαρακτηριστικά «από αμνημονεύτων χρόνων στην εκκλησία σας [σ.σ. της Λευκωσίας] είναι καθιερωμένο να

140, το οποίο χρονολογεί στις 12 Απριλίου 1411, ενώ το ορθό είναι 12 Απριλίου 1420· βλ. Katterbach, *Registri delle Suppliche*, σ. 13.

⁵⁰⁰ Για την οικογένεια βλ. ενδεικτικά R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 581-583.

⁵⁰¹ *Παράρτημα*, Αβ. β-24 - 22/6/1406.

⁵⁰² Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-487, w-218, 301, 305· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 167.

⁵⁰³ Με τον τίτλο (*lector*) αποκαλούνταν και οι καθηγητές και θεωρούμε ότι στην προκειμένη περίπτωση μάλλον εννοείται ότι ο Γρηγόριος θα καταλάμβανε τη θέση του καθηγητή θεολογίας.

υπάρχει ένας καθηγητής Θεολογίας για να διδάσκει Θεολογία».⁵⁰⁴ Ίσως αυτή η πλήρωση της θέσης να έχει να κάνει με την αναβίωση ή έστω ενδυνάμωση του σχολείου της αρχιεπισκοπής που η ίδρυσή του είχε γίνει μετά την επίσκεψη του παπικού απεσταλμένου Eudes του Chateauroux το 1249. Υποχρέωση να τηρούν σχολεία υποχρεωτικής εκπαίδευσης, κατά κάποιο τρόπο, σύμφωνα με τις οδηγίες του Eudes είχαν και οι υποκείμενες επισκοπές. Σχολεία στην Κύπρο διέθεταν και τα επαιτικά τάγματα και γνωρίζουμε ότι δύο με τρεις Δομινικανοί από την Κύπρο μπορούσαν να πηγαίνουν στην Ιταλία για θεολογικές σπουδές.⁵⁰⁵

Ενδιαφέρον έχει το έγγραφο που σχετίζεται με την επιβεβαίωση του πρεσβύτερου Νικόλα Barberi στη θέση του κανονικού της Λευκωσίας, στις 14 Μαΐου 1408. Η θέση είχε παραμείνει κενή μετά τον θάνατο του Βαρθολομαίου Scafacc και σε αυτή είχε επιλεγεί ο Νικόλαος, όταν η αρχιεπισκοπή ήταν ακέφαλη. Όπως και στις υπόλοιπες εγγραφές γίνεται αναφορά στο ότι η αρχιεπισκοπή Λευκωσίας την περίοδο εκείνη ήταν ακέφαλη. Ο Νικόλαος ζητάει επιβεβαίωση της εκλογής του, αναφέροντας ότι έχει τη θετική γνώμη του βασιλιά Ιανού. Τα ετήσια εισοδήματά του ήταν 100 χρυσά δουκάτα.⁵⁰⁶

Σε χαμένο τόμο του Βατικανού Αρχείου υπήρχε έγγραφο στο οποίο αναφερόταν η παραχώρηση θέσης στο κανονικό στο καπίτολο της Λευκωσίας, από τον πρώτο πάπα της Πίζας, τον Αλέξανδρο Ε', χωρίς να διασώζεται το όνομά του, με εισόδημα 40 χρυσά δουκάτα.⁵⁰⁷

Στις 29 Ιουνίου 1411 ο Γουλιέλμος Pignolis, κληρικός της επισκοπής του Lodève - Hérault (Lodovensis) της νότιας Γαλλίας, έλαβε θέση κανονικού στη Λευκωσία, μετά τον θάνατο του Ιωάννη Vasanha. Το αίτημα για την τακτοποίηση του Γουλιέλμου προωθήθηκε από τη βασίλισσα Καρλότα, β' σύζυγο του Ιανού, προς τον επίσκοπο Πάφου. Ο Γουλιέλμος είχε σπουδάσει δίκαιο στο πανεπιστήμιο της Μπολόνιας και στο έγγραφο αναφέρεται ως στενό πρόσωπο της βασίλισσας Καρλότας (*dilectus*), γι' αυτό άλλωστε και προωθήθηκε διά μέσου αυτής το αίτημά του. Την Καρλότα έφεραν στην Κύπρο ο

⁵⁰⁴ [...] in ecclesia vestra a tanto tempore quod de eius contrario non est hominum memoria observatum existat quod unus magister in theologia in dicta ecclesia legere debeat theologiam memoratam [...]. Παράρτημα, Αβ. β-30 - 25/3/1407.

⁵⁰⁵ Chris Schabel, *The Synodicum Nicosiense*, σ. 160-162· idem, «Elias of Nabinaux, Archbishop of Nicosia, and the Intellectual History of Later-Medieval Cyprus», *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin*, τχ. 68 (1998), σ. 38-39· R. Loenertz, *La Société des frères pèrègrinants. Etude sur l'Orient dominicain*, Institutum Historicum FF. Praed., Dissertationes historicae VII, Roma 1937, σ. 28· Gilles Grivaud, «Litterature», σ. 224-225.

⁵⁰⁶ Διαβάζουμε χαρακτηριστικά: *dicta ecclesia [Nicosia] tunc pastore carente*· βλ. Παράρτημα, Πίζα β-34 - 14/5/1408.

⁵⁰⁷ ASV, *Indice* 323, f. 197v. Σήμερα η εγγραφή αυτή σώζεται σε περίληψη στο ευρετήριο υπ' αριθμ. 323 και σημειώνεται: «Nicosiensi: Canonicatum et prebendas Nicosiensis quos fructus quadraginta ducatorum auri. Datum Pisis XI, Kalendas Septembrii».

θαλαμηπόλος της Στέφανος Πινιόλ, μαζί με τον πριόρη της Τουλούζης Ραϋμόνδο Lescure. Συνεπώς θεωρούμε ότι ο Γουλιέλμος ήταν συγγενής του Στέφανου, ο οποίος έφθασε στο νησί με την υπόλοιπη συνοδεία της βασίλισσας.⁵⁰⁸

Το τελευταίο στοιχείο που διαθέτουμε για τον εφημεριακό κλήρο της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας είναι για κάποιον Λουκά de Jardinis, κανονικό Λευκωσίας, τον οποίο ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄, στις 27 Νοεμβρίου 1411, όρισε ως παπικό ιερέα.⁵⁰⁹

Πάφος

Οι παραχωρήσεις στην επισκοπή της Πάφου είναι οι περισσότερες μετά από εκείνες της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, και αυτό διότι το καπίτολο της Πάφου ήταν το δεύτερο μεγαλύτερο, μετά από αυτό της αρχιεπισκοπής. Καθ' όλη τη διάρκεια του Σχίσματος σε εννέα πρόσωπα παραχωρήθηκαν θέσεις ή δόθηκαν υποσχέσεις παραχώρησης για θέσεις όταν αυτές θα γινόντουσαν διαθέσιμες.

Το 1382 ο Αντώνιος Michaelis ήταν αρχιδιάκονος της επισκοπής Πάφου, ιερέας και εφημέριος του βασιλιά Πέτρου Β΄. Τη θέση είχε λάβει στις 26 Ιουνίου του 1377. Το 1382, και το 1386 τον Αντώνιο τον συναντάμε και ως αποστολικό φοροσυλλέκτη.⁵¹⁰

Ο Πέτρος Lanza ήταν ήδη αρχιδιάκονος Πάφου στις 2 Ιουνίου 1406.⁵¹¹ Συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε για την παραχώρηση του αξιώματος του αρχιδιακόνου. Η παραχώρηση της θέσης μάλιστα και στις δύο περιπτώσεις αφορά ονομασίες ανήλικων προσώπων, γηγενών οικογενειών, και μάλιστα στην περίπτωση του de Zennariis, εξαιρετικά σημαντικής. Στον Φραγκίσκο de Zennariis του Θωμά, ο Θωμάς de Zennariis, νομικός από την Πάδοβα, ήταν δικαστής του βασιλείου, είχε μακρά και σπουδαία καριέρα,⁵¹² στις 14 Μαΐου 1408 παραχωρήθηκε η θέση του αρχιδιακόνου της Πάφου, με ετήσιο εισόδημα τα 150 χρυσά δουκάτα. Στο σχετικό έγγραφο σημειώνεται ότι ο Φραγκίσκος σπούδαζε αστικό δίκαιο (*in iure civili studens in studio Paduano*) στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας στην Ιταλία και ήταν ήδη κληρικός στη Λευκωσία.⁵¹³ Μάλιστα, για την ανάληψη της θέσης από τον Φραγκίσκο έδωσε τη θετική του γνώμη και ο βασιλιάς Ιανός. Την περίοδο που τού ανατέθηκε η θέση του αρχιδιακόνου δεν είχε την απαιτούμενη ηλικία (όπως αναφέρεται

⁵⁰⁸ Παράρτημα, Πίτσα β-23 - 29/6/1411. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 621.

⁵⁰⁹ Παράρτημα, Πίτσα β-45 - 27/11/1411.

⁵¹⁰ Παράρτημα, Αβ. α-39 - 27/7/1382, α-103 - 12/5/[1386]. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-340.

⁵¹¹ Παράρτημα, Αβ. β-24 - 22/6/1406, β-34 - 14/5/1408.

⁵¹² P. Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σ. 414· για την οικογένεια βλ. ενδεικτικά R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 622-623.

⁵¹³ Παράρτημα, Αβ. β-41 - 14/5/1408.

στο έγγραφο είχε γεννηθεί το 1390, ήταν δηλαδή 20 ετών),⁵¹⁴ ενώ έλαβε την εν λόγω θέση μετά την παραίτηση του Πέτρου de Lanza. Έτσι, την ίδια ημέρα ο πάπας παραχώρησε στο Φραγκίσκο ειδική εύνοια προκειμένου να αρθεί το κώλυμα της ηλικιακής ακαταλληλότητας.⁵¹⁵ Στις 23 Αυγούστου 1412 παραιτήθηκε από τη θέση του κανονικού και αρχidiaκόνου της Πάφου, χωρίς δυστυχώς να γνωρίζουμε τους λόγους. Ο Φραγκίσκος ακολούθησε τα χνάρια του πατέρα του, αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας μετά το 1412, οπότε και δεν αναφέρεται πλέον ως σπουδαστής. Πέθανε οπωσδήποτε πολύ αργότερα από το 1432, οπότε και τον συναντάμε ως μάρτυρα σε έγγραφο της 8^{ης} Ιουλίου 1432, με το οποίο ο Ιωάννης εξουσιοδοτεί τον καρδινάλιο Ούγο Λουζινιανό, θείο του, και επίσκοπο Πενεστρίνας να ασχοληθεί με τα ζητήματα του βασιλείου, αλλά και να παραστεί στη Σύνοδο της Βασιλείας.⁵¹⁶

Ο Βαρθολομαίος de Valle, κληρικός της Λευκωσίας, στις 23 Αυγούστου 1412, ήταν μόνο 11 ετών, κατά το έτος της παραχώρησης της θέσης του αρχidiaκόνου, και ταυτόχρονα του κανονικού στο καπίτολο της επισκοπής της Πάφου. Η θέση αυτή έμεινε κενή λόγω της οικειοθελούς, όπως αναφέρεται, παραίτησης του Φραγκίσκου de Zennariis. Το εισόδημα της θέσης ανερχόταν στα 150 χρυσά φλορίνια. Μάλιστα, προκειμένου να μπορέσει ο Βαρθολομαίος να λάβει τη θέση και να αρθεί το κώλυμα της ανηλικιότητας, ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ του παραχώρησε ειδική άδεια (*dispensatio*). Στο έγγραφο επίσης σημειώνεται ότι ο εκπρόσωπός του στην παπική κουρία ήταν ο λαϊκός Durante de Valle από την επισκοπή της Gar (Varincensis), προφανώς συγγενής του Βαρθολομαίου.⁵¹⁷ Δεν αποκλείεται το γεγονός ο εν λόγω ανήλικος κληρικός να σχετίζεται με κάποιον τρόπο με τον κανονικό Λευκωσίας Aymericus de Valle και βικάριο του Γάλλου αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ραϋμόνδου.⁵¹⁸ Επίσης, είναι και ο θησαυροφύλακας της επισκοπής Ιωάννης Vasanhia.

⁵¹⁴ Στο Reg. Suppl. 103, f. 89v (14/5/1408) αναφέρεται ότι πλησίαζε το 18^ο έτος της ηλικίας του, ενώ στα Reg. Aven. 329, f. 398v (14.5.1408) και Reg. Suppl. 103, f. 91v (23.6.1408) σημειώνεται ότι έχει συμπληρώσει το 20^ο έτος της ηλικίας του.

⁵¹⁵ Παράρτημα, Αβ. β-46 - 23/6/1408, β-41 - 14/5/1408. Η κανονική ηλικία για την ανάληψη της θέσης του διακόνου ήταν τα 25 χρόνια και του πρεσβύτερου τα 30 χρόνια, βλ. ενδεικτικά Greg Peters, C. Colt Anderson, *A Companion to Priesthood and Holy Orders in the Middle Ages*, σ. 15-16.

⁵¹⁶ Mas Latrie, *Histoire*, III, σ. 3.

⁵¹⁷ Παράρτημα, Πίζα β-53 - 23/8/1412. R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 621.

⁵¹⁸ Το 1372 συναντάμε τον Aymericus de Valle σε έκθεση σχετικά με τα *spolia* του νεκρού επισκόπου Αμμοχώστου Leodegarius· βλ. Daniel Williman, *The Right of Spoil of the Popes of Avignon (1316-1415)*, American Philosophical Society, 1988, σ. 178. Στο *Bullarium Cyprium*, III, στα σχετικά με την υπόθεση έγγραφα δεν αναφέρεται πουθενά αυτό το όνομα· βλ. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-32, 33.

Στον κυπριακής καταγωγής Ιωάννη de Vasanhia⁵¹⁹ στις 14 Μαΐου 1408 δόθηκε επιβεβαίωση για τη θέση του θησαυροφύλακα της Πάφου με ετήσιο μισθό 50 χρυσά δουκάτα, θέση που έλαβε μετά τον θάνατο του Amicus de Alamania, που την κατείχε προηγουμένως. Τον Μάρτιο του 1407 γνωρίζουμε ότι ο Ιωάννης κατείχε επίσης και το κανονικάτο της Λευκωσίας και τα εισοδήματά του και το ύψος των εισοδημάτων του ανερχόταν στα 150 χρυσά δουκάτα ετησίως. Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι την εποχή που παραχωρήθηκε στον Ιωάννη η θέση του θησαυροφύλακα της επισκοπής Πάφου, η θέση του επισκόπου ήταν κενή (*dicta ecclesia pastorem carente*). Ο προηγούμενος γνωστός επίσκοπος της υποταγής Αβινιόν, όπως είδαμε και προηγουμένως, ήταν ο Ραϋμόνδος (έως το 1386), μεσολάβησε κάποιος Γοδεφρίδος, και ακολούθησε ο Βενεδικτίνος Βερτράνδος Cadoënt (από 26/10/1408). Ο βασιλιάς Ιανός από την πλευρά του δείχνει την ευαρέσκειά του και την υποστήριξή του για το αίτημα του Ιωάννη – να σημειωθεί ότι ο Ιωάννης ήταν προσωπικός του ιερέας.⁵²⁰

Στις 28 Μαΐου 1387 ο Βερνάρδος de Longchamps, καταγόμενος από το Perigord της νοτιοδυτικής Γαλλίας, έλαβε θέση κανονικού στο καπίτολο της εκκλησίας της Πάφου. Η παραχώρηση στον Βερνάρδο έγινε λόγω της κένωσης της θέσης μετά την τέλεση γάμου του προκατόχου του Στέφανου Ortici με κάποια γυναίκα (*quadam muliere*). Ο εν λόγω Στέφανος ήταν ήδη κανονικός για εννέα χρόνια και η θέση κανονικού Λευκωσίας του είχε παραχωρηθεί το 1371 από τον Γρηγόριο ΙΑ΄. Μάλιστα σημειώνεται στο έγγραφο διορισμού του ότι τον καιρό εκείνο σπούδαζε αστικό δίκαιο στο Πανεπιστήμιο της Τουλούζης, έχοντας κάνει ήδη έξι χρόνια σπουδές. Φαίνεται να έγινε κανονικός στη θέση κάποιου συγγενούς του.⁵²¹

Στο έγγραφο παραχώρησης σημειώνεται ότι στον Βερνάρδο είχε δοθεί και θέση κανονικού στην επισκοπή της Λεμεσού, που όμως έως εκείνη τη στιγμή δεν είχε ακόμα παραχωρηθεί. Ο Βερνάρδος de Longochamps ήταν ήδη κανονικός, όπως αναφέραμε παραπάνω, στο καπίτολο της αρχιεπισκοπής (1374) και τον Απρίλιο του 1382 είχε οριστεί ως παπικός εφημέριος και κατείχε επίσης θέση κανονικού και στο καπίτολο του καθεδρικού του Saint-Médard-d'Excideuil στην Ακουιτανία, στη νοτιοδυτική Γαλλία. Το ίδιο έτος είχε λάβει και διάφορα προνομία (επιλογή εξομολόγου, σύνταξη διαθήκης).⁵²² Πέθανε πριν από τις 14 Ιουλίου 1392, οπότε και ο Bailliain Talhafer παρουσίασε αίτηση στον αρχιδιάκονο Λευκωσίας σχετικά με το κανονικάτο της Πάφου. Μετά τον θάνατο του

⁵¹⁹ R. de Collenberg, «Prosopographie», σ. 672.

⁵²⁰ Παράρτημα, Αβ. β-35 - 14/5/1408.

⁵²¹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-60.

⁵²² Παράρτημα, Αβ. α-106 - 28/5/1387.

Βερνάρδου de Longchamps, τη θέση του κανονικού την έλαβε ως όφειλε ο Bailliain Talhafer, ο οποίος το ανέμενε (*exspectabat*). Ωστόσο, επειδή δεν ήταν βέβαιος αν είναι νόμιμη η διεκδίκηση του κανονικάτου εκ μέρους του, ζήτησε από τον πάπα να τού επιβεβαιώσει την κατοχή της θέσης.⁵²³

Ακριβώς ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και για τον Γαβριήλ de Leon, στον οποίο επίσης παραχωρήθηκε θέση κανονικού της Πάφου, στις 16 Ιουλίου 1393, μετά τον θάνατο του Βερνάρδου Esmerati. Στον Βερνάρδο το 1349 είχε δοθεί σε υπόσχεση θέση κανονικού στην Πάφο, καθώς και το αντίστοιχο εισόδημα της θέσης, από τον πάπα Κλήμεντα ΣΤ΄, κληρικό της επισκοπής της Narbonne.⁵²⁴ Από το σχετικό έγγραφο πληροφορούμαστε ότι ο Γαβριήλ είχε τις αμφιβολίες του σχετικά με την εκλογή και επιθυμούσε την επιβεβαίωσή της.⁵²⁵

Η επόμενη παραχώρηση έγινε το 1403 προς τον καρδινάλιο Πέτρο Blavi, στον οποίο δόθηκε θέση κανονικού Πάφου (ταυτόχρονα με τις θέσεις του θησαυροφύλακα Λευκωσίας, και κανονικού σε Λεμεσό και Αμμόχωστο).⁵²⁶

Στις 27 Μαΐου 1410 ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ ζητάει από τον αβά της μονής του Beaulieu να επιβλέψει την παραχώρηση ενός ή περισσότερων εισοδημάτων (*beneficia*) από τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας ή τον επίσκοπο Πάφου, όταν υπάρξουν διαθέσιμα, στον ανήλικο κληρικό (*clericum*) Βαρθολομαίο Monachis de Ebolo, από την επισκοπή του Σαλέρνο. Ο Βαρθολομαίος ήταν 15 ετών όταν έλαβε την υπόσχεση για την παραχώρηση αυτών των εισοδημάτων (*beneficium*). Το σύνολο των εισοδημάτων δεν έπρεπε να ξεπερνάει τα 300 χρυσά φλορίνια. Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε αν τελικά έλαβε κάποια από αυτές, αλλά πολύ πιθανόν αυτή η υπόσχεση να μην τηρήθηκε, δεδομένης της κατάστασης των εκκλησιαστικών πραγμάτων.⁵²⁷

Ο Ιάκωβος de Margat έλαβε υπόσχεση της παραχώρησης θέσης κανονικού στο καπίτολο της Πάφου το 1411. Στην επιστολή σημειώνεται ότι ο Ιάκωβος κατέχει τη θέση του δεκανού της Λευκωσίας, αλλά και θέση κανονικού στο καπίτολο της Λεμεσού. Το ίδιο έτος (1411) ορίστηκε παπικός εφημέριος και τού παραχωρήθηκε επίσης το δικαίωμα να συντάξει τη διαθήκη του (27 Νοεμβρίου).⁵²⁸

⁵²³ Παράρτημα, Αβ. α-133 - 14/7/1392.

⁵²⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-452.

⁵²⁵ Παράρτημα, Αβ. α-136 - 16/7/1393.

⁵²⁶ Στη διαθήκη του σημειώνεται χαρακτηριστικά «nec etiam quatuor prebendas Cipri», βλ. Léon-Honoré Labande, Blau Pierre, «I. Pierre Blau, cardinal de Saint-Ange - Son testament et son inventaire (1407-1410)», *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, τ. 7, αρ. 26, (1895), σ. 173.

⁵²⁷ Παράρτημα, Πίτζα β-2 - 27/5/1410.

⁵²⁸ Παράρτημα, Πίτζα β-3 - 27/5/1410, β-37 - 27/11/1411.

Λεμεσός

Στη Λεμεσό παραχωρήθηκαν ή δόθηκαν υποσχέσεις παραχώρησης θέσεων και εισοδημάτων, από τα διαθέσιμα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, καθ' όλη την περίοδο του Σχίσματος σε τρία μόνο πρόσωπα.

Ο Βαρθολομαίος Scaface ήταν γνωστό και σημαίνον πρόσωπο της Εκκλησίας στην Κύπρο, ήταν ανεπιός του συμβούλου του βασιλιά Ούγου Δ' Ιωάννη de Lavello, με καταγωγή από την Ιταλία, αλλά, σύμφωνα με τον Collenberg είχε σχεδόν «κυπριοποιηθεί». ⁵²⁹ Στον Βαρθολομαίο είχε παραχωρηθεί θέση κανονικού στην επισκοπή της Πάφου (κατείχε θέση κανονικού και στην Κέρκυρα) στις 11 Ιουλίου 1347. Αργότερα, στις 20 Μαΐου 1353 τού παραχωρήθηκε θέση κανονικού στην επισκοπή της Λεμεσού, ωστόσο, θα έπρεπε να παραιτηθεί από θέση ακώλυτου στη Λευκωσία που του απέφερε ετησίως 18 χρυσά φλορίνια. Στις 23 Απριλίου του 1365 παραιτήθηκε από θέση κανονικού στην επισκοπή της Μεθώνης. Την ίδια ημέρα τού παραχωρήθηκε θέση κανονικού στη Λευκωσία. ⁵³⁰ Στις 8 Μαρτίου 1380 έλαβε από τον Κλήμεντα τη θέση του θησαυροφύλακα της επισκοπής της Λεμεσού, μετά τον θάνατο του Ιωάννη Fulcheri, ⁵³¹ ο οποίος πέθανε στην πόλη της Art, στη νοτιοανατολική Γαλλία, η οποία, όπως αναφέρεται στο σχετικό παπικό έγγραφο, απέχει περισσότερο από δύο ημέρες από την Αβινιόν, όπου είχε καταλύσει για λόγους αναψυχής. ⁵³²

Ο Βαρθολομαίος Scaface, όταν τού παραχωρήθηκε η θέση του θησαυροφύλακα, ήταν πρωτοπρεσβύτερος (*prior*) του ναού του Αγίου Γεωργίου (*collegiate Sancti Georgii Nimociensis*) στη Λεμεσό, και δεν είχε την υποχρέωση ποιμανσης ψυχών. Σημειώνεται ότι και αυτή η θέση κανονικά παραχωρείτο με εκλογές (*per electionem consueverit assumi*), ωστόσο, επειδή ο ποτέ Ιωάννης ήταν μέλος της παπικής κουρίας (*curialis*) του Γρηγορίου ΙΑ' και πέθανε στην πόλη Art, ο πάπας Κλήμης Ζ' είχε τη δυνατότητα να διορίσει στην κενή θέση του θησαυροφύλακα πρόσωπο της αρεσκείας του. ⁵³³

⁵²⁹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-242 και Rudt de Collenberg, «État et origine du haut clergé de Chypre avant le Grand Schisme d'après les Registres des Papes du XIIIe et du XIVe siècle», *Mélanges de l'école française de Rome*, 1979, σ. 244-245.

⁵³⁰ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-245, u-14, v-118, 119, 140.

⁵³¹ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, u-222, w-252· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 244-245.

⁵³² Παράρτημα, Αβ. α-12 - 8/3/1380.

⁵³³ Παράρτημα, Αβ. α-12 - 8/3/1380. Σημειώνεται από τον Rudt de Collenberg λανθασμένα ως «pr. eccl. S. Gregorii Nimoc.» βλ. R. de Collenberg «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 679.

Σχετικά με τον ναό του αγίου Γεωργίου στη Λεμεσό γνωρίζουμε ότι λειτουργούσε ως εφημεριακός για την πόλη της Λεμεσού. Στην οικονομική κατάσταση της επισκοπής Λεμεσού του 1367 σημειώνεται ότι ο πρεσβύτερος του Αγίου Γεωργίου λάμβανε μισθό 8 βυζαντινά. Στον εν λόγω ναό μάλιστα έγιναν εργασίες καθαρισμού της οροφής του από άγρια χόρτα αλλά και στήριξης κάποιου τοίχου που στοίχισαν δύομισι βυζαντινά.⁵³⁴ Ο επίσκοπος Λεμεσού Ademar, το 1368, δήλωσε στους παπικούς φοροσυλλέκτες ότι η επισκοπή του δεν διέθετε εισοδήματα έτσι και εκείνα που έπρεπε να λαμβάνει ο Βαρθολομαίος δεν μπορούσαν να καταβληθούν.⁵³⁵ Ο Βαρθολομαίος Scafface παρέμεινε ενεργός στα εκκλησιαστικά πράγματα του βασιλείου τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια του 15^{ου} αιώνα. Στον Βαρθολομαίο είχαν παραχωρηθεί διάφορες θέσεις και αξιώματα από το 1365, οπότε και εξελέγη κανονικός Λευκωσίας. Έκτοτε τού παραχωρήθηκε και η θέση του θησαυροφύλακα της Εκκλησίας της Λεμεσού, και κατείχε παράλληλα και το κανονικάτο της Λευκωσίας. Ο Βαρθολομαίος πέθανε κάποια στιγμή πριν από τις 14 Μαΐου 1408, αφού εκείνη την ημερομηνία παραχωρήθηκε το κανονικάτο της Λευκωσίας, το οποίο κατείχε ο Βαρθολομαίος, στον Νικόλαο Barberius.⁵³⁶

Το 1403 στον καρδινάλιο Πέτρο Βλαβι⁵³⁷ παραχωρήθηκε θέση στο κανονικάτο της Λεμεσού (την ίδια ημέρα παραχωρήθηκε θέση στο καπίτολο της Πάφου, της Αμμοχώστου, αλλά και η θέση του θησαυροφύλακα της αρχιεπισκοπής).

Επόμενη παραχώρηση έγινε το 1408 έγινε στον Ραϋμόνδο de Tasalaco,⁵³⁸ πρεσβύτερο της επισκοπής της Tarbs, κοντά στην Τουλούζη της νότιας Γαλλίας, ο οποίος ήταν και εξομολογητής του *preceptor* της κομανταρίας της Κύπρου και προϊσταμένου εκείνης της Τουλούζης, του Ραϋμόνδου de Lescure. Στον Ραϋμόνδο de Tasalaco, στις 14 Μαΐου 1408, παραχωρήθηκε το κανονικάτο της Λευκωσίας, μετά τον θάνατο του προκατόχου του Quintus Medici, και μάλιστα, επειδή λάμβανε 24 λίρες της Τουρ⁵³⁹ λόγω της θέσης του στην ενοριακή εκκλησία της Βρετάνης στην επισκοπή της Auxitane, εάν δεν διέμενε στη

⁵³⁴ Για τον Άγιο Γεώργιο βλ. Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 219-220· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 252· Richard, *Documents chypriotes*, σ. 73, 94, 98.

⁵³⁵ *Item dominus Nimociensis respondit quod non habet prebendam aliquam in ecclesia sua, videlicet de illis de domino Bertholomeo Scaffasa nec de aliquo alio; ideo nichil solverit quia nullus eorum portavit sibi aliquam bullam.* Jean Richard, «Les évêques de Chypre et la Chambre apostolique. Un arrêt de compte de 1369», στο: *The crusades and their sources. Essays presented to Bernard Hamilton*, J. France - W. Zajac (εκδ.), Aldershot, 1998 σ. 185.

⁵³⁶ Παράρτημα Αβ. β-41 - 14/5/1408.

⁵³⁷ Για τον Πέτρο Βλαβι ή Blain δες παραπάνω, υποσ. 471.

⁵³⁸ Παράρτημα, Αβ. β-39, 41 - 14/5/1408.

⁵³⁹ Το νομισματικό σύστημα της Γαλλίας εκείνη την περίοδο ήταν βασισμένο στο σύστημα livre tournois ή λίρα της Τουρ.

Λεμεσό, θα έπρεπε να παραιτηθεί από αυτά τα χρήματα. Ο μισθός του συνολικά ανερχόταν στις 40 λίρες της Τουρ.⁵⁴⁰

Συμπεράσματα

Συνολικά έχουμε πληροφορίες για 45 περιπτώσεις πλήρωσης θέσεων στα καπίτολα των επισκοπών, καθώς και σε άλλες εκκλησιαστικές θέσεις. Από αυτές τις περιπτώσεις γνωρίζουμε ότι έγινε μόνο μία κανονική εκλογή, δηλαδή με ψηφοφορία, μεταξύ των μελών του καπίτολου, όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος ο Ιωάννης de Populo, για την ανάδειξή του ως δεκανού της Λευκωσίας, ενώ σε έξι περιπτώσεις το καπίτολο επικύρωσε την εκλογή εκκλησιαστικών προσώπων στις θέσεις του (Ιωάννης de Populo, Γαβριήλ de Leon, Ιωάννης de Vasanha, Θωμάς Αντιοχείας, Φραγκίσκος de Zennariis και Νικόλαος Barberi) σε πέντε περιπτώσεις στη Λευκωσία και σε μία στην Πάφο. Γνωρίζουμε ως εκ τούτου ότι κατά τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και τα πρώτα του 15^{ου} η διοίκηση της αρχιεπισκοπής και της επισκοπής Πάφου για ένα διάστημα είχε περάσει στη δικαιοδοσία των καπίτολων. Οποσδήποτε η απουσία ιεραρχών είναι μία συνέπεια του Σχίσματος που ωφέλησε οποσδήποτε τον τοπικό παράγοντα.

Επίσης, διαπιστώνουμε ότι από το 1380 έως και λίγο πριν τον τερματισμό του Σχίσματος οι πάπες της Αβινιόν υποσχέθηκαν σε 12 πρόσωπα διάφορες θέσεις και αξιώματα και στις τέσσερεις επισκοπές της Κύπρου. Από αυτές τις υποσχέσεις παραχώρησης γνωρίζουμε ότι πραγματοποιήθηκε μόνο η μία, αυτή του Ιωάννη de Turres, στον οποίο παραχωρήθηκε θέση κανονικού στο καπίτολο της Λευκωσίας το 1383.

Δυστυχώς, μέσα από τα υπό μελέτη έγγραφα δεν προκύπτουν περισσότερα στοιχεία σχετικά με την καθημερινότητα του κλήρου, ανώτατου, ανώτερου και κατώτερου, παρά σε μία μόνο περίπτωση, όταν στις 28 Μαΐου 1387 ο Βερνάρδος de Longchamps έλαβε θέση κανονικού στο καπίτολο της επισκοπής της Πάφου, επειδή ο προκάτοχος της θέσης Στέφανος Ortici τέλεσε γάμο με κάποια γυναίκα (*quadam muliere*).

Όλες οι ονομασίες εκκλησιαστικών αξιωματούχων, πλην μιας – αυτής του αρχιδιακόνου της Αμμοχώστου Λουκίνο Cigalla, το 1389 –, γίνονται από τους πάπες της Αβινιόν. Παρατηρούμε αρκετές περιπτώσεις αξιωματούχων από τους μεγάλους οίκους ευγενών της Κύπρου, αλλά και συγγενείς υψηλών εκκλησιαστικών προσώπων, οι οποίοι φροντίζουν να

⁵⁴⁰ Στο *Rotulus* σημειώνεται ότι ο μισθός του στην Εκκλησία της Βρετάνης είναι 24 χρυσά φλορίνια και 40 λίρες της Τουρ ο μισθός του, ενώ στο *registro* αναφέρεται μόνο ο μισθός του, 24 λίρες της Τουρ, ως ιερέας της εκκλησίας της Βρετάνης.

τακτοποιήσουν νεαρότερα μέλη της οικογένειάς τους με την ανάθεση σε αυτά διαφόρων εκκλησιαστικών θέσεων. Συγκεκριμένα έχουμε τις περιπτώσεις που στον 18χρονο Φραγκίσκος de Zennariis παραχωρείται η θέση του αρχιδιακόνου και κανονικού της Πάφου. Τα ίδια αξιώματα αργότερα θα παραχωρηθούν στον 12ετή Βαρθολομαίο Durantis.

Έχουμε επίσης και περιπτώσεις που τα εισοδήματα της θέσης του αρχιδιακόνου της Πάφου παραχωρούνται σε νέους κάτω των 20 ετών (18, 16 αλλά και σε ένα νεαρό μόλις δώδεκα ετών), όπως για παράδειγμα η περίπτωση του Βαρθολομαίος de Valle.

Αυτό που διαπιστώνεται επίσης είναι ότι Κύπριοι αρχίζουν να λαμβάνουν εκκλησιαστικές θέσεις και να σταδιοδρομούν, υπερκερνώντας εκείνα τα πρόσωπα που ήταν μη Κύπριοι. Από τις 45 περιπτώσεις για τις οποίες διαθέτουμε στοιχεία ότι παραχωρήθηκαν θέσεις κανονικού ή αξιώματος στο καπίτολο, οι 22 αφορούσαν πρόσωπα κυπριακής καταγωγής

Εκτός από την ανάδειξη αυτών των προσώπων, μέσα από τα ονόματα και τα διάφορα ζητήματα που ανέκυπταν βλέπουμε ότι ο βασιλικός οίκος συνέχιζε να έχει ρόλο και στα εσωτερικά της Εκκλησίας. Τις περισσότερες λεπτομέρειες τις διαθέτουμε από την περίοδο της βασιλείας του Ιανού, ο οποίος φρόντισε όσο λίγοι βασιλείς να «τακτοποιήσει» δικούς του ανθρώπους σε διάφορα αξιώματα. Χάρη, λοιπόν, σε ένα *Rotulus* όπου βρίσκουμε συγκεντρωμένες αιτήσεις του βασιλιά για την παραχώρηση διαφόρων αξιωμάτων σε διάφορα πρόσωπα μπορούμε να δούμε την ανέλιξή τους, τα οικονομικά δεδομένα των θέσεων, και άλλες χρήσιμες πληροφορίες.

Πίνακας εισοδημάτων

Θέση	Εισόδημα	Επισκοπή
Δεκανός	250 χρυσά δουκάτα	Λευκωσία
Αρχιδιάκονος	50 χρυσά δουκάτα	Λευκωσία
Κανονικός	125 χρυσά δουκάτα	Λευκωσία
Κανονικός	100 χρυσά δουκάτα	Λευκωσία
Αρχιδιάκονος	150 χρυσά φλορίνια	Πάφος
Αρχιδιάκονος	150 χρυσά δουκάτα	Πάφος
Θησαυροφύλακας	50 χρυσά δουκάτα	Πάφος

Κανονικός	60 φλορίνια (<i>cum cura animae</i>)	Πάφος
	40 φλορίνια (<i>sine cura animae</i>)	
Κανονικός	150 χρυσά δουκάτα	Πάφος
Θησαυροφύλακας	25 χρυσά δουκάτα	Αμμόχωστος
Κανονικός	100 χρυσά δουκάτα	Τορτόζα

V. Η περίπτωση της Αμμοχώστου

«Η Αμμόχωστος ανήκε προηγουμένως στο βασιλιά της Κύπρου [...] αλλά τώρα οι Γενουάτες κατέχουν την πόλη. Η πόλη είναι όσο μεγάλη είναι η Κάπουα με όμορφες πλατείες και σπίτια όπως στην Κάπουα, όμως το εν τρίτο είναι ακατοίκητα και τα σπίτια είναι κατεστραμμένα, κάτι που συνέβη από τις μέρες τις γενουατικής κατοχής [...]». Συνεχίζει ο περιηγητής Martoni, ο οποίος σημειώνει την ανθυγιεινή ατμόσφαιρα της πόλης και τη μεγάλη ασφάλεια από πλευράς Γενουατών για τον φόβο του βασιλιά: «Ο καθεδρικός ναός είναι αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο με αψίδες και είναι πολύ όμορφη με πολλά παρεκκλήσια τριγύρω του. Ο επίσκοπος της πόλης είναι Γενουάτης, και όταν η πόλη ήταν υπό τη διοίκηση του βασιλιά τα έσοδά του ετησίως ήταν 4.000 χρυσά δουκάτα, ενώ τώρα, όπως μου είπε, δεν είχε παρά 2.000 τον χρόνο, επειδή είχε απολέσει τα έσοδα της επισκοπής στα μέρη που ήλεγχε ο βασιλιάς της Κύπρου».

Ο Ιταλός περιηγητής διαπίστωσε την ενδεή κατάσταση του επισκόπου, αφού όταν ζήτησε χρήματα από τον επίσκοπο, χρησιμοποιώντας την ευαγγελική περικοπή «Odere non valeo, mendicare erubescio»⁵⁴¹ ο επίσκοπος του απάντησε ότι και ο ίδιος δεν είχε τα μέσα για να επιβιώσει. Μάλιστα, ο επίσκοπος του είπε και για τους επαίτες του Αγίου Φραγκίσκου που ζουν σε εμπερίστατη κατάσταση: «Ζουν άσχημα και λαμβάνουν ευκαταφρόνητες ελεημοσύνες», στα τέλη Νοεμβρίου του 1394 αυτή την εικόνα της πόλης της Αμμοχώστου αντίκρισε ο Nicola de Martoni τον Δεκέμβριο του 1394.⁵⁴²

Η Αμμόχωστος, την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος, έχοντας ήδη καταληφθεί από τη Γένοβα από το 1374, αποτελούσε μία ιδιαίζουσα περίπτωση, τόσο πολιτικά όσο και εκκλησιαστικά, όπως θα διαπιστωθεί από τα παρακάτω. Η πόλη, ευρισκόμενη υπό την κυριαρχία της Γένοβας, η οποία ακολουθούσε φιλορωμαϊκή πολιτική όσον αφορά την εκκλησιαστική υποταγή, είναι φυσικό να ακολουθεί τη γραμμή της μητρόπολης Γένοβας. Όπως θα δείξουμε και παρακάτω οι επίσκοποι της Αμμοχώστου ήταν γενουατικής καταγωγής και ονομάζονταν σταθερά από τον πάπα της Ρώμης, έως σχεδόν το τέλος του Σχίσματος. Τα ίδια ισχύουν και για το καπίτολο της πόλης στο οποίο, όπως δείχνουν και τα παπικά έγγραφα, δεν υπάρχει καμία κινητικότητα από πλευράς των παπών της Αβινιόν.

⁵⁴¹ Λουκάς, 16, 8: «σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι».

⁵⁴² Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 628-630· Golubovich, *Cipro Franciscana*, σ. 529.

Όσον αφορά δε τις ονομασίες επισκόπων από πλευράς του πάπα της Αβινιόν, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, το αποτύπωμά τους είναι αδύναμο στην πόλη. Έγιναν ονομασίες επισκόπων από τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄ στην αρχή του Σχίσματος, η τελευταία το 1384, και οι επόμενες έγιναν από τους πάπες της Πίζας το 1408, και το 1412 και το 1414, όταν δηλαδή το βασίλειο, υπό τον Ιανό, είχε πλέον αποσυνδεθεί από τους πάπες της Αβινιόν και είχε προσχωρήσει στην υποταγή του πάπα της Πίζας. Η αδυναμία των παπών της Αβινιόν να ονομάσουν επισκόπους ή να αναμειχθούν στα εσωτερικά πράγματα της Αμμοχώστου, όπως θα φανεί, είναι ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε στην πόλη κατά τη διάρκεια του Σχίσματος.

Η στέψη του Πέτρου Β΄ ως βασιλιά της Κύπρου έγινε στη Λευκωσία τον Ιανουάριο του 1372 και όπως ήταν πλέον θέσμιο ο Πέτρος ενθρονίστηκε στην Αμμόχωστο και ως βασιλιάς της Ιερουσαλήμ στις 10 Οκτωβρίου του 1372. Το τελετουργικό της ενθρόνισης στην Αμμόχωστο προέβλεπε ότι μετά τη Θεία Λειτουργία στον καθεδρικό ναό της πόλης, τον Άγιο Νικόλαο, ο βασιλιάς και η συνοδεία του εν πομπή θα πήγαιναν από τον ναό στο παλάτι της πόλης. Τα γκέμια του βασιλικού αλόγου κατ' έθιμο κρατούσαν εκπρόσωποι των δύο μεγάλων κοινοτήτων εμπόρων της πόλης, οι Γενουάτες και οι Βενετοί: οι μεν πρώτοι κρατούσαν αυτά της αριστερής πλευράς και οι δεύτεροι της δεξιάς. Η απαίτηση, όμως, των Γενουατών να σταθούν στη δεξιά πλευρά εξόργισε του Βενετούς και ακολούθησε μικροσυμπλοκή μεταξύ των παρευρισκομένων. Στη συνέχεια οι συμπλοκές εξαπλώθηκαν σε ολόκληρη την πόλη με αποτέλεσμα περιουσίες των Γενουατών εμπόρων να καταστραφούν, ενώ σημειώθηκαν και σωματικές επιθέσεις σε μέλη της παροικίας. Αν και τα πράγματα φάνηκε ότι διευθετήθηκαν με την παρέμβαση του βασιλιά, τα γεγονότα αυτά πυροδότησαν μεγαλύτερες εξελίξεις. Οι Γενουάτες απαίτησαν την παραδειγματική τιμωρία των Βενετών και την αποζημίωση όσων επλήγησαν από τις επιδρομές των Βενετών. Η παρέμβαση του βασιλιά και οι κινήσεις του δεν ικανοποίησαν την κοινότητα, οι οποίοι ζήτησαν την παρέμβαση της Γένοβας. Η πόλη της Λιγουρίας δεν άργησε να εμπλακεί στα εσωτερικά ζητήματα του βασιλείου, με αποτέλεσμα τον πόλεμο της Αμμοχώστου, και τελικά την απώλεια της πόλης και της αποκοπής της από τον κορμό του βασιλείου.⁵⁴³ Οι Γενουάτες κράτησαν την Αμμόχωστο υπό τη διοίκησή τους για σχεδόν έναν αιώνα με την πόλη να περιέρχεται ξανά υπό την εξουσία των βασιλέων της Κύπρου το 1464.⁵⁴⁴ Με τη συμφωνία της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1383 μεταξύ Ιακώβου Α΄ (έως τότε

⁵⁴³ P. Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σ. 438-452· idem, «Cyprus and Genoa: The Origin of the War 1373-1374», στο: *Kingdoms of the Crusaders*, Ashgate, 1999, XIV, σ. 109-126.

⁵⁴⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-197, w-201.

αιχμάλωτος στην πόλη) και Γένοβας, με την οποία ο Ιάκωβος, η Αμμόχωστος πέρασε οριστικά στη Γένοβα. Με αυτόν τον τρόπο επισημοποιήθηκε η διαίρεση και κατ' επέκταση οριστικοποιήθηκε η κατάσταση της επισκοπής, συνεχίζοντας να βρίσκεται εκτός του βασιλικού ελέγχου.

Η επισκοπή Αμμοχώστου ήταν, μετά από την αρχιεπισκοπική περιφέρεια, η σημαντικότερη, τουλάχιστον όσον αφορά την παρουσία Λατίνων και στα όριά της υπήρχαν θρησκευτικά καθιδρύματα όλων σχεδόν των γυναικείων ταγμάτων, καθώς και ναοί που ουσιαστικά έδιναν στην πόλη μία γοτθική σφραγίδα που εν πολλοίς είναι και σήμερα ορατή. Αν και πλούσια σε αρχιτεκτονήματα, η επισκοπή της Αμμοχώστου ήταν από τις πιο φτωχές σε εισοδήματα.

Το 1371, ο πάπας Γρηγόριος ΙΑ΄ είχε επιτρέψει στον επίσκοπο της Αμμοχώστου Arnaut να αυξήσει τον αριθμό των μελών του καπίτολου, πέραν του καθορισμένου και να ορίσει έναν κανονικό δικής του επιλογής. Λίγα χρόνια πριν, το 1365, το σύνολο των κανονικών στην Αμμόχωστο που συγκεντρώθηκε σε σύναξη του καπίτολου ήταν έξι, ενώ το 1422 μόλις δύο κανονικοί εμφανίστηκαν. Στο καπίτολο του 1422, μάλιστα, έλαβαν μέρος άλλα εκκλησιαστικά πρόσωπα (8 ή 9 άτομα), που λάμβαναν τις λεγόμενες ασίζες, μικρότερα δηλαδή εισοδήματα, και κατείχαν θέσεις όπως του ιερέα, του διακόνου ή του υποδιακόνου. Από το διάστημα του 1365 έως το 1422 παρατηρούμε τη δραστική μείωση των μελών του καπίτολου που βρίσκονται με φυσική παρουσία στην επισκοπή. Είναι βέβαιο ότι η κατάσταση της Αμμοχώστου, μετά την κατάληψή της από τη Γένοβα, σίγουρα διευκόλυνε την παράβλεψη του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας σε πολλά ζητήματα, ενώ και το Σχίσμα διαδραμάτισε τον δικό του ρόλο στο να λειτουργεί η επισκοπή υπό ένα ιδιότυπο καθεστώς.⁵⁴⁵

Ο Nicola de Martoni μάς δίνει επίσης μια εικόνα για τους ναούς της πόλης της Αμμοχώστου και διάφορες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα οικονομικά τους. Ο Nicola de Martoni επισκέφθηκε και περιέγραψε τον καθεδρικό ναό της πόλης, τον επιβλητικό γοτθικό ναό του Αγίου Νικολάου και μάλιστα σε αυτόν ο Martoni παρακολούθησε τη θεία λειτουργία των Χριστουγέννων. Ο περιηγητής σημείωσε ότι ο ναός διέθετε ξενώνα και εύφορο κήπο. Περιγράφει και τον ναό του Αγίου Στεφάνου που είναι αρκετά πλούσιος και μάλιστα διαθέτει νοσοκομείο, το οποίο όμως υποστηρίζεται με δυσκολία. Μάλιστα, σε αυτή την εκκλησία ο Martoni παρακολούθησε τη θεία λειτουργία την ημέρα της εορτής

⁵⁴⁵ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, r-124 και r-380, w-61. Για τον αριθμό των κανονικών διαχρονικά βλ. C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

του Αγίου Στεφάνου, όπου είδε λείψανα του αγίου, καθώς και άλλων αγίων. Σε αυτό τον ναό, ο Martoni σημειώνει ότι φυλάσσεται ωραίος Εσταυρωμένος από καθαρό χρυσό.⁵⁴⁶

Ο πάπας Κλήμης Ζ΄ τον Ιανουάριου του 1390 παραχώρησε για τον ναό της Αγίας Αικατερίνης που είχε ιδρύσει ο Ιωάννης de la Rivière (Ioannes de Ripparia)⁵⁴⁷ από τη Rouen, παπική εύνοια για ένα χρόνο και 40 μέρες, συμπεριλαμβάνοντας τις οκτάβες και συγκεκριμένες εορτάσιμες ημέρες, καθώς επίσης και 50 ημέρες μετάνοιας. Ο ναός απείχε από την πόλη της Αμμοχώστου περίπου δύο χτυπήματα του τόξου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, και βρισκόταν κοντά στο λιμάνι στην Κωνσταντία (στις πηγές διαβάζουμε Costa, Constantia). Ο Ιωάννης de la Rivière ήταν τσαμπερλάνος του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου ΣΤ΄ και είχε ενταχθεί στις σταυροφορικές δυνάμεις του Πέτρου για τη Σταυροφορία στην Αλεξάνδρεια. Ο Ιωάννης ετάφη, σύμφωνα με το έγγραφο παραχώρησης της παπικής εύνοιας, στον ναό της Αγίας Αικατερίνης μετά τον θάνατό του, στο τέλος του 1366. Μάλιστα, στο ίδιο έγγραφο σημειώνεται ότι ο ιδρυτής ήταν ο αδελφός του Ιωάννη, ο Bureau de la Rivière. Παρόμοια εύνοια είχε δοθεί στον ναό της Αγίας Αικατερίνης και από τον πάπα Ουρβανό Ε΄ το 1368, και είχε διάρκεια δέκα ετών, άρα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ανανέωση της προηγούμενη παραχώρησης από τον πάπα της Αβινιόν Κλήμη.⁵⁴⁸

Οι Enrico και Elianus de Camilia εκτελεστές της διαθήκης του πολύ εύπορου Ioseph Zaphet⁵⁴⁹ από την Αμμόχωστο απευθύνθηκαν στον παπά Βονιφάτιο Θ΄ το 1391 σχετικά με τη διαθήκη του, της οποίας ήταν εκτελεστές.⁵⁵⁰ Στη διαθήκη, λοιπόν, του Ioseph Zaphet,

⁵⁴⁶ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 630.

⁵⁴⁷ Όταν ο Κάρολος ΣΤ΄ έμαθε για τον θάνατο του πιστού του συνεργάτη Ιωάννη de la Rivière λέγεται ότι συνεντρίβη και έκανε μεγάλη επιμνημόσυνη δέηση στον ναό της Αγίας Αικατερίνης στο Παρίσι και έδωσε χρηματικό ποσό για την ανέγερση ναού. «Item, ou mois de fevrier ensuyvant, l'an mil CCCLXVI dessus dit, furent apportess nouvelles a Paris, par devers le Roy de France Charles, que un sien chambellan, appelle messier Jehan de la Riviere, le quel estoit ale oultre mer environ la Nativite saint Jehan precedent, estoit trespassez de ce siecle, a Famagoste ou royaume de Chipre, [...] de la quelle mort le Roy fu moult dolent, car il l'amoit moult. Et fu le corps enterre en la ville de Coste, en la quelle l'en dit que saint Katherine fu nee, et pour ce li fist faire ses obseques, moult solennels et notables, en l'eglise Sainte-Katherine-du-Val-des-Escoliers, a Paris, le merquedy xviie jour du dit mois de fevrier les vigiles, et le jedy ensuyvant, la messe ; et y fu le dit Roy present, et tous les prelaz et officiers du Roy estanz a Paris [...]», *Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et de Charles V*, R. Delachenal (εκδ.), Παρίσι 1916, τ. 2, σ. 25-26. Για τον Ιωάννη γενικά βλ. Raymond Cazelles, *Société politique, noblesse et couronne sous Jean le Bon et Charles V*, Genève-Paris, 1982, σ. 424.

⁵⁴⁸ Παράρτημα, Αβ. α-130 - 17/1/1390. N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 38, 115, 301· Urban V, *letters communes*, αρ. 22345-22346· Chris Schabel, *The Ecclesiastical History*, Appendix II· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, 190, v-138, w-7· idem, *Religion*, σ. 214.

⁵⁴⁹ Ο Ιωσήφ Zaphet, στις 7 Μαρτίου 1371, έλαβε εξουσιοδότηση από τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ για ίδρυση ενός κοινοβίου κάλογραιών του τάγματος του Αγίου Αυγουστίνου, που θα ετίθετο υπό τους Δομινικανούς· βλ. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-16.

⁵⁵⁰ J. Combes, «Un marchand de Chypre, bourgeois de Montpellier» στο: *Études médiévales offertes à M. le doyen Augustin Fliche*, (Montpellier, 1952), σ. 33-39· Bernard Doumerc, «Montpelliérains et Vénitiens sur les routes de l'Orient (XIVe - XVe siècles)», στο: *Sur les routes de l'Orient*, May 2005, France 2009, σ. 33.

που συνέταξε στις 8 Οκτωβρίου 1381, ο πλούσιος έμπορος, που πέθανε στο Μονπελιέ της Γαλλίας, όριζε να ανεγερθεί στην Αμμόχωστο, στην περιοχή της Area, δίπλα από το Μέγα Νοσοκομείο «*magnum hospicium*», ένας ναός αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα με τρεις βωμούς (αφιερωμένους στην Αγία Τριάδα, την Παρθένο Μαρία και στους Άγιους Πάντες), καθώς και ένα νοσοκομείο για φτωχούς και προσκυνητές και για τα δύο φύλα (το μεγάλο κτήριο για τους άνδρες και το μικρότερο για τις γυναίκες). Επίσης στη μισθοδοσία του ορίστηκε και το ζήτημα των χρημάτων που θα ελάμβαναν και τρεις ιερείς και ακόμα δύο κληρικοί.

Στη διαθήκη του Ioseph Zaphet (8/10/1381) ως εκτελεστές της διαθήκης, όπως σημειώσαμε ήδη, είχαν οριστεί οι Eliano και Enrico de Camilla, από τη Γένοβα, παραχωρώντας επίσης πληρεξούσιο έγγραφο στις 20 Φεβρουαρίου 1383 στον Λουκίνο Cigalla και στον Giuliano de Castro προκειμένου να εντοπίσουν, να επισκευάσουν και να ανοικιάσουν τα σπίτια που ήταν ιδιοκτησίας του διαθέτη Ioseph Zaphet στην Αμμόχωστο.⁵⁵¹ Από το έγγραφο του 1381 γνωρίζουμε ότι είχε προβλεφθεί και χώρος για την οριοθέτηση κοιμητηρίου, ακριβώς δίπλα από τον ναό που επρόκειτο να ανεγερθεί.

Σύμφωνα με το παπικό έγγραφο του 1391 η εκτέλεση της διαθήκης δεν έπρεπε να καθυστερήσει, όπως σημειώνεται μετ' επιτάσεως, πράγμα που καταδεικνύει ότι ήδη οι εργασίες είχαν καθυστερήσει, άγνωστο για ποιον λόγο. Είναι άγνωστοι οι λόγοι για τους οποίους η εκτέλεση της διαθήκης καθυστέρησε, ωστόσο, το ίδρυμα του Ιωσήφ Zaphet, αφιερωμένο στο Άγιο Πνεύμα, λειτούργησε. Όσον αφορά τον ναό της Αγίας Αικατερίνης και το παρακείμενο νοσοκομείο είχαν παραχωρηθεί στους κανονικούς του καθεδρικού ναού της Γένοβας, οι οποίοι το 1466 αποφάσισαν όπως να εκλέξουν διαχειριστή μεταξύ των κληρονόμων του Enrico ή του Eliani de Camilia, συμφώνως με τη διαθήκη του Zaphet. Ο Christopher Schabel αν και δεν θεωρεί απίθανο στην Αμμόχωστο να υπήρχαν δύο ξεχωριστά ιδρύματα με αντίστοιχους ομώνυμους ναούς, ωστόσο προκρίνει την άποψη ότι λόγω της καθυστέρησης κατασκευής τους ο σχεδιαζόμενος ναός του Αγίου Πνεύματος αργότερα αφιερώθηκε στην Αγία Αικατερίνη, ενώ το νοσοκομείο όντως αφιερώθηκε στο Άγιο Πνεύμα, και ενίοτε το καλούσαν και ως νοσοκομείο της Αγίας Αικατερίνης.⁵⁵²

⁵⁵¹ Παράρτημα, Ρώμη β-6 - 3/6/1391.

⁵⁵² C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*: Otten-Froux Catherine, «Notes sur quelques monuments de Famagouste à la fin du Moyen Âge», στο: *Mosaic: Festschrift for A. H. S. Megaw*, Judith Herrin, Margaret Mullett, Catherine Otten-Froux (επιμ.), British School at Athens Studies, London 2001, σ. 145-146.

Επίσκοποι Αμμοχώστου από τον Ρώμη

Σχετικά με τους επισκόπους της πόλης μέσα από τα έγγραφα διορισμών των παπών μπορούμε να διαγράψουμε σε αδρές γραμμές την επισκοπική ιστορία της πόλης. Οι περισσότεροι επίσκοποι εκείνη την περίοδο ήταν γενουατικής καταγωγής και η εκλογή/διορισμός τους εξαρτιόταν από την κατάσταση της Γένοβας, η οποία είχε κατ' αρχήν ταχθεί υπέρ του πάπα της Ρώμης. Μάλιστα, και ο περιηγητής Martoni σημείωσε στο ημερολόγιό του ότι ο επίσκοπος της πόλης ήταν Γενοβέζος, μιας και η πόλη βρισκόταν υπό την κατοχή της.

Ενώ είχε ξεσπάσει το Σχίσμα επίσκοπος Αμμοχώστου ήταν ήδη ο Αρνάλδος de Quinbal από τις 17 Δεκεμβρίου 1365.⁵⁵³ Ο Αρνάλδος είχε διατελέσει πρωτοψάλτης στον καθεδρικό ναό της πόλης του Lombez στη Γαλλία και ήταν κάτοχος διπλώματος νομικής, καθώς και δικαστής (*auditor*) της *Penitentieria Apostolica*. Λίγους μήνες μετά την εκλογή του στη θέση του επισκόπου ο Ουρβανός Ε΄ παρακάλεσε τον βασιλιά Πέτρο να υποδεχθεί ευμενώς τον αδελφό του Αρνάλδου, τον Γουλιέλμο, αλλά και τους απεσταλμένους του επειδή δεν μπορούσε να μεταβεί μαζί του στην Κύπρο, πράγμα που έκανε λίγο καιρό αργότερα. Μάλιστα, επί αρχιερατείας Αρνάλδου αυξήθηκαν τα μέλη του καπίτολου της Αμμοχώστου με την άδεια του πάπα Γρηγόριου ΙΑ΄.⁵⁵⁴ Ο Αρνάλδος προσχώρησε στην υποταγή του Κλήμεντος Ζ΄ και στις 11 Ιουλίου 1379 μετατέθηκε στην επισκοπή του Lombez στη νότια Γαλλία, απ' όπου και καταγόταν.

Ο Ραϋνάλδος διορίστηκε επίσκοπος Αμμοχώστου κάποια στιγμή το 1378-1379. Επόμενος επίσκοπος ονομάστηκε ο Βερτράνδος de Alanes/Alaneo, άγνωστο το πότε ακριβώς. Ο Βερτράνδος υπήρξε δικαστής (*auditor*) της παπικής Κουρίας και στις 4 Ιανουαρίου 1391 μετατέθηκε στην επισκοπή του Gubbio της Ιταλίας. Τον Απρίλιο του 1401 ονομάστηκε αρχιεπίσκοπος του Amalfi. Είναι πιθανόν ο Βερτράνδος να μην έλαβε καν το χρίσμα και να μην έφθασε ποτέ στην Αμμόχωστο. Πέθανε το 1407/8 στο Amalfi όπου και ετάφη.⁵⁵⁵

⁵⁵³ Παράρτημα, Αβ. α-5 - 13/7/1379· βλ. και *Documents relatifs au Grand Schisme*, σ. 248· Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, t-190, 280, 322, 326, 360, v- 131, 135· idem, *Famagusta, The Ecclesiastical History*· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 227-228.

⁵⁵⁴ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, v-135. w-61· Jean Richard, «La succession de l'évêque de Famaguste», σ. 652 κ.α.

⁵⁵⁵ Γενικά για τον Βερτράνδο βλ. *Istoria della citta e costiera di Amalfi in due parte divisa*, τ. 1, σ. 254-255· Vincenzo Coronelli, *Biblioteca Universale sacro-profana antico-moderna in cui si spiega, a spese d'Antonio Tivani, Venezia 1704*, τ. V στ. 1309-1310· *Documents relatifs au Grand Schisme*, σ. 296. Στον καθεδρικό ναό του Αμάλφι, όπου και ετάφη ο Βερτράνδος, υπήρχε η επιτύμβια πλάκα όπου αναφερόταν: «Siste qui vides mundi pompam modo viator, civilis, doctor iuris, sacrique palatii, auditor contradictarum, censor et alti pontificis, verus referendarius *Famagustae praesulatusque Eugubii* sibi praesul Amalfiae tandem quievit hic recumbat, Bertrandus Alaneus amplo sanguine et antiquo genitus, corpus terris, Iunio in

Επόμενο επίσκοπο Αμμοχώστου βρίσκουμε τον Ραφαήλ, ο οποίος, για την περίοδο από 23 Σεπτεμβρίου έως 10 Νοεμβρίου 1385, έπαιρνε μέρος στις συνεδριάσεις του Αποστολικού Ταμείου (Camera Apostolica) που είχε συγκροτηθεί στη Γένοβα κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του πάπα Ουρβανού ΣΤ'.⁵⁵⁶ Είναι πιθανόν ο Ραφαήλ τελικά να έφθασε αργότερα στην Αμμόχωστο, και να είναι αυτός που συνάντησε στην πόλη ο de Martoni τον Δεκέμβριο του 1394, τον οποίο αναφέρει ως Γενουάτη.⁵⁵⁷ Ο Ραφαήλ πέθανε κάποια στιγμή πριν από την 1^η Ιουλίου 1395 (*bone memorie Raphaelis episcopi Famagustane*), και ο Πέτρος αρχιεπίσκοπος του ναού (*praeposito*) της Αγίας Μάρθας στη Γένοβα και αποστολικός φοροσυλλέκτης για τη Γένοβα ορίστηκε εκτελεστής της διάθεσης της περιουσίας του τεθνεώτος επισκόπου Αμμοχώστου Ραφαήλ.⁵⁵⁸ Στη θέση του ονομάστηκε επίσκοπος Αμμοχώστου ο Λουκίνος Adorno, κληρικός από τη Γένοβα (*clerico Ianuensi*), στις 2 Οκτωβρίου 1395.⁵⁵⁹ Ο Λουκίνος, προηγουμένως, στις 20 Φεβρουαρίου 1383 είχε οριστεί εκτελεστής της διαθήκης των κατοίκων της Αμμοχώστου Elianus και Enrico de Cammillo.⁵⁶⁰ Έχει ενδιαφέρον ότι το ίδιο έτος που διορίστηκε ο Λουκίνος Cigalla επίσκοπος Αμμοχώστου, κάποιος Κορράδος Cigalla είχε ενοικιάσει το τελωνείο του λιμανιού της πόλης.⁵⁶¹

Επόμενος επίσκοπος ονομάστηκε ο επίσης Γενουάτης Λουκιανός Lercario, αρχιεπίσκοπος (*preposito*) της Santa Maria de Castello, ο οποίος προερχόταν από ευγενή οικογένεια της Γένουας⁵⁶² και ανέλαβε καθήκοντα στις 3 Αυγούστου του 1403,⁵⁶³ και κατείχε το αξίωμα μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1407 οπότε και αναφέρεται ως ποτέ Λουκιανός (*olim quondam Lucianus*).⁵⁶⁴ Με επιστολή του ο πάπας της Αβινιόν Βενέδικτος ΙΓ' στις 21 Απριλίου 1406 απευθύνεται στον Λουκιανό Lercario, προκειμένου να «κρατήσει» την πρώτη κενή θέση με εισόδημα στο καπίτολο της επισκοπής Αμμοχώστου

medio fuerat indictio I sepultus millesimo quadringentesimo, quibus iis iungantur et octo» βλ. Matteo Camera, *Memorie Storico-Diplomatiche dell'Antica Città e Ducato di Amalfi*, Stabilimento Tipografico Nazionale, Salerno 1876, τ. I, σ. 669.

⁵⁵⁶ L. Tacchella, *Il pontificato di Urbano VI a Genova (1385-1386) e l'eccidio dei cardinali*, Tilgher, Genova 1976, σ. 84.

⁵⁵⁷ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 629.

⁵⁵⁸ *Παράρτημα*, Ρώμη β-18 - 1/7/1395.

⁵⁵⁹ *Παράρτημα*, Ρώμη β-19 - 2/10/1395.

⁵⁶⁰ Otten-Froux Catherine, «Notes sur quelques monuments de Famagouste à la fin du Moyen Âge», σ. 145-146.

⁵⁶¹ Luigi Cibrario, *Della Economia Politica del Medio Evo*, Alessandro Fontana, Torino 1892, τ. 3, σ. 166.

⁵⁶² Ένας Leone Lercaro υπήρξε «Capitano di Famagosta in Cipro», το 1392· βλ. Danilo Caruso, «I Lercari - Fondatori di Lercara Friddi», στο: *Origini e spiritualità di Lercara Friddi*, (febbraio 2006), Ass. Cartastampata, σ. 4-13.

⁵⁶³ *Παράρτημα*, Ρώμη β-36, β-37 - 3/8/1403.

⁵⁶⁴ *Παράρτημα*, Ρώμη β-25 - 26/1/1407.

στον Andalo de' Ghisolfi, ο οποίος ήταν ήδη κανονικός Αμμοχώστου.⁵⁶⁵ Αυτή η επιστολή έχει ενδιαφέρον, αφού ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ απευθύνεται στον επίσκοπο Αμμοχώστου που έχει διοριστεί από τον πάπα της Ρώμης, έτσι κατ' αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται ότι στην πόλη της Αμμοχώστου οι επίσκοποι υπόκεινται στον έλεγχο της μητρόπολης Γένοβας, που μετά τη γαλλική κατοχή της πόλης δεν φαίνεται να διαταράσσει τη θρησκευτική συνοχή και συνέχεια, άλλωστε και ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος της πόλης παραμένει ο ίδιος, αναγνωρίζοντας τον πάπα της Αβινιόν. Οπότε η Γένοβα δεν είχε κανένα λόγο να αντικαταστήσει τον επίσκοπο της πόλης της Αμμοχώστου. Σταδιακά βέβαια η δύναμη της Γένοβας και του αρχιεπισκόπου της φαίνεται ότι χαλαρώνει, αποδυναμωμένης δε και της ισχύος του Βενέδικτου ΙΓ΄. Η συγκεκριμένη θρησκευτική πολιτική της Γαλλίας του Καρόλου ΣΤ΄ (1380-1422) τη δεδομένη χρονική περίοδο, καθώς και η πολιτική που ακολουθήθηκε στη Γένοβα σχετικά με το Σχίσμα αντανakλάται εν πολλοίς στα εκκλησιαστικά πράγματα της Αμμοχώστου.

Ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ότι ο Λουκίνος Adorno, ο οποίος ως επίσκοπος Αμμοχώστου είχε εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Γένοβας μετά τον θάνατο του αρχιεπισκόπου Iacopo Fieschi, στις 24 Νοεμβρίου 1400, από σώμα εκλεκτόρων του καπίτολου του καθεδρικού της Γένοβας αποτελούμενο από τους Βενέδικτο Adorno, πρωθιερέα (*praepositus*), του αρχidiaκόνου Δομίνικου Fieschi, του αναγνώστη Πέτρου d' Illione, και των κανονικών Ιωάννη de Godiliasco, Ιωάννη da S. Stefano, Λουδοβίκου Rodino, Μελχιώρ Murtedo, Μάρκο de Cairo, Γεώργιο de Sestri, Θωμά de Ritaliaro. Ωστόσο, ο πάπας απέρριψε την εκλογή.⁵⁶⁶

Τα μέλη του καπίτολου

Στην Αμμοχώστο τα πράγματα είναι περισσότερο ιδιόμορφα, λόγω και της ιδιαιτερότητας της επισκοπής, η οποία φαίνεται ότι ελέγχεται εν μέρει από τη Γένοβα, με τις εξελίξεις στην πόλη να αντανakλώνται και στα της επισκοπής. Καθ' όλη τη διάρκεια του Σχίσματος από τις παπικές επιστολές διαθέτουμε πληροφορίες για λίγες μόνο περιπτώσεις παραχώρησης θέσεων ή άλλων προσώπων που σχετίζονται με τα εκκλησιαστικά πράγματα της πόλης.

⁵⁶⁵ A. Ferretto, «Lo scisma in Genova», σ. 126, όπου παραπέμπει στον νοτάριο της αρχιεπισκοπής Γένοβας βλ. *Cartolari del notaio Simone di Francesco de Compagnono (1408-1415)*, Sandra Macchiavello (επιμ.), Società Ligure di Storia Patria, Genova 2006, σ. XXV- XXVI.

⁵⁶⁶ ASG, NA, 469, II, f. 102v (νοτάριος της αρχιεπισκοπής Γένοβας Antonio Foglietta). A. Ferretto, «Lo scisma in Genova», σ. 114· βλ. και *Cartolari del notaio Simone di Francesco de Compagnono (1408-1415)*, σ. XXIV.

Ο Λουκίνος, προηγουμένως, στις 20 Φεβρουαρίου 1383 είχε οριστεί εκτελεστής της διαθήκης των κατοίκων της Αμμοχώστου Elianus και Enrico de Cammillo.⁵⁶⁷ Έχει ενδιαφέρον ότι το ίδιο έτος που διορίστηκε ο Λουκίνος Cigalla επίσκοπος Αμμοχώστου, κάποιος Κορράδος Cigalla είχε ενοικιάσει το τελωνείο του λιμανιού της πόλης.⁵⁶⁸ Ο Λουκίνος Cigalla είχε εμπλακεί σε ζήτημα που αφορούσε τη θέση του αρχιδιακόνου της επισκοπής Αμμοχώστου, ήδη πριν από το 1389, οπότε και ο Ουρβανός ΣΤ΄ είχε ζητήσει να διερευνηθεί αν ο Ιωάννης de Consentia είχε προσχωρήσει στο στρατόπεδο του πάπα της Αβινιόν Κλήμη Ζ΄. Ωστόσο, ο πάπας πέθανε πριν τελεσιδικήσει η υπόθεση και έτσι, τον Μάιο του 1390, ο Λουκίνος παρουσίασε αίτημα για εξέταση της περίπτωσης από τον *officialis* της επισκοπής Αμμοχώστου. Επίσης, ως αρχιδιάκονο της Αμμοχώστου τον συναντάμε και ως παπικό φοροσυλλέκτη για το βασίλειο, διορισμένο από τον Βονιφάτιο Θ΄ της Ρώμης τον Ιούνιο του 1391.⁵⁶⁹ Αργότερα, ο Λουκίνος ονομάστηκε επίσκοπος Αμμοχώστου από τον πάπα Βονιφάτιο Θ΄ στις 2 Οκτωβρίου 1395. Πέθανε πριν από τις 3 Αυγούστου του 1403.⁵⁷⁰

Καμία άλλη αναφορά στις παπικές επιστολές εκ μέρους των παπών της Ρώμης δεν έχουμε για αξιωματούχους του καπίτολου της Αμμοχώστου, ενώ ελάχιστες είναι και οι ονομασίες από πλευράς των παπών της Αβινιόν και της Πίζας.

Οι Ιωάννης Αμεί και Λεονάρδος Cordentius είναι μέλη του καπίτολου της Αμμοχώστου, αφού ως τέτοιους τους συναντάμε επί Ουρβανού ΣΤ΄, όταν ο μεν πρώτος ως κανονικός Αμμοχώστου και Τορτόζας στις 27 Μαρτίου 1389 και ο δεύτερος στις 21 Μαρτίου 1389 πλήρωσαν για τη θέση τους δέκα χρυσά φλορίνια στον παπικό φοροσυλλέκτη Damiano de Captaneis.⁵⁷¹ Όσον αφορά τον Λεονάρδο Cordentius,⁵⁷² στις 3 Φεβρουαρίου 1392, τού παραχωρήθηκε θέση, πιθανόν εφημέριου, στην επισκοπή της Αμμοχώστου.⁵⁷³ Προκειμένου, ωστόσο, να λάβει τη θέση είναι απαραίτητο να κατέχει συγκεκριμένες ικανότητες. Αυτές είναι η καλή γνώση της λατινικής γλώσσας, να μπορεί να διαβάξει και η δυνατότητά του να ψάλλει: «bene legere, bene construere et bene cantare ac

⁵⁶⁷ Otten-Froux Catherine, «Notes sur quelques monuments de Famagouste à la fin du Moyen Âge», σ. 145-146.

⁵⁶⁸ Luigi Cibrario, *Della Economia Politica del Medio Evo*, Alessandro Fontana, Torino 1892, τ. 3, σ. 166.

⁵⁶⁹ Παράρτημα, Ρώμη β-7 - 6/6/1391.

⁵⁷⁰ Παράρτημα, Ρώμη β-3 - 18/5/1390, β-7 - 6/6/1391.

⁵⁷¹ Παράρτημα, Ρώμη α-9 - 21/3/1389, α-10 - 27/3/1389.

⁵⁷² Τον Ιούνιο του 1347 συναντάμε κάποιον Λεονάρδο Corderius, πολίτη της Αμμοχώστου, στη σύζυγο του οποίου Μαρία παραχωρήθηκε ειδική άφεση αμαρτιών εν ώρα θανάτου και λίγο αργότερα, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους της δόθηκε άδεια επίσκεψης στους Αγίους Τόπους. Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, τ-221, 309.

⁵⁷³ Παράρτημα, Ρώμη β-10 - 3/2/1392.

congrue loqui latinis verbis». ⁵⁷⁴ Μάλιστα, ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στη δυνατότητα της ψαλτικής. Εάν δεν επιτύγχανε στις προβλεπόμενες εξετάσεις θα έπρεπε να τις επαναλάβει μετά από έναν χρόνο. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η συγκεκριμένη φόρμουλα μπορεί να βρεθεί σε αρκετές παπικές επιστολές που αφορούν την προαγωγή σε κάποια ανώτερη εκκλησιαστική θέση, εφημέριου, αρχιδιάκονου κτλ. συνεπώς η θέση του G. Fedalto για υποχώρηση της λατινικής προς όφελος της γαλλικής ή της ελληνικής γλώσσας, όπως σημειώνει και ο Rudt de Collenberg, γράφοντας: «La connaissance du latin était donc en train de disparaître». Ο δε Georgio Fedalto σημειώνει: «Το γεγονός ότι το 1392 ο Βονιφάτιος Θ΄ απαιτούσε μια εξέταση στα λατινικά, προτού παραχωρήσει ένα αξίωμα Κανονικού, δείχνει ότι η γλώσσα είχε περιπέσει σε αχρηστία προς όφελος της γαλλικής και της ελληνικής». ⁵⁷⁵ Αυτή η θέση δεν μας βρίσκει σύμφωνους, μας και πρόκειται απλώς για τυπική φρασεολογία των εγγράφων της εποχής στα τυπικά προσόντα που έπρεπε να είχε ο κανονικός, ο αρχιδιάκονος και γενικά ο αξιωματούχος ενός καθεδρικού ναού ή μιας μονής. Κυρίαρχο ρόλο παίζει μάλιστα η ικανότητα του να ψάλλει σωστά, ενώ η πολύ καλή γνώση της λατινικής γλώσσας μπορεί να εξηγηθεί λόγω της λειτουργίας του καπίτολου και ως εκπαιδευτικού κέντρου – σχολείου της κάθε εκκλησιαστικής περιφέρειας. ⁵⁷⁶

Αβινιόν

Όσον αφορά την εμπλοκή των παπών της Αβινιόν στο καπίτολο της Αμμοχώστου γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα και αυτά αποσπασματικά. Μετά το σχίσμα αρχιδιάκονος της Αμμοχώστου ήταν ο Ιωάννης Cosentia, ο οποίος, όπως είδαμε, είχε προσχωρήσει στο στρατόπεδο της Αβινιόν. Μετά τον θάνατο του κανονικού Λευκωσίας Ιωάννη Cadash, επίσης, παραχωρήθηκε στον Φίλιππο Siatina, κληρικό της Λευκωσίας, θέση κανονικού στην Αμμόχωστο το 1384. ⁵⁷⁷ Το 1406 τη θέση του θησαυροφύλακα έλαβε ο Ιάκωβος de Margat, και η θέση προέβλεπε εισόδημα 25 δουκάτα. Στον Ιάκωβο ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄

⁵⁷⁴ Παράρτημα, Ρώμη β-10 - 3/2/1392. Η ικανότητα στην ψαλτική ήταν εξαιρετικής σημασίας, και αποτελούσε εκ των ων ουκ άνευ για κάθε κληρικό, βλ. ενδεικτικά Kathleen Edwards, *The English Secular Cathedrals in the Middle Ages: A Constitutional Study with Special Reference to the Fourteenth Century*, Manchester University Press, New York 1965, σ. 159-160.

⁵⁷⁵ R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 651· G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία», σ. 707.

⁵⁷⁶ Gian Domenico Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*: «Quales debent esse promovendi ad dignitates, vel ecclesias parochiales», Venetiis 1789, τ. 25, στ. 483· *Cartolari del notaio Simone di Francesco de Compagnono (1408-1415)*, σ. 28· Don Enrico Peverada, *Studi, Seminario di Ferrara*, 3 (2005), σ. 465.

⁵⁷⁷ Δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε την παπική βούλα της παραχώρησης. R. de Collenberg, «Schisme», σ. 682· Idem, «Prosopographie», σ. 560.

το 1408 παραχώρησε διάφορα προνόμια.⁵⁷⁸ Ενώ απλά ως μέλη του καπίτολου συναντάμε το 1403 τον καρδινάλιο Πέτρο Blavi, στον οποίο παραχωρήθηκε η θέση του κανονικού στην Αμμόχωστο. Δεν γνωρίζουμε αν τελικώς ο Πέτρος έλαβε ποτέ τα εισοδήματα που απέρρεαν από τη θέση, τουλάχιστον από την περιοχή της επισκοπής Αμμοχώστου που ενέπιπτε στα όρια του βασιλείου. Τη θέση κατείχε προηγουμένως ο Ούγος de Saint-Martial, διάκονος-καρδινάλιος της Santa Maria in Porticu. Μάλιστα, την ίδια ακριβώς ημερομηνία τού παραχωρήθηκαν θέσεις θησαυροφύλακα Λευκωσίας, και κανονικού στην Πάφο και στη Λεμεσό.⁵⁷⁹

Ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση του κανονικού Αμμοχώστου Andalo de Ghisolfi, το 1406. Συγκεκριμένα, ο Βενέδικτος ΙΓ΄, επίσης, το 1406 ζήτησε από τον επίσκοπο Λουκιανό Lercario, όπως μας πληροφορεί ο Γενουάτης νοτάριος Simone de Compagnone, το 1406, την παραχώρηση του πρώτου διαθέσιμου εισοδήματος (*prebenda*) της επισκοπής της Γένοβας στον ήδη κανονικό Αμμοχώστου Andalo de Ghisolfi, ένα πρόσωπο που δεν έχουμε συναντήσει αλλού (δεν έχουμε καταφέρει να εντοπίσουμε την παπική επιστολή). Την περίοδο εκείνη ο Βενέδικτος ΙΓ΄ βρίσκεται στην περιοχή της Λιγουρίας, και η Γένοβα έχει περάσει σε φάση «ουδέτερης στάσης» στο παπικό ζήτημα.⁵⁸⁰

Τορτόζα/Ταρτούς

Με παπική βούλα του 1295 η επισκοπή της Ταρτούς (*Anteradensis*) ενώθηκε με την επιχώρια επισκοπή της Αμμοχώστου.⁵⁸¹ Προς το τέλος του Σχίσματος οι πάπες της Ρώμης και εκείνοι της Πίζας διορίζουν ανεξάρτητους επισκόπους Τορτόζας. Σημειώνουμε ότι στις παπικές επιστολές που αφορούν τους διορισμούς των τριών επισκόπων Τορτόζας, του Ιωάννη de Crantewyk, του Λουκιανού και του Δανιήλ de Castagnolo, δεν γίνεται καμία αναφορά στην Αμμόχωστο, παρόλο που η επισκοπή είχε ενωθεί με εκείνη της Αμμοχώστου, όπως άλλωστε αναφέρεται στα έγγραφα διορισμού των επισκόπων Αμμοχώστου «*Famagustana et Anteradensi ecclesiis invicem canonice unitis*».⁵⁸²

Επίσκοπος Τορτόζας την περίοδο πριν από τον Ιούνιο του 1401 ήταν κάποιος Αντώνιος, για τον οποίο δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία. Μετά τον θάνατό του ο Βονιφάτιος Θ΄ της Ρώμης, την 1η Ιουνίου 1401, διόρισε επίσκοπο στην εν λόγω επισκοπή τον Ιωάννη de

⁵⁷⁸ Παράρτημα, Αβ. β-23 - 1/4/1406, β-46 - 23/6/1408.

⁵⁷⁹ Παράρτημα, Αβ. β-8 - 18/9/1403. Για τον Πέτρο Blavi ή Blain δεξ παραπάνω, υποσ. 471.

⁵⁸⁰ ASG, Not. Antichi (Simone de Compagnone, 1402-1415), Parte I, f. 107r. A. Ferretto, «Lo scisma in Genova», σ. 126.

⁵⁸¹ Schabel, *Bullarium Cyprium*, II, ο-11· idem, *Famagusta, The Ecclesiastical History*· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 167.

⁵⁸² Παράρτημα, Πίζα β-50 - 26/5/1412.

Crancewyk, ο οποίος ανήκε στο τάγμα του Αγίου Γιλβέρτου του Sempringham (κοινοβιακό τάγμα που ιδρύθηκε το 1130 στην Αγγλία).⁵⁸³ Μετά τον Ιωάννη, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για διορισμό επισκόπου από τους πάπες της Ρώμης.

Από πλευράς του ο πάπας της Πίζας Ιωάννης ΚΓ', στις 26 Μαΐου 1412, διόρισε τον Φραγκισκανό Δανιήλ de Castagnolo μετά τον θάνατο του προηγούμενου επισκόπου Λουκιανού Lercario.⁵⁸⁴ Σημειώνουμε ότι την ίδια ημέρα με τον διορισμό του Δανιήλ, ο πάπας Ιωάννης διόρισε στην επισκοπή Αμμοχώστου τον καθηγητή θεολογίας και Φραγκισκανό Ιωάννη de Montenegro. Μία εξήγηση που μπορούμε να δώσουμε είναι ότι η ενιαία επισκοπή Αμμοχώστου-Τορτόζας είχε διαχωριστεί εκ νέου, και ο επίσκοπος Τορτόζας θα μπορούσε να ελέγχει το κομμάτι της επισκοπής που ενέπιπτε στα εδάφη του βασιλείου.⁵⁸⁵

Σε τι όμως εξυπηρετούσε αυτή η εξέλιξη; Ο διαχωρισμός των ενοποιημένων επισκοπών, φαίνεται ότι δεν επιβλήθηκε λόγω του εκκλησιαστικού διχασμού, αλλά κατά πιθανώς για να εξυπηρετηθούν τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα του βασιλείου. Ο διαχωρισμός, λοιπόν, πιθανώς να εξυπηρετούσε τον Ιανό, αλλά και εμμέσως την τοπική Λατινική Εκκλησία, αφού τα έσοδα της επισκοπής Αμμοχώστου που ήταν επί εδάφους που εξουσίαζε ο βασιλιάς μπορούσαν να διατίθενται στον επίσκοπο Τορτόζας, κάτι που δεν μπορούσε να γίνει με τα περιουσιακά στοιχεία της επισκοπής στα εδάφη που ήλεγχε η Γένοβα, τα οποία νεμόταν ο επίσκοπος Αμμοχώστου, ο οποίος ήταν επιλογή της Γένοβας. Στην παπική βούλα διορισμού του επισκόπου Αντρέα Audeth, το 1451, σημειώνεται ότι ο διαχωρισμός είχε συμβεί ήδη από το 1412, όταν δηλαδή διορίστηκε επίσκοπος ο Δανιήλ.⁵⁸⁶

Συμπεράσματα

Η τοποθέτηση του βασιλείου υπέρ των παπών της Αβινιόν έγινε επίσημα το 1396, ωστόσο, όπως δείξαμε προηγουμένως, οι Λουζιαννοί βασιλείς έκλιναν προς αυτή την κατεύθυνση, έστω και σιωπηρά, σχεδόν από την αρχή του Σχίσματος. Είναι ενδεικτικό ότι

⁵⁸³ *Παράρτημα*, Ρώμη β-28 - 1/6/1401. Σε κατάλογο συμμετεχόντων στη λεγόμενη Σταυροφορία του Επισκόπου του Νόργουιτς ή Σταυροφορία του Νόργουιτς αναφέρεται και κάποιος πρεσβύτερος Ιωάννης de Crancewyk, βλ. The National Archives, Treaty Rolls, C 76/67, m. 17. Η λεγόμενη Σταυροφορία του Επισκόπου του Νόργουιτς ή Σταυροφορία του Νόργουιτς που οργανώθηκε το 1383 και της οποίας ηγήθηκε ο Ερρίκος le Despenser προκειμένου να υποστηρίξει την πόλη Γκεντ στη Φλάνδρα στον αγώνα της εναντίον των οπαδών του πάπα Κλήμεντος Ζ' της Αβινιόν. J. Magee, *Politics, Society and the Crusade in England and France, 1378-1400*, Ph D. Thesis, University of Leicester, 1998, σ. 237.

⁵⁸⁴ *Παράρτημα*, Πίζα β-50 - 26/5/1412.

⁵⁸⁵ *Παράρτημα*, Πίζα β-51 - 26/5/1412.

⁵⁸⁶ ASV, Reg. Vat. 416, f. 86v-87r. Reg. Vat. 416, f. 92r-v. C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

οι ονομασίες αρχιεπισκόπου και επισκόπων στην Κύπρο ήταν ελάχιστες καθ' όλη τη διάρκεια της εκκλησιαστικής αυτής κρίσης από τους πάπες της Ρώμης. Αν και τα πρώτα χρόνια μετά το ξέσπασμα της εκκλησιαστικής κρίσης οι «Ρωμαίοι» πάπες προχωρούσαν στην τοποθέτηση αρχιεπισκόπου και επισκόπων στο νησί, όμως συν τω χρόνω και αυτές έβαιναν μειούμενες. Κανείς απ' όσους διορίστηκαν από τους Ουρβανό ΣΤ' και Βονιφάτιο Θ' δεν έφτασε ποτέ στο νησί. Από τον πάπα Ιννοκέντιο Ζ' (1404-1406), η ονομασία του Στέφανου de Carraria ως αρχιεπισκόπου Λευκωσίας τον Μάρτιο του 1406, φαίνεται ότι ποτέ δεν προχώρησε, ενώ από τον Γρηγόριο ΙΒ' (1406-1415) δεν έχουμε καμία κίνηση που να αφορά την Κύπρο. Εντονότερη δραστηριότητα, όπως θα περίμενε κανείς, έχουμε στην περίπτωση της Αμμοχώστου, μιας και η πόλη βρίσκεται υπό την κατοχή της Γένοβας, η οποία τουλάχιστον έως το 1396 υποστηρίζει τους πάπες της Ρώμης, ενώ αργότερα ακολουθεί μία πολιτική πιο χαλαρή, σε σχέση με την υποστήριξη του ενός ή του άλλου πάπα.

VI. Οι πάπες της Ρώμης και το βασίλειο της Κύπρου

«[...] Να συλλάβετε και στις φυλακές σας να κρατήσετε τον Ιωάννη Fardin [...]». ⁵⁸⁷ Και αλλου: «Ο αδελφός Γεώργιος μπορούσε να βοηθήσει πολύ σε εκείνα τα μέρη [σ.σ. στην Κύπρο] τον Βαρθολομαίο [σ.σ. τον Ουρβανό ΣΤ΄] και γι' αυτό ήταν έτοιμος, επειδή γνώριζε ότι η καρδιά πολλών μυστικών ήταν με το μέρος αυτού του Βαρθολομαίου [πάπα Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης]». ⁵⁸⁸

Η πρώτη φράση καταγράφεται σε επιστολή του πάπα Κλήμη Ζ΄ της Αβινιόν προς τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Βερεγγάριο, το 1382, με την οποία του ζητάει να συλλάβει τους υποστηρικτές του αντίπαλου πάπα, οι οποίοι βρίσκονται στην Κύπρο. Η δεύτερη ανωτέρω περικοπή περιέχεται στα πρακτικά δίκης του Ιωάννη Vagnone, ενός Ιωαννίτη ιπότη που μαζί με τον Γεώργιο di Ceva, επίσης ιπότη του Τάγματος και γνωστού προσώπου στο κυπριακό εκκλησιαστικό γίνεσθαι, προσπάθησαν να οργανώσουν κίνημα υπέρ του πάπα της Ρώμης Ουρβανού ΣΤ΄, το 1384. Η Κύπρος και η Εκκλησία της έχουν μπει στον κυκλώνα του Σχίσματος και οι επίδειξη δύναμης των πλευρών από την πρώτη στιγμή ενεργοποιήθηκε. Ωστόσο, η πολιτική βούληση και τα συμφέροντα εν γένει του βασιλείου ήταν αυτά που έκριναν τη συνολική στάση της Κύπρου.

Οι αναφορές αυτές δείχνουν ότι στο νησί, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια του Σχίσματος, υπήρχαν και πιθανώς ενεργούσαν υποστηρικτές του πάπα της Ρώμης. Ωστόσο, η επιρροή των παπών της Ρώμης στην Κύπρο και η επικοινωνία με τη Λατινική Εκκλησία του νησιού είναι από τα πρώτα χρόνια ασθενής. Οι όποιες ονομασίες επισκόπων από τον πάπα της ρωμαϊκής υποταγής παραμένουν κενό γράμμα, αφού κανείς δεν αναλαμβάνει ενεργά τα καθήκοντά του ή και φυσικά δεν απολαμβάνει τα εισοδήματα που απορρέουν από τις εν λόγω θέσεις. Αρκούντως ενδεικτικό είναι επίσης ότι και για τα εκκλησιαστικά αξιώματα στο καπίτολο της αρχιεπισκοπής και των επισκοπών δεν διαθέτουμε καμία αναφορά. Εξάιρεση, όπως θα δούμε, αποτελεί η περίπτωση της επισκοπής Αμμοχώστου, όπου τα πράγματα, λειτουργούν αντίστροφα, η επιρροή του πάπα της Ρώμης είναι έντονη, λόγω και της κατοχής της πόλης από τη Γένοβα, εν αντιθέσει με το ασθενές αποτύπωμα που άφησαν οι πάπες της Αβινιόν.

⁵⁸⁷ Παράρτημα, Αβ. α-27 - 24/4/1382.

⁵⁸⁸ ΑΟΜ, κώδικ. 24, αρ. 10, «[...] ipse frater Georgius poterat multum iuvare in partibus illis eundem Bartholomeum et de hoc erat paratus quia sciebat corda nonnulorum secretorum tenentium eiusdem Bartholomei partem [...]». Ειδικότερα βλ. Lutrell, «Intrigue», σ. 43-45.

Οι πάπες της Ρώμης, ωστόσο, δεν έμειναν αμέτοχοι στην ονομασία επισκόπων στην αρχιεπισκοπή και στις επισκοπές του νησιού κατά τη διάρκεια του Σχίσματος. Παρακάτω παραθέτουμε τα πρόσωπα που ονόμασαν οι πάπες της Ρώμης Ουρβανός ΣΤ΄ (1378-1389) και Βονιφάτιος Θ΄ (1389-1404), οι οποίοι θέλησαν με τους διορισμούς αυτούς να ευνοήσουν ανθρώπους της παπικής τους αυλής. Τα πρόσωπα που διορίστηκαν από τους πάπες αυτούς, ακριβώς λόγω της αδυναμίας τους να αναλάβουν κανονικά τις έδρες τους, ελάμβαναν και *in commendam* επισκοπές σε περιοχές που ήταν υπό τον έλεγχο της Ρώμης ή έπαιρναν αξιώματα πλησίον του πάπα.

Αρχιεπισκοπή Λευκωσίας

Ο πρώτος αρχιεπίσκοπος που ονομάστηκε στην αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας, μετά τον θάνατο του Βερεγγάριου, πριν από τον Μάιο του 1383, από τους πάπες της Ρώμης, ήταν ο Γενουάτης Λουκίνος, ο οποίος διορίστηκε από τον Ουρβανό ΣΤ΄ το 1383⁵⁸⁹. Στις 22 Οκτωβρίου 1387.⁵⁹⁰ Ο Λουκίνος αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας είχε λάβει σε διαχείριση (*in commenda*) τη μονή του Αγίου Στεφάνου de Bosco, των Κιστερκιανών, στην επισκοπή του Squillace στην Καλαβρία της Ιταλίας, καθώς και του αβαείου του Poverano στη Γένοβα.⁵⁹¹ Ο ονομασθείς αρχιεπίσκοπος Λουκίνος ήταν αδελφός του δόγη της Γένοβας Antoniotto Adorno (1340 – 1398).⁵⁹² Ο αρχιεπίσκοπος Λουκίνος φαίνεται ότι διακανόνισε τις οικονομικές του υποχρεώσεις προς το Αποστολικό Ταμείο, δύο φορές για να πληρώσει τα οφειλόμενα ποσά.⁵⁹³ Το 1389, δεν είχε καταφέρει να λάβει όσα του αναλογούσαν από την αρχιεπισκοπή Λευκωσίας *possessionem administrationis bonorum Nicosiensis ecclesie nondum potueras adipisci*.⁵⁹⁴ Αυτό φυσικά εξηγείται από το γεγονός ότι λόγω της ονομασίας του από τον πάπα της Ρώμης δεν μπορούσε να διεκδικήσει και να λάβει τα ποσά που απέρρεαν από τη θέση του αρχιεπισκόπου. Ο Λουκίνος Adorno δεν έφθασε ποτέ στην Κύπρο, μιας και είναι γνωστό ότι παρέμεινε στη γενέτειρά του Γένοβα, όπου

⁵⁸⁹ Giuseppe Oreste, «Adorno, Luchino», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 1 (1960) (διαδικτυακή μορφή).

⁵⁹⁰ *Παράρτημα*, Ρώμη α-6 - 20/2/1387.

⁵⁹¹ Προφανώς εννοεί το αβαείου του San Giovanni di Paverano ή Pavarano, βλ. «Annali storici di sestri ponente e delle sue famiglie (dal secolo vii al secolo xv)», *ASLSP*, τ. XXXIV (1904), σ. 264.

⁵⁹² Ο Antoniotto Adorno το 1373 με δική του γαλέρα είχε συμμετάσχει στη γενουατική εκστρατεία στην Κύπρο. Επίσης, το 1387 διαμεσολάβησε μεταξύ του βασιλιά Ιακώβου Α΄ και της γενουατικής Μαονα΄ βλ. Vito Piergiovanni, «Diritto e potere a Genova alla fine del Trecento: a proposito di tre ‘consigli’ di Baldo degli Ubaldi», στο: *Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l’Occidente medievale e moderno*, *ASLSP*, Genova 2012, σ. 164.

⁵⁹³ *Παράρτημα*, Ρώμη α-7 - 2/5/1387, α-11 - 4/6/1387.

⁵⁹⁴ *Παράρτημα*, Ρώμη β-1 - 23/11/1389.

συμμετείχε στον στενό κύκλο του Ουρβανού κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του πάπα της Ρώμης (1385-1386), καθώς και στον στενό κύκλο του αρχιεπισκόπου Γένοβας.⁵⁹⁵

Ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Λουκίνος Adorno, μαζί με τους καρδινάλιο Λουδοβίκο Fieschi, και Ιάκωβο Fieschi αρχιεπίσκοπο Γένουας, κλήθηκαν οργανώσουν επιχείρηση απεγκλωβισμού του πάπα Ουρβανού ΣΤ΄ της Ρώμης, τον Απρίλιο του 1385, ο οποίος πολιορκείται στην ιταλική πόλη της Nocera από τον βασιλιά της Νάπολη Κάρολο Γ΄ Ανγκιό Durazzo, υποστηρικτή του πάπα της Αβινιόν **Κλήμη Ζ΄**.⁵⁹⁶ Ο Λουκίνος συμμετείχε επίσης στη δολοφονία ιεραρχών στη Γένοβα, μία συνωμοσία που εξυφάνθηκε από τον πάπα της Ρώμης Ουρβανό ΣΤ΄ το 1385-86.⁵⁹⁷ Αργότερα, την 1 Οκτωβρίου 1395, ονομάστηκε επίσκοπος Αμμοχώστου.

Ο Κορράδος Caracciolo (29.3.1395 – 2.10.1402) είναι ο επόμενος αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας που ονομάστηκε από πάπα της Ρώμης και συγκεκριμένα από τον Βονιφάτιο Θ΄. Ο Κορράδος ήταν γόνος σημαντικής οικογένειας της Νάπολης και ονομάστηκε αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας στις 29 Μαρτίου 1395. Τον Φεβρουάριο του 1402 του παραχωρήθηκε και η διαχείριση (*in commendam*) της μονής των Βενεδικτίνων του Moggio (Mosacensis) στο Φρίουλι της βόρειας Ιταλίας, λόγω της μετάθεσης του ηγουμένου Φραγκίσκου στην κοντινή μονή του Rosazzo (Rosacensis).⁵⁹⁸ Στις 2 Οκτωβρίου ονομάστηκε επίσκοπος Μιλήτου στην Κάτω Ιταλία, μένοντας γνωστός ως «ο καρδινάλιος της Μιλήτου».⁵⁹⁹ Εσφαλμένα ο Mas Latrie τον αναφέρει ως επίσκοπο Μάλτας, προφανώς σύγχυσε την επισκοπή της Μιλήτου (Militensis) στη νότια Ιταλία με τη Μάλτα (Melitensis).⁶⁰⁰

Ο Κορράδος υποσχέθηκε την πληρωμή των οικονομικών υποχρεώσεών του στο Αποστολικό Ταμείο για το ποσό των 5.000 χρυσών φλορινιών. Συμμετείχε τον Νοέμβριο του 1406 στο κονσιστόριο που εξέλεξε τον Γρηγόριο ΙΒ΄ αργότερα όμως πέρασε στην υποταγή της Πίζας. Κατείχε το αξίωμα του αποστολικού ταμιά (*camerarius*) από το 1404

⁵⁹⁵ L. Tacchella, *Il pontificato di Urbano VI*, σ. 53, 63.

⁵⁹⁶ G. Cogo, «Delle relazioni tra Urbano VI e la Repubblica di Genova», *Giornale ligustico di Archeologia, Storia e Letteratura*, τ. XXII (1897), σ. 446-447.

⁵⁹⁷ L. Tacchella, *Il pontificato di Urbano VI*.

⁵⁹⁸ *Παράρτημα*, Ρώμη β-32 - 22/2/1402. Τη διαχείριση της μονής είχε εξ ονόματος του Κορράδου ο προηγούμενος διαχειριστής της Antonio Pancerra. Βλ. A. Battistella, «La cronotassi degli abati di Moggio», *Bollettino della civica Biblioteca e del Museo di Udine*, τ. III (1909), σ. 51-52.

⁵⁹⁹ *Παράρτημα*, Ρώμη β-35 - 2/10/1403· Ο Κορράδος συνέχισε τη σταδιοδρομία του στο Orvietto της νότιας Ιταλίας το 1409, ενώ επιβραβεύτηκε για την προσχώρησή του στο στρατόπεδο των παπών της Πίζας, με την ονομασία του ως αρχιεπισκόπου Μπολόνας, όπου και τελικά απεβίωσε· βλ. R. de Collenberg, «Le royaume et l'Église de Chypre», σ. 640.

⁶⁰⁰ Mas Latrie, *Histoire des Archevêques*, σ. 75. Σύμφωνα με τους επισκοπικούς καταλόγους του Eubel στην επισκοπή της Μάλτας υπήρξε επίσκοπος ονόματι Κορράδος, ο οποίος, ωστόσο, ποίμανε την επισκοπή του από το 1371 έως 1375· βλ. K. Eubel, *Hierarchia Catholica*, σ. 340.

έως το 1406. Το 1405 προχειρίστηκε καρδινάλιος με τον τίτλο του Αγίου Χρυσόγονου, από τον πάπα της Ρώμης Ιννοκέντιο Ζ'.⁶⁰¹ Ο Κορράδος εμφανίζεται να έχει διευθετήσει το χρέος 700 φλορινιών από τον Beliconum Blanco (29 Μαρτίου 1401), που όμως αυτό είχε κατατεθεί στον επίσκοπο Πάφου Ραϋμόνδο και αποστολικό εισπράκτορα στην Κύπρο, από προηγούμενο χρέος του Βενετού Φρειδερίκου Κορνάρο.⁶⁰² Πέθανε στην Μπολόνια στις 15 Φεβρουαρίου 1411 και ετάφη στον καθεδρικό ναό της πόλης.

Ο Στέφανος de Carraria (ante 8.3.1406) είναι ο επόμενος που ο πάπας της Ρώμης διορίζει ως αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας και για τον οποίο κατέχουμε στοιχεία, σχετικά με την ονομασία του. Ωστόσο, δεν φαίνεται ποτέ να έλαβε πραγματικά το χρίσμα και θεωρούμε ότι παρέμεινε εκλεγείς (*electus*).⁶⁰³ Ο Στέφανος ήταν φυσικός γιος του Φραγκίσκου Β' επονομαζόμενου Novello, τελευταίου ηγεμόνα της Πάδοβας, πριν από την κατάληψή της από τη Βενετία το 1405. Το 1393 εξελέγη κανονικός του καθεδρικού ναού της Πάδοβας και το 1396 ορίστηκε *administrator in spiritualibus et temporalibus* της επισκοπής της Πάδοβας, μετά την παραίτηση του επισκόπου της πόλης Ούγου Roberti. Το 1402 έλαβε και επίσημα τον τίτλο του επισκόπου Πάδοβας. Παρέμεινε επικεφαλής της επισκοπής της Πάδοβας, έως και την κατάληψη της πόλης από τη Βενετία και την εγκατάλειψή της από τον Στέφανο και άλλα μέλη της οικογένειάς του, των da Carrara, ως πρώην κύριοί της. Νέος επίσκοπος της Πάδοβας εξελέγη από τον Ιννοκέντιο Ζ' ο Βενετός Albano Michiel, ο οποίος μετατέθηκε από την αρχιεπισκοπή της Κέρκυρας. Η απώλεια του τίτλου του επισκόπου της Πάδοβας για τον Στέφανο, λοιπόν, έπρεπε να ισοσκελιστεί, έτσι η ονομασία αυτή του Στέφανου da Carrara μπορεί να δικαιολογηθεί στο πλαίσιο της προσωρινής «τακτοποίησής». Πριν από τις 8 Μαρτίου του 1406 ο πάπας της Ρώμης Ιννοκέντιος Ζ', τον ονόμασε αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας (*venerabilem fratrem nostrum Stephanum episcopum tunc Paduano in archiepiscopum Nicosiensem electum*).⁶⁰⁴ Η ονομασία του Στέφανου ως

⁶⁰¹ K. Eubel, *Hierarchia Cattolica*, σ. 26.

⁶⁰² *Παράρτημα*, Ρώμη β-31 - 29/3/1401. Πιθανώς πρόκειται για τον υπότη Φρειδερίκο Κορνέρ, έναν από τους πιο ισχυρούς της οικογένειας Κορνέρ, ο οποίος πέθανε το 1382. Η οικογένεια των Κορνάρο ήταν από τις πιο ισχυρές οικονομικά οικογένειες στην Κύπρο και είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα του στέμματος. Για τις εμπορικές δραστηριότητες βλ. ενδεικτικά Frederic Chapin Lane, *Venice, A Maritime Republic*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1973, σ. 144-145· David Jacoby, «Το εμπόριο και η οικονομία της Κύπρου (1191-1489)», στο: *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 1995, σ. 426· N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus*, II, σ. 41, 89.

⁶⁰³ Antonio Rigon, «Note su Stefano da Carrara vescovo di Teramo (1411-1427)», στο: *Monastica et humanistica. Scritti in onore di Gregorio Penco OSB*, F. Trolese (επιμ.), Badia di Santa Maria del Monte, Cesena 2003, σ. 691-698· idem, «Un'inchiesta su Stefano da Carrara vescovo di Teramo (1411-1427) e di Tricarico (1427-1432)», στο: *Ubi neque aerugo neque tinea demolitur. Studi in onore di Luigi Pellegrini per i suoi settanta anni*, M.G. Del Fuoco (επιμ.), Liguori, Napoli 2006, σ. 515-524.

⁶⁰⁴ *Παράρτημα*, Ρώμη γ-1 - 8/3/1406. Ο G. Fedalto αναφέρει εκ παραδρομής την ημερομηνία 10 Απριλίου 1402, που δεν αφορά την αναφορά στον Στέφανο ως Λευκωσίας, αλλά την ονομασία του ως επισκόπου

αρχιεπισκόπου Λευκωσίας ήταν μία τυπική παραχώρηση χωρίς κανένα αντίκρισμα, που όμως ακόμα στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως αρχιεπίσκοπος.⁶⁰⁵ Στην επιτύμβια πλάκα που υπάρχει στον τάφο του στον ναό του δεν αναφέρεται πουθενά ο τίτλος του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας, αλλά μονάχα οι τρεις θέσεις του ως ιεράρχη, αυτή του επισκόπου Πάδοβας (1396-1405) του επισκόπου του Teramo (1412-1427) και αυτή του Tricarico (1427-1432).⁶⁰⁶

Επισκοπή Λεμεσού

Οι πάπες της Ρώμης για την επισκοπή της Λεμεσού έκαναν μόλις τρεις διορισμούς σε όλη τη διάρκεια του Σχίσματος και αυτούς τα πρώτα χρόνια μετά το ξέσπασμα του Σχίσματος. Θεωρούμε ότι κανείς από τους επισκόπους αυτούς δεν έφθασε ποτέ στην Κύπρο για να λάβει τη διοίκηση της επισκοπής του.

Μετά τη μετάθεση του Θωμά de Ammanatis στην αρχιεπισκοπή της Νάπολης στην Ιταλία (βλ. παραπάνω), επόμενος επίσκοπος Λεμεσού της ρωμαϊκής υποταγής, όπως φαίνεται από τα κατάστιχα του παπικού ταμείου, ονομάστηκε κάποιος Φραγκίσκος, ο οποίος θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ 1380-1385, το διάστημα δηλαδή μεταξύ του Θωμά και του επόμενου γνωστού επισκόπου Λεμεσού Στέφανου Governus ή Gobernus. Καμία άλλη πληροφορία δεν είναι διαθέσιμη γι' αυτόν τον Φραγκίσκο.

Επόμενος διορισμός από τη Ρώμη ήταν αυτός του Στέφανου Governus ή Gobernus, οποίος ανήκε στο Τάγμα των Φραγκισκανών. Ο διορισμός του θα πρέπει να τοποθετηθεί κάποια στιγμή μετά το 1385.⁶⁰⁷ Αργότερα, από τον πάπα Βονιφάτιο Θ' μετατέθηκε στην αρχιεπισκοπή Κορίνθου, 8 Ιουλίου 1390⁶⁰⁸ αποτελώντας μάλιστα τον προτελευταίο Λατίνο

Πάδοβας, έχοντας αντιγράψει λάθος από τον Eubel· βλ. G. Fedalto, *La chiesa Latina*, σ. 174 και K. Eubel, *Hierarchia Cattolica*, σ. 386.

⁶⁰⁵ Francesco Scipione Dondi dall'Orologio, *Dissertazioni sopra l'istoria ecclesiastica di Padova*, Padova 1715, σ. 155 κ.ε.· Thomas E. Morrissen, «Ecce Sacerdos Magnus: On welcoming a new bishop. Three addresses for bishops of Padua by Franciscus Zabarella», στο: *Nicholas of Cusa on Christ and the Church. Essays in Memory of Chandler McCuskey Brooks for the American Cusanus Society*, Gerald Christianson – Thomas M. Izbicki (επιμ.), E.J. Brill, Leiden - New York - Köln, 1996, σ. 58-60.

⁶⁰⁶ Ferdinando Ughelli, *Italia Sacra*, Venetiis, MDCCXVII [=1717], τ. 1, στ. 368· Stephanus De Cararia *Episcopus Paduanus, Aprutinus, et Tricaricensis. Hic requiescit. An. Domini MCCCXXXVIII, die X. Mensis Julii. Amen.* Στην έκδοση του Francesco Scipione Dondi dall'Orologio, *Dissertazioni sopra l'istoria ecclesiastica di Padova* η επιγραφή διαφοροποιείται λεκτικά, αλλά και στο έτος θανάτου του Στέφανου. STEPHANUS DE CARRARIA EPISCOPUS PATAVINUS APRUNTINUS ET TRICARIENSIS HIQ REQUIESCIT A.D.MCCCXXXVIII DIE X MENSIS JULIS AMEN.

⁶⁰⁷ *BF*, τ. VII, σ. 7, αρ. 16, σ. 14, αρ. 37.

⁶⁰⁸ [...] *Nimociensis ecclesia ex eo vacante quod [...] pridie venerabilem fratrem nostrum Stephanum olim episcopum Nimociensis in archiepiscopum Corinthiensem electum [...]*· Παράρτημα, Ρώμη β-4 - 15/10/1390.

αρχιεπίσκοπο της πόλης⁶⁰⁹ πριν από την κατάληψή της από τους Βυζαντινούς το 1395.⁶¹⁰ Στη συνέχεια μετατέθηκε στην επισκοπή της Acerenza-Matera στη νότια Ιταλία (1395-1402)⁶¹¹ και από εκεί στην επισκοπή του Calvi (Calvensis) επίσης στη νότια Ιταλία, 1403-1415.

Έπειτα από τη μετάθεση του Στέφανου Governus, από τον Βονιφάτιο Θ΄ το 1390 ονομάστηκε ο Βαρθολομαίος Gay, ο οποίος κλήθηκε να καταβάλει τις οφειλόμενες οικονομικές υποχρεώσεις στο Αποστολικό Ταμείο και για λογαριασμό του προηγούμενου επισκόπου, του Φραγκίσκου, ώστε να αναλάβει τη θέση του (12 Ιουνίου 1391). Ο Βαρθολομαίος δεσμεύθηκε να πληρώσει το σύννηθες ποσό για τις υποχρεώσεις του, που έφτανε τα 1000 φλορίνια και για τους προκατόχους του επισκόπου Φραγκίσκο, Θωμά και Aldemarius. Σε δεύτερο σχετικό κατάστιχο του Αποστολικού Ταμείου με την ίδια ημερομηνία για την πληρωμή των οφειλομένων του Βαρθολομαίου δεν αναφέρεται το όνομα του Φραγκίσκου, ενώ γίνεται λόγος για τις οφειλές των προηγούμενων τριών επισκόπων (Aldemarius, Θωμά, Στέφανου). Πιθανώς να πρόκειται για λάθος του γραφέα ο οποίος παρέλειψε να σημειώσει το όνομα του Φραγκίσκου. Στο έγγραφο του παπικού ταμείου ο Βαρθολομαίος Gay, επίσκοπος Λεμεσού το 1390, υποσχέθηκε να πληρώσει το ποσό των 1000 φλορινιών για τους προκατόχους του, σύμφωνα με τη σειρά που αναφέρονται Φραγκίσκο (*ante* 1385), Θωμά (1374-1379), Aldemarius (1367-1374).⁶¹²

Ο Βαρθολομαίος Gay (15.10.1390 – τουλάχιστον έως Οκτώβριο 1400) καταγόταν από μεγάλη οικογένεια της ιταλικής πόλης Περούτζια, λέκτορας φιλοσοφίας και της θεολογίας στη γενέτειρά του, γνωστός για τα κηρύγματά του σε διάφορες ιταλικές πόλεις. Σε έγγραφο της 30ής Ιουλίου 1379 εμφανίζεται ως εκπρόσωπος του πάπα της Ρώμης Ουρβανού ΣΤ΄ σε αποστολή στην Περούτζια. Το 1384 ο επίσκοπος της Sarsina στην Ιταλία Marco da Montefalco, ο οποίος ήταν της υποταγής της Αβινιόν, ονόμασε τον Βαρθολομαίο διαχειριστή της επισκοπής του.⁶¹³ Στις 15 Οκτωβρίου 1390 ο Βονιφάτιος Θ΄ τον επέλεξε για να καλύψει τη θέση του επισκόπου Λεμεσού, μετά τη μετάθεση του Στεφάνου στη

⁶⁰⁹ Στην αρχιεπισκοπή της Κορίνθου δεν ονομάστηκε κανείς αρχιεπίσκοπος από πλευράς Αβινιόν. Ο Φλωρεντίνος Nerio Acciaiuolo, ηγεμόνας της Κορίνθου, άλλωστε, ήταν προστατευόμενος του Λαδισλάου της Νάπολης, ο οποίος υποστήριζε τον πάπα της Ρώμης.

⁶¹⁰ Dionysios Zakythenos, *Le despotat grec de Morée*, τ. I, σ. 145, τ. II, σ. 176. Η Κόρινθος που παρουσιάζει ο Nicola de Martoni τον Απρίλιο του 1395, λίγο μετά την αρχιερατεία του Στέφανου είναι αποκαρδιωτική, βλ. Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 658.

⁶¹¹ ASV, Reg. Lat. 35, f. 207r-v. G. Gabrieli, «Bibliografia di Puglia: “Apulia sacra bibliographica”», *Iapigia*, τχ. III, (1932), σ. 331· Carmela Biscaglia, *I Frati Minori e le Clarisse in Basilicata nei secoli XIII-XIX*, Congedo editore, 2016, σ. 43.

⁶¹² [...] *Item recognovit camere et collegio pro communi servitio domini fratris Francisci predecessoris sui alios mille florenos de camera et quinque servitia consueta. Παράρτημα*, Ρώμη β-8, 9 - 12/6/1391.

⁶¹³ Archivio di Stato di Perugia, Convento di San Francesco al Prato (Corporazioni religiose) - Diplomatico - 0132.

θέση του αρχιεπισκόπου Κορίνθου. Ο Βαρθολομαίος Gay, όπως σημειώνεται στο παπικό κατάστιχο του Αποστολικού Ταμείου, υπόσχεται να τακτοποιήσει τις απαραίτητες πληρωμές προκειμένου να αναλάβει τη θέση του ως επισκόπου Λεμεσού, ενώ, όπως σημειώθηκε παραπάνω, σε δεύτερο κατάστιχο ως αμέσως προηγούμενος του Βαρθολομαίου, αναφέρεται κάποιος Φραγκίσκος.

Ο Βαρθολομαίος Gay υπογράφει ως επίσκοπος Λεμεσού, ευρισκόμενος στην Περούτζια, τον Αύγουστο του 1399 και τον Οκτώβριο του 1400, όπου τον συναντάμε να εξουσιοδοτείται από τον Βονιφάτιο Θ΄ να επιτιμήσει διάφορα πρόσωπα που είχαν οικειοποιηθεί περιουσία που ανήκε στη μονή των Βενεδικτίνων του Αγίου Πέτρου στην Περούτζια.⁶¹⁴

Επισκοπή Πάφου

Αναφορικά με την επισκοπή της Πάφου από πλευράς των παπών της Ρώμης γνωρίζουμε ότι έγινε μόνο μία τοποθέτηση. Ο πάπας Βονιφάτιος Θ΄ της Ρώμης το 1386 ονόμασε επίσκοπο Πάφου τον Pino Ordelaffi, μέλος της επιφανούς οικογένειας των Ordelaffi, ηγεμόνων του Φορλί. Ενόςω ήταν επίσκοπος Πάφου είχε λάβει και τη διαχείριση των επισκοπών της Cervia και του Montefeltro στην Ιταλία.⁶¹⁵ Από την Πάφο, τελικά, μετακινήθηκε στην επισκοπή της Cervia (9.3.1394) τον Μάρτιο του 1394, της οποίας είχε τη διαχείριση ήδη από το 1390, αναλαμβάνοντας κανονικώς πλέον την αρχιερατεία της επισκοπής. Απεβίωσε το 1402.⁶¹⁶

⁶¹⁴ K. Eubel, *Bullarium Franciscanum*, VII, αρ. 37, σ. 14· Jo. H. Sbaraglia, *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a Waddingo aliisve descriptos; cum adnotationibus ad Syllabum matyrum eorundem ordinum. Opus posthumum fr. Jo. Hyacinthi Sbaraleae*, Ρώμη 1806, σ. 115· K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 368· *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, Golubovich (εκδ.), Quarracchi 1927, τ. V, σ. 278-280· *Mostra documentaria e iconografica dell'abbazia benedettina di S. Pietro in Perugia, Catalogo*, Perugia 1966, αρ. 56, σ. 20-21· Claude Schmitt, «Gai ou Gay», *DHGE*, τ. XIX, σ. 664.

⁶¹⁵ K. Eubel, *Hierarchia catholica*, σ. 183, 209· G. Fedalto, *La Chiesa Latina*, σ. 188· όπου λανθασμένα σημειώνει ότι ο Πίνο είχε λάβει και τη διαχείριση της αρχιεπισκοπής Κέρκυρας, πιθανώς λόγω παρανόησης του ονόματος της επισκοπής στο αριστέρο περιθώριο του κατάστιχου (ASV, Obl. et Sol. 48, f. 133r) και αντί Cerviensis ανέγνωσε Corfiensis. Το λάθος δεν διορθώνεται στους επισκοπικούς καταλόγους της Πάφου, από τον Fedalto, ωστόσο, σε εκείνον των αρχιεπισκόπων Κέρκυρας δεν αναφέρει τον Πίνο ως διαχειριστή της αρχιεπισκοπής. Στη σχετική βιβλιογραφία για τη λατινική αρχιεπισκοπή της Κέρκυρας ο Πίνο Ordelaffi συγκαταλέγεται στους αρχιεπισκόπους Κέρκυρας. Για τη διαχείριση της επισκοπής του Montefeltro βλ. Giuseppe Cappelletti, *Le chiese d'Italia dalla loro origine sino ai nostri giorni*, Venezia 1845, τ. III, σ. 302.

⁶¹⁶ Giuseppe Cappelletti, *Le chiese d'Italia*, Venezia 1844, τ. II, σ. 566.

Επίσκοποι Αμμοχώστου από τους Αβινιόν και Πίζας

Η επισκοπή της Αμμοχώστου, που βρισκόταν υπό την εξουσία της Γένοβας, η οποία και υποστήριζε τον Ρώμη, εκ των πραγμάτων δεν μπορούσε να έχει ιεράρχη που θα είχε ονομάσει ο πάπας της Αβινιόν ή αργότερα αυτός της Πίζας. Παρ' όλα αυτά και οι μεν και οι δε διόρισαν τα δικά τους πρόσωπα, χωρίς φυσικά να υπάρξει κάποια πραγματική δραστηριοποίησή τους στα εκκλησιαστικά πράγματα της επισκοπής Αμμοχώστου.

Από πλευράς, λοιπόν, των παπών της Αβινιόν και της Πίζας έχουμε τον διορισμό του Φραγκίσκου Rafardi του τάγματος των Φραγκισκανών, ο οποίος διορίστηκε στις 13 Ιουλίου 1379 και κατείχε τη θέση μέχρι την εκλογή του στην ενωμένη επισκοπή του Segorbe-Albarracín της Ισπανίας στις 28 Μαΐου 1380.⁶¹⁷ Γνωρίζουμε ότι στη θέση του Φραγκίσκου, επίσκοπος Αμμοχώστου ονομάστηκε κάποιος Ιάκωβος στις 28 Μαΐου του 1380 και πέθανε κάποια στιγμή πριν από τις 30 Ιουλίου 1384, χωρίς να διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες. Επόμενος επίσκοπος Αμμοχώστου, εξαιτίας του θανάτου του προαναφερθέντος Ιακώβου, διορίστηκε ο Γοδεφρίδος στις 30 Ιουλίου 1384,⁶¹⁸ ο οποίος υπήρξε αρχιδιάκονος του της Outre Loire (Transligerensis) στην επισκοπή της Tours στη δυτική Γαλλία.⁶¹⁹

Από την εποχή του διορισμού του Γοδεφρίδου έως την επόμενη ονομασία επισκόπου μεσολάβησαν περισσότερα από είκοσι χρόνια και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν μεταξύ του Γοδεφρίδου και του επόμενου επισκόπου, του Πέτρου, υπήρξε άλλο επίσκοπος. Δυστυχώς, στο έγγραφο ονομασίας του επισκόπου Πέτρου της Ventimiglia των φραγκισκανών στις 22 Ιουνίου 1408 δεν αναφέρεται ποιο πρόσωπο αντικατέστησε.⁶²⁰ Μετά τη Σύνοδο της Πίζας το 1409 και την αλλαγή παπικού στρατοπέδου από τον Ιανό ο

⁶¹⁷ Ο Φραγκίσκος το πιο πιθανό είναι να μην κατέλαβε ποτέ τη θέση του επισκόπου στην εν λόγω επισκοπή, μιας και ο μετατεθείς επίσκοπος Inigo de Volterra λόγω της ουδετερότητας του βασιλιά Πέτρου Γ' της Αραγονίας έναντι των δύο παπών δεν έλαβε τη θέση του αρχιεπισκόπου Ταρραγόνας· βλ. P. Atanasio Lopez, «Fr. Francisco Raffardi (?) obispo de Famagosta 1379-1380: de Segorbe y Albarracin 1389?», *Revista Franciscana*, τ. 40 (1912), σ. 81· Andres Ivars, «El mausoleo de la Infanta Da' Teresa de Entenza en el convento de S. Francisco en Zaragoza, por el escultor Pedro Moragues», *Ibero-America*, (1926), αρ. 74, σ. 245-246· Bonifacio Bartolomé Herrero, «Obispos Extranjeros Al Frente De La Diócesis De Segovia», στο: *Estudios segovianos*, τχ. 48 (2005), σ. 34· Francesc Ruiz i Quesada, Helios Borja Cortijo, «Ènnec de Vallterra y el programa iconográfico de la capilla de San Salvador de la catedral de Segorbe», *Retrotabulum: Estudis d'Art Medieval*, n. 15 (Febrer 2015), σ. 10. *Παράρτημα*, Αβ. α-5 13/7/1379, α-20 - 28/5/1380.

⁶¹⁸ *Παράρτημα*, Αβ. α-67 - 30/7/1384.

⁶¹⁹ Η εν λόγω επισκοπή ήταν χωρισμένη σε τρία αρχιδιακονάτα, αυτό της Τουρ, αυτό της Outre-Loir, στα βόρεια του ποταμού λίγηρα, και της Outre-Vienne· βλ. Auguste Longnon, *Pouillés de la province de Tours*, Imprimerie Nationale, Paris 1903, σ. XII.

⁶²⁰ *Παράρτημα*, Πίζα α-1 - 5/9/1409.

πάπας της Πίζας διορίζει δύο επισκόπους στην Αμμόχωστο, τον Ιωάννη de Montenigro και τον Ιωακείμ de Torcellis.⁶²¹

Ο Βενέδικτος ΙΓ΄ της Αβινιόν στις 22 Ιουνίου 1408 μετέθεσε τον Πέτρο Marinaco από την επισκοπή της Ventimiglia της Λιγουρίας, όπου παρεπιδημούσαν οι προσκείμενοι στον πάπα της Αβινιόν και μετέπειτα εκείνοι της Πίζας στην επισκοπή Αμμοχώστου.⁶²² Ο επίσκοπος Πέτρος Marinaco, στις 5 Σεπτεμβρίου 1409, ζήτησε από τον πάπα Αλέξανδρο Ε΄ να συνεχίσει να λαμβάνει τα εισοδήματα των περιοχών Cespitello (σήμερ. Sospello [Γαλλία]), Breglio (σήμερ. Breil-Sur-Roya [Γαλλία]), Saurgii (σήμερ. Saorge [Γαλλία]), Pigna (σήμερ. Pigna [Ιταλία]), Castilhoni (σήμερ. Castillon [Γαλλία]), Sancte Agnetis (Sainte Agnès [Γαλλία]), Gorbii (σήμερ. Gorbio [Γαλλία]), Castellarii (σήμερ. Castellar [Γαλλία]) και Molineti (Moulinet [Γαλλία]) της επισκοπής της Ventimiglia, μιας και δεν μπορούσε να λαμβάνει τα εισοδήματα της Αμμοχώστου.⁶²³ Πέθανε κάποια στιγμή πριν από τις 26 Μαΐου 1412 και τη θέση του έλαβε από τον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ της Πίζας ο Ιωάννης του Montenigro, επίσης των Φραγκισκανών.⁶²⁴ Ο Ιωάννης το 1412 απαλλάχθηκε από τις οφειλές του προς το παπικό Ταμείο εξαιτίας της ανεπάρκειας εσόδων, του πολέμου, του λοιμού και άλλων καταστροφών που έχουν ενσκήψει στην πόλη της Αμμοχώστου «εξαιτίας ανεπάρκειας εισοδημάτων, πολέμου, λοιμού και άλλων καταστροφών που έχουν πλήξει την Αμμόχωστο».⁶²⁵ Απεβίωσε πριν από τις 12 Μαΐου 1414.

Αντικαταστάτης του ήταν ο επίσης Γενουάτης Ιωακείμ de Torcellis του τάγματος των Serviti (Ordo Servorum Beatae Virginis Mariae), και κάτοχος πτυχίου Θεολογίας (*bacallarius in Theologia*), στις 14 Μαΐου 1414. Γνωρίζουμε ότι ο Ιωακείμ επιφυλάχθηκε να πληρώσει τα οφειλόμενα στο παπικό Ταμείο ύψους 200 φλορινιών σε δύο δόσεις.⁶²⁶

Μέσα στην πολυπλοκότητα των πραγμάτων έχουμε και την πληροφορία ότι ο βασιλιάς Ιανός το 1402 ονόμασε τον δικό του ευνοούμενο ως επίσκοπο Αμμοχώστου και μάλιστα σε μια επισκοπή της οποίας τον έλεγχο είχε μόνο εν μέρει. Το πρόσωπο αυτό ονομαζόταν

⁶²¹ A. Ferretto, «Lo scisma in Genova», σ. 117· Giustiniani, *Annali*, Lib. V, σ. 226, 227· Sandra Macchiavello, «Sintomi di crisi e annunci di riforma (1321-1520)» στο: *Il cammino della Chiesa Genovese dalle origini ai nostri giorni*, Dino Puncuh (επιμ.), ASLSP, Nuova Serie – τ. XXXIX (CXIII) τχ. II, Genova 1999, σ. 234-238.

⁶²² Don Nino Allaria Olivieri, «Atti dei Vescovi Ventimigliesi nei sec. XIV-XV-XVI in Sospello», *Recherches régionales*, τ. 43(2002), σ. 19-20· Girolamo Rossi, «Documenti inediti riguardanti la chiesa di Ventimiglia», *Miscellanea di storia italiana*, Torino, τ. XII (1906), σ. 396-397.

⁶²³ *Παράρτημα*, Πίζα α-2 - 5/9/1409.

⁶²⁴ *Παράρτημα*, Πίζα β-50 - 26/5/1412.

⁶²⁵ *Παράρτημα*, Πίζα β-49 - 21/5/1412: *propter guerras, pestes et alias calamitate [condui] in illis partibus viguerunt facultatibus et bonis suis sint plurimum diminuta*. Με πόλεμο, προφανώς εννοούνται οι επιθέσεις που ο Ιανός είχε εξαπολύσει από το 1404 εναντίον της Αμμοχώστου έως περίπου το 1408, την επιείκεια πανώλης του 1409 και την επιδρομή ακριδών την περίοδο 1409-1412, βλ. G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 468-469.

⁶²⁶ *Παράρτημα*, Πίζα β-69 - 14/5/1414, β-74 - 9/8/1414.

Γεώργιος ή Γρηγόριος και λέγεται ότι ήταν εξομολογητής του κυβερνήτη της Αμμοχώστου Αντώνιου Guarco, ανάδοχου του Ιανού. Αυτός ο Γεώργιος ή Γρηγόριος είχε λάβει μέρος σε συνωμοσία που είχε εξυφανθεί για την ανακατάληψη της Αμμοχώστου από τον βασιλιά. Το πρόσωπο αυτό μετά την αποκάλυψη του γεγονότος εκτελέστηκε με διαταγή του κυβερνήτη της πόλης Guarco, και τελικά η υπόσχεση που είχε δοθεί από τον βασιλιά δεν ευοδώθηκε με κανέναν τρόπο.⁶²⁷ Σημειώνουμε ότι δεν θα ήταν εντελώς αδύνατο ο Ιανός να είχε προτείνει ή και να είχε υποσχεθεί μία τέτοια θέση, δεδομένου του παραδείγματος με τον Ιωάννη Petit, τον εξομολόγο του, για τον οποίο παρενέβη στον πάπα για την τοποθέτησή του ως διαχειριστή της επισκοπής της Πάφου, το 1413.⁶²⁸

Ο επόμενος επίσκοπος Αμμοχώστου θα διοριστεί αμέσως μετά τον θάνατο του Ιωακείμ και θα είναι ο δομινικανός Νικόλαος de Tenda. Ο πάπας Μαρτίνος Ε΄, ο πρώτος μετά την επιστροφή της κανονικής ομαλότητας θα διορίσει τον Νικόλαο στις 20 Δεκεμβρίου του 1417, ο οποίος θα ποιμάνει την επισκοπή για περισσότερα από είκοσι χρόνια – θα πεθάνει το 1440.⁶²⁹

Συμπερασματικά, βλέπουμε ότι η πολιτική κατάσταση του νησιού όριζε και τις επισκοπικές επιλογές σε κάθε εκκλησιαστική περιφέρεια. Η επιλογή των Λουζινιανών βασιλέων να ταχθούν στο πλευρό του πάπα της Αβινιόν αρχικά, και στον Πίζας αργότερα, δημιουργεί σχεδόν τετελεσμένη κατάσταση, με τα πρόσωπα από πλευράς των Ρώμης εκ των πραγμάτων να μπαίνουν στο περιθώριο. Το ίδιο, δε, συμβαίνει και με τους επισκόπους Αμμοχώστου που ονόμαζαν οι πάπες της Αβινιόν και της Πίζας.

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω οι πάπες της Ρώμης στα πρώτα χρόνια του Σχίσματος ονόμασαν ιεράρχες και για την Κύπρο, χωρίς φυσικά κανείς τους να καταφέρει να φτάσει στο νησί και να διαδραματίσει τον οποιονδήποτε ρόλο. Μάλιστα, ενώ στην περίπτωση της Αμμοχώστου οι πάπες της Αβινιόν και της Πίζας επίσης ονόμασαν τους δικούς τους εκλεκτούς, χωρίς κάποιος από αυτούς να αναλάβει τα καθήκοντά του στο νησί.

⁶²⁷ [...] *Καὶ ὁ καπετάνος τῆς Ἀμοχούστου ἦτον σιρ Ἀντόνη Νεν τὰρ κὰρ, καὶ εἶχεν ἕναν μοναχὸν φρόνημον φρε Νγκικάλ, ὁ πῖος ἦτον πνευματικὸς τοῦ καπετάνου ὁ πῖος ἔθελε νὰ θανατόσι τὸν καπιτάνον καὶ νὰ δόσι του ρυγὸς τὴν Ἀμόχουστον· καὶ ὁ ρύγας ἐπῖκεν τὸν ὑποψίφιον διὰ ἐπίσκοπον τῆς Ἀμοχούστου [...]*: βλ. Μαχαϊράς, (εκδ. Πιερίης-Κονναρή), Ms. V, σ. 423, στ. 38-47· P.W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου», σ. 146-147.

⁶²⁸ *Παράρτημα*, Πίζα β-58 - 23/11/1413.

⁶²⁹ C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

VII. Λατινικές μονές

Ο κανονικός κλήρος (μοναχοί και επάιτες) την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος και η κατάσταση του περιγράφεται από τον περιηγητή Nicolò da Martoni. Οι αναφορές του Martoni γίνονται κατά την επίσκεψή του σε Αμμόχωστο και Λευκωσία, αλλά και στο Σταυροβούνι το 1394, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού από τους Αγίους Τόπους, όπου είχε πραγματοποιήσει προσκυνηματικό ταξίδι. Η εικόνα που μάς δίνει ο περιηγητής για την Αμμόχωστο είναι μάλλον αποκαρδιωτική, αφού εντοπίζει τους φτωχούς και επάιτες, ενώ και τα κτήρια, αν και παραμένουν εντυπωσιακά, έχουν χάσει κάτι από τη λάμψη τους. Στην Αμμόχωστο ο επικεφαλής της μονής των Φραγκισκανών τού είπε ότι ζουν άσχημα και έχουν λίγα εισοδήματα από τις ελεημοσύνες και οι Δομινικανοί μοναχοί άπαντες ζουν φτωχικά. Για τη Λευκωσία δεν δίνει εικόνα της κατάστασης των μονών ή του κανονικού κλήρου, ωστόσο μένει εντυπωσιασμένος από τους κήπους που περιέβαλλαν τις μονές και την αφθονία των καρπών της γης. Για το Σταυροβούνι δε ο περιηγητής σημειώνει τη σκληρότητα των μοναχών, οι οποίοι δεν τού επέτρεψαν να διανυκτερεύσει στη μονή και μας πληροφορεί ότι ο αβάς του διέμενε στο κοντινό χωριό, του οποίου, όπως σημειώνει ο Martoni, ήταν και επικεφαλής.⁶³⁰

Μέσα από τα διαθέσιμα παπικά έγγραφα παρατηρούμε ότι οι αναφορές που γίνονται σε μονές της Κύπρου είναι ελάχιστες και οι όποιες αναφορές γίνονται αφορούν κατά κύριο λόγο τη σημαντική μονή του Beaulieu, τη μονή του Μπέλλα Πάις και σε μία περίπτωση στο Σταυροβούνι και αυτές σε αυτές τις αναφορές το κύριο πρόσωπο είναι ο αβάς τους. Οι αναφορές σε άλλες μονές (La Cava, Άγιος Θεόδωρος των Κιστερκιανών, Άγιος Δομίνικος) είναι ελάχιστες. Η αρχειακή σιωπή, ωστόσο, δεν θεωρούμε ότι σημαίνει και εξαφάνιση των μοναστηριακών δομών στη Λατινική Κύπρο και σημάδι διάλυσής τους. Η έλλειψη παπικών επιστολών ή άλλων αναφορών πιθανόν να μπορεί να εξηγηθεί και υπό το πρίσμα της απώλειας ελέγχου από τον πάπα, της μιας ή της άλλης υποταγής, ο οποίος δεν ήταν πλέον σε θέση να παρέμβει στα μοναστηριακά πράγματα και να ορίσει τις εξελίξεις. Επίσης, οι μοναστικές κοινότητες στο νησί ίσως να μην απευθύνονταν πλέον σε αυτούς, επειδή δεν το θεωρούν σκόπιμο. Μία ακόμη εξήγηση θα μπορούσε να είναι η άσκηση ελέγχου από τον βασιλιά, ως ένα ακόμη δείγμα της επιρροής του στα εκκλησιαστικά πράγματα την περίοδο του Σχίσματος – αν και γι' αυτό δεν έχουμε επαρκή αρχειακή

⁶³⁰ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 629-637.

τεκμηρίωση. Αυτό που παρατηρούμε όμως και από τα παρακάτω είναι η διατήρηση του *status* των αβάδων των μεγάλων μονών, κυρίως του Beaulieu και του Μπέλλα Πάις, οι οποίοι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται ως ενδιάμεσοι για διάφορες παπικές υποθέσεις. Το ότι αρκετές μονές λειτουργούσαν την εν λόγω περίοδο μπορεί να διαπιστωθεί και από τα περιηγητικά κείμενα, όπως αυτό του Nicola da Martoni, ο οποίος το 1395 επισκέφθηκε ή αντίκρισε μοναστικά κτήρια.

Ο Nicola da Martoni μεταξύ άλλων περιγραφών για την πόλη της Αμμοχώστου μας άφησε και σημειώσεις για μερικές από τις μονές που επισκέφθηκε. Για τη μονή των Φραγκισκανών μοναχών έγραψε ότι αυτή ήταν αρκετά πλούσια με ωραίο περιστύλιο, κοιτώνες και άλλα κτίσματα, καθώς και έναν πολύ όμορφο κήπο με άφθονα νερά, από πηγάδια, αλλά και από δεξαμενές. Στην πόλη της Αμμοχώστου επισκέφθηκε και τη μονή της Παναγίας de Cammino, όπως την ονομάζει και πιθανώς να πρόκειται για τη μονή των Καρμελιτών στην πόλη.⁶³¹ Ο περιηγητής την περιγράφει επίσης ως πολύ όμορφη, ωραία διακοσμημένη με διάφορα κτίσματα και κήπο. Στο μοναστήρι αυτό ο περιηγητής είχε την ευκαιρία να δει λείψανα της Αγίας Ουρσουλίνας, του πάπα Λέοντα Α΄, του Αγίου Κουφίνου, του Αγίου Σώσου, και κομμάτι τιμίου Ξύλου. Ως πολύ όμορφη ο Ιταλός περιηγητής περιγράφει και τη μονή των Δομινικανών την οποία επίσης επισκέφθηκε. Το μοναστήρι, όπως και τα άλλα διέθετε κοιτώνες, κήπο, καθώς και άλλα κτίρια προς χρήση των μοναχών, που όμως τα περισσότερα βρίσκονται σε ερειπιώδη κατάσταση.⁶³² Ο Martoni απ' ό,τι αντιλαμβανόμαστε από τα γραφόμενά του έχει εντυπωσιαστεί από τα θρησκευτικά κτίσματα που αντίκρισε, όμως κάνει και την καταληκτική διαπίστωση ότι όλοι οι μοναχοί της πόλης διαβιούν σε εμπερίστατη κατάσταση εκείνη την εποχή.⁶³³

Στην Αμμόχωστο την περίοδο του Σχίσματος αναφέρεται η Αγία Άννα και ο Άγιος Λάζαρος γυναικείες μονές των Βενεδικτίνων, η Παναγία της Τορτόζας, που θεωρείται και αυτή των Βενεδικτίνων, η μονή της Παναγίας της Τύρου, η γυναικεία μονή της Αγίας Μαρίας της Μαγδαληνής των Κιστερκιανών, καθώς και οι μονές των επαιτικών ταγμάτων του Αγίου Δομίνικου, των Φραγκισκανών, η Παναγία των Καρμελιτών, και η μονή του Αγίου Αντωνίου των Αυγουστινιανών.⁶³⁴

Στη Λευκωσία ο Ιταλός ταξιδιώτης αναφέρει τις μονές των Φραγκισκανών, των Δομινικανών και των Αυγουστινιανών, γράφοντας χαρακτηριστικά ότι ήταν όλες ήταν επιβλητικές και όμορφες. Καθεμία από αυτές τις μονές διέθετε δύο περιστύλια, ένα μεγάλο

⁶³¹ Ο.π.

⁶³² Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 630-631.

⁶³³ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 635-637.

⁶³⁴ C. Schabel, *Famagusta, The Ecclesiastical History*.

και ένα μικρότερο, το οποίο διέθετε καρποφόρα δέντρα. Μάλιστα, πλησίον του κοινοβίου των Αυγουστινιανών ο Martoni είδε μία εύφορη έκταση σπαρμένη με σιτηρά. Εντός των τειχών της πόλης ο περιηγητής είδε επίσης και τους κήπους της γυναικείας μονής του Αγίου Θεοδώρου.⁶³⁵

Ουσιαστικά, οι αναφορές που κάνει ο Nicola da Martoni στο περιηγητικό του κείμενο στις μονές και στα κοινόβια που επισκέφθηκε ή έστω είδε στην Αμμόχωστο και στη Λευκωσία σ τον Δεκέμβριο του 1394 είναι πολύ περισσότερες από τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι παπικές επιστολές για ολόκληρη την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος. Οπωσδήποτε και στην Αμμόχωστο αλλά και στη Λευκωσία θα λειτουργούσαν και άλλες μονές και κοινόβια από αυτά που μας αναφέρει ο Martoni ή οι παπικές επιστολές, όπως φαίνεται, άλλωστε, από τις διαθήκες Λατίνων της Αμμοχώστου. Ωστόσο, λόγω της ιδιότυπης εκκλησιαστικής κατάστασης που είχε δημιουργήσει το Σχίσμα και ίσως ο βασιλικός έλεγχος και η αδυναμία προσέγγισης της παπικής έδρας από πλευράς του κανονικού κλήρου αυτές παραμένουν σιωπηρές στις πηγές.

Beaulieu (Belliloco)

Οι αβάδες της μονής των Κιστερκιανών μοναχών του *Beaulieu* διαχρονικά διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στα εσωτερικά εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου και ήταν από τα πιο ισχυρά μοναστήρια στο νησί και το μεγαλύτερο από τα δύο κιστερκιανά μοναστήρια στην Κύπρο (το άλλο ήταν του Αγίου Βλάσιου, που το 1400 η περιουσία του δόθηκε σε κάποιον λαϊκό).⁶³⁶

Για την περίοδο που μελετάμε, το 1382 και το 1383, γνωρίζουμε ότι ο πάπας της Αβινιόν εξουσιοδότησε τον αβά της μονής να ερευνήσει και να επιληφθεί διαφόρων ζητημάτων, μαζί με άλλους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, όπως δικαιώματα εισοδημάτων του Βερνάρδου de Longchamps, παραχώρηση θέσης κανονικού στο Ιωάννη de Turres).

Ο αβάς του Beaulieu, το 1385, αναμείχθηκε και στην υπόθεση του Γουίδου Nephim, σχετικά με την παραχώρηση θέσης κανονικού στο καπίτολο της αρχιεπισκοπής, αλλά και για το ζήτημα του επισκόπου της Λεμεσού και της παραχώρησης εισοδημάτων από περιουσία των Αυγουστινιανών, των Τευτόνων και του τάγματος του Αγίου Θωμά.⁶³⁷ Επίσης, ξανά το 1385 ορίστηκε να διερευνήσει το ζήτημα που έχει ανακύψει με τη

⁶³⁵ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 635-637.

⁶³⁶ Jean Richard, «The Cistercians in Cyprus», *The Second Crusade and the Cistercians*, Michael Gervers (επιμ.), New York 1992, σ. 202· N. Coureas, *The Latin Church*, II, σ. 406-407.

⁶³⁷ *Παράρτημα*, Αβ. α-72 - 15/2/1385.

διαχείριση της περιουσίας της αρχιεπισκοπής Λευκωσία, όπως και το 1407 για το ζήτημα οικειοποίησης εισοδημάτων της επισκοπής Αμμοχώστου.⁶³⁸

Αρκετά ενδιαφέρουσα είναι και η ανάμιξη του αβά του Beaulieu Ιωάννη στην υπόθεση του διαζυγίου του Ιανού από την πρώτη του σύζυγο Anglesia Visconti, το 1407. Η σχετική παπική επιστολή, της 4^{ης} Μαρτίου 1407, μας παρέχει και την ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι η μονή ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο έγγραφο: *Sancti Iohannis de Belloloco*.⁶³⁹ Μάλιστα, ο Φλώριος Βουστρώνιος αναφέρει *San Gioan de Monforte in Nicosia, al Bel Loco*, αναφερόμενος στα λείψανα αγίων που υπάρχουν στην Κύπρο. Αυτή είναι η πρώτη φορά που το Beaulieu αναφέρεται με αυτό το όνομα σε παπικό έγγραφο. Με αυτό το όνομα συναντάμε τη μονή και στο νομικό έγγραφο της Πάδοβας (Archivio di Stato di Padova, perg. 5685, part. 7), που συντάχθηκε ως πρακτικό του διαζυγίου Ιανού-Anglesia.⁶⁴⁰

Ξανά το 1410 ο αβάς του Beaulieu αναμείχθηκε και σε ζητήματα παραχώρησης αξιωμάτων στις επισκοπές του νησιού (Βαρθολομαίου de Monachis de Ebolo).⁶⁴¹

Μπέλλα Πάις (Episcopia)

Η σημαντικότητα του προσώπου του αβά του Μπέλλα Πάις συνεχίζει και κατά την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος. Ο αβάς το 1385 μαζί με τον αβά του Beaulieu κλήθηκε από τον πάπα Κλήμεντα Ζ΄ της Αβινιόν να φροντίσει για διάφορα ζητήματα της Εκκλησίας στην Κύπρο, όπως ζήτημα που είχε ανακύψει με τον Γουίδο de Nephim, παραχώρηση στην επισκοπή Λεμεσού εισοδημάτων από την περιουσία των Αυγουστινιανών κανονικών, του τάγματος του Αγίου Θωμά και των Τευτόνων.⁶⁴² Αργότερα, μαζί με τους αβάδες του Beaulieu και του Σταυροβουνίου, το 1407, τού ανατέθηκε από τον Βενέδικτο ΙΓ΄ η διερεύνηση του ζητήματος οικειοποίησης περιουσιακών στοιχείων της επισκοπής Αμμοχώστου. Η ανάμιξη του αβά στο ζήτημα του διαζυγίου του βασιλιά Ιανού με την Anglesia Visconti στις 4 Μαρτίου 1407 είναι ίσως η πιο ενδεικτική.⁶⁴³

⁶³⁸ Παράρτημα, Αβ. α-89 - 20/5/1385· Παράρτημα, Αβ. β-25 - 26/1/1407.

⁶³⁹ Παράρτημα, Αβ β-28 - 4/3/1407.

⁶⁴⁰ Christina Kaoulla, *The Quest for a Royal Bride*, σ. 355· Michalis Olympios, «Between St Bernard and St Francis: A Reassessment of the Excavated Church of Beaulieu Abbey, Nicosia», *Architectural History* τ. 55 (2012), σ. 41-43· idem, «Shared Devotions: Non-Latin Responses to Latin Sainthood in Late Medieval Cyprus», *Journal of Medieval History* 39/3 (2013), σ. 14-15· Fl. Bustron, *Chronique de l'île de Chypre*, René de Mas Latrie (εκδ.), Imprimerie Nationale, Paris 1886, σ. 426.

⁶⁴¹ Παράρτημα, Πίτζα β-2 - 27/5/1410.

⁶⁴² Παράρτημα, Αβ. α-69, 70 - 1/2/1385, α-70, α-72 - 15/2/1385,

⁶⁴³ Παράρτημα, Αβ. β-25 - 26/1/1407, β-28 - 4/3/1407.

Μία πολύ χρήσιμη πληροφορία που εξάγεται από τα έγγραφα που ερευνήσαμε ήταν ο διορισμός νέου αββά της μονής. Γνωρίζουμε, λοιπόν, ότι το 1411 ο Στέφανος Bulla ονομάστηκε από τον πάπα Ιωάννη ΚΓ΄ αββάς της περιώνυμης μονής της. Ο προηγούμενος αββάς του μοναστηριού ήταν κάποιος Παύλος και μετά τον θάνατό του νέος αββάς ονομάστηκε ο Στέφανος Bulla. Το 1411 το ποσό που όφειλε να πληρωθεί στο Αποστολικό Ταμείο ως εισφορά από τον αββά ήταν 60 φλορίνια, 33 σολδία και 4 δηνάρια.⁶⁴⁴ Μπορούμε λοιπόν να διαμορφώσουμε τον κατάλογο των αββάδων του 14ου και 15ου αιώνα ως εξής:⁶⁴⁵

Βαρθολομαίος	1311, 1328
Γεράρδος	1337, 1344
Γκυ	1348, 1354
Ιάκωβος	1372
Παύλος	<i>post</i> 1372
Νικόλαος	1407
Στέφανος	1411

Μονή Σταυροβουνίου

Μία από τις πιο σημαντικές μονές της Κύπρου ήταν αυτή του Σταυροβουνίου ή αλλιώς του Αγίου Παύλου της Αντιόχειας. Η μονή ως καθίδρυμα των Βενεδικτίνων ιδρύθηκε κάποια στιγμή πριν από το 1254, οπότε και κατοικήθηκε από Βενεδικτίνους μοναχούς που ήλθαν από το Πριγκιπάτο της Αντιόχειας. Η μονή του Τιμίου Σταυρού, πριν σε αυτή εγκατασταθούν Λατίνοι μοναχοί, ανήκε σε Έλληνες μοναχούς και ήταν ήδη σπουδαίος προσκυνηματικός προορισμός από πολύ νωρίς, μιας και εκεί φυλασσόταν ο σταυρός του Καλού Ληστή.⁶⁴⁶ Η μονή του Σταυροβουνίου ήταν μία από τις τρεις πλουσιότερες μονές της Κύπρου, και από τις πλέον ισχυρές μαζί με το Beaulieu και το Μπέλλα Πάις. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι και στα τρία έγγραφα που αφορούν το Σταυροβούνι η μονή φαίνεται ότι περιλαμβάνεται στην επισκοπή Λευκωσίας. Θεωρούμε ότι πρόκειται για

⁶⁴⁴ Schabel, «Religion», σ. 173-174· Hoberg, *Taxae*, σ. 234.

⁶⁴⁵ Schabel, *Who's in Charge Here*, σ. 208· *Bullarium Cyprium*, III, r-365, s-39, t-120, t-323, u-45, 64, w-79· *Παράρτημα*, Πίτσα β-28 - 1/9/1411.

⁶⁴⁶ N. Coureas, *The Latin Church*, I, σ. 187-188· idem, *The Latin Church*, II, σ. 391, 401-405.

λάθος του γραφέα, ο οποίος μπέρδευε τα ονόματα των επισκοπών, συγχύζοντας το Nicosiensis με το Nimosiensis.

Ο τελευταίος που αναφέρεται ονομαστικά ως αβάς στο Σταυροβούνι πριν από το 1378, όταν ξέσπασε και το Σχίσμα, είναι ο Πέτρος το 1374.⁶⁴⁷ Γνωρίζουμε, βέβαια ότι ο Martoni, τον Δεκέμβριο του 1394, επισκεπτόμενος τη μονή Σταυροβουνίου συνάντησε και τον αβά, στο κοντινό στη μονή χωριό, του οποίου μάλιστα ο αβάς ήταν και κύριος. Δυστυχώς, ο Ιταλός περιηγητής δεν αναφέρει το όνομα του αβά. Ο Martoni σημειώνει στο ημερολόγιό του ότι έφθασε στη μονή στις 15 Δεκεμβρίου 1394, αφού είχε διανυκτερεύσει κάτω από ένα υπόστεγο με τις μύγες να τον τσιμπούν ασταμάτητα. Το επόμενο πρωί μετά από μία κουραστική ημέρα πεζοπορίας έφθασε στη μονή και αφού περιηγήθηκε σε αυτή, όταν ζήτησε από τους μοναχούς να διανυκτερεύσει μαζί τους αυτοί του το αρνήθηκαν, με τη δικαιολογία ότι ο αβάς κρατούσε τα κλειδιά των ξενώνων. Τότε πήρε τον δρόμο της επιστροφής και στο χωριό συνάντησε τον αβά, ο οποίος, ακούγοντας ότι οι μοναχοί του δεν του επέτρεψαν τη διανυκτέρευση, θύμωσε και του προσέφερε κρασί και ψωμί, ξύλα και ένα μικρό υπόστεγο για να κοιμηθεί.⁶⁴⁸

Το Σταυροβούνι επισκέφθηκε επίσης και ο βαρόνος d'Oger του Anglure το 1396, ο οποίος σημείωσε ότι υπήρχε μία όμορφη εκκλησία και όμορφα κτήρια τριγύρω της. Στον ναό υπήρχαν δύο άγια βήματα, ένα κεντρικό, καθώς και ένα μικρότερο σε ένα παρεκκλήσιο πίσω από το κεντρικό βήμα. Εκεί ο περιηγητής προσκύνησε τον Τίμο Σταυρό, ο οποίος αιωρείται και του έδειξαν επίσης και ένα από τα καρφιά με τα οποία κάρφωσαν στον Σταυρό τον Ιησού.⁶⁴⁹

Στον αβά, επίσης, του Σταυροβουνίου, στις 26 Ιανουαρίου 1407, ο βασιλιάς Ιανός απευθύνεται (μαζί με τους αβάδες του Beaulieu και της Μπέλλα Πάις) για να ερευνήσουν το ζήτημα οικειοποίησης εισοδημάτων της επισκοπής Αμμοχώστου κατόπιν αιτήματος του βασιλιά και του καπίτολου της Λευκωσίας. Αυτός ο αγνώστου ονόματος αβάς, λοιπόν, προηγείται του Βερνάρδου, του αβά που ονόμασε ο πάπας Βενέδικτος ΙΓ΄ στις 9 Ιουλίου 1408. Ο Βερνάρδος ήταν ψάλτης στη μονή των Βενεδικτίνων La Chaise Dieu, της επισκοπής του Clermont της Γαλλίας. Μάλιστα, στο έγγραφο σημειώνεται ότι εδώ και πολύ καιρό παραμένει κενή η θέση του αβά και δεν είναι γνωστό κανένα όνομα ηγουμένου

⁶⁴⁷ Perrat - Richard - Schabel, *Bullarium Cyprium*, III, w-284.

⁶⁴⁸ Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 635-637.

⁶⁴⁹ O. d'Anglure, *Excerpta Cypria*, C.D. Cobham (μφορ.), University Press, Cambridge 1908, σ. 28-29.

του μοναστηριού στον πάπα.⁶⁵⁰ Στις 1 Δεκεμβρίου 1408 στον νέο αβά της μονής του Σταυροβουνίου Βερνάρδο παραχωρούνται τα συνήθη προνόμια, να μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιεί παπικά σύμβολα, όπως η μίτρα, το δακτυλίδι κ.λπ.⁶⁵¹ Ο αβάς Βερνάρδος παραιτήθηκε από τη θέση του το 1441, και αφού είχε εγκαταλειφθεί η μονή μετά την εισβολή των Μαμελούκων το 1426.⁶⁵²

Ο καρδινάλιος Ιορδάνης Orsini⁶⁵³ φαίνεται ότι είχε λάβει *in commendam* τα έσοδα της μονής Σταυροβουνίου, έτσι στις 12 Σεπτεμβρίου του 1412, ο γραμματέας του καρδινάλιου Orsini, ο Θεοδώριχος Israel, δεσμεύτηκε να πληρώσει τα οφειλόμενα στο Αποστολικό Ταμείο και, όπως σημειώνεται στο έγγραφο, το ποσό των 33 φλορινιών θα καταβληθεί σε δύο δόσεις. Το ετήσιο εισόδημα της μονής το 1412 ήταν 33 φλορίνια.⁶⁵⁴

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις 22 Δεκεμβρίου 1410 ο καρδινάλιος Orsini είχε παραπονεθεί ότι παρανόμως διάφορα πρόσωπα, εκκλησιαστικά και λαϊκά, κατακρατούσαν διάφορα εισοδήματα που τους είχαν παραχωρηθεί. Για την εξέταση του ζητήματος ο πάπας Ιωάννης ΚΓ΄ της Πίζας συγκρότησε ειδική επιτροπή, η οποία αποτελείτο από τους αρχιεπισκόπους Λευκωσίας, Ρόδου και τον επίσκοπο Μεθώνης.⁶⁵⁵ Δεν γνωρίζουμε αν στα διαφυγόντα εισοδήματα περιλαμβάνονται και αυτά από τη μονή του Σταυροβουνίου. Είναι πιθανόν το πρόβλημα να ανέκυψε ακριβώς λόγω του ότι ο μεν πάπας της Αβινιόν Βενέδικτος ΙΓ΄ λίγα χρόνια πριν, το 1408, είχε διορίσει αβά τον Βερνάρδο και δύο χρόνια αργότερα, ο πάπας της Πίζας Ιωάννης ΚΓ΄ έδωσε *in commendam* τα εισοδήματά της, με τον Orsini να διαμαρτύρεται επειδή δεν μπορούσε να τα εκμεταλλευτεί.

Μπορούμε να διαμορφώσουμε τον κατάλογο των αβάρων του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα ως εξής:⁶⁵⁶

Γκυ	1310
Σίμων	1327 – 1344/46

⁶⁵⁰ «[...] nobis exposito quod monasterium de Cruce Ordinis Sancti Benedicti Nicosiensis diocesis tanto tempore vacaverat quod de ipsius monasterii ultimi abbatis nome certa notitia apud Sedem Apostolicam non habentur.» βλ. *Παράρτημα*, Αβ. β-47 - 9/7/1408.

⁶⁵¹ *Παράρτημα*, Αβ. β-50 - 1/12/1408.

⁶⁵² *Acta Eugenii IV*, αρ. 960 [...] cum Bernardus, abb. Monast. S. Crucis, o.S.B. Nimociensis dioec. administratorem et regimen. dicti monast. sponte et libere cedere proponat [...]. Βλ. και Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 317.

⁶⁵³ Ο Iordanus Orsini είχε εκλεγεί στο αξίωμα του καρδινάλιου στο κονσιστόριο της 12ης Ιουνίου 1405, από τον πάπα της Ρώμης Ιννοκέντιο Ζ΄. Το 1406 συμμετείχε στο κονσιστόριο που εξέλεξε τον πάπα Γρηγόριο ΙΒ΄. Λίγο αργότερα, ωστόσο, μεταπήδησε στην υποταγή της Αβινιόν και τάχθηκε στο πλευρό του Βενέδικτου ΙΓ΄. Αργότερα, όπως φαίνεται άλλαξε εκ νέου στρατόπεδο, και εντάχθηκε σε αυτό των παπών της Πίζας.

⁶⁵⁴ *Παράρτημα*, Πίζα β-54 - 12/9/1412· *CICO*, II, σ. 215, αρ. 157· Hoberg, *Taxae*, σ. 184.

⁶⁵⁵ *Παράρτημα*, Πίζα β-4 - 22/12/1410.

⁶⁵⁶ *Παράρτημα*, Πίζα β-4 - 22/12/1410, 54 - 12/9/1412. Konnari - Schabel, «Limassol», σ. 272-273.

Ιωάννης Salexinis	1346
Φίλιππος	ante 1363
Πέτρος Γρηγόριος	post 1363 – 1374
Άγνωστος	1394
Βερνάρδος	1408-1441
Ιορδάνης Orsini	1410 (<i>in commendam</i>)

La Cava

Αναφορές στα υπό μελέτη έγγραφα της περιόδου του Μεγάλου Σχίσματος έχουμε και για τη γυναικεία μονή των Κλαρισών της La Cava, του τάγματος των Φραγκισκανών, που βρισκόταν κοντά στη Λευκωσία. Η μονή αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, κατά την περίοδο του Σχίσματος, και όπως αναφέρεται σε επιστολή της 18ης Οκτωβρίου 1382, αυτό οφείλεται στον πόλεμο που μαίνεται στην περιοχή, με αποτέλεσμα οι μοναχές να μη διαθέτουν τρόπο επιβίωσης και τα εισοδήματα της μονής έχουν ελαχιστοποιηθεί. Έτσι, ο πάπας Κλήμης Ζ΄ παραχώρησε άφεση αμαρτιών διάρκειας πενήντα ημερών σε όποιον από τους πιστούς επισκεφθεί τη μονή κατά τις παρακάτω εορτές: Χριστούγεννα, Εορτή της Περιτομής, Θεοφάνια, Ανάσταση, Ανάληψη, Πεντηκοστή, καθώς και στις εορτές του Γενεθλίου, του Ευαγγελισμού, Καθαρισμού της Παναγίας (Υπαπαντή Κυρίου), Κοίμηση της Παναγίας, την ημέρα του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, και των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Αυτό που έχει ιδιαίτερη αξία στο έγγραφο είναι η πληροφορία που μας παρέχει για τον αριθμό των καλογραιών που ζουν στη μονή, που έφτανε τις δώδεκα.⁶⁵⁷

Σε δεύτερο έγγραφο πάλι από τον πάπα της Αβινιόν, στις 11 Νοεμβρίου 1382, παραχωρείται το δικαίωμα επιλογής εξομολόγου στην ηγουμένη και στις μοναχές της μονής La Cava κοντά στη Λευκωσία, όπως σημειώνεται στο έγγραφο, εξαιτίας του θανάτου του προηγούμενου, και να δώσει άπαξ πλήρη άφεση αμαρτιών, και επιλογή εξομολόγου για όλους όσοι είναι ετοιμοθάνατοι, ωστόσο αυτή η άφεση δεν ίσχυε για τις επόμενες αμαρτίες.⁶⁵⁸ Οι ίδιες παραχωρήσεις δίνονται και στον ερημίτη λαϊκό Γουλιέλμο από το Παλέρμο ή αλλιώς Γουλιέλμο de Bellomonte, ο οποίος είχε ανακαινίσει εκ βάθρων τον ναό της Παναγίας και ο οποίος ζούσε εκεί ήδη από δωδεκαετίας, καθώς και στους

⁶⁵⁷ Παράρτημα, Αβ. α-62 - 18/10/1383, «[...] propter guerras que in illis partibus diutius viguerunt [...]».

⁶⁵⁸ Παράρτημα, Αβ. α-63 - 11/11/1383· *Bullarium Franciscanum*, VII, σ. 244, αρ. 667 και K. Eubel, *Die Avignonische*, σ. 33, αρ. 254.

ιερείς και άλλους εφημέριους, καθώς και σε άλλα πρόσωπα και των δύο φύλων που διαμένουν εντός της μονής.⁶⁵⁹

Άγιος Θεόδωρος των Κιστερκιανών

Το 1415 η αδελφότητα της μονής προχώρησε στην επιβεβαίωση της ενοικίασης του χωριού της Μαλούντας (*prestoria de Malandes*)⁶⁶⁰ στον Ιωάννη de Soloani, γιο του ποτέ Ιακώβου.⁶⁶¹ Ο Ιωάννης πλήρωνε ετήσιο ενοίκιο στη μονή 170 βυζάντια, και ενδιαφέρον έχει ότι η μεταφορά των δικαιωμάτων ενοικίασης του οικισμού της Μαλούντας επιβεβαιώνεται και από τον αβά της μονής του Beaulieu. Η μονή του Beaulieu ήταν «μητέρα» μονή εκείνης του Αγίου Θεοδώρου. Όπως σημειώνεται ο αβάς, παρά την όποια αμέλεια των προκατόχων του, παραμένει *patrisabbatis*. Το 1394 τη μονή επισκέφθηκε ο περιηγητής Martoni, ο οποίος αναφέρει ότι η μονή είναι εντός των τειχών της Λευκωσίας και περιβάλλεται από κήπους.⁶⁶²

Άγιος Δομίνικος Λευκωσίας

Η μονή του Αγίου Δομίνικου σύμφωνα με τον Nicola de Martoni, που επισκέφθηκε την Κύπρο, όπως είδαμε, τον Δεκέμβριο του 1394 είχε δύο περιστύλια, ένα μεγάλο και ένα μικρότερο. Ο κεντρικός ναός, αλλά και τα περιστύλια, είναι επιβλητικά διακοσμημένος και στον χώρο υπήρχαν μαρμάρيني κίονες.⁶⁶³

Όσον αφορά τους Δομινικανούς και τη μονή τους στη Λευκωσία διαθέτουμε μία μόνο επιστολή, από τον πάπα της Αβινιόν Βενέδικτο ΙΓ' το 1406.⁶⁶⁴ Με παπική βούλα της 24ης Μαρτίου 1406 ο Βενέδικτος παραχώρησε άφεση αμαρτιών για περίοδο 50 ημερών σε

⁶⁵⁹ Παράρτημα, Αβ. α-45 - 2/6/1383.

⁶⁶⁰ *Le livre de remembrances*, σ. 182, 201.

⁶⁶¹ R. de Collenberg, «Protopographie», σ. 633-636. Κάποια Μαργαρίτα Soloan έλαβε ειδική παπική άδεια προκειμένου να προχωρήσει σε γάμο με τον Νικόλαο de Tabaria, με τον οποίο συνδέονταν με 4ο και 5ο βαθμό ομοιμοσύνης· βλ. παραπάνω. Στον Λεόντιο Μαχαιρά αναφέρεται ότι μετά τον θάνατο Αντώνιου από την Πέργαμο (25 Αυγούστου 1395) και βασιλικού ταμιά, τη θέση κατέλαβε ο σερ Τζουάνης Σουλουάνης, ωστόσο, σε έγγραφο της 18ης Οκτωβρίου 1397 σημειώνεται ως επικεφαλής του ταμείου ο Jacobus Soloanus, ο πατέρας του· [...] Ότι μετά την αποβίωση του μάστρ' Αντώνη τα Περγάμου τοῦ ἰατροῦ φυσικοῦ, ὁ πῖος ἦτον κεφάλην του ἐφοικίου τῆς τζάπ(ρ)ας τοῦ ρυγός, ἔβαλεν τὸν σὶρ Τζουάν Σουλουάνη [...]. Βλ. Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικό της Κύπρου*, Ms V, σ. 422, στ. 45-50· Louis de Mas-Latrie, «Documents concernant divers pays de l'Orient latin, 1382-1413», *Bibliothèque de l'École des chartes* (1897), τχ. 58, σ. 106.

⁶⁶² Παράρτημα, Πίζα β-78 - 19/2/1415. Schabel - Duba, *A documentary of St. Theodore Abbey*, σ. 32· Leon Le Grand, «Relation du pèlerinage», σ. 635.

⁶⁶³ Schabel-Konnari, *Cyprus*, σ. 174, 177· Schabel, *Nicosia*, σ. 185-187· N. Coureas, *The Latin Church*, σ. 345-368· Christina Kaoulla – Chris Schabel, «The Inquisition against Peter de Castro, Vicar of the Dominican Province of the Holy Land, in Nicosia, Cyprus, 1330», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, τ. 77 (2007), σ. 122-125.

⁶⁶⁴ Δομινικανός ήταν επίσης και ο επίσκοπος Χεβρώνας Paulus de Posanio τον οποίο διόρισε ο πάπας της Ρώμης Βονιφάτιος στις 13 Ιουνίου 1394, ο οποίος μάλλον δεν έφθασε ποτέ στην Κύπρο. Παράρτημα, Ρώμη β-14 - 13/6/1394.

όποιον επισκεφθεί τη μονή σε συγκεκριμένες δεσποτικές και θεομητορικές εορτές, καθώς και την ημέρα εορτής του Αγίου Δομίνικου. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο πάπας τονίζει ότι στη μονή έχουν ταφεί μερικοί βασιλείς της Κύπρου.⁶⁶⁵ Στην περιγραφή του Στέφανου de Lusignan αναφέρεται ότι στον Άγιο Δομίνικο έχουν ταφεί ουκ ολίγοι βασιλείς, βασίλισσες και τέκνα βασιλέων, καθώς και άλλα πολλά σημαίνοντα ονόματα πριγκίπων, βαρόνων, και άλλων ευγενών. Επίσης, εκεί έχουν ταφεί 18 αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, αλλά και ένα από τα παιδιά του βασιλιά της Γαλλίας Αγίου Λουδοβίκου [...].⁶⁶⁶

Οι διαχειριστές αβάδες

Την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος λαμβάνει και μεγαλύτερες διαστάσεις το φαινόμενο των διαχειριστών αβάδων και αυτή την τάση μπορούμε να την ανιχνεύσουμε και στα έγγραφα που μελετήσαμε και που αφορούν είτε μονές στην Κύπρο είτε για εκκλησιαστικά πρόσωπα που σχετίζονται με την Εκκλησία στο νησί, τα οποία εξαιτίας του Σχίσματος αδυνατούσαν να λάβουν τις κυπριακές θέσεις που τους παραχωρούντο κατά καιρούς.

Ειδικότερα, γνωρίζουμε ότι ο Λουκίνος, ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, που διόρισε ο πάπας Ουρβανός ΣΤ΄ είχε τη διαχείριση του αβαείου του Αγίου Στεφάνου στην επισκοπή του Squilace (το 1387), και δύο χρόνια αργότερα έλαβε σε διαχείριση και τη μονή του Roverano στη Γένοβα (το 1389). Οπωσδήποτε ο Λουκίνος δεν θα κατάφερε να αναλάβει τη διοίκηση της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, συνεπώς οι παραχωρήσεις αυτές θα λειτούργησαν ως αντιστάθμισμα στην απώλεια των εισοδημάτων του από την αρχιεπισκοπή Λευκωσίας.

Επίσης, το 1402 ο Κορράδος Caracciolo, έχοντας διοριστεί και αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας, έλαβε σε διαχείριση το αβαείο του Mosacensis των Βενεδικτίνων, στην επισκοπή της L'Acquila (Aquilensis) στη βόρεια Ιταλία. Ο Κορράδος ήταν ένα από τους πιο στενούς συνεργάτες του πάπα της Ρώμης Βονιφάτιου Θ΄ της Ρώμης, με υψηλές θέσεις στην παπική Κουρία, ο οποίος επίσης δεν ποτέ δεν έλαβε τα ηνία της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας και κατά συνέπεια τα εισοδήματά της.

Ενδιαφέρον έχει και η περίπτωση του Iordanus Orsini, καρδινάλιου του Albano, ο οποίος γνωρίζουμε ότι όφειλε να πληρώσει μέσω του γραμματέα του Θεοδόριχου Israel, τα αναλογούντα ποσά στο Αποστολικό Ταμείο, το 1412, για τα εισοδήματα που λάμβανε *in commendam* από τη σημαντική κυπριακή μονή Σταυροβουνίου των Βενεδικτίνων. Η

⁶⁶⁵ [...] *nonnulli inclite memorie reges Cipri catholici sunt sepulti [...]*: Παράρτημα, Αβ. β-17 - 1/4/1406.

⁶⁶⁶ Stephan de Lusignan, *Description de l'île de Chypre*, σ. 32· B. Imhaus, «La mort dans la société franque de Chypre», *EKEE*, τ. XXIV (1998), σ. 1-75.

παραχώρηση αυτή είχε γίνει από τον πάπα της Πίζας Ιωάννη ΚΓ΄. Δεν γνωρίζουμε αν η παραχώρηση έγινε το 1410, οπότε και γνωρίζουμε ότι ο ίδιος ο Orsini είχε παραπονεθεί στον πάπα Ιωάννη, ότι δεν μπορούσε να επωφεληθεί από τα εισοδήματα που του αναλογούσαν ως διαχειριστή.

Οι μεγάλες μονές, λοιπόν, συνεχίζουν να υφίστανται, αν και δεν διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες για την ακριβή τους κατάσταση, όπως επίσης και για τον ρόλο τους στο εκκλησιαστικό σκηνικό την περίοδο του Σχίσματος, αλλά και στο πολιτικό εσωτερικό γίνεσθαι. Τα τρία μεγάλα μοναστήρια της Κύπρου, η μονή του Beaulieu των Κιστερκιανών, η μονή του Μπέλλα Πάις των Πρεμονστρατένσιων και το Σταυροβούνι των Βενεδικτίνων συνεχίζουν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα εκκλησιαστικά πράγματα καθ' όλη τη διάρκεια του Σχίσματος, μιας και γνωρίζουμε ότι οι πάπες απευθύνονται στους αβιάδες των μονών αυτών προς διευθέτηση διαφόρων ζητημάτων, και οπωσδήποτε είναι δείγμα της εκτίμησης που έχαιραν οι επικεφαλής τους, αλλά και πιθανώς και στην έλλειψη άλλων υψηλά ιστάμενων εκκλησιαστικών προσώπων.

Συγκεκριμένα από το 1383 μέχρι και το 1407 οι πάπες της Αβινιόν ζητάνε από τους αβιάδες των μεγάλων μονών του Beaulieu, του Μπέλλα Πάις, και του Σταυροβουνίου, σε μία περίπτωση, να εμπλακούν σε διάφορα ζητήματα, όπως στην περίπτωση του κανονικάτου του Νικόλαου Turres και του Γουίδου Nephim, σε δύο περιπτώσεις, στην περίπτωση των *spolia* του αρχιεπισκόπου Ανδρέα, αλλά και για το σημαντικό ζήτημα με τα εισοδήματα της επισκοπής Αμμοχώστου, αλλά και για το διαζύγιο του Ιανού με την Anglesia.

Συμπεράσματα

Μέσα από τις παπικές επιστολές που μελετήσαμε γίνεται σαφές ότι οι μονές που αναφέρονται είναι οι μεγάλες, και είναι εκείνες που διαδραματίζουν και την υπό εξέταση περίοδο κάποιον ρόλο. Το Μπέλλα Πάις, το Beaulieu και το Σταυροβούνι φαίνεται ότι είναι οι σπουδαιότερες μονές της Κύπρου. Ωστόσο, οι πληροφορίες που αντλούμε από τα παπικά έγγραφα είναι πολύ λίγες, και θεωρούμε ότι αυτό είναι σύμπτωμα της γενικότερης εκκλησιαστικής κατάστασης στην Κύπρο την περίοδο του Σχίσματος. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις όπου αναφέρονται μονές ο αποστολέας είναι ο πάπας της Αβινιόν. Καμία αναφορά δεν έχουμε για το μοναστικό τοπίο ή τους επαίτες στην Αμμόχωστο από τις ερευνηθείσες παπικές επιστολές, και κατ' επέκταση προς ή από τους πάπες της Ρώμης.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΑΚΗΣ

Συμπεράσματα

«Εν τω μεταξύ, η κατάσταση στην Κύπρο όσον αφορά την κατοχή των Γενουατών δεν βελτιώθηκε. Ο βασιλιάς της Γαλλίας, με τη συμβουλή του Φίλιππου de Mézières, φαίνεται να προσπάθησε το 1381 να φέρει ειρήνη, ή τουλάχιστον εκεχειρία, μεταξύ του Πέτρου και της Δημοκρατίας [της Γένοβας]. Οι καρδινάλιοι που τον εκπροσώπησαν έκαναν πλουσιοπάροχες προσφορές στους Γενουάτες εν ονόματί του, που ανέρχονταν σε 500.000 φλορίνια. Ο πάπας Κλήμης Ζ΄ κάλεσε τη Δημοκρατία να αποστείλει εκπροσώπους, όμως οι Γενουάτες ήταν αμετακίνητοι και η Βενετία δεν ενδιαφερόταν».⁶⁶⁷

Αυτή η προσπάθεια καταγράφεται από τον Βρετανό ιστορικός G. Hill στην ιστορία του, και που φαίνεται να ήταν η μοναδική φορά που κατά τη διάρκεια του Σχίσματος που ο πάπας ενδιαφέρθηκε να λύσει το «κυπριακό» πρόβλημα, που δεν ήταν άλλο από την κατοχή της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες.⁶⁶⁸ Ωστόσο, ο Hill παραπλανήθηκε από επιστολή του καγκελάριου Φίλιππου de Mézières, που είχε σταλεί μεν το 1381, αλλά περιγράφει γεγονότα που είχαν συμβεί το 1375, πριν δηλαδή από το ξέσπασμα του Σχίσματος.

Αυτή η προσπάθεια, λοιπόν, ποτέ δεν έγινε και ούτε ο πάπας της Αβινιόν αναμείχθηκε ούτε ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος ΣΤ΄ (1380-1422) έλαβε παρόμοια συμβουλή από τον καγκελάριο Φίλιππο de Mézières και ποτέ δεν εκπροσωπήθηκε από κανέναν καρδινάλιο, ούτε έγινε ποτέ τέτοια γενναιόδωρη προσφορά. Ο πάπας Αβινιόν Κλήμης Ζ΄ της ουδέποτε, λοιπόν, ζήτησε από τους Γενουάτες να αποστείλουν εκπροσώπους.

Οι πάπες την περίοδο του Μεγάλου Σχίσματος ήταν αδύναμοι να αναμειχθούν σε υποθέσεις του βασιλείου της Κύπρου, και ουδεμία χείρα βοήθειας έλαβε από αυτούς. Τα εσωτερικά προβλήματα της Εκκλησίας και ο αγώνας επιβίωσης των παπών στο δημιουργηθέν περιβάλλον του Σχίσματος ουσιαστικά όριζε και το πεδίο δράσης τους και την ατονική παρουσία τους στα κυπριακά πράγματα. Αυτή την αδυναμία και αυτή την έλλειψη παρέμβασης οι βασιλείς της Κύπρου προσπάθησαν να την καλύψουν και πιθανώς να την εκμεταλλευτούν. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανυπαρξία ελέγχου από το εκκλησιαστικό

⁶⁶⁷ G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 427.

⁶⁶⁸ Ο G. Hill προφανώς δεν διάβασε ορθά τη δημοσίευση του ιστορικού N. Jorga (N. Jorga, *Philippe de Mézières*, σ. 425)· G. Hill, *History of Cyprus*, II, σ. 427.

κέντρο έφερε ένα πιο έντονο εναγκαλισμό της τοπικής Λατινικής Εκκλησίας από τους Κύπριους βασιλείς. Η ανυπαρξία αρχιεπισκόπου Λευκωσίας και άλλων επισκόπων, η άνοδος τοπικών οικογενειών σε εκκλησιαστικά αξιώματα κ.ά., όπως δείξαμε ήδη, είναι σημάδια της αδυναμίας μιας τέτοιας προσπάθειας.

Η διδακτορική διατριβή *Η Κύπρος και το Μεγάλο Σχίσμα της Δύσης (1378-1417)*, λοιπόν, εξέτασε την κατάσταση της Λατινικής Εκκλησίας της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Σχίσματος της Δύσης που διήρκησε από το 1378 έως το 1417. Η διχοτόμηση αρχικά της Εκκλησίας, μεταξύ του πάπα της Αβινιόν και του πάπα της Ρώμης (αργότερα προστέθηκε ο πάπας της Πίζας) δημιούργησε νέα δεδομένα και κατέδειξε την τάση προς την ενίσχυση των γηγενών Λατίνων και της αδυναμίας της Λατινικής Εκκλησίας να παρεμβαίνει όπως συνέβαινε παλαιότερα.

Βασικός άξονας εκπόνησης της μελέτης αυτής ήταν τα παπικά έγγραφα του Αρχείου του Βατικανού, που κρύβουν ακόμα πολλές και σημαντικές πληροφορίες για οτιδήποτε μπορεί να αφορά τη Λατινική Εκκλησία. Μέσα, λοιπόν, από τα παπικά έγγραφα που μελετήθηκαν διαπιστώθηκε ότι στην Εκκλησία της Κύπρου εκείνη την περίοδο εδραιώθηκε η «απουσία» των επικεφαλής των επισκοπών, πράγμα που δυσχέραινε την ομαλή διαχείριση των εκκλησιαστικών πραγμάτων. Ελάχιστοι ήταν οι επίσκοποι που κατάφεραν να φθάσουν στο νησί, αφήνοντας έτσι χώρο σε τοπικούς εκκλησιαστικούς παράγοντες να δραστηριοποιηθούν πιο έντονα. Πολλά από αυτά τα πρόσωπα ήταν μέλη εγχώριων οικογενειών, πράγμα που σημαίνει την ενδυνάμωση και ανάδειξη του τοπικού στοιχείου, δίνοντας μια άλλη δυναμική την τοπική Λατινική Εκκλησία.

Η ύπαρξη δύο αρχικά παπών, και τριών στη συνέχεια, αν και αρχικά δημιούργησε κάποια σύγχυση και στην Κύπρο. Το Βασίλειο της Κύπρου έκανε επίσημη δήλωση προτίμησης σχεδόν είκοσι χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης, τον Αύγουστο του 1396 από τον απεσταλμένο του βασιλιά Ιακώβου Α', τον Ιωάννη της Βηρυτού. Είναι χαρακτηριστικό ότι η περίοδος από το 1378 έως το 1396 μοιάζει ως στάση ουδετερότητας της Κύπρου, ωστόσο μέσα από τις παπικές επιστολές φαίνεται ότι η Κύπρος άτυπα είχε ταχθεί υπέρ του πάπα της Αβινιόν. Αρχικά, ωστόσο, οι αντίπαλοι πάπες Ουρβανός ΣΤ' και Κλήμης Ζ' φαίνεται ότι διαγωνίζονται για την επικράτησή τους στο βασίλειο, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτή του αξιωματούχου Ιωαννίτη Ιππότη Γεωργίου Ceva, ο οποίος συμμετείχε σε συνωμοσία υπέρ του Ουρβανού ΣΤ' της Ρώμης, αλλά και του πρώην επισκόπου Κωρύκου Ιωάννη Fardin, ο οποίος επίσης δραστηριοποιήθηκε υπέρ Ουρβανού. Σε αυτές τις κινήσεις η αντίδραση του Κλήμεντος Ζ' είναι σχεδόν άμεση, ζητώντας την ανάληψη μέτρων εναντίον των ουρβανιστών στην Κύπρο. Προϊόντος του χρόνου, ωστόσο, φαίνεται

ξεκάθαρα ότι οι πάπες της Ρώμης επηρεάζουν ολοένα και λιγότερο, και η εμπλοκή τους στα κυπριακά πράγματα, αφορά κατά κύριο λόγο την Αμμόχωστο, και τις τυπικές ονομασίες επισκόπων, οι οποίοι δεν αναλαμβάνουν καν τις έδρες τους. Το ίδιο συμβαίνει όταν το Βασίλειο προσδέθηκε στο άρμα του τρίτου πάπα, αυτόν της Πίζας. Οι όποιες σχέσεις με τον πάπα Βενέδικτο ΙΓ΄ θα μειωθούν δραστικά.

Η επιλογή στρατοπέδου από τους Λουζινιανούς βασιλείς φαίνεται ότι ήταν απόλυτα συνυφασμένη με την πολιτική, όπως άλλωστε συνέβαινε και στην Ευρώπη. Η αναζήτηση συμμάχων από τους βασιλείς για την ανακατάληψη της Αμμοχώστου, όριζε έως έναν βαθμό και την προσκόλληση στον πάπα της Αβινιόν, αλλά και την προσέγγιση σε δυνάμεις που μπορούσαν να βοηθήσουν την υπόθεση Αμμόχωστος, όπως οι Bernabò του Μιλάνου ή η Βενετία, η οποία ακολουθούσε μία σχετικά ουδέτερη θρησκευτική πολιτική και ήταν φυσικός αντίπαλος της Γένοβας.

Ένα από τα ζητήματα που τέθηκαν στο επίκεντρο της περιόδου ήταν η «κυπροποίηση» της Εκκλησίας, που άρχισε να γίνεται πιο έντονη, μιας και εκτός από τους επισκόπους και κατώτεροι αξιωματούχοι δεν έφθαναν στο νησί, ως συνοδεία των επισκόπων, με τις θέσεις των αξιωμάτων αυτών να τις καταλαμβάνουν μέλη κυπριακών οικογενειών, όσες τουλάχιστον είχαν μείνει ενεργές μετά το 1374. Η λειτουργία, επίσης, των καπίτολων, τόσο για την εκλογή επισκόπων, αλλά και για την πλήρωση θέσεων στις επισκοπές, τουλάχιστον στις θέσεις των αξιωματούχων των καπίτολων και των κανονικών, μειώθηκε δραστικά, τόσο διότι η αρμοδιότητα αυτή είχε περάσει σχεδόν εξ ολοκλήρου στα χέρια των παπών, αλλά και επειδή η έλλειψη επισκόπων άφηνε κενό χώρο στις προσωπικές φιλοδοξίες ισχυρών τοπικών παραγόντων. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλη την περίοδο έχουμε αναφορά ότι μόνο σε μία περίπτωση συνεκλήθη το καπίτολο της αρχιεπισκοπής, το 1382, για να προχωρήσει στην εκλογή του δεκανού. Η κοσμική εξουσία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο βασιλείας του Ιανού άρχισε να εμπλέκεται περισσότερο στα της τοπικής Εκκλησίας. Οι προσπάθειες για παράδειγμα του Ιανού να ισχυροποιήσει τη θέση του έναντι των Ιωαννιτών Ιπποτών, οι οποίοι ήταν και ο πλουσιότερος εκκλησιαστικός θεσμός στο νησί, με την παραχώρηση της Μεγάλης Κομανταρίας στον νόθο γιο του Αλοϋσίο είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Φαίνεται, επίσης, ότι η Εκκλησία της Κύπρου είχε αρχίσει να δείχνει σημάδια και οικονομικής δυσπραγίας, αφού έχουμε αναφορές για την εμπερίστατη κατάσταση επισκοπών, με τους πάπες να δίνουν ειδική άδεια για τη μη καταβολή των οφειλόμενων ποσών από τους επισκόπους τους στο παπικό ταμείο.

Ένας από τους στόχους της παρούσας διατριβής ήταν επίσης να τοποθετηθούν στο σωστό τους ιστορικό πλαίσιο γεγονότα και καταστάσεις της περιόδου. Τα σφάλματα που

θελήσαμε να διορθώσουμε εν πολλοίς προέρχονταν από παραναγνώσεις των παπικών εγγράφων από μελετητές της εκκλησιαστικής ιστορίας της Κύπρου. Η έκδοση σε ιδιαίτερο παράρτημα όλων των εγγράφων που εντοπίστηκαν από το Αρχείο του Βατικανού θεωρούμε ότι συμβάλλει καθοριστικά σε αυτό το σημείο. Η απαιτητική γλώσσα της περιόδου (μεσαιωνική εκκλησιαστική λατινική), οι διπλωματικές και παλαιογραφικές απαιτήσεις των εγγράφων ήταν οπωσδήποτε τροχοπέδη για την ορθή κατανόησή τους και η περαιτέρω μελέτη των εκκλησιαστικών πραγμάτων της Κύπρου σίγουρα εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την έκδοσή τους στο *Παράρτημα*. Σκοπός του *Παραρτήματος*, πέραν από τη χρηστική αξία του, είναι να τεθούν και οι βάσεις για τη δημιουργία ενός *Bullarium* της περιόδου 1378-1417 στα πρότυπα των *Bullaria Cypria* (εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών) και άλλων παρόμοιων έργων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

- Acta Urbani VI (1378-1389), Bonifacii IX (1389-1404), Innocentii VII (1404-1406) et Gregorii XII (1406-1415)*, A.L. Tautu (εκδ.), XIII, Rome, 1970.
- Acta Clementis VII (1378-1394), Benedicti XIII (1394-1417), Alexandri V (1409-1410) et Johannis XXIII (1406-1415)*, A.L. Tautu (εκδ.), XIII 2, Rome, 1971.
- Acta Martini V (1417-1431)*, A.L. Tautu (εκδ.), XIV, Rome, 1980.
- Actes de Famagouste du notaire génois Lamberto di Sambuceto (décembre 1299–septembre 1300)*, Michel Balard, William Duba, Chris Schabel (εκδ.), Nicosie, 2012.
- «Amadi, Francesco», *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, René de Mas Latrie (εκδ.), τ. 1, Paris, 1891-1893.
- Annali della Repubblica di Genova di monsignor Agostino Giustiniani*, 1856, Lib. V.
- Backmund, N., *Monasticon Praemonstratense*, τ. 3, Straubing, 1956.
- Baluze, Étienne, *Epistolarum Innocentii III, Romani pontificis, libri undecim*, τ. 2, Paris, 1682.
- , *Vitae paparum Avenionensium*, τ. 1, G. Mollat (επιμ.), Paris, 1916.
- Bosquetus, Franciscus, *Innocentii tertii pontificis maximi epistolarum, libri quatuor, regestorum XIII, XIV, XV, XVI, Ex ms. bibliothecae collegii Fuxensis*, Tolosae 1635.
- Boustronios, G., *The chronicle of George Boustronios, 1456–1489*, Dawkins R.M. (μτφρ.), Melbourne, 1964.
- Bouvet, Honoré, «Somnium prioris de Sallono super Materia Scismatis, 1394», *Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot*, Paris, 1960, σ. 43-51.
- Bullarium Cyprium*, I-II, Christopher Schabel (εκδ.), Nicosia, 2010.
- Bullarium Cyprium*, III, Charles Perrat, Jean Richard, Christopher Schabel (εκδ.), Nicosie, 2012.
- Bullarium Franciscanum, Urbani VI, Bonifatii IX, Innocentii VII, Gregorii XII, Clementis VII, Benedicti XIII, Alexandri V, Ioannis XXIII, Martini V documenta*, τ. 7, Konrad Eubel (εκδ.), Romae, 1904.
- Bustron, Fl., *Chronique de l'île de Chypre*, εκδ. René de Mas Latrie, Paris, 1886.

- Cartolari del notaio Simone di Francesco de Compagnono (1408-1415)*, Sandra Macchiavello (εκδ.), Genova, 2006.
- The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, N. Coureas - Ch. Schabel (εκδ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 1997.
- Cholinus, M., *Domini Innocentii pontificis maximi eius nomini III... opera... omnia... duobus tomis distincta*, Coloniae, 1565, Venetia, 1582.
- Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*, εκδ. L. Belaguet, Paris, 1839.
- Da Campo, Luchino, *Viaggio del marchese Nicolò III d'Este in Terrasanta (1413)*, Caterina Brandoli (επιμ.-εισ.), Ferrara, 2007.
- Delisle, Léopold, «Lettres inédites d'Innocent III, Nouveau recueil de lettres d'Innocent III», *Bibliothèque de l'école des chartes*, 1873, σ. 397-419.
- Desimoni, C., «Actes passés à Famagouste de 1299 à 1301 par devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto», *Archives de L'Orient latin*, 2 (1884), σ. 5-120.
- Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XV e siècles)*, J. Richard (εκδ.), Paris, 1962.
- Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian Archives: 1409-1459*, K. Borchardt, A. Luttrell, E. Schöffler (εκδ.), Nicosia 2011.
- Excerpta Cypria*, C.D. Cobham (μτφρ.), Cambridge, 1908.
- Finke, Heinrich, *Acta Concilii Constanciensis*, Münster, 1923.
- Friedberg, Emil, *Corpus Iuris Canonici*, τ. 2, Leipzig, 1881.
- Gastout, Marguerite, *Documents relatifs au Grand Schisme. Suppliques et lettres d'Urbain VI: (1378-1389) et de Boniface IX (cinq premières années, 1389-1894): textes et analyses*, Bruxelles, 1976.
- Gênes et l'Outre-mer - Actes notariés rédigés à Chypre par le notaire Antonius Folieta (1445 - 1458)*, Balard, Michel, Balletto Laura, Otten-Froux Catherine (εκδ.), Nicosie, 2016.
- Gênes et l'Outre-mer. Actes notariés de Famagouste et d'autres localités du Proche-Orient (XIVe – XVe siècles)*, Michel Balard, Laura Balletto, Christopher Schabel (εκδ.), Nicosie, 2013.
- Golubovich, Girolamo, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, τ. 5, Quaracchi, 1927.
- Hayez, Anne-Marie, *Grégoire XI (1370-1378). Lettres communes*, τ. 3, Paris, 1993.

- Hoberg, Hermann, *Taxae pro servitiis communibus ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*, Città del Vaticano, 1949.
- Jaffe-Löwenfeld, *Regesta pontificum romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, Lipsiae, 1885.
- Lazcano, Rafael, *Episcopologio agustiniano*, Editorial Agustiniana, Madrid 2014.
- Le Grand, Leon, «Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de M. notaire italien», *Revue de l'Orient Latin*, 3(1895), σ. 566-669.
- Le livre des Remembrances de la Secrète du royaume de Chypre (1468-1469)*, Jean Richard-Theodore Papadopoulos (εκδ.), Nicosie, 1983.
- Les grandes chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et de Charles V*, R. Delachenal (εκδ.), Paris, 1916.
- Magnum Oecumenicum Constantiense Concilium de universali Ecclesiae Reformationae Unione ac Fide*, Hermanno von der Hardt (εκδ.), τ. 4, Schnorii, 1699.
- Makhairas, Leontios, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus Entitled 'Chronicle'*, R.M. Dawkins (εκδ.), At the Clarendon Press, Oxford, 1932.
- Nicola de Martoni, *Io notaio Nicola de Martoni. Il pellegrinaggio ai Luoghi Santi da Carinola a Gerusalemme*, Michele Picirillo (εκδ.), Jerusalem, Custodia di Terra Santa, 2003.
- Mas Latrie, Louis, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan*, τ. 2-3, Paris, 1852-1855.
- , «Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre», *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 34, (1873), σ. 47-87.
- , «Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre III», *Bibliothèque de L'Ecole des Chartes*, 35 (1874), σ. 121-133.
- , «Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de Chypre de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Mélanges Historiques*, 4 (1882), σ. 343-619.
- , «Documents concernant divers pays de l'Orient latin, 1382-1413», *Bibliothèque de l'École des chartes* (1897), τχ. 58, σ. 106-114.
- Migne, J.-P., *Patrologiae cursus completus ή Patrologia latina*, 1844-1855.
- Mollat, G., *Grégoire XI (1370-1378). Lettres secrètes et curiales intéressant les pays autres que la France*, τ. 1-3, Paris, 1962-1965.
- The Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus. 1196–1373*, Ch. Schabel (εκδ./μτφρ.), Cyprus Research Centre, Nicosia, 2001.

- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 iuglio 1300–3 agosto 1301)*, V. Polonio (εκδ.), Genoa, 1982.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 iuglio –27 ottobre 1301)*, R. Pavoni (εκδ.), Genoa, 1982.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296–23 giugno 1299)*, M. Balard (εκδ.), Genoa, 1983.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 marzo 1304–19 iuglio 1305, 4 gennaio–12 iuglio 1307), Giovanni da Rocha (3 agosto 1308–14 marzo 1310)*, M. Balard (εκδ.), Genoa, 1984.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (gennaio–agosto 1302)*, R. Pavoni (εκδ.), Genoa, 1987.
- Paul du May, *Innocentii III, pontificis maximi, epistolae, quarum plurima apostolica decreta etc.*, 1625, Parisiis.
- Pauli, S., *Codice diplomatico del sacro militare ordine Gerosolimitano oggi di Malta*, τ. 2, Lucca, 1797.
- Potthast, Auguste, *Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum 1198 ad annum 1304*, Berlin, 1874-1875.
- Pressutti, P., *Regesta Urbani pape III*, τ. 1-2, Rome, 1888-1895.
- , *Regesta Honorii papae III, iussu et munificentia Leonis III pontificis maximi, ex vaticanis archetypis aliisque fontibus*, τ. 2, Roma, 1888-1895.
- Rotuli Parisienses: Supplications to the Pope from the University of Paris. Volume III 1378-1394*, William J. Courtenay, Eric D. Goddard (εκδ.), Leiden, 2013.
- Sathas, C.N., *Bibliotheca graeca medii aevi*, τ. 2, Βενετία 1873, εισαγωγή: Γ. Φιλίππου, *Ειδήσεις ιστορικά περί της εκκλησίας Κύπρου*, Αθήνα, 1875, Λευκωσία, 1975.
- Sbaraglia, Jo. H., *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a Waddingo aliisque descriptos; cum adnotationibus ad Syllabum matyrum eorundem ordinum*, Romae, 1806.
- «Strambaldi», Diomedes, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, τ. 2, René de Mas Latrie (εκδ.), Paris, 1893.
- Strnad, Alfred A., *Die Register Innocenz III*, Rom-Wien, 1964-2012.
- Supplementum ad Bullarium Franciscanum*, Caesar Cenci (επιμ.), Grottaferrata, 2002, σ. 169.

Τζωρτζής (Μ)πουστρός (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος). *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*. Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάρι, πίνακες και επίμετρο Γιώργος Κεχαγιόγλου, Λευκωσία, 1997.

Λεοντίου Μαχαιρά *Χρονικό της Κύπρου: Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*. Εισαγωγή, επιμέλεια: Μιχάλης Πιερός – Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, Λευκωσία, 2003.

Σάθας, Κ.Ν., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, Βενετία, 1873.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A Companion to the Great Western Schism (1378-1417), Joëlle Rollo-Koster – Thomas M. Izbicki (επιμ.), Leiden, 2009.

Alison Williams Lewin, *Negotiating Survival: Florence and the Great Schism, 1378-1417*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, N.J. 2003.

Allaria Olivieri, Nino don, «Atti dei Vescovi Ventimigliesi nei sec. XIV-XV-XVI in Sospello», *Recherches régionales*, τ. 43 (2002), σ. 19-62.

Arbel, B., «The Cypriot Nobility from the fourteenth to Sixteenth Century: A New Interpretation», στο: B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacocy (επιμ.), *Latin and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Brill, London, 1989.

Ayensa, Eusebi, «El recuerdo de Leonor de Aragón, reina de Chipre, en la literatura y el folclore de Valls», στο: Inmaculada Pérez Martín, Pedro Bádenas de la Peña (επιμ.), *Bizancio y la Península Ibérica de la antigüedad tardía a la Edad Moderna*, Nueva Roma 24, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2004, σ. 365-366.

Babudri, Francesco, «Lo scisma d'occidente e I suoi riflessi sulla chiesa di Brindisi», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 8 (1955), σ. 85-120.

———, «Orio e lo scisma d'Occidente», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 9 (1956), σ. 145-153.

Balard, M., «Famagouste génoise dans le Royaume des Lusignan», στο: *Les marchands italiens a Chypre*, Nicosie, 2007, V, σ. 127-139.

———, «Les Génois dans le Royaume médiéval de Chypre», στο: *Les marchands italiens à Chypre*, Nicosie, 2007, I, σ. 13-81.

Battistella, A., «La cronotassi degli abati di Moggio», *Bollettino della civica Biblioteca e del Museo di Udine*, τομ. 3 (1909), σ. 51-69.

- Beihammer, Alexander D., «Eastern Mediterranean Diplomatics: The Present State of Research», στο: M.G. Parani, C.D. Schabel (επιμ.), *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, Leiden, 2008, σ. 1-24.
- Biscaglia, Carmela, *I Frati Minori e le Clarisse in Basilicata nei secoli XIII-XIX*, Congedo editore, Galatina, 2016.
- Black, Anthony, «Popes and Councils», στο: Christopher Allmand (επιμ.), *The New Cambridge Medieval History*, τ. 7 (c. 1415–c. 1500), Cambridge, 1998, σ. 67-76.
- Blouin, Francis X., Jr., *Vatican Archives. An Inventory and Guide to Historical Documents of the Holy See*, New York – Oxford, 1998.
- Blumenfeld-Kosinski, Renate, *Poets, Saints, and Visionaries of the Great Schism, 1378–1417*, University Park, 2006.
- Bosio, J., *Dell’Istoria della sacra religione et illma militia di San Giovanni Gierosolimitano*, τ. 2, Roma, 1594.
- Boyle, Leonard E., *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 2001.
- Briailles, Chandon De, «Lignages d’Outre-mer, les seigneurs de Margat», *Syria. Archéologie, art et histoire*, 25 (1946), σ. 231-258.
- Brown, Jacqueline, «The Declaratio on Jon XXII’s Decree Exercriabilis and the Early History of the Rota», *Bulletin of Medieval Canon Law*, τ. 21 (1991), σ. 47-139.
- Burns, Charles, «Vatican Sources and the Honorary Papal Chaplains of the 14th Century», στο: *Römische Kurie, kirchliche Finanzen, Vatikanisches Archiv: Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*, 1979, σ. 65-95.
- Camera, Matteo, *Istoria della citta e costiera di Amalfi in due parte divisa*, τ. 1, Napoli, 1836.
- Camera, Matteo, *Memorie Storico-Diplomatiche dell’Antica Città e Ducato di Amalfi*, τ. 1, Salerno, 1876.
- Cappelletti, Giuseppe, *Le chiese d’Italia dalla loro origine sino ai nostri giorni*, τ. 2 Venezia, 1844, τ. 3 Venezia, 1845.
- Catin, Giulio, «The Texts of the Offices of Sts. Hylarion and Anne in the Cypriot Manuscript Torino J.II.9», στο: Ursula Günther, Ludwig Finscher (εκδ.), *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report of the International Musicological Congress, Paphos 20-25 March, 1992*, Neuhausen-Stuttgart, 1995, σ. 249-301.

- Cazelles, Raymond, *Société politique, noblesse et couronne sous Jean le Bon et Charles V*, Genève-Paris, 1982.
- César Baptista, Júlio, «Portugal e o cisma do Ocidente», *Lusitânia Sacra*, I (1956), σ. 67-203.
- Cibrario, Luigi, *Della Economia Politica del Medio Evo*, τ. 3, Torino, 1892.
- Claude de Vic - J. Vaissete, *Histoire générale de Languedoc, avec des notes et les pièces justificatives...*, τ. 4, Toulouse, 1876.
- Cogo, G., «Delle relazioni tra Urbano VI e la Repubblica di Genova», *Giornale ligustico di Archeologia, Storia e Letteratura*, XXII (1897), σ. 443-457.
- Combes, J., «Un marchand de Chypre, bourgeois de Montpellier», στο: *Etudes médiévales offertes à M. le doyen Augustin Fliche*, Montpellier, 1952, σ. 33-39.
- Coureas, Nicholas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, Aldershot, 1997.
- , «The Greek monastery of St Margaret of Agros in Lusignan Cyprus: its relations with the Latin Church and the Papacy», *Revue des études byzantines*, 67 (2009), σ. 217-223.
- , *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378*, Nicosia, 2010.
- , «Participants or Mediators? The Hospitallers and Wars Involving 15th Century Lusignan Cyprus», *Ordines Militares*, 18 (2013), σ. 193-203.
- , «Hospitaller Estates and Agricultural Production on Fourteenth- and Fifteenth-Century Cyprus», στο: Emanuel Buttigieg, Simon Phillips (επιμ.), *Islands and Military Orders, c.1291-c.1798*, London, 2013, σ. 215-224.
- Courtel, Anne-Lise, «Les clientèles des cardinaux limousins en 1378», *Mélanges de l'école française de Rome*, 89 (1977), σ. 889-944.
- Daileader, Philip, «Local Experiences of the Western Schism», στο: Joëlle Rollo-Koster, Thomas M. Izbicki (επιμ.), *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Leiden, 2009, σ. 89-121.
- Dale, Sharon, «Contra damnationis filios: the Visconti in fourteenth-century papal diplomacy», *Journal of Medieval History*, 33 (2007), σ. 1-32.
- Dalla Santa, G., «Alcuni documenti per la storia della chiesa di Limisso in Cipro durante la seconda metà del sec. XV», *Nuovo Archivio Veneto*, XVI (1898), σ. 150-187.
- Danilo, Caruso, «I Lercari - Fondatori di Lercara Friddi», στο: *Origini e spiritualità di Lercara Friddi* (febbraio 2006), Ass. Cartastampata, σ. 4-13.
- Delaruelle, F., Ourliac, P., Labande, E.-R., *La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare: 1378-1449*, Torino, 1981.

- Delaville Le Roulx, J.M., *Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre*, Paris, 1904.
- , *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Paris, 1913.
- Dondi dall'Orologio, Francesco Scipione, *Dissertazioni sopra l'istoria ecclesiastica di Padova*, Padova, 1715.
- Doumerc, Bernard, «Montpelliérains et Vénitiens sur les routes de l'Orient (XIVe - XVe siècles)», στο: *Sur les routes de l'Orient*, May 2005, France, 2009, σ. 43-61.
- Edbury, P., «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, τ. Δ': Μεσαιωνικόν Βασίλειον, Ενετοκρατία*, Λευκωσία, 1995, σ. 51-158.
- , «Cyprus and Genoa: The Origin of the War 1373-1374», στο: *Kingdoms of the Crusaders*, Ashgate, 1999, XIV, σ. 109-126.
- , «Latin Dioceses and Peristerona», *Kingdom of the Crusades. From Jerusalem to Cyprus*, XXI, Variorum, Ashgate 1999, σ. 45-51.
- , *Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες 1191-1374*, εκδ. Δημ. Α. Παπαδήμα, Αθήνα 2003.
- , «The Franks», στο: Angel Nicolaou-Konnari, Chris Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden-Boston, 2005, σ. 63-101.
- Edwards, Kathleen, *The English Secular Cathedrals in the Middle Ages: A Constitutional Study with special reference to the fourteenth century*, Manchester University Press, New York, 1965.
- Enlart, Camille, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, Trigraph, London, 1987.
- Epstein, S.A., *Genoa and the Genoese 958-1528*, North Carolina, 1996.
- Eubel, Konrad, *Die Avignonesische Obediens der Mendikanten Orden*, Paderborn, 1900.
- , *Hierarchia catholica medii aevi*, τ. 1, Monasterii, 1914.
- Favier, Jean, *Les Finances pontificales à l'époque du grand schisme d'Occident, 1378-1409*, Paris, 1966.
- Fedalto, G., *La chiesa latina in Oriente*, τ. 1-2, Verona, 1973, 1976.
- , «Il grande scisma d'occidente e l'isola di Creta 1378-1417», *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα, 1981, σ. 92-102
- , «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο: Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία* τ. Δ', Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', τομ. Δ', Λευκωσία 1995, σ. 667-732.

- Ferretto, A., «Lo scisma in Genova negli anni 1404-1409», *Giornale Ligustico di Archeologia, Storia e Letteratura*, τ. 21 (1896), σ. 111-143.
- , «Annali storici di sestri ponente e delle sue famiglie (dal secolo vii al secolo xv)», *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 34 (1904), σ. 1-395.
- Fodale, Salvatore, *Alunni della perdizione. Chiesa e potere in Sicilia durante il Grande Scisma (1372-1416)*, Roma, 2008.
- Frenz, Thomas, *I documenti pontifici nel Medioevo e nell'età Moderna*, Sergio Pagano(επιμ.), Città del Vaticano, 2008.
- Gabrieli, G., «Bibliografia di Puglia: “Apulia sacra bibliographica”», *Iapigia*, τχ. 3, (1932), σ. 323-342.
- Galland, Bruno, «Le rôle du comte de Savoie dans la ligue de Grégoire XI contre les Visconti (1372-1375)», *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*, 105/2 (1993), σ. 763-824.
- , *Les papes d'Avignon et la maison de Savoie (1309-1409)*, Rome, 1998.
- Gayet, Louis, *Le grand schisme d'Occident. Les Origines*, τ. 1, Paris-Florence-Berlin, 1889.
- , *Le grand schisme d'Occident: d'après les documents contemporains déposés aux archives du Vatican*, τ. 2 Paris, 1889.
- Gill, Joseph, «Paul Palaeologus, Patriarch of Jerusalem and Constantinople», *Orientalia christiana periodica*, 34 (1968), σ. 129-132.
- Girgensohn, Dieter, «Ein Schisma ist nicht zu beenden ohne die Zustimmung der konkurrierenden Päpste. Die juristische Argumentation Benedikts XIII. (Pedro de Lunas)», *Archivum historiae pontificiae*, 27 (1989) σ. 197-247.
- Gledhill Russell, Joycelyne, *The Congress of Arras, 1435. A Study in Medieval Diplomacy*, Oxford, 1955.
- Golubovich, G., «Cipro francescana», *Archivum Franciscanum Historicum*, 10 (1917), σ. 357-366.
- Grivaud, Gilles, «Litterature», στο: *Cyprus – Society And Culture 1191-1374*, Angel Nicolaou Konnari, Christopher David Schabel (επιμ.), Leiden-Boston, 2005, σ. 219-284.
- Guillaume, Paul, *Essai historique sur l'abbaye de Cava: d'après des documents inédits*, Cava dei Tirreni, 1877.
- Guillemain, Bernard, *La cour pontificale d'Avignon: Étude d'une société*, Paris, 1966.

- Hackett, John, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British occupation (A.D. 45- A.D. 1878): Together with some Account of the Latin and Other Churches Existing in the Island*, London, 1901.
- Herrero, Bonifacio Bartolomé, «Obispos Extranjeros Al Frente De La Diócesis De Segovia», *Estudios segovianos*, 48 (2005), 417-767.
- Hill, George, *A History of Cyprus*, τ. 2-3, Cambridge, 1948.
- Holmes, George, «Florence and the Great Schism», *Proceedings of the British Academy*, 75 (1989), σ. 291-312.
- Hoppin, Richard H., *Cypriot Plainchant of the Manuscript Torino, Biblioteca Nazionale J.II.9. A Facsimile Edition with Commentary*, [Dallas], 1968.
- Hotz, Brigitte, «Krönungsnahe Vorzugsdaten Unter Clemens VII. (1378-1394)», *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 82 (2002), σ. 122-192.
- Hunyadi, Zsolt, «The Western Schism and Hungary: from Louis I to Sigismund of Luxembourg», *Chronica*, 13 (2017), σ. 45-53.
- Imhaus, B., «La mort dans la société franque de Chypre», *EKEE*, 24 (1998), σ. 1-75.
- Ivars Andrés, «El mausoleo de la Infanta Da' Teresa de Entenza en el convento de S. Francisco en Zaragoza, por el escultor Pedro Moragues», *Ibero-America*, 74 (1926), σ. 245-250.
- , «La 'indiferencia' de Pedro IV de Aragón en el Gran Cisma de Occidente», *Archivo ibero-americano*, 29 (1928), σ. 21-97, 161-86.
- Jacoby, David, «Το εμπόριο και η οικονομία της Κύπρου (1191-1489)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία, 1995, τ. Δ', σ. 387-454.
- Jorga, N., *Philippe de Mézières, et la croisade au XIV siècle*, Paris, 1896.
- Kaminsky, Howard, «The Politics of France's Subtraction of Obedience from Pope Benedict XIII, 27 July, 1398», *Proceedings of the American Philosophical Society*, 115/ 5 (Οκτ. 15, 1971), σ. 366-397.
- , «The Great Schism», *The New Cambridge Medieval History*, Michael Jones (εκδ.), τ. VI, Cambridge University Press, Cambridge 2000, σ. 675-696
- Kaoulla, Christina – Schabel, Chris, «The Inquisition against Peter de Castro, Vicar of the Dominican Province of the Holy Land, in Nicosia, Cyprus, 1330», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 77 (2007), σ. 121-198.
- Kaoulla, Christina, *The Quest for a Royal Bride. The Marriage of King Janus of Cyprus and Anglesia Visconti of Milan*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Nicosia, 2017.

- Katterbach, Bruno P., *Inventario dei Registri delle Suppliche*, Città di Vaticano, 1932.
- Kügler, Karl, «The Repertory of Manuscript Torino, Biblioteca Nazionale J.II.9 and the French Tradition of the 14th and Early 15th Centuries», στο: Ursula Günther, Ludwig Finscher (εκδ.), *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report of the International Musicological Congress, Paphos 20-25 March, 1992*, Neuhausen-Stuttgart, 1995, σ. 151-181.
- , «Glorious Sounds for a Holy Warrior: New Light on Codex Turin J.II.9», *Journal of the American Musicological Society*, 65/3 (Fall 2012), σ. 637-690.
- Kyrris, Costas P., «L'organisation de l'église orthodoxe de Chypre pendant le deux premiers siècles de l'occupation franque», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 48 (1990-1991), σ. 327-366.
- Labande, L.H., *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Avignon, III*, τ. 29, Paris, 1951.
- Lane, Frederic Chapin, *Venice, A Maritime Republic*, Baltimore, 1973.
- Lawrence, C.H., *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, New York-London, 1987.
- Léon-Honoré Labande, Blau Pierre, «I. Pierre Blau, cardinal de Saint-Ange - Son testament et son inventaire (1407-1410)», *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 7/26, (1895), σ. 97-107.
- Loenertz, R.J., *La Société des Frères Pérégrinants. Étude sur l'Orient dominicain*, Roma, 1937.
- , «Evêques dominicains des deux Arménies», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 10 (1940), σ. 258-281.
- , «Cardinale Morosini et Paul Paléologue Tagaris, patriarches, et Antoine Ballester, vicaire du Papae, dans le patriarcat de Constantinople (1332-34 et 1380-87)», *Revue des études byzantines*, 24, (1966), σ. 224-256.
- Longnon, Auguste, *Pouillés de la province de Tours*, Paris, 1903.
- Lopez, Atanasio P., «Fr. Francisco Raffardi (?) obispo de Famagosta 1379-1380: de Segorbe y Albarracin 1389?», *Revista Franciscana*, 40 (1912), σ. 89.
- Loredano, Gianfrancesco, *Historie de' re Lusignan, pubblicate da Henrico Giblet*, Bologna, 1647.
- Lusignan, Étienne de, *Description de toute l'Isle de Chypre*, Paris, 1580.
- , *Chorographia, Et Breve Historia Universale dell'Isola De Cipro Principiando al Tempo di Noè per in sino al 1572*, Bologna, 1573.

- Luttrell, Anthony, «The Latins of Argos and Nauplia: 1311–1394», *Papers of the British School at Rome*, 21 (1966), σ. 34-55.
- , «Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377-1384», *Speculum*, 41/1 (Jan. 1966), σ. 30-48.
- , «The Hospitallers in Cyprus, 1310-1378», *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Aldershot, 1992, IX, σ. 155-184.
- , «The Hospitallers in Cyprus after 1386», στο: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462*, Aldershot, 1999, V, σ. 1-20.
- , «Sugar and schism: the Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386», *The Hospitaller State on Rhodes and Its Western Provinces, 1306-1462*, Ashgate, 1999, IV, σ. 157-166.
- , «Rhodes and the Hospitaller Priory of Venice: 1410-1415», *Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West*, Aldershot, 2007, XVI, σ. 65-78.
- Lynch, Joseph H., *The Medieval Church. A Brief History*, London – New York, 1996.
- Macchiavello, Sandra, «Sintomi di crisi e annunci di riforma (1321-1520)» στο: Dino Puncuh (επιμ.), *Il cammino della Chiesa Genovese dalle origini ai nostri giorni*, «Atti della Società Ligure di Storia Patria», Nuova Serie – τομ. 39 (113) τχ. 2, Genova, 1999, σ. 211-264.
- Magee, J., *Politics, Society and the Crusade in England and France, 1378-1400*, Ph D. Thesis, University of Leicester, 1998.
- Mas Latrie, Louis, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan*, τ. 1, Paris, 1861.
- , «Histoire des archevêques Latins de l'île de Chypre», *Archives de l'Orient latine*, τ. II (1884), σ. 207-328.
- , «Les patriarches latins de Jérusalem», *Revue de l'Orient latin*, 1 (1893), σ. 16-41.
- Millet, Hélène, «Les Pères du concile de Pise (1409), édition d'une nouvelle liste», *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, 1981, σ. 713-790.
- , *L'Église du Grand Schisme, 1378-1417*, Paris, 2009.
- , «Le concile de Perpignan (15 novembre 1408-26 mars 1409)», Hélène Millet (επιμ.), *Etudes Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes, Actes du colloque international (Perpignan, 24-26 janvier 2008)*, 2009-2010, σ. 198-212.
- Mirot, L., *La politique pontificale et le retour du Saint-Siège a Rome en 1376*, Paris, 1899.

- Mollat, G., *Les papes d'Avignon, 1305-1378*, Paris, 1930.
- Morrissen, Thomas E., «Ecce Sacerdos Magnus: On Welcoming a New bishop. Three Addresses for Bishops of Padua by Franciscus Zabarella», στο: Gerald Christianson, Thomas M. Izbicki (επιμ.), *Nicholas of Cusa on Christ and the Church. Essays in Memory of Chandler McCuskey Brooks for the American Cusanus Society*, Leiden - New York - Köln, 1996, σ. 57-70.
- Mostra documentaria e iconografica dell'abbazia benedettina di S. Pietro in Perugia, Catalogo*, Perugia, 1966, no. 56.
- Nicol, Donald M., «The Confessions of a bogus Patriarch: Paul Tagaris Palaiologos, Orthodox Patriarch of Jerusalem and Catholic Patriarch of Constantinople in the fourteenth century», *The Journal of Ecclesiastical History*, 21/4, (1970), σ. 289-299.
- Nicolaou-Konnari, Angel, «Greeks», στο: *Cyprus. Society and Culture, 1191-1374*, Brill, Leiden-Boston 2005, σ. 13-62.
- , «Diplomatics and Historiography: The Use of Documents in the Chronicle of Leontios Makhairas», στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, Alexander D. Beihammer, Maria G. Parani, Chris D. Schabel (εκδ.), Leiden – Boston, 2008, σ. 293-323.
- , «Francesco Patrizi's Cypriot Connections and Jason and Pietro de Nores», στο: Benjamin Arbel, Evelien Chayes, Harald Hendrix (εκδ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout, 2012, σ. 157-203.
- , «'La France de Chypre' de Louis de Mas Latrie», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 43 (2013), σ. 505-521.
- Nicolaou-Konnari, Angel και Schabel, Chris, «Limassol under Latin Rule 1191-1571», idem (εκδ.), *Lemesos. A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Newcastle, 2015.
- Nicolaou-Konnari, Angel - Schabel, Chris, «Limassol Under Latin Rule 1191-571» στο: Angel Nicolaou-Konnari, Chris Schabel (επιμ.), *Lemesos. A History of the Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, 2015.
- Olympios, Michalis, «Between St Bernard and St Francis: A Reassessment of the Excavated Church of Beaulieu Abbey, Nicosia», *Architectural History*, 55 (2012), σ. 25-56.
- , «Shared Devotions: Non-Latin Responses to Latin Sainthood in Late Medieval Cyprus», *Journal of Medieval History*, 39/3 (2013), σ. 321-341.

- Oreste, Giuseppe, «Adorno, Luchino», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 1 (1960) (διαδικτυακή μορφή).
- Otten-Froux, Catherine, «Notes sur quelques monuments de Famagouste à la fin du Moyen Âge», στο *Mosaic: Festschrift for A. H. S. Megaw*, Judith Herrin, Margaret Mullett, Catherine Otten-Froux (επιμ.), London, 2001, σ. 145-154.
- , «Un notaire vénitien à Famagouste au XIV e siècle. Les actes de Simeone, prêtre de San Giacomo dell’Orio (1362-1371)», *Θησαυρίσματα*, 33 (2003), σ. 15-159.
- Philippe de Mézières and his Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century*, Blumenfeld-Kosinski, Renate – Petkov, Kiril (εκδ.), Leiden-Boston, 2012.
- Perroy, Edouard, *L’Angleterre et le Grand Schisme d’Occident*, Paris, 1933.
- Peters, Greg, Anderson, C. Colt, *A Companion to Priesthood and Holy Orders in the Middle Ages*, Leiden-Boston, 2016.
- Piva, Edoardo, «Venezia e lo scisma durante il pontificato di Gregorio XII: 1406-1409: contributi dell’archivio di stato di Venezia», *Nuovo archivio veneto*, 13/1 (1897), σ. 135-158.
- Puig y Puig, S., *Episcopologio Barcinonense: Pedro de Luna, último papa de Aviñón (1387-1430)*, Barcelona, 1920.
- Rabikauskas, Paulus, *Diplomatica pontificia (Praeloctionum lineamenta)*, Roma, 1970³.
- Reinhard, Johann Paul, *Vollständige Geschichte des Königreichs Cypren*, τ. 1, Erlangen et Leipzig, 1766-1768, (1796).
- Richa, Giuseppe, *Notizie storiche delle chiese Fiorentine, divise ne’ suoi quartieri*, Firenze, 1755.
- Richard, Jean, «Deux évêques dominicains, agents de l’Union arménienne», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 19 (1949) σ. 255-265.
- , «Le royaume de Chypre et le Grand Schisme, à propos d’un document récemment découvert», *Compte rendu de l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 1965, σ. 498-507.
- , «Les comptes du collecteur de la chambre apostolique dans le royaume de Chypre (1357-1363)», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τ. 13-16 (1984-1987), σ. 1-47.
- , «The Cistercians in Cyprus», στο: *The Second Crusade and the Cistercians*, εκδ. M. Gervers, New York, 1992, σ. 199-209.
- , «La levée des décimes sur l’église Latine de Chypre», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τ. 25 (1999), σ. 11-18.

- , «La succession de l'évêque de Famagouste et la remise en ordre de la collectorie de Chypre (1365-1374)», *Mélanges de l'École française de Rome*, 113/1 (2001), σ. 637-661.
- , «Aspects du notariat public a Chypre sous les Lusignan», στο: *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: aspects of cross-cultural communication*, Alexander Daniel Beihammer, Maria G. Parani, Christopher Schabel (επιμ.), Leiden-Boston, 2008, σ. 207-221.
- , «The Papacy and Cyprus», στο: C. Schabel (εκδ.), *Bullarium Cyprium I*, Nicosia, 2010, σ. 1-69.
- Rigon, Antonio, «Un'inchiesta su Stefano da Carrara vescovo di Teramo (1411-1427) e di Tricarico (1427-1432)», στο: M.G. Del Fuoco (επιμ.), *Ubi neque aerugo neque tinea demolitur. Studi in onore di Luigi Pellegrini per i suoi settanta anni*, Liguori, 2006, σ. 515-524.
- , «Note su Stefano da Carrara vescovo di Teramo (1411-1427)», στο: F. Trolese (επιμ.), *Monastica et humanistica. Scritti in onore di Gregorio Penco OSB*, Cesena, 2003, σ. 691-698.
- Rollo-Koster, Joëlle, «Looting the Empty See: The Great Western Schism Revisited (1378)», *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, 59 (2005), σ. 427-474.
- Rossi, Girolamo, «Documenti inediti riguardanti la chiesa di Ventimiglia», *Miscellanea di storia italiana*, Torino, 12 (1906), σ. 359-411.
- Rudt de Collenberg, W.H., «Les dispenses matrimoniales accordées à l'Orient latin selon les Registres du Vatican d'Honorius III à Clément VII (1223-1385)», *Mélanges de l'école française de Rome*, 89 (1973), σ. 11-93.
- , «Les grâces papales, autres que les dispenses matrimoniales, accordées à Chypre de 1305 a 1378», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 7 (1975-1977), σ. 187-252.
- , «État et origine du haut clergé de Chypre avant le Grand Schisme d'après les Registres des Papes du XIIIe et du XIVe siècle», *Mélanges de l'école française de Rome*, 91 (1979), σ. 197-332.
- , «Le choix des exécuteurs dans les bulles de provision au XIVe siècle (d'après les bulles accordées à Chypre par les papes d'Avignon)», *Mélanges de l'École française de Rome*, 92 (1980), σ. 393-440.
- , «Les Cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan», *Archivum Historiae Pontificiae*, 20 (1982), σ. 83-128.

- , «Le Royaume et l'Église de Chypre face au Grand schisme (1378-1417) d'après les registres des archives du Vatican», *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age-Temps modernes*, 94/2, (1982), σ. 621-701.
- , «Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnes dans le Registres du Vatican, (1378-1471)», *Μελέται και υπομνήματα*, 1 (1984), σ. 523-678.
- , «Le royaume et l'Église latine de Chypre et la Papauté de 1417 à 1471», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 13-16 (1984-1987), σ. 63-193.
- , «Δομή και προέλευση της τάξης των ευγενών», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνικόν βασιλείον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Λευκωσία, 1995, σ. 785-862.
- Ruiz i Quesada, Francesc, Cortijo, Helios Borja, «Ènnec de Vallterra y el programa iconográfico de la capilla de San Salvador de la catedral de Segorbe», *Retrotabulum: Estudis d'Art Medieval*, αρ. 15 (Febrer 2015).
- Sánchez Sesa, Rafael, «El Cisma de Occidente en la Península Ibérica: religión y propaganda en la guerra castellano-portuguesa», στο: *Estudos em homenagem ao professor doutor José Marques*, 4 (2006), σ. 307-320.
- Schabel, Christopher D. – Duba, William O., «Instrumenta Miscellanea Cypria. A Catalogue of Cypriot Documents in the 'Instrumenta Miscellanea' of the Vatican Archives», υπό δημοσίευση.
- Schabel, Chr., «Elias of Nabinaux, Archbishop of Nicosia, and the Intellectual History of Later-Medieval Cyprus», *Cahiers de l'Institute du moyen-âge grec et latin*, 68 (1998), σ. 35-52.
- , «Frankish Pyrgos and the Cistercians», *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* (2000), σ. 349-360.
- , «Ο Camille Enlart και οι Κιστερκιανοί στον Πύργο», *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* (2002), σ. 401-406.
- , «Religion», στο: A. Nicolaou-Konnari και C. Schabel (εκδ.), *Cyprus – Society and Culture 1191-1374*, Leiden-Boston, 2005, σ. 157-218.
- , «The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus», στο: J. Chrysostomides και C. Dendrinos (εκδ.), «*Sweet Land...*» *Lectures on the History and Culture of Cyprus*, Camberley, Surrey, 2006, σ. 170-177.
- , «The Myth of Queen Alice and the Subjugation of the Greek Church of Cyprus», στο: S. Fourrier και G. Grivaud (εκδ.), *Identités croisées en un milieu méditerranéen: le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Age)*, Rouen, 2006, σ. 257-277.

- , *Greeks, Latins, and the Church in Early Frankish Cyprus*, Aldershot, 2010.
- , «Ecclesiastical Monuments and Topography», στο: Nicholas Coureas, Gilles Grivaud, Chris Schabel, «Frankish and Venetian Nicosia», κεφάλαιο Γ' του Δ. Μιχαηλίδη (εκδ.), *Historic Nicosia*, Nicosia, 2012, σ. 152-199.
- , «Ecclesiastical Monuments and Topography» στο: *Historic Nicosia*, επιμ.: Δ. Μιχαηλίδης, Nicosia, 2012, σ. 152-199.
- , «Like God from Heaven, But They Don't Call Him King. The Rebellion against James I of Cyprus», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 43, (2013), σ. 379-392.
- , «The Bullarium Cyprium: The Ongoing Mission ...», στο: Sabine Rogge, Michael Grunbart (επιμ.), *Medieval Cyprus. A Place of Cultural Encounter*, Münster, 2015, σ. 101-120.
- , «Ab hac hora in antea: Oaths to the Roman Church in Frankish Cyprus (and Greece)», στο: M. Sinibaldi, K.J. Lewis, B. Major, J.A. Thompson (εκδ.), *Crusader Landscapes in the Medieval Levant: The Archaeology and History of the Latin East*, Cardiff, 2016, σ. 361-372.
- , «The Church of Famagusta», στο: G. Grivaud, A. Nicolaou-Konnari, C. Otten-Froux, C. Schabel (εκδ.), *Famagusta: History and Society* (υπό δημοσίευση).
- , *The Ecclesiastical History of Lusignan and Genoese Famagusta, Appendix II* (υπό δημοσίευση).
- Schmitt, Claude, «Gai ou Gay», *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 19, σ. 664.
- Setton, Kenneth M., «The Avignonese Papacy and the Catalan Duchy of Athens», *Byzantion*, 17 (1944-45), σ. 281-303.
- , *The Papacy and the Levant 1204-1571*, τ. 2, Philadelphia, 1978.
- Sigurdson, Erika, *The Church in Fourteenth-Century Iceland: The Formation of an Elite Clerical Identity*, Leiden – Boston, 2016.
- Sirleto, G., *Innocentii tertii pontificis maximi decretalium atque aliarum epistolarum*, tomus primus, Romae 1543.
- Swanson, R.N., *Universities, Academies, and the Great Schism*, London and New York, 1979.
- Tacchella, L., *Il pontificato di Urbano VI a Genova (1385-1386) e l'eccidio dei cardinali*, Genova, 1976.
- Tafari, Bernardino G., «Riflessi del Grande Scisma d'Occidente in Terra d'Otranto», *Archivio Storico Pugliese*, αρ. 20 (1967), σ. 82-99.

- Talbot, Alice-Mary, «Tagaris, Paul Palaiologos», Alexander Kazhdan (εκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford - New York, 1991, σ. 2006.
- Tomadakis, N.B., «I greci a Milano», *Miscellanea byzantina-neohellenica*, Modena, 1972, σ. 69-79.
- Ughelli, Ferdinando, *Italia Sacra, Venetiis*, MDCCXVII [=1717].
- Valois Noël, «Un ouvrage inédit d'Honoré Bovet, Prieur de Salon», *Annuaire-bulletin de la Société de l'histoire de France*, 27 (1890), σ. 193-228.
- , *La France et le Grand Schisme d'Occident*, τ. 1- 4, Paris, 1896-1902.
- Vincenzo Coronelli, *Biblioteca Universale sacro-profana antico-moderna in cui si spiega*, vol. V, a spese d'Antonio Tivani, Venezia, 1704.
- Vito, Piergiorgio, «Diritto e potere a Genova alla fine del Trecento: a proposito di tre 'consigli' di Baldo degli Ubaldi», στο: *Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l'Occidente medievale e moderno. Atti della Società Ligure di Storia Patria*, Genova, 2012.
- Wathey, Andrew, «European Politics and Musical Culture at the Court of Cyprus», *The Cypriot-French Repertory of the manuscript Torino J.II.9*, Stuttgart 1955, σ. 33-53.
- Widaman, Jean, Wathey, Andrew, Leech Wilkinson, Daniel, «The Structure and Copying of Torino J.II.9», στο: *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9: Report*, Günther and Finscher (εκδ.), Hänssler Verlag, σ. 95-116.
- Williman, Daniel, *The Right of Spoil of the Popes of Avignon (1316-1415)*, American Philosophical Society, 1988.
- Zakythenos, Dionysios, *Le despotat grec de Morée*, τ. 1-2, Paris, 1932.
- Ασωνίτης, Σπύρος Ν., *Εισαγωγή στη λατινική διπλωματική*, Θεσσαλονίκη, 2011.
- Κιρμίτσης, Παρθένιος, «Η ορθόδοξος Εκκλησία της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας», *Κυπριακαί Σπουδαί, [Αφιέρωμα εις Αδαμάντιον Διαμαντήν]*, τ. ΜΖ' (1983), σ. 14-19.
- Κοραής, Αδαμάντιος, *Χρυσά έπη*, εν Αθήναις, 1934.
- Κουρίτης, Φ., *Η Ορθόδοξος Εκκλησία εν Κύπρω επί Φραγκοκρατίας*, Λευκωσία, 1907.
- Κυπριανός Αρχ., *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου, ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Ενετήσιν, 1788.
- Κύρρης, Κ.Π., «Η Οργάνωση της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 2 (1993), σ. 149-186.

Κωμοδίκης, Κωνσταντίνος, *Οι πληροφορίες των βραχέων χρονικών για την Κύπρο*, Λευκωσία, 2006.

Παπαδόπουλλος, Θεόδωρος, «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο: Θεοδ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Δ΄, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία, 1995, σ. 554-665.

Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. 1, Αθήναι 1860.

Ρενιέρης, Μ., *Ιστορικά μελέται. Ο έλλην πάπας Αλέξανδρος*, Αθήνα, 1881.

Χάκκεττ, Ιωάννης, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, μετάφραση εκ του αγγλικού από Χαρίλαο Ι. Παπαϊωάννου*, τ. 1-3, Αθήνα, 1923, Πειραιεύς, 1927, 1932.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

Αρχιεπίσκοποι Λευκωσίας

Βερεγγάριος 4 Αυγούστου 1376, 1382

(Αβινιόν: Ανδρέας Michaelis, 6 Οκτωβρίου 1382, 30 Σεπτεμβρίου 1386

(Ρώμη: Λουκίνος

(Ρώμη: Κορράδος Caraczolus 1395, 29 Μαρτίου 1402

(Ρώμη: Στέφανος de Carraria 10 Απριλίου 1402, 3 Οκτωβρίου 1412

(Πίζα: –

Επίσκοποι Αμμοχώστου

Αρνάλδος de Quinbal (17 Δεκεμβρίου 1365, μετ. 11 Ιουλίου 1379)

(Αβινιόν: Φραγκίσκος Rafardus OFM, 13 Ιουλίου 1379, post 28 Μαΐου 1380)

(Αβινιόν: Ιάκωβος, 28 Μαΐου 1380, † ante 30 Ιουλίου 1384)

(Αβινιόν: Γοδεφρίδος, 30 Ιουλίου 1384)

(Αβινιόν: Πέτρος Ventimiglia OFM, 22 Ιουνίου 1408

(Ρώμη: Ραϊνάλδος, ante 1385)

(Ρώμη: Βερτράνδος Alanes, ante 1389, post 1390)

(Ρώμη: Ραφαήλ, 12 Οκτωβρίου 1390) † ante 1 Ιουλίου 1395

(Ρώμη: Luchinus Adorno, 2 Οκτωβρίου 1395, † ante 3 Αυγούστου 1403)

(Ρώμη: Luciano Lercario, 3 Αυγούστου 1403, 26 Ιανουαρίου 1407)

(Πίζα: Πέτρος Ventimiglia OFM, 14 Σεπτεμβρίου 1409, † ante 26 Μαΐου 1412)

(Πίζα: Ιωάννης Montenegro OFM, 26 Μαΐου 1412, † ante 12 Μαΐου 1414)

(Πίζα: Ιωακείμ de Torsellis, OSM, bacallario in Theologia, 12 Μαΐου 1414, † 1417)

Επίσκοποι Τορτόζας

Αντώνιος: † ante 1 Ιουνίου 1401

(Ρώμη: Ιωάννης Cranewyck, Gilbertino, 1 Ιουνίου 1401)

(Πίζα: Δανιήλ de Castagnolo/Castagneto, 26 Μαΐου 1412

Επίσκοποι Λεμεσού

Θωμάς de Ammanatis (9 Οκτωβρίου 1374, μετ. στη Νάπολη 12 Οκτωβρίου 1379)

(Αβινιόν: Ιωάννης Stinus OFM, penitentiario apostolico, 5 Μαρτίου 1380, 7 Οκτωβρίου 1392)

(Αβινιόν: Ιωάννης Scarboti OESA, magister Theologia, 30 Ιουλίου 1403, † ante 13 Σεπτεμβρίου 1407)

(Αβινιόν: Γουλιέλμος, rector par. Eccl. de Bobalibus, 13 Σεπτεμβρίου 1407)

(Ρώμη: Φραγκίσκος, ante 1380)

(Ρώμη: Στέφανος Governus OFM, post 1385, post 8 Ιουλίου 1390)

(Ρώμη: Βαρθολομαίος Gay OFM, 15 Οκτωβρίου 1390)

(Πίζα: Αντώνιος, 30 Μαΐου 1411

Επίσκοποι Πάφου

Ραϋμόνδος 12 Οκτωβρίου 1377 – 9 Απριλίου 1380

(Αβινιόν: Ραϋμόνδος, 9 Απριλίου 1380 – 6 Οκτωβρίου 1382

(Αβινιόν: Βερτράνδος Cadoent OSB, 26 Οκτωβρίου 1408 – μετ. 15 Φεβρουαρίου 1413

(Ρώμη: Ρίνος Ordelaffi OFM, ante 1386 9 Μαρτίου 1394

(Ρώμη: Γοδεφρίγος, ; – 26 Οκτωβρίου 1408

(Πίζα: Ιωάννης Petit OESA, 23 Νοεμβρίου 1413

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΥΠΟΤΑΓΗ ΑΒΙΝΙΟΝ

ΚΛΗΜΗΣ Ζ΄

- α-1**, Φόντι, 21 Νοεμβρίου 1378, *Ιωάννη Cadash*, κανονικό Λευκωσίας· *In eodem modo* επίσκοπο Πάφου και αβά Μπέλλα Πάις, και δεκανό *San Agricoli* της Αβινιόν
- α-2**, <Αβινιόν>, 2 Απριλίου 1379, πληρωμή από τον Πέτρο *de Solerio* για λογαριασμό του επισκόπου Πάφου Ραϋμόνδου.
- α-3**, Αβινιόν, 7 Ιουλίου 1379, *Petrus de Solerio*, θησαυροφύλακα της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας
- α-4**, Αβινιόν, 11 Ιουλίου 1379, επίσκοπο *Lombez Arnάλδο*· *In eodem modo* καπίτολο *Lombez*, κληρικοί πόλης και επισκοπής *Lombez*, λαό πόλης και επισκοπής *Lombez*, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της *Lombez*, πατριάρχη Αλεξάνδρειας *Ιωάννη [de Cardailhas]*, διαχειριστή επισκοπής της Τουλούζης, βασιλιά Κάρολο Ε΄ της Γαλλίας
- α-5**, Αβινιόν, 13 Ιουλίου 1379, επίσκοπο *Αμμοχώστου Φραγκίσκου Rafardi* *In eodem modo* καπίτολο *Αμμοχώστου*, κληρικοί πόλης και επισκοπής *Αμμοχώστου*, λαό πόλης και επισκοπής *Αμμοχώστου*, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της *Αμμοχώστου*, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Πέτρο Β΄ της Κύπρου
- α-6**, Αβινιόν, 21 Ιουλίου 1379, επίσκοπο *Αμμοχώστου Φραγκίσκου*
- α-7**, <Αβινιόν>, 17 Σεπτεμβρίου 1379, επίσκοπο *Αμμοχώστου Φραγκίσκου*
- α-8**, <Αβινιόν>, 17 Σεπτεμβρίου 1379, επίσκοπο *Αμμοχώστου Φραγκίσκου*
- α-9**, Αβινιόν, 21 Οκτωβρίου 1379, αρχιεπίσκοπο *Νάπολης Θωμά* *In eodem modo* καπίτολο *Νάπολης*, κληρικοί πόλης και επισκοπής *Νάπολης*, λαό πόλης και επισκοπής *Νάπολης*, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της *Νάπολης*, βασίλισσα *Ιωάννα της Σικελίας*
- α-10**, Αβινιόν, 5 Μαρτίου 1380, επίσκοπο *Λεμεσού Ιωάννη Stino*· *In eodem modo* καπίτολο *Λεμεσού*, κληρικοί πόλης και επισκοπής *Λεμεσού*, λαό πόλης και επισκοπής *Λεμεσού*,

όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Λεμεσού, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Πέτρο Β΄ της Κύπρου

α-11, Αβινιόν, 8 Μαρτίου 1380, *επίσκοπο Πάφου*

α-12, Αβινιόν, 8 Μαρτίου 1380, *officialis Λευκωσίας*

α-13, Αβινιόν, 28 Μαρτίου 1380, *επίσκοπο Λεμεσού Ιωάννη*

α-14, <Αβινιόν>, 4 Απριλίου 1380, *επίσκοπο Λεμεσού Ιωάννη*

α-15, Αβινιόν, 9 Απριλίου 1380, *επίσκοπο Πάφου,*

α-16, Αβινιόν, 9 Απριλίου 1380, *επίσκοπο Πάφου*

α-17, Αβινιόν, 12 Απριλίου 1380, *επίσκοπο Πάφου*

α-18, Αβινιόν, 12 Απριλίου 1380,

α-19, Αβινιόν, 12 Απριλίου 1380, *Πέτρος de Solerio*

α-20, Αβινιόν, 28 Μαΐου 1380, *επίσκοπο Segorbe-Albarracín Φραγκίσκο· In eodem modo κληρικοί πόλης και επισκοπής Segorbe-Albarracín, λαό πόλης και επισκοπής Segorbe-Albarracín, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Segorbe-Albarracín, πατριάρχη Ιεροσολύμων Luro Fernández de Luna, διαχειριστή επισκοπής Saragossa, βασιλιά της Αραγονίας Πέτρο Δ΄*

α-21, Αβινιόν, 4 Αυγούστου 1380, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού*

α-22, Αβινιόν, 28 Αυγούστου 1380, *κανονικό Λευκωσίας Ιωάννη de Sancto Martino· In eodem modo επίσκοπο Μπολόνιας, αρχιδιάκονο Βρυξελλών του αρχοδιακονάτου του Cambrai και officialis Λευκωσίας*

α-23, Αβινιόν, 9 Μαρτίου 1382, *αρχιεπίσκοπο Σμύρνης και επισκόπους Πάφου και Νισύρου*

α-24, Αβινιόν, 28 Μαρτίου 1382, *Hodrato de Provanis και τη σύζυγό του Iaque de Ybellino*

α-25, Αβινιόν, 24 Απριλίου 1382, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Βερεγγάριο και υποκείμενοί του*

α-26, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, *κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo*

- α-27**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-28**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo· *In eodem modo* επίσκοπο Πάφου, αβιά Beaulieu, και αρχιπρεσβύτερο San Desiderio της Αβινιόν
- α-29**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-30**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-31**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-32**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-33**, Αβινιόν, 29 Απριλίου 1382, κανονικό Λευκωσίας Βερνάρδος de Longocampo
- α-34**, Αβινιόν, 30 Μαΐου 1382, πρώην αρχιεπίσκοπο της Bourges και νυν πατριάρχη των Ιεροσολύμων Βερτράνδο
- α-35**, <Αβινιόν>, 30 Μαΐου 1382, πατριάρχη των Ιεροσολύμων και διαχειριστή της Επισκοπής του Le Ruy Βερτράνδου [Chanas]
- α-36**, Αβινιόν, 30 Μαΐου 1382, πρώην αρχιεπίσκοπο της Bourges και νυν πατριάρχη των Ιεροσολύμων και διαχειριστή της επισκοπής Le Ruy Βερτράνδο· *In eodem modo* καπίτολο Le Ruy, κλήρο πόλης και επισκοπής Le Ruy, λαό πόλης και επισκοπής Le Ruy, βασιλιά Κάρολο Ε΄ της Γαλλίας, όλους τους υποκείμενους επισκοπής Le Ruy
- α-37**, Αβινιόν, 14 Ιουνίου 1382, επίσκοπο Λεμεσού
- α-38**, Αβινιόν, 16 Ιουνίου 1382, επίσκοπο Πάφου
- α-39**, Αβινιόν, 27 Ιουλίου 1382, αρχιεπίσκοπο Arls Πέτρο
- α-40**, Αβινιόν, 27 Ιουλίου 1382, Gantonetus de Abzado
- α-41**, Αβινιόν, 11 Ιανουαρίου 1383, αβιάδες των μονών Camporotondo στο Urgell και San Saturnino στην Girona, και αρχιπρεσβύτερο του San Desiderio της Αβινιόν
- α-42**, Αβινιόν, 14 Μαΐου 1383, Ανδρέα Michaelis, κληρικό επισκοπής του Castello

- α-43**, Αβινιόν, 25 Μαΐου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*: *In eodem modo καπίτολο Λευκωσίας, κληρικοί πόλης και επισκοπής Λευκωσίας, λαό πόλης και επισκοπής Λευκωσίας, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Λευκωσίας, στους υποκείμενους επισκόπους της Λευκωσίας*
- α-44**, Αβινιόν, 2 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-45**, Αβινιόν, 2 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-46**, Αβινιόν, 2 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-47**, Αβινιόν, 2 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-48**, Αβινιόν, 3 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-49**, Αβινιόν, 3 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-50**, Αβινιόν, 3 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-51**, Αβινιόν, 4 Ιουνίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-52**, <Αβινιόν>, 1 Ιουλίου 1383, *οικονομικές υποχρεώσεις αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-53**, Αβινιόν, 27 Ιουλίου 1383, *κανονικό Λευκωσίας Ιωάννη de Turre*: *In eodem modo αδελφούς κανονικούς*
- α-54**, Castrumnovum, Αβινιόν, 16 Αυγούστου 1383, *δεκανό Λευκωσίας Ιωάννη de Populo*
- α-55**, Castrumnovum, Αβινιόν, 17 Σεπτεμβρίου 1383, *επικεφαλής Ιωαννιτών Κύπρου Δομίνικο de Alamania*
- α-56**, Castrumnovum, Αβινιόν, 17 Σεπτεμβρίου 1383, *επικεφαλής Ιωαννιτών Κύπρου Δομίνικο de Alamania*
- α-57**, <Αβινιόν>, 25 Σεπτεμβρίου 1383, *οικονομικές υποχρεώσεις αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ανδρέα*
- α-58**, Castrumnovum, Αβινιόν, 6 Οκτωβρίου 1383, *επίσκοπο Πάφου Ραϋμόνδο*

- α-59**, Castrumnovum, Αβινιόν, 6 Οκτωβρίου 1383, *επίσκοπο Πάφου Ραϋμόνδο*
- α-60**, Αβινιόν, 7 Οκτωβρίου 1383, *πρώην επίσκοπο Vic και νυν αρχιεπίσκοπο Zaragoza· In eodem modo καπίτολο Zaragoza, κληρικοί πόλης και επισκοπής Zaragoza λαό πόλης και επισκοπής Zaragoza, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Zaragoza, βασιλιά της Αραγονίας Πέτρο Δ΄*
- α-61**, Castrumnovum, Αβινιόν, 16 Οκτωβρίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού, επίσκοπο Λεμεσού και αβιά Beaulieu*
- α-62**, Αβινιόν, 18 Οκτωβρίου 1383, *όλους όσοι διαβάσουν την επιστολή*
- α-63**, Αβινιόν, 11 Νοεμβρίου 1383, *ηγουμένη και αδελφές μονής των Κλαρισών Παναγίας de Cava*
- α-64**, Αβινιόν, 12 Δεκεμβρίου 1383, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-64 (α)**, Αβινιόν, 12 Δεκεμβρίου 1383, *επίσκοπο Vercelli*
- α-65**, Αβινιόν, 30 Ιανουαρίου 1384, *κανονικό Λευκωσίας Αντόνιο de Barba· In eodem modo επισκόπους Πάφου, Σπολέτου και Tortosa (Ισπανία)*
- α-66**, Αβινιόν, 17 Φεβρουαρίου 1384, *κανονικό Λευκωσίας Πέτρο de Solerio*
- α-67**, Villa Nova, Αβινιόν, 30 Ιουλίου 1384, *επίσκοπο Αμμοχώστου και Τορτόζας Γοδεφρείφο· In eodem modo καπίτολο Αμμοχώστου και Τορτόζας, κληρικοί πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου και Τορτόζας, λαό πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου και Τορτόζας, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Αμμοχώστου και Τορτόζας, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- α-68**, Castrumnovum, Αβινιόν, 3 Σεπτεμβρίου 1384, *επίσκοποι Νισύρου και Πάφου*
- α-69**, Αβινιόν, 1 Φεβρουαρίου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού, αβιάδες Beaulieu και Μπέλλα Πάις*
- α-70**, Αβινιόν, 1 Φεβρουαρίου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού, αβιάδες Beaulieu και Μπέλλα Πάις*
- α-71**, <Αβινιόν>, 2 Φεβρουαρίου 1385, *Γουίδο de Neffino*

- α-72**, Αβινιόν, 15 Φεβρουαρίου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού, αβάρδες Beaulieu και Μπέλλα Πάις*
- α-73**, Αβινιόν, 5 Μαΐου 1385, *επίσκοπο Κορώνης*
- α-74**, Αβινιόν, 5 Μαΐου 1385, *επίσκοπο Κορώνης*
- α-75**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *επίσκοπο Κορώνης*
- α-76**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-77**, <Αβινιόν>, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-78**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-79**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-80**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-81**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-82**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-83**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-84**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-85**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-86**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-87**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-88**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-89**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ρόδου, επίσκοπο Λεμεσού και αβάρ Beaulieu*
- α-90**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-91**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-92**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*

- α-93**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-94**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *Ιωάννης de Cursinis, σενεσκάλκος Αρμενίας*
- α-95**, Αβινιόν, 20 Μαΐου 1385, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-96**, Αβινιόν, 25 Μαΐου, *επίσκοποι Νισύρου και Πάφου, και φοροεισπράκτορες και υποφοροεισπράκτορες βασιλείου της Κύπρου*
- α-97**, Αβινιόν, 25 Μαΐου 1385, *επίσκοποι Νισύρου και Πάφου, και φοροεισπράκτορες και υποφοροεισπράκτορες βασιλείου της Κύπρου*
- α-98**, Αβινιόν, 7 Ιουνίου 1385, *Ιωάννης de Cursinis, σενεσκάλκος Αρμενίας*
- α-99**, <Αβινιόν>, 16 Αυγούστου 1385, *πληρωμή οικονομικών υποχρεώσεων επισκόπου Αμμοχώστου Γοδεφρίδου*
- α-100**, Αβινιόν, 16 Αυγούστου 1385, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal]· In eodem modo αδελφούς νοσοκομείου Αγίων Νικολάου και Βερνάρδου, των Αυγουστινιανών της επισκοπής της Σιον (Ελβετία)*
- α-101**, Αβινιόν, 16 Αυγούστου 1385, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal]· In eodem ηγούμενο και καπίτολο Παναγίου Τάφου Ιεροσολύμων, στην Περούτζια*
- α-102**, <Αβινιόν>, 25 Δεκεμβρίου 1385, *Γεώργιος Lauredano του Λουδοβίκου*
- α-103**, Αβινιόν, 12 Μαΐου <1386>, *domino Gantonneto*
- α-104**, Αβινιόν, 9 Αυγούστου 1386, *επίσκοπο Πάφου Ραϋμόνδο*
- α-105**, Αβινιόν, 14 Σεπτεμβρίου 1386, *πρώην επίσκοπο Κορώνης και νυν εκλεγέντα αρχιεπίσκοπο Πατρών· In eodem modo καπίτολο Πατρών, κληρικοί πόλης και επισκοπής Πατρών, λαό πόλης και επισκοπής Πατρών, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Πάτρας, στους υποκείμενους επισκόπους πατριάρχη*
- α-106**, Αβινιόν, 28 Μαΐου 1387, *δεκανό Λευκωσίας*
- α-107**, Αβινιόν, 3 Ιουνίου 1387, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal]*
- α-108**, Αβινιόν, 1 Ιουλίου 1387, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal]*

- α-109**, <Αβινιόν>, 1 Ιουλίου 1387, *οικονομικές υποχρεώσεις αρχιεπισκόπου Ανδρέα*
- α-110**, Αβινιόν, 9 Ιουλίου 1387, *Θωμά αβιά μονής των Βενεδικτίνων Cava (Salerno)*
- α-111**, Αβινιόν, 15 Ιουλίου 1387, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-112**, Αβινιόν, 15 Ιουλίου 1387, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-113**, <Αβινιόν>, 25 Αυγούστου 1387, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-114**, Αβινιόν, 23 Σεπτεμβρίου 1387, *θησαυροφύλακα Λευκωσίας Petro de Solerio*
- α-115**, Αβινιόν, 30 Σεπτεμβρίου 1387, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-116**, Αβινιόν, 30 Σεπτεμβρίου 1387, *αρχιεπίσκοπο Ανδρέα*
- α-117**, Αβινιόν, 27 Φεβρουαρίου 1388, *βασίλισσα Ελεονόρα*
- α-118**, Αβινιόν, 28 Φεβρουαρίου 1388, *βασίλισσα Ελεονόρα*
- α-119**, Αβινιόν, 15 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-120**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-121**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-122**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-123**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388 *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-124**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*
- α-125**, Αβινιόν, 16 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αγμον [Séchal], παπικός απεσταλμένος*

- α-126**, Αβινιόν, 18 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αυτον [Séchal]*, παπικός απεσταλμένος
- α-127**, Αβινιόν, 18 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αυτον [Séchal]*, παπικός απεσταλμένος
- α-128**, Αβινιόν, 18 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αυτον [Séchal]*, παπικός απεσταλμένος
- α-129**, Αβινιόν, 18 Μαρτίου 1388, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αυτον [Séchal]*, παπικός απεσταλμένος
- α-130**, Αβινιόν, 17 Ιανουαρίου 1390, *όλους όσοι διαβάσουν την επιστολή*
- α-131**, [Αβινιόν], 8 Φεβρουαρίου 1390, *Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αυτον [Séchal]*
- α-132**, Αβινιόν, 29 Ιουλίου 1390, *επίσκοπο Πάφου*
- α-133**, Αβινιόν, 14 Ιουλίου 1392, *αρχιδιάκονο Λευκωσίας*
- α-134**, Αβινιόν, 7 Οκτωβρίου 1392, *επίσκοπο Λεμεσού Ιωάννη· In eodem modo αδελφούς μονής Beate Marie de Yvenna του Τάγματος των Πρεμονστρατένσιων, στην επισκοπή της Μασσαλίας, στον αβά της μονής Fontes Calidum της επισκοπής Béziers, επίσκοπο Μασσαλίας*
- α-135**, Αβινιόν, 16 Δεκεμβρίου 1392, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας και διαχειριστή επισκοπής Cavaillon Ανδρέα· In eodem modo καπίτολο Cavaillon, κληρικοί πόλης και επισκοπής Cavaillon, λαό πόλης και επισκοπής Cavaillon, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Cavaillon, αρχιεπίσκοπο Arls*
- α-136**, Αβινιόν, 16 Ιουλίου 1393, *αρχιδιάκονο Λευκωσίας*
- α-137**, Αβινιόν, 17 Νοεμβρίου 1393 *Petro Merle και υπο-εισπράκτορες στην επισκοπή Μασσαλίας*

ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ΙΓ΄

- β-1** Αβινιόν, 20 Ιουνίου 1394, *επίσκοπο Πάφου Συμεών*
- β-2**, Αβινιόν, 12 Οκτωβρίου 1394, *επίσκοπο Κωρύκου Ιάκωβο*
- β-3**, Αβινιόν, 24 Οκτωβρίου 1394, *κληρικός Petro Garcini*
- β-4**, Αβινιόν, 25 Οκτωβρίου 1394, *αιτήσεις εκ μέρους του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας*
- β-5**, Αβινιόν, 13 Σεπτεμβρίου 1395, *Ιωάννη de Lusignano, της Βηρυτού*
- β-6**, Αβινιόν, 31 Ιουλίου 1396, *officialis Colocensi*
- β-7**, Pontem Sorgie, Αβινιόν 28 Ιουλίου 1403, *επίσκοπο Λεμεσού Guillermo Scarboti· In eodem modo καπίτολο Λεμεσού, κληρικοί πόλης και επισκοπής Λεμεσού, λαό πόλης και επισκοπής Λεμεσού, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Λεμεσού, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-8**, Castrumnovum, Αβινιόν, 18 Σεπτεμβρίου 1403, *Πέτρο, διάκονο καρδινάλιο San Angelo· In eodem modo...*
- β-9**, Castrumnovum, Αβινιόν, 18 Σεπτεμβρίου 1403, *επίσκοπο Λεμεσού, αβιά Αγίου Ανδρέα της Αβινιόν, και δεκανού Αγίου Πέτρου της Αβινιόν*
- β-10**, Castrumnovum, Αβινιόν, 18 Σεπτεμβρίου 1403, *Πέτρο, διάκονο καρδινάλιο San Angelo*
- β-11**, Μασσαλία, San Vittore, 9 Οκτωβρίου 1404, *Φραγκισκανό Vitali Valentini καθηγητή θεολογίας*
- β-12**, Σαβόνα, 19 Μαρτίου 1406, *Ιωάννη, γιο του κόμητα της Τρίπολης Ιακώβου και στη σύζυγό του Ισαβέλλα, κόρη του βασιλιά του Ιακώβου Α΄*
- β-13**, Σαβόνα, 19 Μαρτίου 1406, *Ερρίκο, γιο του του βασιλιά του Ιακώβου Α΄ και σύζυγό του Ελεονόρα, κόρη γιο του κόμητα της Τρίπολης Ιακώβου*
- β-14**, Σαβόνα, 19 Μαρτίου 1406, *Όθωνα, γιο του βασιλιά Ιακώβου Α΄ και στη Λοϋσία κόρη του Ιακώβου de Lusignano κόμη της Τρίπολης*

- β-15**, Σαβόνα, 19 Μαρτίου 1406, *Πέτρο, γιο του κόμητα της Τρίπολης Ιακώβου και στη σύζυγό του Αγνή*
- β-16**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *επίσκοπο Αμμοχώστου*
- β-17**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *όλους όσοι διαβάσουν την επιστολή*
- β-18**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *κόμης Schlavo de Asperch και στη σύζυγό του Echinne*
- β-19**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *βασιλιά Ιανό*
- β-20**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *κόμης Schlavo de Asperch και στη σύζυγό του Echinne*
- β-21**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *επίσκοπο Αμμοχώστου*
- β-22**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *Ελοῦσια βασίλισσα της Κύπρου*
- β-23**, Σαβόνα, 1 Απριλίου 1406, *βασιλιά Ιανό και Ελοῦσια βασίλισσα της Κύπρου. Schlavo de Asperch, στη σύζυγό του Echinne και στην κόμισσα Violante de Asperch*
- β-24**, Saone, 22 Ιουνίου 1406, *αιτήσεις εκ μέρους βασιλιά Ιανού*
- β-25**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 26 Ιανουαρίου 1407, *αβάνες του Σταυροβουνίου και του Μπέλλα Πάις*
- β-26**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 31 Ιανουαρίου 1407, *βασιλιά Ιανό*
- β-27**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 23 Φεβρουαρίου 1407, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού Ιωάννη Petit· In eodem modo βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-28**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 4 Μαρτίου 1407, *μοναχοί Αγίου Ιωάννη Beaulieu και Μπέλλα Πάις, αρχidiaκόνους Πάφου και Λεμεσού, κανονικό Λευκωσίας Ιάκωβο de Margat*
- β-29**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 12 Μαρτίου 1407, *δεκανό Λευκωσίας, Πέτρο Lance και Ιωάννη Vasani κανονικοί Λευκωσίας*
- β-30**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 25 Μαρτίου 1407, *δεκανό και μέλη καπίτολου Λευκωσίας*
- β-31**, Μασσαλία, Άγιος Βίκτωρ, 23 Απριλίου 1407, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού Ιωάννη Petit*

- β-32**, Νίκαια, 13 Σεπτεμβρίου 1407, *επίσκοπο Λεμεσού Γουλιέλμου· In eodem modo καπίτολο Λεμεσού, κληρικοί πόλης και επισκοπής Λεμεσού, λαό πόλης και επισκοπής Λεμεσού, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Λεμεσού, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-33**, Portumveneris, Γένοβα, 1 Μαΐου 1408, *κανονικό και ψάλτη Λευκωσίας Βενέδικτο de Nigroponte*
- β-34**, Portumveneris, *Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, officialis Πάφου*
- β-35**, Portumveneris, *Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, officialis Λευκωσίας*
- β-36**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *officialis Πάφου*
- β-37**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *officialis Πάφου*
- β-38**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *officialis Πάφου*
- β-39**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού και επίσκοποι Mende και Πάφου*
- β-40**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *officialis Πάφου*
- β-41**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *αιτήσεις εκ μέρους του βασιλιά Ιανού*
- β-42**, Portumveneris, Γένοβα, 14 Μαΐου 1408, *officialis Πάφου*
- β-43**, Portumveneris, Γένοβα, 23 Μαΐου 1408, *officialis Λευκωσίας*
- β-44**, Portumveneris, Γένοβα, 15 Ιουνίου 1408, *αρχιεπίσκοπο Τολέδου, και επισκόπους, καθώς και άλλα εκκλησιαστικά πρόσωπα της επαρχίας Τολέδου*
- β-45**, Villa Franca, Νίκαια, 22 Ιουνίου 1408, *επίσκοπο Ventimiglia (Λιγουρία, Ιταλία) Βαρθολομαίο· In eodem modo καπίτολο Ventimiglia, κληρικοί πόλης και επισκοπής Ventimiglia, λαό πόλης και επισκοπής Ventimiglia, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Ventimiglia, αρχιεπίσκοπο Μιλάνου*
- β-46**, Portumveneris, Γένοβα, 23 Ιουνίου 1408, *αιτήσεις εκ μέρους του βασιλιά Ιανού*

- β-47**, Collioure, Elne, 9 Ιουλίου 1408, *αβά μονής Σταυροβουνίου*: *In eodem modo βασιλιά Ιανό της Κύπρου, υποκείμενους της μονής του Σταυροβουνίου των Βενεδικτίνων, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, αδελφότητα μονής του Σταυροβουνίου των Βενεδικτίνων*
- β-48**, Perpignan, Elne, 26 Οκτωβρίου 1408, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδου*: *In eodem modo καπίτολο Πάφου, κληρικοί πόλης και επισκοπής Πάφου, λαό πόλης και επισκοπής Πάφου, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Πάφου, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-49**, Perpignan, Elne, 13 Νοεμβρίου 1408, *πατριάρχη Ιεροσολύμων Φραγκίσκο Eximini*: *In eodem modo καπίτολο Ιεροσολύμων, κληρικοί πόλης και επισκοπής Ιεροσολύμων, λαό πόλης και επισκοπής Ιεροσολύμων, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Ιεροσολύμων, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-50**, Perpignan, Elne, 1 Δεκεμβρίου 1408, *αβά μονής Σταυροβουνίου Βερνάρδου*
- β-51**, Perpignan, Elne, 19 Δεκεμβρίου 1408, *πατριάρχη Ιεροσολύμων Φραγκίσκο [Eximini]*, *διαχειριστή επισκοπής της Elne*: *In eodem modo καπίτολο Elne, κληρικοί πόλης και επισκοπής Elne, λαό πόλης και επισκοπής Elne, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Elne, αρχιεπίσκοπο Narbonnes, βασιλιά Μαρτίνο της Αραγονίας*
- β-52**, 8 Ιουλίου 1411, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου για λογαριασμό του επισκόπου Λεμεσού Αντώνιο*
- β-53**, 8 Ιουλίου 1411, 8 Ιουλίου 1411, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου για λογαριασμό του πρωτονοτάριου Ούγου Λουζινιανού, διαχειριστή της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας*
- β-54**, Perpignan, Elne, 19 Αυγούστου 1415, *βασίλισσα της Κύπρου Ελεονόρα*

ΥΠΟΤΑΓΗ ΠΙΖΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ε΄

α-1, 4 Σεπτεμβρίου 1409, *επίσκοπο Ventimiglia (Λιγουρία, Ιταλία) Πέτρο*

α-2, Πίζα, 5 Σεπτεμβρίου 1409, *επίσκοπο Αμμοχώστου Πέτρο*

α-3, Μπολόνια, 17 Φεβρουαρίου 1410, *Φραγκισκανό Ιωάννη από την Κύπρο*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΓ΄

β-1, Μπολόνια, 25 Μαΐου 1410, *αρχιεπίσκοπο Ρόδου και υποκείμενούς του, ηγουμένους και αβάδες, και λοιπούς αρχιερείς της επαρχίας*

β-2, Μπολόνια, 27 Μαΐου 1410, *αβά μονής Beaulieu*

β-3, Μπολόνια, 27 Μαΐου 1410, *επίσκοπο Λεμεσού*

β-4, Μπολόνια, 22 Δεκεμβρίου 1410, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας και Ρόδου, επίσκοπο Μεθώνης*

β-5, Μπολόνια, 30 Ιανουαρίου 1411, *Γεώργιο Καπαδόκο από τη Λευκωσία*

β-6, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 9 Απριλίου 1411, *Νικολίνο, γιο του Ιακώβου Chimi από τη Λευκωσία*

β-7, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 9 Απριλίου 1411, *Ιάκωβο Chimi από τη Λευκωσία*

β-8, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 11 Απριλίου 1411, *Maria Archiepiscopi από τη Λευκωσία*

β-9, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 12 Απριλίου 1411, *Μαργαρίτα, κόρη του Regnaldi de Milmarsis*

β-10, <Ρώμη, Άγιος Πέτρος>, [26 Μαΐου 1411], *Φραγκισκανό Ιωάννη, καθηγητή θεολογίας*

β-11, <Ρώμη, Άγιος Πέτρος>, [26 Μαΐου 1411], *Φραγκισκανό Δανιήλ [επίσκοπο Τορτόζας]*

β-12, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 30 Μαΐου 1411, *επίσκοπο Λεμεσού Αντώνιο· Simili modo καπίτολο Λεμεσού, κληρικοί πόλης και επισκοπής Λεμεσού, λαό πόλης και επισκοπής Λεμεσού, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Λεμεσού, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*

- β-13**, <Ρώμη, Άγιος Πέτρος>, 30 Μαΐου 1411, *Αντόνιο de Chanac*
- β-14**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-15**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-16**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδο*
- β-17**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-18**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-19**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-20**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *Καρλόττα, βασίλισσα της Κύπρου*
- β-21**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 2 Ιουνίου 1411, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδο*
- β-22**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 26 Ιουνίου 1411, *επίσκοπο Λεμεσού Αντόνιο*
- β-23**, Ρώμη, 29 Ιουνίου 1411, *επίσκοπο Πάφου*
- β-24**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 4 Αυγούστου 1411, *Raynaldo de Minnutis και στη σύζυγό του*
- β-25**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 4 Αυγούστου 1411, *Bella, κόρη του βασιλιά Ιακώβου Α΄*
- β-26**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 4 Αυγούστου 1411, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- β-27**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Αυγούστου 1411, *Στέφανο Bulla, αβά Μπέλλα Πάις (Sancte Marie de Episcopia Premonstratensis)· Simili modo αδελφότητα μονής Μπέλλα Πάις, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- β-28**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 1 Σεπτεμβρίου 1411, *Στέφανο Bulla, αβά Μπέλλα Πάις (Sancte Marie de Episcopia Premonstratensis)*
- β-29**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Angelino de Santa Cruce*
- β-30**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Φραγκισκανό Λουδοβίκο de Nursia*
- β-31**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 26 Νοεμβρίου 1411, *επίσκοπο Πάφου*
- β-32**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 26 Νοεμβρίου 1411, *επίσκοπο Πάφου*

- β-33**, Άγιος Πέτρος, Ρώμη, 27 Νοεμβρίου 1411, *πατριάρχες, αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, ηγούμενοι, πριόρηδες, και σε κάθε άλλο εκκλησιαστικό πρόσωπο, καθώς και στους Ιωαννίτες, Τεύτονες, μέλη του Τάγματος των Calatravensis Humiliatorum και κάθε άλλο ιεράρχη και εκκλησιαστικό πρόσωπο που βρίσκεται στην Κύπρο. Δούκες, πρίγκιπες, μαρκήσιοι, κόμητες, υποκόμητες, και όσοι άλλοι βρίσκονται στο βασίλειο της Κύπρου, στη Ρόδο, στην Κεφαλονιά, στην επαρχία του Αμορίου [Amoreorum,] και στις κτήσεις της Βενετίας και της Γένοβας στην Ανατολή*
- β-34**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Ελοῦσια βασίλισσα της Κύπρου*
- β-35**, Ρώμη, 27 Νοεμβρίου 1411, *Pernio de Iuvenibus [Perino de Giuvenibus] de Francia*
- β-36**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Perino de Giuvenibus de Francia*
- β-37**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *δεκανό Λευκωσίας Ιάκωβο de Margato*
- β-38**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδο*
- β-39**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *δεκανό Λευκωσίας Ιάκωβο de Margato*
- β-40**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *πατριάρχες, αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, ηγούμενοι, πριόρηδες, και σε κάθε άλλο εκκλησιαστικό πρόσωπο, καθώς και στους Ιωαννίτες, Τεύτονες, μέλη του Τάγματος των Calatravensis Humiliatorum και κάθε άλλο ιεράρχη και εκκλησιαστικό πρόσωπο που βρίσκεται στην Κύπρο*
- β-41**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *δούκες, πρίγκιπες, μαρκήσιοι, κόμητες, υποκόμητες, και όσοι άλλοι βρίσκονται στο βασίλειο της Κύπρου*
- β-42**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Angelino de Sancta Cruce*
- β-43**, Άγιος Πέτρος, Ρώμη, 27 Νοεμβρίου 1411, *Angelino de Santa Cruce*
- β-44**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *Marco de Crispis domicello*
- β-45**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *κανονικό Λευκωσίας Luce de Iardinis*
- β-46**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *αρχιεπίσκοπο Ρόδου*
- β-47**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 27 Νοεμβρίου 1411, *αρχιεπίσκοπο Ρόδου*

- β-48**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 1 Ιανουαρίου 1412, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδου, παπικό φοροσυλλέκτη*
- β-49**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 21 Μαΐου 1412, *επίσκοπο Αμμοχώστου Ιωάννη*
- β-50**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 26 Μαΐου 1412, *επίσκοπο Τορτόζας Δανιήλ*
- β-51**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 26 Μαΐου 1412, *επίσκοπο Αμμοχώστου Ιωάννη de Montenigro· Simili modo καπίτολο Αμμοχώστου, κληρικοί πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, λαό πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Αμμοχώστου, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-52**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 29 Ιουνίου 1412, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, επισκόπους Σιένας και Πάφου*
- β-53**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 23 Αυγούστου 1412, *δεκανό αρχιεπισκοπής Λευκωσίας*
- β-54**, <Ρώμη, Άγιος Πέτρος>, 12 Σεπτεμβρίου 1412, *αβά της Μονής του Σταυροβουνίου, Ιορδάνη Orsini*
- β-55**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 1 Ιανουαρίου 1413, *επίσκοπο Πάφου Βερτράνδου, παπικό φοροσυλλέκτη*
- β-56**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 3 Μαρτίου 1413, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- β-57**, <Ρώμη, Άγιος Πέτρος>, 16 Νοεμβρίου 1413, *Φίλιππο από τη Λευκωσία*
- β-58**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *αρχιεπίσκοπο Ταρσού Ιωάννη· Simili modo καπίτολο Πάφου, κληρικοί πόλης και επισκοπής Πάφου, λαό πόλης και επισκοπής Πάφου, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Πάφου, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-59**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *Ούγο de Lusignano διαχειριστής αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, Manauco Bighore και Ιωάννη de Barreron, Ιωαννίτες ιππότες*
- β-60**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *Αιτήσεις εκ μέρους βασιλιά Ιανού της Κύπρου*
- β-61**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *Aloisio de Lusignano scolari Nicosiensi*

- β-62**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *Ούγο de Lusignano* διαχειριστής αρχιεπισκοπής Λευκωσίας, *Manauco Bighore* και *Ιωάννη de Barreron*, *Ιωαννίτες ιππότες*
- β-63**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *Aloysio de Lusignano scolari Nicosiensi*
- β-64**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-65**, Μπολόνια, 23 Νοεμβρίου 1413, *βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-66**, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1414, *Αγνή de Lusignano*
- β-67**, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1414, *Petro Juvenis militi regni Cipri admirato* και τη σύζυγό του *Isabella*
- β-68**, Μπολόνια, 14 Μαΐου 1414, *επίσκοπο Αμμοχώστου Ioachim de Torsellis de Ianua*: *Simili modo* καπίτολο Αμμοχώστου, κληρικοί πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, λαό πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Αμμοχώστου, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, βασιλιά Ιανό της Κύπρου*
- β-69**, <Μπολόνια>, 14 Μαΐου 1414, *επίσκοπο Ιωακείμ de Torcelli, ordinum Servorum, bacallarii in Theologia*
- β-70**, Μπολόνια, 18 Μαΐου 1414, *Anciano de Novilles* και τη σύζυγό του
- β-71**, Μπολόνια, 18 Μαΐου 1414, *Anciano de Novilles* και τη σύζυγό του
- β-72**, Μπολόνια, 27 Ιουλίου 1414, *όλους όσοι διαβάσουν την επιστολή*
- β-73**, Μπολόνια, 27 Ιουλίου 1414, *Angelino de Sancte Cruce*
- β-74**, <Μπολόνια>, 9 Αυγούστου 1414, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Ιωακείμ de Torsellis*
- β-75**, Μπολόνια, 10 Αυγούστου 1414, *Πλήρης αποπληρωμή των συνήθων υποχρεώσεων του επισκόπου Αμμοχώστου Ιωάννη*
- β-76**, Μπολόνια, 10 Αυγούστου 1414, *Πληρωμή μέρους των συνήθων υποχρεώσεων του επισκόπου Αμμοχώστου Ioachinus*

β-77, 28 Δεκεμβρίου 1414, *Ανάκληση της παραχώρησης της διοίκησης της κομανταρίας της Κύπρου από τον νόθο γιο του βασιλιά Ιανού Αλοΐζιο Λουζινιανό*

β-78, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1415, *Ιάκωβος Solonani*

β-79, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1415, *κοντόσταβλο Ιερουσαλήμ Πέτρο de Lusignano (militi Nicossiensis) και τη σύζυγό του Belle de Lusignano*

β-80, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1415, *Βενέδικτο de Nigroponto, ψάλτη αρχιεπισκοπής Λευκωσίας*

β-81, Κωνσταντία, 19 Φεβρουαρίου 1415, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*

β-82, Κωνσταντία, 19 Μαρτίου 1415, *Πέτρο Iuvenis και τη σύζυγό του Isabella*

β-83, Μπολόνια, 26 Μαΐου 1415, *επίσκοπο Αμμοχώστου Ioachino*

ADDENDA

Addenda 1, Σαβόνα, 25 Μαρτίου 1406, *Ανδρέα de Orsano, κανονικό Ρόδου*

Addenda 2, <Σαβόνα>, 20 Σεπτεμβρίου 1408, *Φραγκίσκος Virgili*

ΥΠΟΤΑΓΗ ΡΩΜΗΣ

ΟΥΡΒΑΝΟΣ ΣΤ΄

α-1, 23 Οκτωβρίου 1378, *Πληρωμή συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου Ραϋμόνδο.*

α-2, 4 Απριλίου 1380, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Λεμεσού Ιωάννη, καθώς και για λογαριασμό των προκατόχων του Θωμά, κατόπιν αρχιεπίσκοπο Νεάπολης Ιταλίας και Αντεμάριο*

- α-3**, 16 Αυγούστου 1385, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων στο Αποστολικό Ταμείο από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Γοδεφρίγο για τον ίδιο και τον προκάτοχό του Φραγκίσκο.*
- α-4**, Γένοβα, 24 Αυγούστου 1386, *Παράταση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου Πίνο. Σημειώνεται ότι πληρώθηκε μέρος της οφειλής*
- α-5**, 12 Δεκεμβρίου 1386, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου Πίνο, ως διαχειριστής της Εκκλησίας του Μοντεφέλτρο*
- α-6**, 20 Φεβρουαρίου 1387, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Λουκίνο, ως διαχειριστής της μονής του Αγίου Στεφάνου στην επισκοπή του Squillace, καθώς και για τους προκατόχους του Ιωάννη και Πλάκιδο.*
- α-7**, Λούκκα, 2 Μαΐου 1387, *Παράταση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων στον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Λουκίνο.*
- α-8**, Λούκκα, 3 [Ιουνίου] 1387, *Πληρωμή μέρους συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου Πίνο, διαχειριστή της Εκκλησίας του Μοντεφέλτρο στην Ιταλία*
- α-9**, Ρώμη, 21 Μαρτίου 1389, *Πληρωμή από τον κανονικό Λεονάρδο Cordentius της καταβολής της ετήσιας εισφοράς του για την κατοχή του κανονικάτου της επισκοπής Τορτόζας και Αμμοχώστου, ύψους 10 φλορινιών στον Damiano de Captaneis.*
- α-10**, Ρώμη, 27 Μαρτίου 1389, *Πληρωμή από τον κανονικό Ιωάννη Amei της καταβολής της ετήσιας εισφοράς του για την κατοχή του κανονικάτου της επισκοπής Ταρτούς και Αμμοχώστου, ύψους 10 φλορινιών, στον Damiano de Captaneis.*
- α-11**, 4 Ιουνίου 1389, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον διαχειριστή της μονής του Αγίου Στεφάνου de Bosco, Alamanus, για λογαριασμό και του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Λουκίνου.*
- α-12**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 18 Αυγούστου 1389, *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Λουκίνο. Σημειώνεται ότι έχει πληρωθεί μέρος της οφειλής.*

ΒΟΝΙΦΑΤΙΟΣ Θ΄

- β-1**, Ρώμη, 23 Νοεμβρίου 1389, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Λουκίνο· Simili modo επίσκοπο Σαβόνας, αβά μονής Αγίου Στεφάνου και αρχιπρεσβύτερο Εκκλησίας της Γένοβας*
- β-2**, 18 Μαρτίου 1390, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Πάφου Πίνο, ως διαχειριστή της επισκοπής του Cervi.*
- β-3**, Ρώμη, 18 Μαΐου 1390 *officialis επισκοπής Αμμοχώστου*
- β-4**, Ρώμη, 15 Οκτωβρίου 1390, *επίσκοπο Λεμεσού Βαρθολομαίο Gay· Simili modo καπίτολο Λεμεσού, κληρικοί πόλης και επισκοπής Λεμεσού, λαό πόλης και επισκοπής Λεμεσού, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Λεμεσού, βασιλιά Ιάκωβο Α΄ της Κύπρου, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- β-5**, Ρώμη, 2 Ιουνίου 1391, *αρχιεπίσκοπο Γένοβας*
- β-6**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 3 Ιουνίου 1391, *αρχιεπίσκοπο Γένοβας*
- β-7**, Ρώμη, 6 Ιουνίου 1391, *αρχιδιάκονο Αμμοχώστου Λουκίνο Cigala de Ianua*
- β-8**, 12 Ιουνίου 1391, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Λεμεσού Βαρθολομαίο.*
- β-9**, 12 Ιουνίου 1391, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Λεμεσού Βαρθολομαίο*
- β-10**, Ρώμη, 3 Φεβρουαρίου 1392, *officialis επισκοπής Αμμοχώστου*
- β-11**, Ρώμη, 16 Ιουλίου 1392, *Επίσκοπο Αμμοχώστου Ραφαήλ*
- β-12**, 18 Μαΐου 1394, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο του Cervi Πίνο*
- β-13**, Ρώμη, 13 Ιουνίου 1394, *επίσκοπο Χεβρόνας Παύλο de Posanio*
- β-14**, 13 Ιουνίου 1394, *ο επίσκοπος Χεβρόνας απαλλάσσεται από την πληρωμή των σύνηθων υποχρεώσεών του*

- β-15**, 4 Δεκεμβρίου 1394, *Πληρωμή συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*
- β-16**, <Ρώμη>, 25 Ιουνίου 1395, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον αρχιεπίσκοπο Κορράδο*
- β-17**, <Ρώμη>, 25 Ιουνίου 1395, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον αρχιεπίσκοπο Κορράδο*
- β-18**, Ρώμη, 1 Ιουλίου 1395, *αρχιπρεσβύτερο (preposito) Αγίας Μάρθας στη Γένοβα Πέτρο*
- β-19**, 2 Οκτωβρίου 1395, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο για τον ίδιο, και τους προκατόχους του Ραφαήλ, Βερνάρδο, Ραϊνάλδο*
- β-20**, 2 Οκτωβρίου 1395, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων στο από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο για τον ίδιο, καθώς και για τους προκατόχους του Ραφαήλ, Βερνάρδο και Ραϊνάλδο*
- β-21**, 27 Οκτωβρίου <1395>, *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο.*
- β-22**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 12 Απριλίου 1396, *Καπίτολο Ιεροσολύμων· Simili modo καπίτολο Ιερουσαλήμ, κληρικοί πόλης και επισκοπής Ιερουσαλήμ, λαό πόλης και επισκοπής Ιερουσαλήμ, βασιλιά Λαδισλάου της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Ιερουσαλήμ*
- β-23**, Ρώμη, 17 Μαΐου 1396, *Ιουλιανός Έκτωρ de Pisis εκλεγείς αρχιεπίσκοπος Ταρσού*
- β-24**, <Ρώμη>, 31 Μαΐου 1396, *Υπόσχεση πληρωμής συνήθων οικονομικών υποχρεώσεων από τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Ούγο Roberti*
- β-25**, <Ρώμη>, 19 Μαρτίου [1397], *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*
- β-26**, <Ρώμη>, 19 Μαρτίου 1398, *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*

- β-27**, <Ρώμη>, 19 Μαρτίου [1399], *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*
- β-28**, Ρώμη, 1 Ιουνίου 1400, *Ιωάννης de Crantewyk*
- β-29**, <Ρώμη>, 4 Δεκεμβρίου 1400, *Παράταση πληρωμής συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*
- β-30**, <Ρώμη>, 22 Δεκεμβρίου [1400], *Πληρωμή μέρους συνήθων υποχρεώσεων από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκίνο*
- β-31**, Ρώμη, Άγιος Πέτρος, 29 Μαρτίου 1401, *Beliconus Blanco domicellus*
- β-32**, Ρώμη, 20 Νοεμβρίου 1401, *επισκόπους Φλωρεντίας, Αμμοχώστου, Κάφφας*
- β-33**, Ρώμη, 22 Φεβρουαρίου 1402, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Κορράδο· Simili modo αδελφότητα μονής Moggio των Βενεδικτίνων στην επισκοπή της L'Aquila, όλων των υποκειμένων μονής Moggio των Βενεδικτίνων*
- β-34**, Ρώμη, 7 Ιουλίου 1402, *επίσκοπο Χεβρώνας Ιωάννη de Cubito*
- β-35**, Ρώμη, 2 Οκτωβρίου 1402, *αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Κορράδο· Simili modo καπίτολο Μιλήτου (Ιταλίας), κληρικοί πόλης και επισκοπής Μιλήτου, λαό πόλης και επισκοπής Μιλήτου, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Μιλήτου, βασιλιά Λαδισλάου της Ιερουσαλήμ και της Ιταλίας*
- β-36**, Ρώμη, 3 Αυγούστου 1403, *επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκιανό [Lercario]*
- β-37**, Ρώμη, 3 Αυγούστου 1403, *επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκιανό Lercario· καπίτολο Αμμοχώστου, κληρικοί πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, λαό πόλης και επισκοπής Αμμοχώστου, όλων των υποκειμένων στην Εκκλησία της Αμμοχώστου, αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας*
- β-38**, Ρώμη, 6 Αυγούστου 1403, *Λουκιανός επίσκοπο Αμμοχώστου*
- β-39**, 16 Αυγούστου 1404, *Υπόσχεση πληρωμής από τον επίσκοπο Αμμοχώστου Λουκιανό για τον ίδιο, τους προκατόχους του Λουκίνο, Ραφαήλ, Βερνάρδο και Ραϊνάλδο*

ΙΝΝΟΚΕΝΤΙΟΣ Ζ΄

γ-1, Βιτέρμπο, 8 Μαρτίου 1406, *επίσκοπο Πάδοβας Albano· Simili modo καπίτολο Πάδοβας, κληρικοί πόλης και επισκοπής Πάδοβας, λαό πόλης και επισκοπής Πάδοβας, όλων των υποκείμενων στην Εκκλησία της Πάδοβας, πατριάρχη της L'Aquila*